

BEHAR

ODAZIVAM TI SE, BOŽE

Hadžijski putopisi

Priredila: Dragana Tomašević

Nakladnik:
**Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske
PREPOROD**
Za nakladnika:
Ervin Jahić

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Urednik Ekonomskog podlistka:
Faris NANIĆ

Grafički urednik: **Selma KUKAVICA**

Uredništvo: **Remzija HADŽIEFENDIĆ
PARIĆ, Rusmir AGAČEVIĆ, Edin Urjan
KUKAVICA, Senad NANIĆ, Sena
KULENOVIĆ, Azra ABADŽIĆ NAVEY,
Edib AHMETAŠEVIĆ**

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju

Adresa:
BEHAR
KDBH "Preporod"
Ulica Grada Vukovara 235,
10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: casopisbehar@gmail.com
kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
web: www.behar.hr

Cijena po primjerku 40 kn, godišnja pretplata 200 kn
Cijena u BiH: 10 KM, godišnja pretplata 60 KM.

Kunski žiro-račun:
ZABA 2360000-1101441490

Devizni žiro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Tisak: **Grafomark d.o.o., Zagreb**

Tiskano uz financijsku potporu iz Državnog
proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za
nacionalne manjine Republike Hrvatske
ISSN 1330-5182
Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori nisu
nužno i stavovi uredništva.

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevu godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijaspom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik dr. Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždravlović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

Na naslovnici: Kaligrafija Muniba Obradovića (Hadis: "Ko me vidi u snu, zaista me vidio.")

RIJEČ UREDNIKA

- 3 Sead Begović:
Samardžije svoga vjerovanja

HADŽIJSKI PUTOPISI:

Izabrala: **Dragana Tomašević**

- 4 **Hadž u životnoj praksi Allahova poslanika** – prevela Subhija Skenderović, Islamska misao, Sarajevo, br. 24, 1980.
- 8 Hodžić Šaban: **Hadž** – Glasnik VIS-a, II/1934; br. 3
- 12 Aladin Husić: **Hadž iz Bosne za vrijeme osmanske vladavine** – Sarajevo, 1435/2014.
- 19 Hasan Nametak: **Hadžijska dova u Mostaru (Jedan stari vjerski običaj)** – Glasnik VIS-a, VI/1938.; br. 2
- 21 Hadži Jusuf Livnjak: **Odazivam ti se, Bože... (putopis iz 1024. (1615/16) godine** – časopis *Život*, Sarajevo, god. XXIII, br. 4, 1974.; prevod i komentari Mehmed Mujezinović
- 34 Omer Mušić: **Hadži Mustafa Bošnjak-Muhlisi: Opis puta na hadž (1748)** – Gajret, Sarajevo, 16. februar 1925., IX, 4
- 45 M. Tajib Okić: **Kako je Hadži Mustafa iz Bosanskog Novog putovao prije 170 godina na Meku (Jedan naš bosanski putopisac iz osamnaestog vijeka opisuje maršrutu i svoje utiske sa putovanja na Meku-1766.)** – Jugoslovenska pošta, br. 2590, 04.12.1937.
- 47 Edhem-Riza (Edhem Mulabdić i Riza-beg Kapetanović): **Put na Meću (Hadž)** – časopis *Nada*, Sarajevo, 1896., br. 6
- 56 Hazim Muftić: **U "šurdufu"** – Gajret, Sarajevo, 16. februar 1925., br. 4
- 59 I. Hakki: **Moje putovanje na hadž** – Hikmet, Tuzla, br. 37-09..07.1932 (IV); br. 38-04.08.1932 (IV); br. 40-01.10.1932 (IV); br.42-26.11.1932 (IV); br. 45-12.02.1933 (IV); br. 46-02.03.1933 (IV); br. 48-04.05.1933 (IV); br. 50-10.07.1933 (V); br. 51-14.08.1933 (V); br. 55-14.01.1934 (V); br. 58-14.05.1934 (V); br. 59-09.08.1934 (V)
- 75 Hadži hafiz Muhamed Krpo: **Put na hadž (putopis jednog hadžije)** – Sarajevo, 1938.
- 82 Hadži Hasan Ljubunčić: **Historija hadža u Bosni i Hercegovini sa putem na hadž u 1954. godini** – Glasnik VIS-a, VI(XVIII) 1955, br. 1-2; br. 3-4; br. 5-7; br. 8-10; VII(IX) 1956, br. 1-3
- 104 Fejzulah Hadžibajrić: **Sjećanje sa putovanja na hadž 1969. godine** – Glasnik VIS-a, XXXII, 1969, br. 5-6; br. 9-10; br. 11-12
- 115 Hadži hafiz Sinanuddin Sokolović: **Hadž 1971. godine (2211 hadžija iz SFRJ)** – Glasnik VIS-a, XXXIV, 1971, br. 3-4
- 124 Zejnil Fajić: **Putovanje na hadž u 1398./1978. godini** – Glasnik VIS-a, XLI, 1978, br. 6
- 126 Hasan-Kafi ef. Pruščak: **Čast obavljanja hadža** – Nizamul ulema ila Hatemilenbija, Sarajevo, 1935. – preveo Mehmed Handžić
- 126 Fevzi Mostarac: **Kandilj u srcu** – Bulbulistan, Sarajevo, 1973.; preveo sa perzijskog jezika, uvod sa napomenama i komentarima napisao Džemal Čehajić
- 126 Narodna priča: **Priča o mravu**
- 126 Narodna priča: **Dženetska bašča** (zabilježila Aida Dreca)
- 127 Narodna predaja: **Merdžan-kaduna** – Esma Smalbegović: Narodna predaja o Sarajevu, Sarajevo, 1986.

SAMARDŽIJE svoga vjerovanja

Piše: Sead Begović

glavni urednik

Može li čovjek biti pokoran? Može, samo na zapovijed pušćane cijevi i represivna sustava. Može li biti odan? Može, sve dok ga obasipaju blagodati ovoga svijeta. Poslije će muž iznevjeriti ženu, a žena muža, zaniijekati najbliže, pronevjeriti novac, izdati prijatelja, izdati Zapovjednika i napokon dezertirati iz ovoga života i... Više za nj ne postoje dužnosti kojima nas je Svemogući zadužio. Sada je napokon "slobodan", ne mora iskazivati zahvalnost. Sada je napokon dobar za sebe, ali je u svojoj usamljenosti ostao ožalošćen, statičan i ukopan na mjestu.

Allah dž.š. propisao je kao petu islamsku dužnost hodočašće u Mekku, a tko s najiskrenijom namjerom želi posjetiti Časni Bejtullah, nadomak je velikog ispunjenja, sreće i preobrazbe. Nesretnik će tim činom postati "dobri", a šejtan, koji viri iz njegove tmuše, postat će ožalošćeni samo zato što više neće biti obožavani.

Zajednička je ovo poruka hadžijskih putopisa koje po prvi put u Beharu objedinjuje Dragana Tomašević, vrijedna istraživačica koja je do sada objavila više iznimno korisnih antologijskih izbora iz naše zaboravljene prošlosti. Stoga, neka "nesretnik" požuri jer sitna mektebska djeca već čekaju svoj red za hadž, da obave svoj sveti farz. Nije šala – tko učini hadž povećava se i ugled njegovoj kući. Ali, koje su koristi od

hodočašća, svoje najvažnije svete avanture, mogao reći, kao i Hazim Muftić u svome tekstu u ovom broju "Behara": "Ama, kakav je to vakat i zeman bio! Što ono reknu, mogao si proći preko svijeta i noseći tepsiju dukata (evra, u naše doba, o. p. S. B.) na glavi, a da ti se ništa ne dogodi. Svijet bio sit i dobar, svako svakome išao na ruku i nije bilo kao sad nekakvih stotinu tarafa i stranaka." Sad otamo, dodali bismo, "hodočaste" nama u Europu, al' po zlu. Pa sad, kako onda otvorena srca krenuti na taj put očišćenja? Prolaziti okružen zapuštenim baščama, razrušenim konacima, mostovima i gradovima koji su se svojom ljepotom vezali za nebo.

Nema više bogatih vakufa, razaraju se turbeta i mezarluci bogougodnika i gazija. I više nije važno jesi li bio paša, rob, sarač, mualim, trgovac, imam, učenjak, umjetnik ili računalni inženjer – sada si samardžija svoga vjerovanja. Ma, pripadao ti Poslanikovo lozi – ne pomaže ti. I ne samo zbog toga, časna Ka'ba čini se dalje nego ikada. Ona se ionako ne može glasom dobaciti niti okom spoznati, ako Vam nije upaljen "kandilj srca", kako nam to sugerira nadahnuti mostarski bulbul Fevzi. A naša srca su otvrdnula od mnogobrojnih ožiljaka.

Nadolazeći hodočasnici nastaviti će tradiciju pismene kulture u obliku putopisa sa specifičnim islamskim poimanjem takva puta, kao u ovom broju "Behara". Neizbježan sadržaj su ljudi, njihova etnologija i sociologija u interakciji s Vrhunaravnim Jedinstvom. Evidentira se stvarna povijest, uz religioznu i mjestimičnu poetsku nadahnutost, katkad i u oblandi nefigurativne dokumentaristike. Bošnjačkog putopisca ne zanima zapadnjačko priopćavanje uz pomoć preobraženih mitova, legendi i bajki, priča i propovijedi te kalendarskih zapisa indoevropskih naroda koji su prelazili iz ruke jednog naroda u ruke drugog. Usuprot pustolovnoj imaginaciji Zapada Bosna je razvijala hadžijske putopise s obilježjima čudesnosti objave, ponekad s većim ili manjim literarnim zahvatima. Naime, autonomnost takvih tekstova garantira napuštanje svih oblika dodira s vanjskim svijetom, a istodobno se spašava čistoća unutarnjeg svijeta.

Na hadž se putovalo i putuje se hodeći, jašući na konju i na devi, putujući vlakom, lađom, brodom ili avionom. Dobitak je uvijek isti i uvijek se ponavlja: Od sebe odosmo – k sebi stigismo, teleportirani i resetirani s Božjom pomoći. ■

Na hadž se putovalo i putuje se hodeći, jašući na konju i na devi, putujući vlakom, lađom, brodom ili avionom. Dobitak je uvijek isti i uvijek se ponavlja: Od sebe odosmo – k sebi stigismo, teleportirani i resetirani s Božjom pomoći

hadža? Pitaju se "nevjerni", a na to odgovaraju naši putopisci, Bošnjaci koji su osjetili potrebu da u skladu s nenapisanom bosanskom tradicijom nakon hadža (putopisno, dokumentarno, dnevnički, spomenarski) zapišu svoje putovanje. Ako je islam svojim propisima o bratskoj ljubavi i slozi spasio Arape od očite propasti, ujedinio ih, disciplinirao i ojačao na čak tri kontinenta – što ih onda danas razjedinjuje? Nadamo se da da to nije retoričko pitanje i da odgovor postoji. Hadž u sebi nosi snagu koja objedinjuje, jer briše razlike, očvršćava vjeru, očvršćava u borbi protiv samih sebe, a Ka'ba je mjesto gdje je iskrenima najlakše doći do oprost za sva prije počinjena nedjela.

Kako god bilo, svaki bi hadžija u različitim vremenima i različitoj dobi svoga života, sjećajući se svoga

Hadž u životnoj praksi Allahova Poslanika

Prije poslanstva, u vrijeme hadža, Muhamed a. s. je stajao na Arefatu i odlazio na Muzdelifu, suprotno običajima Kurejševiča-idolopoklonika, koji u vrijeme hadža nisu napuštali Haremi-šerif.

Nakon vahja, prije objave propisa o hadžu, Džabir ibn Abdulah kaže:

"Božiji poslanik je deset godina uzastopno sudjelovao u hodočašću. Prilazio bi ljudima i pozivao ih u islam govoreći: "Ko se odazove mome pozivu i pruži mi pomoć i zaštitu dok traje moja poslanička misija ja mu obećajem dženet." Prvih godina nakon hidžreta Muhamed a. s. i muslimani nisu mogli obavljati hadž.

Hodočašće po kur'anskim propisima poduzeo je Muhamed a. s. desete godine po hidžri:

(Abdul-Hamid Dževdet es-Sehhar: ŽIVOTOPIS BOŽJEG POSLANIKA)

Noć uoči polaska na daleki put Muhammed a.s. je obišao svoju porodicu, pregledao je li sve spremno za put, jer su i njegove žene išle na hadž. Sutradan, nakon podne namaza, klanjao je dva rekata i obukao ihrame, uzjahao devu i dao dozvolu za pokret. Za njim je krenulo oko devedeset hiljada muslimana.

Trebalo je vidjeti tu ogromnu karavanu, svi su bili kao jedan, a jedan kao svi, govorilo se samo o hadžu i mislilo se samo na hadž, hadž koji će obaviti onako kako će ga obaviti Allahov poslanik.

Kada su se približili dolini El-Akik Muhammedu a.s. je došla objava od Allaha dž.š. da klanja i da izgovori riječi telbije "Odazivam ti se Allahu hadžom i umrom zajedno." Muhammed a. s. je te iste riječi prenio hadžijama.

Na tom putovanju porodila se žena h. Ebu-Bekrova donoseći na svijet Muhammeda sin Ebu Bekrova, te je poslala muža Allahovom poslaniku da ga upita šta treba da uradi, pa joj je naredio Allahov poslanik da se očisti i preobuče i dobro uveže donji dio tijela kako bi se smanjilo krvarenje, ili da učini isto, što

treba da učini i žena sa menstruacijom, te da obuče ihrame.

Allahov poslanik je zatekao h. Aišu kako plače, pa ju je upitao: - *jesi li i ti u nifasu?* Odgovorila je: - Da. Tako mi Boga bolje bi mi bilo da sam ostala u Medini. Muhammed a. s. joj odgovorio:

"Ne govori tako, ti ćeš obaviti sve ono što će obaviti svaki hadži, osim tavafa oko Hrama".

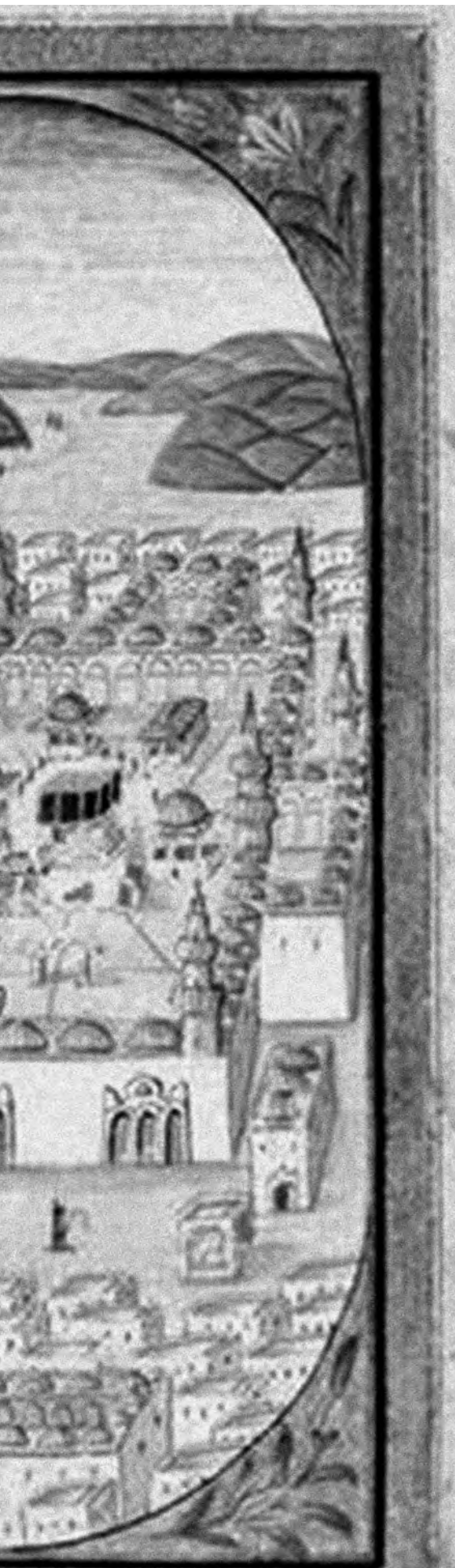
U Zi-Tavimu su prenoćili, a sutradan je Muhammed a. s. imao na sabah namazu. Poslije obavljenog namaza krenuo je na čelu te velike povorke ka Mekki izgovarajući telbiju:

"Odazivam ti se Gospodaru moj, odazivam. Tebi se odazivam ne pripisujući ti druga, odazivam ti se. Tebi je hvala i samo ti dijeliš blagodat i imaš vlast. Ti nemaš sudruga".

Alejhissem se okrenuo Ashabima govoreći im:

"Došao mi je Džibril a. s. i rekao: "naredi svojim sljedbenicima da podignu svoje glave, slaveći Allaha dž.š. jer ova molitva (et-telbije) spada u obrede hadždža". Vazduh je zatreperio, nebesima se prolomila molitva nošena hiljadama grla,

plijeneći srca, puneći oči suzama uzdižući se uzvišenom Stvoritelju.

Alejhissem je izgovarao, a za njim i ostali: "Odazivam ti se Allahu, Stvoritelju, odazivam ti se, iskreno, dostojanstveno i pobožno..."

Svi su muslimani bili obučeni isto. U bijelim ihramima svi su bili isti. Ne raspoznaješ bogataša niti siromaha, ni gospodara niti roba, svi su bili kao što će biti na dan proživljenja.

U zaleđu Mekke muslimani su se odmorili, a u Mekku su ušli u rano prijepodne (ed-duha).

Alejhissem je obišao grob hazreti Hatidže, majke svih muslimana i muslimanki. Bila je pobožna i plemenita. Sjeća je se samo po dobrom. Ni jedna od njegovih žena nije mogla zamijeniti mjesto h. Hatidže – prve muslimanke, žene koja je sve od sebe žrtvovala za islam.

Poslije toga uslijedio je ulazak u Kabu. Muhammed a. s. je ušao kroz vrata spasa – Babus-selam, vrata Abdul-menafa, pa pošto je pogledom obuhvatio Kjabu povikao je:

"Bože moj. Ti si spas, i od Tebe dolazi spas. Pozdravi nas Gospodaru sa selamom. Bože moj povećaj ugled ovoj kući, povećaj ugled i čast svakome ko učini hadž ili umru". Skrušeno je Muhammed a. s. krenuo dalje pa se približio Hadžerul-esvedu, a Kaba mu je ostala na lijevoj strani. Odatle je započeo tavaf.

Išao je ubrzanim i odmjerenim korakom tresući ramenima u tri prva kruga, a zatim je nastavio sljedeća četiri kruga običnim hodom.

Kada je završio tavaf približio se Hadžerul-esvedu poljubio ga, dotakao ga rukama i potrao njime lice.

U tom momentu je Alejhissem ugledao h. Omera kako se probija kroz narod želeći da se primakne Hadžerul-esvedu i učini isto što je uradio Božiji poslanik.

Muhammed a. s. mu doviknu: - *Omer, ti si snažan i jak, ne guraj se, povrijeđi ćeš nejake i slabašne. Kada vidiš da nema gužve primakni se i poljubi ga, a ako to ne možeš, okreni mu se licem i slavi i veličaj Allaha dž.š.* H. Omer učini onako kako mu reče Alejsisselam. Poslije učinjenog tavafa klanjao je Alejhissem dva rekata kod mjesta zvanog Mekomi-Ibrahim i proučio: *"Kul ja ejjuhel-Kafirune"* i

"Kul huvellahu ehad", a zatim se spustio na vrelo Zemzem, uzeo kofu i napio se, zatim se ponovo vratio Hadžerul-esvedu, dotakao ga rukama slaveći Allaha, a odatle otišao na Safu.

U predislamskom dobu idolopoklonici su odlazili na Minu i ko bi obukao ihrame na Mini nije prelazio razdaljinu između Safe i Merve. Muslimani upitaše Alejhissemu u vezi toga te Allah dž. s. objavi ajeti kerim 158. iz suretil-Bekare: *"Zaista su Saffa i Merva Allahova sveta mjesta. Tko hodočasti Kjabu ili obavi umru neće biti grešan ako ih ophodi. Ko dobrovoljno učini neko dobro (Bog će ga nagraditi), zaista Bog nagrađuje i (sve) zna"*.

Alejhissem je proučio ovaj ajeti-kerim na Safi, a zatim je počeo sa'j između Safe i Merve. Kada bi došao do Safe okrenuo bi se Kabi slaveći Allaha dž.š. i govorio: *"Nema drugog Boga osim Allaha, Bog je velik, ispunio je svoje obećanje, dao je pobjedu svome robu, pobijedio je skupine nevjernika, samo On"*. Zatim je dolazio do Merve i činio isto kao i na Safi.

Sedmi sa'j završio je na Mervi, a poslije toga se obrijao.

Zatim je Alejhissem naredio svima onima koji nisu imali kurbana sa sobom da skinu ihrame, a Talha ibn Ubejdullah, Ebu Bekr, Omer i Zubejr i svi oni koji su imali kurbane ostali su u ihramima zajedno sa Muhammedom a. s.

Ostali ashabi i muslimani se pobuniše protiv skidanja ihrama jer su zanjeli li hadž i ne žele da to bude samo umra.

Alejhissem je osjetio neposlušnost, što ga je naljutilo, i u takvom stanju otišao h. Aiši. Kada ga je ugledala upitala je: *"Ko te naljutio Božiji poslanice?"*

"Naredio sam im da skinu ihrame i prvi puta da sam primijetio dvoumljenje u izvršavanju naredbe. Ja sam im želio samo olakšanje."

Dok je hadžija muhrim (u ihramu) mora se pridržavati svih zabrana koje su propisane, a onaj koji obavi umru i skine ihrame onda mu je dozvoljeno do dana jevmu – tervije da se očisti, namiriše, obrije, da obuče šiveno odijelo ili jednom riječju sve ono što ne smije činiti čovjek u ihramu. Na dan jevmu – tervije ili osmi dan zul-hidždžeta ponovo oblači ihrame radi hadždža.

Osmi dan zul-hidždžeta je dan uoči odlaska na Arefat. Dobio je naziv *“tervi-je”* zbog svog značenja – snabdijevanje, opskrba vodom jer su se hadžije toga dana snabdijevale vodom koju su nosili na Arefat jer na Arefatu nije bilo vode.

Alejhisselam je od h. Aiše izašao onako ljut pred hadžije zahvali se Allahu dž.š. i rekao:

“Ljudi, tako mi Boga više znam za Allaha od vas, i bogobojazniji sam od vas. Kako možete ovaj obred nazvati samo umrom kada smo ga mi nazvali hadžom. Skidanjem ihrama, i ponovnim oblačenjem u njih na jevmu-teravije vi ćete obaviti i umru hadž.”

Da nisam zanijetio zaklati kurban i ja bih isto učinio kao i vi.”

U međuvremenu je stigao Ebu Musa El-Eš'ari iz Jemena. Alejhisselam ga je upitao da li ima kurban da zakolje, a kada je odgovorio da nema i njemu je rekao:

“Učini tavaf oko Kabe, a zatim sa'j između Safe i Merve te skini ihrame.”

I žene Božijeg poslanika su skinule ihrame osim h. Aiše koja je ostala u njima, jer je došla na Kabu sa nijetom da obavi samo umru.

Skinula je ihrame takođe i Fatime-tuz – Zehra kćerka Muhammedova a. s. i Ebu Bekrova kćerka Esma.

H. Fatima se obukla u haljine i stavila surmu na oči, a kada ju je ugledao h. Alija takvu rasrdio se na što mu je h. Fatima odgovorila.

- Otac mi je naredio tako. H. Alija je to želio provjeriti, na što mu Alejhisselam reče: *“Istinu je rekla, istinu, istinu.”*

Na dan jevmu-teravije sve su se hadžije snabdjele vodom i na čelu sa Alejhisselamom krenule put Mine. Svi koji su bili skinuli ihrame, ponovo su ih obukli.

Na Mini je Alejhisselam sastavio podne i ikindiju zajedno, te akšam i jaciju isto tako.

Tu su zajedno prenoćili.

A sljedećeg jutra devetog zul-hidžeta, u petak ujutro poslije sabah nama-za i izlaska sunca krenuli su na Arefat.

Kada je prošlo podne popeo se Alejhisselam na devu i naredio Rabia-t-ubnu Ummeje-t-ubnu Halefu, (koji je imao jak i prodoran glas) da ponavlja sve što on kaže, kako bi čuli, svi oni što su preplavili dolinu Arefata, Poslanikove riječi.

Pošto je Alejhisselam zahvalio Allahu dž.š. otpočeo je svoj čuveni govor na Arefatu:

“O ljudi, čujte moje riječi, ja ne znam da li ću se sa vama sastati poslije ove godine i na ovom mjestu, ikada više.”

Kako je častan i svet ovaj dan i ovaj mjesec tako i vi treba da se s poštovanjem odnosite jedni prema drugima kao i prema svojim imecima.

Srest ćete se sa svojim Gospodarom pa ćete mu odgovarati za svoja djela. – Upozorio sam vas. Ko ima kod sebe nečiju stvar na čuvanju neka je vrati njenom vlasniku kada je zatraži.

O vjernici, onaj ko da novac na zajam, treba od dužnika da naplati samo onoliko koliko mu je dao, jer svaka kamata je haram. Prve pozajmice koje se podvrgavaju ovom propisu su pozajmice Abbasa ibn Abdul-Mutaliba koji je imao dužnika...

O ljudi, šejtan je ožalošćen što neće biti obožavan među vama nikada, a ono čemu se on raduje, to je da vam omrzne dobra djela. Čuvajte ga se, vaša vam vjera to naređuje.

O ljudi, zaborav povećava nevjerstvo, padaju u njega nevjernici, nešto odobravaju ove godine, a zabranjuju ga sljedeće, to čine da bi dozvolili ono što je Allah zabranio, a zabranili ono što je Allah dozvolio. Zaista se vrijeme kreće, kao što se kretalo i onoga dana kada je Allah stvorio nebesa i zemlju.

Allah je odredio da godina ima dvanaest mjeseci od kojih su četiri mjeseca zabrane, tri su uzastopna, a Redžeb je odvojen.

O ljudi, imate pravo na svoje žene, kao i one na vas. Budite dobri prema njima jer su one Božijom odredbom i vašom željom postale vaše dužnice. Njihova čast i njihovo poštenje čuvajte i nemojte im nikada na žao nešto učiniti, i uplakati njihovo srce. Ovo je vaš dug i nikada ga ne zaboravite. A ako one učine otvoreni grijeh Allah vam je naredio da ih odstranite iz postelje i da ih udarite blagim udarcem koji ne nanosi ozljede. A ako prestanu griješiti imaju vašu zaštitu kao i prije. Želite svojim ženama samo dobro!

Shvatite ljudi, ove moje riječi, jer ja sam vas obavijestio.

O ljudi, ostavljam vam jasnu stvar, ako je se budete pridržavali nećete nikada zalutati – Božiju knjigu – Kur'an i Sunnet Njegovog poslanika.

O ljudi, saslušajte moje riječi i shvatite ih!

Znaajte da je svaki musliman, brat muslimanu, a svi muslimani su braća.

Nije dozvoljeno čovjeku da uzme od svoga brata osim ono što mu dobrovoljno dâ.

Nemojte padati u zabludu! O Bože, moj jesam li upozorio? Allahu budi svjedok!

Kada dijelite nasljedstvo, budite pravedni i držite se Allahove knjige. Čuvajte imetak maloljetnih, nemoćnih i slaboumnih. Ne oduzimajte imetak jetimima. Bog je dao svakome svoje pravo, a nije dozvoljeno ostavljati nasljedniku oporuku (vasiet).

Dijete pripada roditeljima na čijoj se postelji rodilo. Ko bude djetetu pripisivao tuđe očinstvo, neka padne na njega prokletstvo Allahovo, meleka i čitavog svijeta!

O smrtnici, poštuajte roditelje do najvećeg stepena. Djeca zarađuju Džennet pod nogama svoje majke.

Kad sujedočite, budite spremni na odgovornost za svjedočenje. Govorite samo istinu jer je ona sestra pobožnosti.

Sa ljudima kojima zapovijedate ljudski i lijepo postupajte. Nemojte ni u čemu da ste viši od njih. Ništa im na žao ne smijete učiniti niti ih zlostavljati. I oni su ljudi – Božiji robovi kao i vi.

O vjernici, pazite se, volite se i međusobno se pomažite. Ne smijete jedan drugog vrijeđati i jedan nad drugim nasilje vršiti. To je težak grijeh. U vašim poslovima neka vam Allah bude vodič. Ne gazite čast i pravo drugoga i ne zaboravite da je pomoć siromahu jedan od temelja islama.

Zapamtite dobro i shvatite dobro. Ostavljam vam tri emaneta:

– budite dobri vjernici,

– činite uvijek dobro,

– volite i potpomažite se međusobno.

Ovo će vam očistiti dušu i umiriti savjest.

Prisutni neka obavijeste one koji nisu čuli moje riječi.”

Nakon završnog govora poslala je Umul-Fadl, Abbasova žena vrč mlijeka Alejhisselamu iz kojeg je popio mlijeka

pred svijetom, tako saznaše da Alejhisselam taj dan nije postio.

Muhammed a. s. naredi Bilalu da prouči ezan te klanjaše podne i ikindiju s jednim ezanom i dva ikameta.

A poslije namaza uputio se Alejhisselam Kabi i tamo je proveo vrijeme do zalaska sunca moleći se Allahu dž. s. riječima:

“Nema drugog Boga osim jednog Allaha. On nema sudruga. Njemu pripada vlast i zahvalnost. On je svemoćan.

Utječem Ti se, o moj Bože, od kabur-skog zlostavljanja i šejtanskih smutnji i od nepotrebnih stvari i od svih vrsta zla.

Bože moj, čuješ moje riječi, vidiš me.

Znaš šta skrivam u sebi i šta javno radim. Obraćam Ti se molbom siromaška, Bože, ne učini me paćenikom, budi milostiv prema meni, o Najmilostiviji!”

Alejhissellamu se obrati jedna grupa ljudi iz Nedžda pitajući ga: “Kako se hadž obavlja?”

Alejhisselam naredi svome telalu da glasno prenese njegov odgovor:

Hadž je Arefat. Ko stigne na Muzdelifu mjesto okupljanja prije zore prispio je na hadž. Tri dana se boravi na Mini, a ko bude samo prvi dan ili samo treći dan neće učiniti grijeh.”

Muhammed a. s. se zatim jašući devu uspeo na brdo. Džebelun-Nur, a primijetivši da se mnoštvo okuplja oko njega povikao je:

“Nije samo ovo mjesto predviđeno za stajanje, čitav Arefat je za stajanje.”

Dok je bio na Džebeli-Nuru, jašući svoju devu Allah mu je poslao objavu. Od težine vahja podrhtavali su i klecali udovi njegove deve.

“Danas sam vam usavršio vašu vjeru, i upotpunio svoju blagodat, zadovoljan sam da vam islam bude vjera.”

Alejhisselam je proučio muslimanima taj ajeti-kerim, a h. Omer je počeo plakati:

“Šta te je rasplakalo Omere?!”

O Božiji poslanice, do sada smo bili svi na broju, a od sada!...?

Nastupio je tajac.

Allahu, osjeća se to, tvoj poziv je jasan. Dao si na znanje svome Miljeniku da je izvršio svoju obavezu i svoj zadatak.

Sa Džebeli-Nura Alejhisselam je krenuo na Muzdelifu. Prolazeći pokraj

mjesta Šabul-Ebtera Alejhisselam je sjahao sa deve da uzme abdest, a onda su nastavili dalje ka Muzdelifi.

Na Muzdelifi je Alejhisselam klanjao akšam i jaciju s jednim ezanom i dva ikameta a zatim je legao da se odmori, ženama i djeci dao je dozvolu da bacaju kamenčiće noću na Mini sa mjesta Džemretul-Aktabe prije nego se iskupe mnogobrojne hadžije.

Približavala se zora, raspoznavao se bijeli konac od crnoga. Alejhisselam je klanjao rani sabah i krenuo u Haremi-Šerif, moleći i slaveći Allaha dž.š.

Prije izlaska sunca je napustio Haremi-šerif i krenuo na mjesto bacanja kamenčića Džemretul-Akaba. Došavši tamo bacio je sa deve sedam kamenčića uz učenje tekbira bez telbije.

Alejhisselam je i na Mini održao kraći govor.

“O ljudi, čuvajte se bluda, preljube i ljubomora.

Blud i preljuba su težak grijeh, a ljubomora vodi nesreći u braku. Nemojte tražiti razvod braka bez važnih razloga, jer od svih stvari koje je Allah dopustio, najviše mrzi razvod braka.

Kako je častan ovaj dan, ovaj mjesec i ovo mjesto, tako i vi treba da se odnosite jedni prema drugima s poštovanjem i čašću.”

“Bože moj jesam li upozorio? Budi mi svjedok!”

Neka prisutni od vas obavijeste odsutne!

Ne vraćajte se poslije mene nevjerstvu i ne lomite jedan drugom vratove.”

Poslije ovoga govora Alejhisselam je otišao na mjesto klanja kurbana i dao zaklati šezdeset i tri kurbana, za svaku godinu svoga života po jednoga, a h. Alija je dopunio broj kurbana na stotinu. Muhammed a. s. je naredio, da se meso podijeli sirotinji naredio je da se od svakog kurbana ostavi dio njima i njihovim porodicama.

Upozorio je Alejhisselama da je čitava Mina mjesto klanja kurbana.

Poslije završenog ovog obreda Muamar ibni Abdullah je obrijao glavu Božijem poslaniku zatim je Alejhisselam krenuo da učini tavafu-ifadeti ili zijareti, kojeg je obavio prije podne namaza.

Na vrelu Zemzem dao mu je amidža Abbas r. a. da se napije vode pomiješane sa hurmama i groždicama.

Odatle se vratio Alejhisselam na Minu gdje je ostao tri dana i tri noći.

Tada je naredio hadžijama da se ne razilaze kućama dok ne učine tavafu-veda ili oprosnog tavaf.

Noć uoči odlaska iz Mekke Alejhisselam je proveo u molitvi, a oprosnog tavaf je obavio sutradan prije sabaha, a zatim se zadržao između Hadžerul-esveda i kabenskih vrata moleći se Allahu i učeći tekbire.

Izašao je na gornji izlaz – “Senijetul-Huda” i krenuo ka Medini.

Na pola puta između Mekke i Medine kod mjesta Gadir-Hama okupio je Alejhisselam oko sebe vjernike i rekao im:

“O ljudi, čovjek sam kao i vi, predošjećam da će mi Allah poslati poziv kojem ću ja odgovoriti. Odgovarat ću pred Bogom za svoja djela, a i vi za svoja, što kažete na to?”

Svjedočimo da si nas o svemu obavijestio, upozoravao i savjetovao i uporan bio u tome, Allah te nagradio dobrim.”

Svjedočite li da nema drugog Boga osim Allaha i da sam ja njegov rob i poslanik, da je Džennet istina i Džehennem istina i smrt istina i proživljenje poslije smrti istina i da će doći sudnji dan kada će Allah proživjeti mrtve?

Da, svjedočimo sve to.

Bože, posvjedoči!

Ostavljam vam dva emaneta: Kur'an i moj sunnet, ako ih se budete pridržavali nećete nikada zalutati.”

Zatim je Alejhisselam nastavio put ka Medini.

Spuštala se noć. Nije volio noću da ulazi u Medinu te je prenoćio u Zul-Hulejfi, a kada je sutradan ugledao krovove Medine zaučio je tekbire i tako učeći ušao u grad: *“Nema drugog Boga osim Allaha. On nema sudruga. Njemu pripada vlast i hvala. On je svemoćan... Allah je ispunio obećanje, dao pobjedu svome robu, a pokorio je nevjernike.”* ■

S arapskog prevela
Subhija Skenderović,
“Islamska misao“, Sarajevo,
br. 24, 1980.

Hodžić Šaban

HADŽ

S tvorivši Svemogući čovjeka dade mu i osjetila, da pomoću njih može osjetiti sve one ni'emetete (blagodati), kojima ga je obasuo; podario mu je pamet, da bi pomoću nje mogao uvidjeti i ocijeniti Božju svemoć kako iz onoga što oko sebe vidi tako i iz samoga sebe. Za taj dar i blagodati mu je čovjek dužan zahvaliti, a zahvalit će mu samo tako, ako mu iskaže skrajnu odanost i pokornost. Budući bi mnogi zaboravili tu svetu dužnost, a mnogi sami od sebe ne bi na nju ni nadošli, to nas je Svemogući zadužio izvjesnim dužnostima, čijim izvršavanjem ćemo Njemu zahvalnost iskazivati, a nevršenjem nijekati ni'mete, kojima nas je obasuo. I hadž (hodočašće sv. Hrama Ka'be) je jedna od tih propisanih dužnosti, i Bog dž.š. nas je zadužio, da jê bar jedanput u životu izvršimo, ako nam to imovinske i zdravstvene prilike dozvoljavaju. Svemogući nam o tom u Kur'anu veli:

(Bog je propisao osobama, kojima prilike dozvoljavaju, da hodočaste sv. kuću Ka'bu. Ko to zaniječe (ne bude htio vršiti) nek zna, da Bogu nije niko potreban).

Ta dužnost koja se sastoji od ihráma¹, taváfa², sa'ja³, vukúfa na brdu

¹ Nijet ili namjera za obavljanje hadža uz oblačenje propisane odjeće, koja se oblači prilikom obavljanja hadža (oblači se od Mikátâ).

² Propisana obilaženja sv. hrama (Ka'be) u času dolaska, 10 dan zil-hidžeta i pri polasku.

³ Idenje između Safe i Merve.

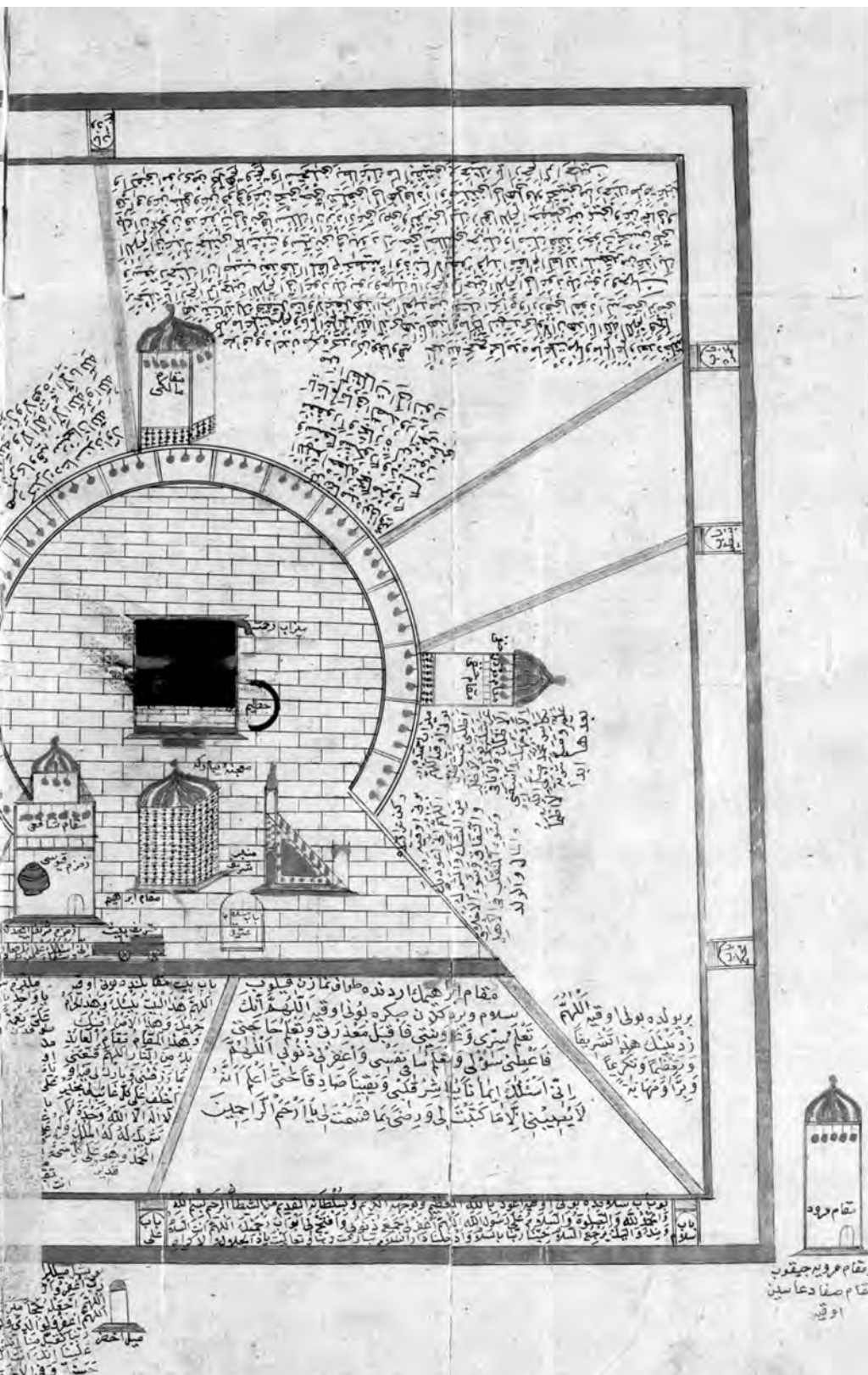
Arefátu⁴ i bacanja kamenčića⁵, jest jedna

⁴ Stajanje poslije hutbe i podnevnskog namaza na mjestu Arefátu.

⁵ Na Mini treba na određenim mjestima bacati male kamenčiće.

od onih pet islamskih propisa, kojima je Bog dž.š. zadužio svakog punoljetnog i pametnog muslimana.

Hadž je jedna ustanova, koja je postojala još i prije Islama, iako ne u potpuno onakoj formi, kako ju je Islam

propisao. I predislamski Arapi su vršili hodočašće toga hrama, samo je u njihovu hodočašću bilo i takvih obreda, koji su bili potpuno oprečni Islamu i s kojima se Islam nikako nije mogao saglasiti. Zato on izbaci sve ono, što je

bilo u oprečnosti s njim, a dopuni ga onim, što je bilo od velike koristi za muslimane i muslimansku zajednicu, samo su te koristi, nažalost, kao i svrha uzakonjenja tog tako važnog islamskog propisa nepoznate većini onih,

koji je obavljaju. Većina njih obavljaju je ne znajući čemu sve moraju obratiti svoju pažnju. Ustanove hodočašća su postojale (kod nekih još i sad postoje) ne samo kod Arapa, nego i kod mnogih drugih naroda. Skoro svi su imali određena mjesta, koja su im bila sveta i u kojima su se – prema svojim vjerskim propisima – u određena vremena sastajali i tu obavljali izvjesne vjerske obrede svršavajući uz to još i mnoge druge važne poslove. Tako su se npr. Egipćani sakupljali u Menfisu (osim u Menfisu sastajali su se i u drugim manje važnim mjestima). Grci na Olimpu, Židovi na mjestu, gdje se je nalazio Musatov a. s. kovčeg, a u čijoj se blizini kasnije razvi Urušlim (Jerusalem, Kuds), kršćani u Jerusalemu (od 306 g. kada je Konstantinova majka Helena sagradila na svetom grobu crkvu), Hindusi u Hajdarabadu i na jednom otočiću nedaleko Cejlona, gdje se nalazi Budina statua itd. Dani tih posjeda držani su za najsretnije dane u godini. Glavno svetište Arapa bilo je – kao što je spomenuto – sv. hram Ka'ba u Meki⁶. U mjesecima zulki'detu, zul-hidžetu i muharemu sakupljali su se tu Arapi cijeloga poluostrva, vršili posjetu Ka'bi i idolima, a uz to svršavali još i mnoge druge poslove. (Tu su mijenjali, kupovali i prodavali robu, tu su iznosili na ocjenu preko godine sastavljene pjesme i govore, tu su pred naročite sudije iznosili i rješavali međusobne sporove, objavljivali ako su imali nešto da objave itd.). Nastupom mjeseci, u kojima se vrše hodočašća, zavladao bi na cijelom poluostrvu mir. Nikakva neprijateljstva nijesu se smjela tada voditi; nikakvi napadi ni pljačke vršiti. Ako bi se neko usudio da počini to svetogrđe i da u zabranjenim mjesecima (ešhuri hurumu⁷) nekog ubije ili opljačka,

⁶ Osim Ka'be imali su Arapi još i hramove zvane "taguti" i to Menât u primorju između Mekke i Medine, Lât u Taifu, 'Uzzâ u dolini Nahl i dr. Samo su oni imali više lokalni značaj.

⁷ Ešhuri hurum su im bili redžeb zul-ki-de, zul-hidže i muharemu.

taj bi bio žigosan i prezren od cjelokupnih Arapa.

Koliko su poštovanje još u preislamsko doba ukazivali tom svetom hramu, vidimo najbolje iz toga, što bi osoba, progonjena radi krvne osvete ili zbog ma čega drugog, stupanjem u harem sv. hrama spasila život i dok god bi bila unutar, ništa joj se ne bi smjelo dogoditi. Poštovalo je Ka'bu i malo i veliko, kako idolopoklonik tako i obožavatelji vatre i zvijezda, a poštovali su je i jednobosci. Nju i njen crni kamen poštovali su čak i drugi narodi kao Kinezi, Indijanci, Perzijanci i drugi. Perzijanci su vjerovali, da u njoj počiva Ormuzdov duh. I kršćani i Židovi Arapskog poluostrva su još također iskazali poštovanje. Idolopoklonici su u nju stavljali kipove svojih kumira i bilo ih je oko 350, među kojima su se naročito isticali Hubel, Isaf, Naila itd.

U Mekki je postojala još i jedna ustanova, koja je po svojoj zadaći bila slična današnjem Društvu naroda. Zvala se "Heleful-fudul", a u njoj je bilo zastupljeno nekoliko najuglednijih arapskih plemena.

To poštovanje Kabe od strane Arapa pa čak i od mnogih drugih naroda smetalo je ponekom susjednom vladaru silniku, te su pokušavali da je unište, ali im pothvati uvijek ostadoše uzaludni. Međutim silnicima bijaše i jemenski vladar Ebrehe. On namumi da odvrati Arape od Meke i da ih okrene prema Jemenu. U to ime sagrađi u San'i jednu crkvu i počeo voditi za to propagandu. Ne uspjevši sa pothvatom odlučio da poruši Ka'bu i zaputi se s velikom vojskom prema njoj. U blizini Mekke naiđe na stada mekanska i zaplijeni ih. Među zaplijenjenom stokom bijahu i Abdul-Muttalibove deve. Abdul-Muttalib se odmah zaputi Ebrehi i od njega zatraži svoje deve, na što mu Ebrehe reče: "Tražiš da ti vratim deve, a ne tražiš da ti poštedim kuću, koja je i tebi i svima tvojim pretcima bila sveta, a koju sam ja došao da porušim?" Abdul-Muttalib mu na to odgovori: "Ja sam vlasnik deva i o njima se staram, a o Ka'bi će se postarati njen gospodar".

Ebrehe navali na Mekku, ali prije nego li uspije da u nju uđe, strada i on i cijela njegova vojska. To njegovo stradanje spominje se i u Kur'anu.

To se je dogodilo one iste godine, u kojoj se je rodio posljednji Božji poslanik. Ta godina bi prozvana kod Arapa slonovom godinom jer je pred Ebrehinom vojskom išao jedan veliki slon.

Mada je događaj s Ebrehom bio opomena svima, u kojih bi se rodila slična zamisao, ipak se i poslije toga nađe silnika, koji podigoše ruku na taj sveti hram, ali ni njihova sudbina ne bijaše bolja od Ebrehine.

Ka'ba je ostala takvom sve do pojave Islama. I Islam je učini mjestom, u koje će muslimani cijelog svijeta upirati svoje poglede i pri molitvama se prema njoj okretati. I Islam je učini stožerom cijelog islamskog svijeta, samo što je ne ostavi u onom stanju, u kome je bila prije njega. Kad muslimani osvojiše Mekku, Muhamed a. s. ne htje unići u sv. hram sve dotle, dok iz njega ne biše kipovi odstranjeni. Tek kad je bila očišćena od kipova, priđe on vratima učeći ovaj kur'anski ajet:

(Dođe istina (Islam), a propade neistina (bezvjerstvo). Bezvjerstvo je uvijek bilo na propasti).

O tom događaju nam veli Ibn Abbas:

(Kad je Božji poslanik pristupio Ka'bi, odbio je da uđe u nju, dok su kumiri još u njoj, nego je naredio, da se oni izbace i izbačeni su. Kad su izneseni kipovi Ibrahima i Ismaila a. s. sa strelicama u rukama, rekao je Muhamed a. s.: "Bog ih ubio! Tako mi Boga znali su oni (nevjernici) da se oni (Ibrahim i Ismail a. s.) nikada pomoću njih nijesu odlučivali (za neki posao). Iza toga je unišao u Ka'bu i u njoj izgovorio tekbir, ali nije u njoj klanjao).

I Islam je u potpunosti sačuvao njenu nepovredivost, šta više, on ju je i proširio, kako to vidimo iz ove Muhammedove a. s. izreke:

(Znajte, da je Mekka zabranjeno (neprikosnoveno) mjesto. Svemoguću ju je učinio zabranjenom onda, kad je stvorio nebesa i zemlju. Nikom prije mene nije bila dozvoljena, a niti će biti kome poslije mene. Meni je bila dozvoljena

samo jedan čas, a onda je opet postala zabranjenom i ostat će sve do sudnjeg dana: ne smije joj se kositi trava, drveće sjeći ni lov loviti)

S kolikim poštovanjem joj je pristupano i s kakvom predanošću i poniznošću su vršeni ti hadžijski obredi kako u preislamsko doba tako i sada u doba Islama, to može potpuno shvatiti samo onaj, koji se je u njenoj blizini nalazio u tim mjesecima i vidio one skrušene molitve kod nje i ono do skrajnosti ponizno držanje u njenoj blizini: jedni drhte, drugi plaću, treći mole, četvrti nepomično i oborenih glava stoje i šute itd.

Svemoguću nam je odredio mjesto, u kome ćemo se svake godine sakupljati i prema kome ćemo se pri svojim molitvama okretati i zabranio nam u njenoj blizini prolijevanje krvi, ubijanje divljači, košenje trave i sječu drveća propisujući nam tim jedno vanredno korisno djelo i udovoljavajući tim molbi osobe, koja ju u tu svrhu sagrađi, u njenoj blizini boravi i svoje potomstvo ostavi kod nje, osobi, koja se svojim vrlinama visoko iznad nas uzdiže; On udovolji tim molbi svoga poslanika i miljenika Ibrahima a. s., kako to iz ovih kur'anskih ajeta vidimo:

(Ibrahim podiže sa sinom Ismailom temelje Ka'be, a onda rekoše: O naš Gospodaru, primi nam ovo za dobro djelo, jer Ti si onaj, koji sve čuješ i znaš)

(Ibrahim reče: "O moj Bože, učini ovo mjesto sigurnim i sačuvaj mene i moje potomstvo od obožavanja kumira, jer oni, o Bože, mnoge baciše u zabludu. Ko me bude slijedio, taj je moj, a ko mi se suprotstavi, griješi, Ti si svemilostiv i Ti si onaj, koji mnogo praštaš. O Bože, ostavio sam (neke) svoje potomke u toj neplodnoj dolini kod Tvoje nedodirljive kuće, da se tu mole (i oživljuju je spominjući Tebe). Učini (o Bože), da im (sa svih strana) svijet žuri (dolazi) i daj im opskrbu (u toj neplodnoj dolini), nadam se da će Ti na tom biti zahvalni, te iz odgovora Svemogućeg na gornju molbu:

(Objavi svijetu da hodočaste (taj sveti hram) i oni će ti pohrliti iz svih krajeva (bližih i dalekih) pješke i na

jahalicama (devama), koje su (zbog velike daljine omršavile).

Koristi hadža

Kao što smo vidjeli iz navedenih kur'anskih ajeta, Bog dž.š. nas zadužuje obavljanjem hadža (ako smo za to sposobni); iz slijedećih Muhamedovih a. s. izreka opet vidimo, da nam se on pored naredbe još i najtoplije preporučuje.

(Zapitan je Muhammed a. s. "Koja su djela najbolja?", na što on odgovori: "Vjerovanje u Boga dž.š. i u njegova poslanika". "A šta onda?" – "Borba i nastojanje na Božjem putu". "A šta onda?" "Onda iskreni (u ime Boga a ne iz lice-mjerstva obavljeni) hadž", odgovori on).

(Prenosi se da je majka svih vjernih, h. Aiša r. a. rekla: "O Božji poslanice, vidim (vjerujem) da je borba i nastojanje najbolje djelo, pa da li ćemo i mi to činiti", na što joj on odgovori: "Ne, za vas je najbolja borba iskreni i pravi hadž).

(Prenosi se od Ebu Hurejre r. a., da je od Muhammeda a. s. čuo slijedeće: "Ko u ime Boga obavi hadž i ne pokvari ga sa onim što je zabranjeno tada činiti kao sa stupanjem u bračne odnose i sa nevaljalim i bezbožnim djelima, ostatak će čist od grijeha kao kad ga je majka rodila).

Iz ovog vidjesmo da nam se hadž naređuje i mnogo preporučuje a znamo da nam Islam ništa ne naredi, naročito sa ovolikom strogošću, u čijem obavljanju nema neke naročite koristi za muslimane i muslimansku zajednicu.

Kakve koristi dakle imamo od hadža?

Znamo, da je jedna zajednica, u kojoj nema jedinstva i sloge i između čijih članova nema čvrstih veza i međusobnog potpomaganja, već unaprijed osuđena na propast. To vidimo i iz istorije naroda, pa i iz istorije samih predislamskih Arapa, kod kojih je Islam najprije ugledao sunce. Jedino ih je Islam svojim propisima o bratskoj ljubavi i slozi spasio od očite propasti (kako to i Kur'an spominje), ujedinio ih, disciplinirao i ojačao, te oni tako ujedinjeni zagospodovaše velikim dijelom triju kontinenata.

Da bi članovi islamske zajednice bili što više vezani s drugim, da bi se što više upoznawali i družili i da bi se među njima razvila što veća bratska ljubav i uzajamno potpomaganje, propisa im Svemogući izvjesne dužnosti, prilikom čijeg obavljanja će se oni sastajati, upoznavati, pomagati, dogovarati itd. Tako im je propisao džumu, da bi se svake sedmice sastajali s braćom muslimanima iz najbliže okoline (Muhammed a. s. je to još i dopunio odredbom klanjanja svih namaza u zajednice).

Da bi tu vezu još više učvrstio i prenio je s najbliže okoline na cjelokupne muslimane svijeta, propisao im je još i to, da se svake godine sastanu svi oni kojima to zdravstvene i imovinske prilike dopuštaju, u mjestu odakle je prva vijest o Islamu protekla, u rodnom mjestu nosioca Islama, u mjestu, u kome je prva kuća za molitvu sagrađena tj. u Mekki. Propisao je da se u mjesecu zul-hidžetu tu sastanu i da se tu – pored posjete svetoga hrama Ka'be – upoznaju muslimani iz najudaljenijih krajeva svijeta, da se upozna Arap s Indijancem, Turčin s Kinezom, Alžirac s Jugoslavenom itd. itd., da se upoznaju s prilikama, u kojima žive muslimani cijeloga svijeta, da upoznaju boli i potrebe svoje braće itd.

Osim toga, od hadža ima ogromnih koristi i za privredu muslimana.

Mi vidimo, da sva veća trgovačka mjesta troše ogromne sume novaca na reklamiranje svojih proizvoda. U to ime

se priređuju svjetske izložbe, koje stoje grdne sume novaca, samo da bi se nekako privukli strani trgovci i da bi se proizvodnji našlo tržište, a kud će za muslimane bolja izložba od islamskog propisa hadža. Tu se svake godine sastane toliko najbogatijih muslimana iz cijelog svijeta, koliko se ni na najposjećenijim izložbama ne sakupi posjetilaca i tu im se pruža najbolja prilika za otvaranje stranih tržišta svojoj robi. Zato nam Svemogući i veli o hadžu.

(Objavi..., da prisustvuju i obave korisne poslove kako vjerske tako i svjetovne i da u određenim danima spominju ime Božije i zahvaljuju Mu na blagodatima, koje im je dao, od životinja kao najvažnijih, a i od drugog. Jedite njihovo meso, a i siromašnim podajte! Iza toga se očistite i odstranite od sebe prljavštine, a onda izvršite posjetu i propisano obilaženje te prastare kuće).

Hadž nam koristi ne samo u materijalnom nego i u moralnom pogledu, jer osoba, koja se odluči da izvrši tu svetu dužnost, odmah se mijenja u cijelom svom načinu života; povlači se od svih zabranjenih djela, pa čak i od onih, koja nijesu zabranjena, ali se ne preporučuju, i postaje uzor osobom u tom pogledu, iskreno se kaje zbog svih nedjela, koja je u životu počinila i donosi odluku, da ih nikad više neće činiti. U takvoj osobi se učvršćuje vjera u Boga dž.š. i uvjerenje, da će mu On oprostiti sva prije počinjena nedjela, samo ako se više na njih ne povraća. To ga učvršćuje u borbi protiv samoga sebe, u borbi protiv svoga najvećeg neprijatelja, - strasti. Prema tome, on je jedan od najvećih i najboljih duhovnih odgajatelja čovjeka. Od toga ima koristi ne samo dotična osoba nego i cijela islamska zajednica, jer članovi jedne zajednice nijesu ništa drugo nego organi jednog organizma, pa oboli li ma koji od tih organa, odmah od toga trpi cijeli organizam, a što su zdraviji pojedini organi, tim se i cijeli organizam bolje osjeća. ■

GLASNIK VIS-a,
II/1934, br. 3

Aladin Husić

Hodočašće od prvih hodočasničkih tragova do kraja osmanske uprave

Prvi vjesnici hodočašća u Bosni

Iako smo naprijed ukazivali na neke od mogućih načina prihvaćanja islama, bilo na tlu Bosne bilo odlaskom njegovih stanovnika u islamske krajeve, time i na moguće obavljanje hodočašća, izvorima za sada nije moguće potvrditi niti jedan takav slučaj. Tek s učvršćivanjem osmanske vlasti sredinom 15. stoljeća, makar i na malom prostoru i uskom koridoru od Skoplja do Hodidjeda (Sarajevo) mogu se naći izvjesniji i čvršći tragovi prisustva islama na tlu Bosne. Pored već spomenute džamije u Ustikolini, i sakralnog objekta u tvrđavi Hodidjed, u okviru te posade nalazimo na prvog i jedinog hodočasnika, hadži Mehmeda.¹ To je do sada prvi trag koji ukazuje na jedno lice koje je obavilo hodočašće na prostoru Bosne. On je bio zapovjednik tvrđave između 1455. – 1463. godine. Ostaje, međutim, otvoreno pitanje njegovog porijekla kao i vremena obavljanja hodočašća. Dok drugo možemo pomjeriti prije 1455. godine, jer na hadž najvjerovatnije nije mogao ići u tom vremenskom periodu (1455. – 1463.), dakle za vrijeme obavljanja zapovjedne funkcije, o porijeklu se može tek nagađati, jer nema niti jednog relevantnog pokazatelja koji može dati bilo koju vrstu naznaka. Sljedeća vijest koja upućuje na hodočasnike s toga područja potječe iz 1477. godine. Među svjedocima

na vakufnami bosanskog sandžakbega Ajas-bega, sina Abdulhajjeva, nalaze se hadži Husein, sin hadži Alije, i hadži Ahmed, sin Jakubov, koji se ujedno mogu ubrojiti i među prve muslimane iz Bosne.² Osim navedenih već među stanovnicima Sarajeva iz ranog razdoblja osmanske uprave, i to među rezidentima, nalazimo nekoliko hadžija: u Mahali mevlana Hatiba (?) je hadži Nesuh; u Mahali Mehmed-bega su: hadži Mustafa, hadži Hamza i hadži Alija.³

Sarajevo – središnje mjesto hodočašća

Kako je Sarajevo bilo središte gdje se islam najranije i najsnažnije ukorijenio tako su i tragovi o hodočascima ne samo najraniji nego i najbrojniji. Nakon dizdara Hodidjeda i spomenute dvojice svjedoka pri legalizaciji vakufname, i nekoliko rezidenata iz 1489. godine tek krajem treće decenije 16 stoljeća imamo brojnije vijesti o hodočascima u Sarajevu. Već 1530. godine u samom gradu imamo dokumentiranih 36 živućih hodočasnika iz 17 sarajevskih mahala. To znači da su oni hodočašće obavili ranije. No i prije njih bilo je hodočasnika, što svjedoči 9 slučajeva

u kojima se pojedinci spominju kao, npr., “sin hadži Ejnehana”.⁴ A da je i ranije bilo prakse odlaska na hodočašće svjedoči slučaj “starog Ejnehana”. Ako je 1530. godine već stari, to znači da je barem 20, možda i 30 godina ranije morao obaviti hadž.

Među spomenutim hadžijama 1530. godine, imamo i dvojicu “mlađih” neoženjenih lica. U pojedinim mahalama Sarajeva imamo i po nekoliko hadžija: Sagrački Mahmuda 4, Sarač Alije 5, Minnet-oglua 5, Sarač Ismaila 4. U odnosu na broj dokumentiranih stambenih jedinica oko 2,2% domaćinstava imalo je hodočasnike u Sarajevu. U jednom slučaju imamo hodočasnike u dvije generacije i to su: hadži Mehmed, sin hadži Ilijasa, iz mahale Minnet-oglua. I ovo još jednom potvrđuje ranu praksu odlaska na hadž iz Sarajeva. Ovoj zanimljivosti treba dodati još neke. Među tim hodočascima iz Sarajeva imamo i dvojicu hodočasnika prve generacije muslimana: hadži Sulejmana, sina Rađešinova iz Isa-pašine mahale, zatim hadži Hamzu, sina Vukićeva iz mahale Davud Čelebije. Među spomenutim hadžijama imamo čak i jednog stranca, hadži Ahmeda, Arapa, iz mahale Sagrački Mahmuda. Vjerovatno je riječ o Egipćaninu jer je “Misrija” u Sarajevu bilo od trgovaca do uleme.

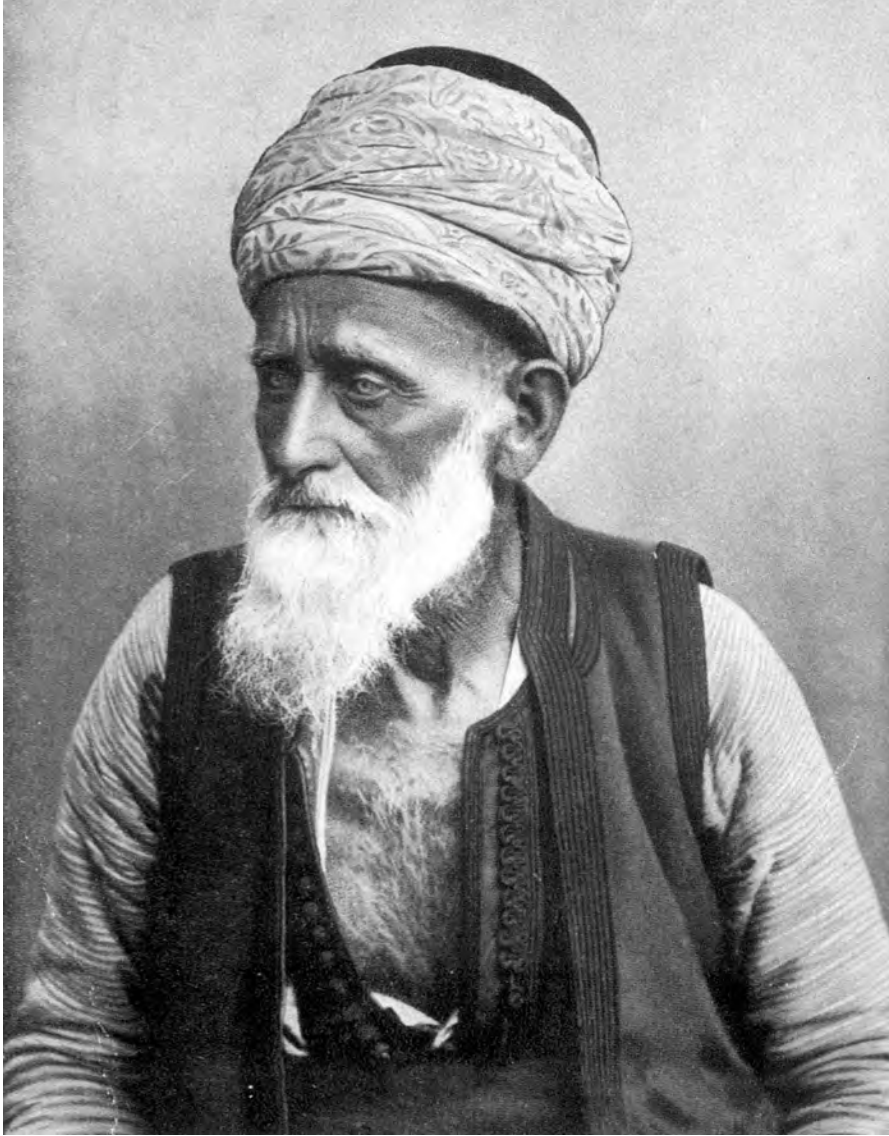
Kod svih spomenutih hadžija nije naznačen društveni ili socijalni položaj. Iz onoga što je evidentirano vidimo da ta struktura izgleda ovako: trgovaca 3,

¹ H. Šabanović, Krajište Isa-bega Ishakovića, 60.

² H. Šabanović, “Dvije najstarije vakufname u Bosni”, POF II/1951, Sarajevo, 1951, 37; Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek), Sarajevo, 1985, 32.

³ Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Defteri (TD), 24, 17a.

⁴ BOA, TD, 157, 224-251.

oslobođenih robova 3, imama 2, mujezin 1, dovadžija 1, halvadžija 1, remenar 1, kožar 1. Dakle, već vidimo veoma šaroliku socijalnu strukturu hodočasnika.

I u okolici Sarajeva spominje se nekoliko lica koja su već obavila hadž. Hadži Hasan, te hadži Idriz, posjednici čifluka u selu Dolac te spahija hadži Nesuh u Crnoj Rijeci, kao i hadži Husajn u istom selu. Također, imamo slučajeve u selu Hreša u kojemu se spominje "Davud, sin hadži Alije" te u selu Hodidjed hadži Mustafa, sin Arnauta Karagoza.⁵

Kao svjedoci pri legalizaciji Gazi Husrev-begove vakufname (11.12.1531.) spominje se čak 7 hodočasnika. Riječ je, očigledno, o uglednim ljudima i prvacima grada, koji su pripadali višim slojevima društva od kojih su neki i osnivači mahala kao hadži Pašajigit. Među spomenutom društvenom "elitom" našao se i "hadži Hasan, sin Abdullahov", uz čije ime još stoji i "povjerenik

hambara, zarobljenik". Jasno je da i on pripada prvoj generaciji muslimana, što proistječe iz očeva imena "Abdullah" kao i činjenice da je riječ o zarobljeniku koji je, očito, prihvatio islam i vrlo brzo obavio i hadž.⁶ Ali na kasnijim vakufnamama Gazi Husrev-bega (1537.) ne pojavljuje se niti jedan hodočasnik među svjedocima ili to nije navedeno. Iako se Sarajevo razvijalo intenzivno i povećavao broj domaćinstava, nekoliko godina poslije (1540.) izvori pokazuju manji broj hodočasnika, svega 26⁷, a nekoliko decenija kasnije (1570.) već imamo znatno veći broj hadžija u Sarajevu (54) i isto toliko lica (54) čiji očevi su hadžije. Ovdje ističemo još jedan podatak. Među osnivačima sarajevskih mahala 21 je obavio hodočašće.

U jednom izvoru sredinom 16. stoljeća (1556. – 1558.) u Sarajevu se spominje preko stotinu lica koja se tituliraju

sa "hadži" to znači da su do tada obavila hadž. Među njima je i 14 onih koji su umrli na putu, u vrijeme dana hadža ili na samom povratku s hadža. Koliko se iz izvora može vidjeti, po društvenoj poziciji hadžije su imami, mutevelije, dva dizdara (Hodidjeda i grada Požege u Slavoniji). Najviše pažnje među dokumentiranim hadžijama privlači ime hadži Hajdara, katiba na pokrajinskom Divanu još za života Gazi Husrev-bega.⁸ Hadž je obavio nakon Gazi-Husrev-begove smrti, vjerovatno nakon odlaska u mirovinu.

Do kraja 16. Stoljeća broj hadžija u Sarajevu značajno je porastao, na 220. Ako tome broju pridodamo i 53 slučaja u kojima su očevi pojedinaca iz toga vremena hadžije onda je to već oko 273 hodočasnika krajem 16. stoljeća.⁹ To značajno povećava i broj domaćinstava koja imaju hodočasnike na 5 do 6 procenata. U svakom slučaju, to znači da se u odnosu na tri decenije ranije broj hodočasnika iz samog Sarajeva u najmanju ruku utrostručio. Ako posmatramo samo broj dokumentiranih živućih hadžija onda se može reći da je taj broj porastao za četiri puta. To govori da je praksa odlaska na hodočašće u Sarajevu bila vrlo intenzivna krajem 16. stoljeća. Može se istaći još jedna vrlo bitna karakteristika uočljiva krajem 16. stoljeća. To je neočekivano veliki broj mladih ljudi koji su obavili hodočašće, čiji broj dostiže devet procenata.

Iako za sve njih nemamo naznake kojoj grupi po svome statusu pripadaju, kod naglašenih slučajeva u stvari vidimo da su najbrojnije spahije (24), potom imami 6, džindije 4 hodočasnika. Ostalo su 2 oslobođena roba i po jedan, mujezin, tabak, kamenoklesar, sarač i glavni kontrolor sarajevskog trga. Ovdje moramo ukazati i na doprinos hodočasnika u urbanom razvitku Sarajeva. Oni su utemeljitelji zadužbina, džamija ili mesdžida, ali

⁸ Sarajevo, Gazi Husrev-begova biblioteka (GHB), Sidžil (S) la.

⁹ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, I/1, obradio: Adem Handžić, Sarajevo, 2000., 11-91.

⁵ BOA, TD, 157, 189-211.

⁶ Vakufname iz Bosne i Hercegovine, 60.

⁷ BOA, TD, 211, 368-408.

mnogih novčanih zadužbina. S obzirom na njihove zasluge u osnivanju mahala, ovdje želimo naglasiti da je 37 sarajevskih mahala uz ime njihovog osnivača imalo i predznak "hadži".

Hodočasna tradicija drugih bosanskih gradova

Hodočašće nije bilo ograničeno samo na Sarajevo i njegovu užu okolicu. Takvu praksu nalazimo i u drugim mjestima Bosne, ali u znatno manjem broju. Početkom 16. Stoljeća hodočasnike nalazimo u Rogatici, doduše samo jedno lice, i to hadži Jusuf, sin Karagoza. Moglo bi se reći da se broj hodočasnika vremenom povećavao. U Rogatici je nešto kasnije dokumentirano 5 hodočasnika.¹⁰ Međutim porast grada ni u Rogatici ne prati porast broja hadžija. Premda je primjetan neznatan porast do kraja 16. Stoljeća ipak je to nesrazmjerno povećanju grada, što se može okarakterizirati kao stanovita stagnacija. Jer se s povećanjem broja domova očekuje i više hadžija u odnosu na dokumentiranih sedam slučajeva.

Blizina Sarajeva kao da nije imala značajnijeg utjecaja na Visoko, jer u prvim decenijama 16. stoljeća nemamo niti jedan dokumentirani slučaj hodočasnika. U Visokom ćemo tek 1540. godine imati tragove hodočašća u Šerefudinovoj mahali, gdje se spominje Piri, sin hadži Hasana, što pretpostavlja da je ipak nekoliko godina ranije neko ipak obavio hadž. U kasnijem razdoblju (1570.) u Visokom imamo tragove 6 hodočasnika, trojica živućih i tri lica čiji se očevi tituliraju kao "hadži", što znači da su to hadžije iz ranijih godina.¹¹ Međutim već u to vrijeme spominje se hadži Mahmud, hodočasnik iz sela Stančići u nahiji Visoko.¹² U Visokom se 1572. godine spominju četverica trgovaca hadžija: hadži Memija, hadži Velija, hadži Murat i hadži Bali.¹³ Međutim, kasnije

taj broj ipak opada. S obzirom na društveno, ekonomsko i opće stanje u sferi duhovnosti u Visokom, jedan hadžija početkom 17. stoljeća u ovom gradu je ispod svih očekivanja.

Sličnu situaciju imamo i u nekim drugim gradovima kao što su Travnik i Zenica. Prve pouzdane tragove hodočašća iz tih mjesta nalazimo 1550. godine. U Travniku su tada bila 4 hodočasnika. No da je iz Travnika bilo i ranije odlazaka na hadž potvrđuje to što se osnivači pojedinih mahala tituliraju kao hadžije, kao, npr., mahala Mesdžida hadži Alije (1540.), ili Hasan i Husejn, sinovi hadži Murata, ili pak Ilijas, sin hadži Ahmeda (1550.). To bi značilo da smo iz Travnika imali slučajeva hodočašća prije 1540. i 1550. godine.¹⁴ Spomenuti hadži Alija ujedno je i među prvim vakifima u Travniku. Također nešto kasnije 1565. godine, u Travniku imamo trojicu živućih i dvojicu koji su ranije obavili hadž, i to hadži Alija i hadži Murat.¹⁵ U Zenici ta praksa u navedeno vrijeme bila je znatno rjeđa jer je 1565. godine dokumentiran samo jedan hadžija. Usprkos značajnom razvitku Zenice u ono vrijeme, u svim aspektima, urbanom, ekonomskom, posebno napretku u sferi duhovnosti, druga polovina 16. stoljeća u pogledu hodočašća u potpunosti je neočekivana. Umjesto da broj hodočasnika raste paralelno sa navedenim segmentima, on pokazuje znake stagnacije. Kao u Zenici očekivanog povećanja broja hodočasnika nemamo ni u Travniku. U njemu su dokumentirana svega trojica hadžija usprkos činjenici da je Travnik treći grad po veličini i razvijenosti u Bosanskom sandžaku. Istovjetnu situaciju imamo i u Zenici, koja se također značajno razvila u drugoj polovini 16. stoljeća. I pored toga dokumentiran je samo jedan hadžija. Doduše, nalazimo

i pet lica čiji očevi su hadžije, što pokazuje da je negdje u drugoj polovini ili krajem 16. stoljeća bilo slučajeva hodočašća. Ipak je to ispod očekivanog u odnosu na spomenute parametre.

Iako je Banja Luka pod osmansku vlast došla nešto kasnije, poslije zauzimanja Jajca (1572.), već sredinom 16. stoljeća imamo hodočasnika iz ovog grada. To je Sofi Mehmed-paša, poznati banjalučki vakif, koji se već (01.07.) 1550. iz Istanbula preko Šama uputio na hadž.¹⁶ Nedugo nakon toga (1570.) iz Banja Luke imamo trojicu hodočasnika i iz reda nižih slojeva, i to jedan od njih musliman prve generacije.¹⁷ Kao svjedoci vakufname Ferhat-paše iz 1587. godine spominju se također trojica hadžija: hadži Hasan-čehaja, hadži Nezir, zaim, i drugi hadži Nezir, tesar.¹⁸ Ipak, pomalo je neočekivano, s obzirom na činjenicu da je Banja Luka početkom 17. stoljeća poslije Sarajeva drugi grad po veličini, da imamo veoma mali broj dokumentiranih hodočasnika. Broj od četverice hadžija koji su u to vrijeme živjeli u Banjoj Luci i trojica osnivača mahala i mesdžida, koji su, očito, nešto ranije obavili hadž, jeste ispod svih očekivanja. Dokumentirane banjalučke hadžije iz tog vremena su: hadži Mustafa i dvojica hadži Alija.¹⁹

Do sredine 16. stoljeća (1548.) i s područja Tuzle nalazimo dokumentirane hodočasnike, doduše još uvijek u malom broju. U Gornjoj Tuzli ranijih godina, dakle prije 1548., hodočašće su obavili tri lica (2 krojača i jedan neoznačena zanimanja), a 1548. godine nalazimo hadži Hasiba, trgovca. Zanimljivo je da u Donjoj Tuzli nije dokumentiran niti jedan hodočasnik. Do kraja 16. stoljeća u Gornjoj Tuzli imamo 7, a u

¹⁰ BOA, TD, 1014, fo. 134-136.

¹¹ BOA, TD, 379, 640-652.

¹² GHb, Sla, 201.

¹³ Državni arhiv Dubrovnik (DAD), Te-

stamenta Notariae, Ser. 10 Sv. 43, fo. 202. Za pomoć u dešifriranju i prijepodu ovih izvora zahvalnost dugujem dr. Esadu Kurtoviću, profesoru Filozofskog fakulteta u Sarajevu.

¹⁴ BOA, TD, 1072, 418-420.

¹⁵ BOA, TD, 435, 197-203.

¹⁶ Arkeolozi Muzeji KTP. Nr. 379, Matrakçı Nesuh: Suleymanname, 175a-176a. Za ovaj podatak zahvalnost dugujem radnom kolegi dr. Adnanu Kadriću.

¹⁷ BOA, TD, 379, 401-407.

¹⁸ Vakufname iz Bosne i Hercegovine, 232

¹⁹ Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. Godine, Sv. III, Obradila Amina Kupusović, Sarajevo, 2000., 419-433.

Donjoj Tuzli 4 hodočasnika. Njima svakako treba pridodati i hadžije – osnivače mahala u Tuzli, trojica u Gornjoj i jedan u Donjoj Tuzli.²⁰ Donekle sličnu situaciju imamo i u Zvorniku, koji je predstavljao najveći grad u Zvorničkom sandžaku. Sredinom 16. stoljeća nalazimo dokumentirane hodočasnike, ne baš u velikom broju, kao uostalom i u Tuzli. Od 430 nosilaca domaćinstva u kasabi Zvornik, samo su dvojica hodočasnici, hadži Timur, tabak i hadži Nesuh, samardžija. Kao što se vidi, pripadaju sloju zanatlija. Osim njih, među posadnicima vlasnicima vinograda nalazimo također dvojicu hodočasnika: hadži Bajrama i hadži Aliju. Međutim, krajem 16. stoljeća u samom Zvorniku, među njegovim stanovnicima ne nalazimo niti jedno lice sa oznakom "hadži". Jedino što upućuje na hodočašće jeste naziv jedne mahale Džamije hadži Turguta. U svakom slučaju, to predstavlja neočekivanu pojavu. Iako ne rješava dileme u potpunosti, objašnjenje treba tražiti u iznimno velikom smanjenju stanovništva u Zvorniku. Krajem 16. stoljeća u samom Zvorniku dokumentirana su svega 192 domaćinstva.²¹ No, i pored toga, prilično je neobično da među tim stanovnicima nemamo dokumentiranih hodočasnika. Pored spomenutog smanjenja stanovništva kao mogućeg uzroka i seobe imućnijih, dakle potencijalnih hadžija, postoji mogućnost da je njihovo tituliranje naprosto izostalo. Ovdje ćemo spomenuti i Gračanicu, još jedan važan grad Zvorničkog sandžaka. Sredinom 16. stoljeća ona još nije značajnije razvijena, svega 97 domaćinstava, uglavnom zanatlija. Među dokumentiranim stanovnicima užeg gradskog područja nemamo niti jednog hadžiju. U selu Gračanici, dakle starijem dijelu naselja, spominje se Baština hadži Širmerda.²² Takvo se stanje može opravdati još nedovoljnom razvijenosti. Međutim, krajem 16. stoljeća, kada u Gračanici nalazimo 510 domaćinstava, 422 u kasabi i 88 u selu Gračanica, ponovo imamo veoma mali broj hadžija, svega četvericu.²³

Najranije poznate vijesti o hadžijama iz Foče imamo iz prve polovine ili sredinom 16. stoljeća. Tada već imamo respektabilan broj hadžija iz toga mjesta koje je prema brojnosti hodočasnika pratilo Sarajevo. Budući da je Foča po svojoj razvijenosti i broju stanovnika zaostajala za Sarajevom, to se brojka od 37 hodočasnika doima kao visok procent hadžija iz tog mjesta.²⁴ Zanimanje ili odrednice te vrste nisu uvijek navedene, ali prema označenim slučajevima 6 je trgovaca, 3 tabaka, 3 mujezina, 1 beratlija, 1 sarač, 1 imam i 1 oslobođeni rob. Najpoznatije ime među prvim poznatim fočanskim hodočascima je veliki

²⁰ Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, (TKGM), TD, 23, 53-67.

²¹ BOA, TD, 260 fo. 183; TD, 743, 794; Adem Handžić, "Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku", *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XVIII, 1968-1969, Sarajevo, 1970., 175-191.

²² BOA, TD, 260, fo. 105.

²³ BOA, TD, 743, fo. 44-47.

²⁴ BOA, TD, 1043, fo. 1-13.

vakif hadži Mehmed-beg, sin Ali-bega (1569.). Već po tituliranju, ne samo nje-ga nego i njegovog oca Ali "beg", ali po drugim epitetima uz njegovo ime "nazir i zaim", vidimo da je pripadao begovskom sloju.²⁵ Zanimljivo je, međutim, da niti jedno ime među svjedocima nje-gove vakufname nema atribut "hadži". Krajem 16. stoljeća (1585.) umjesto očekivanog povećanja, u Foči nalazimo manji broj hodočasnika (23). Neki su očigledno još i ranije obavili hodočašće, jer imamo trojicu očeva "hadžija", ali i trojicu osnivača mahala u Foči: hadži Aliju, hadži Mustafu i hadži Sefera.²⁶ Društveni status fočanskih hadžija bio je sljedeći: 5 vojnika (džindija), 4 beratlije (posjednici berata), 2 hatiba, 1 muallim i jedno lice koje je tek prihvatilo islam.²⁷ Od spomenutih, njih 6 živjelo je u mahali Hizr-bega, mahali Manza-bega 4, mahali Mustafa-paše 3, sultana Bajazida 3, Hasana Balija 2, Ibrahima Čelebije 2, i u ostale tri mahale po jedan hadžija.

I u kasnijim razdobljima stanovništvo Foče odlikovalo se pobožnošću i privrženosti vjeri. Stoga se iz ovoga mjesta odlazilo na hadž u velikom broju. Ta činjenica nije ostala nezapažena ni od Evlije Čelebije sredinom 17. stoljeća, koji je stanovnike Foče opisao na sljedeći način: "Stanovnici (Foče) su u licu lijepi i divni ljudi, čistog vjerovanja, pobožni su i dobri muslimani. (...). Većinom su trgovci. Hadžija (hodočasnika) i gazija (junaka) ima također dosta."²⁸

Prve vijesti o hodočasnici-ma s područja Mostara također nalazimo krajem treće decenije 16. stoljeća. Prvi i jedini dokumentirani hadžija iz Mostara, u to vrijeme, bio je hadži Kasim, sarač.²⁹ Nešto kasnije kao svjedoci pri legalizaciji vakufnama mostarskog

dobrotvora Čejvan-čehaje nalazi se ime hadži Hajdara, sina Abullahova (1554.) i hadži Mehmeda, sina Turhanova (1558.).³⁰ Već 1564. godine u Mostaru nalazimo 5 lica koja su obavila hadž, a 1570. godine, šestoricu hadžija. Još iz 1554. Godine vidimo da je jedan od hadžija musliman prve generacije, dok su 1570. godine njih četverica, novi muslimani. Kako se grad Mostar razvijao, povećavao broj muslimana i jačao utjecaj islama, povećavao se i broj hodočasnika iz toga mjesta. U Mostaru 1585. godine nalazimo dokumentirana 33 lica koja su obavila hadž, među kojima su i dva osnivača mahala, hadži Mehmed-beg i hadži Husejn. U nekim mahalama živio je veći broj hodočasnika: mahali hadži Mehmed-bega 5, mahali Kanber-age 5, mahali Bajazid havadž 4 i mahali Husejn havadž 4. O društvenom ili socijalnom statusu hadžija Mostara nemamo vijesti. Ipak, uz neke pojedince imamo neke naznake, četverica su "posadnici u tvrđavi", jedan sufijski i jedan novi musliman.³¹ Najpoznatije ime mostarskih hadžija iz 16. stoljeća su hadži Mehmed-beg, poznatiji kao Karađoz-beg. Tu svoju dužnost on je obavio prije 1570. godine, dakle prije legalizacije svoje vakufname. Do kraja 16. stoljeća imamo još vijesti o mostarskim hadžijama. Među 6 svjedoka hadžija na vakufnami Derviš-paše Bajezidagića nalazimo: čauša, dva sarača (sedlara) i jednog čuvara klanca.³²

U zapadnom kraju Bosne, koji je pripadao Kliškom sandžaku, praksu hodočašća susrećemo najkasnije sredinom 16. stoljeća. Ne znamo da li je ranije bilo tih slučajeva, no hodočasnike u Livnu, glavnom duhovnom centru tog kraja nalazimo 1550. godine. To

znači da su ti hodočasnici ranije obavili svoju dužnost. U to vrijeme, u samoj kasabi nalazimo dokumentiranu petericu hadžija. Među njima nalazimo: krojača, trgovca i imama.³³ Iz kasnije razdoblja (1574.) vidimo da je taj broj u Livnu porastao na 17 hodočasnika. To je predstavljalo 2,6 stanovnika kasabe. Nešto više od deceniju (1586.), broj hadžija iz Livna se nije povećao, ali zato jeste u kasnijem razdoblju. Početkom 17. stoljeća u kasabi Livno dokumentirano je 27 hadžija. Od 1574. godine broj domaćinstava, prema tome i stanovništva stalno je opadao u ovom mjestu, ali se broj hadžija povećavao. Tako je broj domaćinstava koja su imala hodočasnike u kasabi iznosio preko 6 procenata.³⁴ To znači da je Livno predstavljalo grad koji je u odnosu na broj stanovništva imao procentualno najveći broj hodočasnika (6%), više čak i od Sarajeva (5,4%). Dakle, krajem 16. i početkom 17. stoljeća Livno je nakon Sarajeva i Mostara predstavljalo grad sa najvećim brojem hodočasnika u Bosni. U neposrednoj blizini, ali i tijesnoj vezi s Livnom svakako je i Duvno (Županj Potok), koji je već početkom 17. stoljeća iz samo jedne kuće ili jedne porodice imao trojicu hodočasnika, braću hadži Omera, hadži Hasana i hadži Jusufa, poznatijeg kao Livnjaka, pisca najranijeg sačuvanog putopisa iz Bosne o odlasku na hadž 1615. godine.³⁵ Iako su u vrijeme hodočašća već bili nastanjeni u Duvnu (Županj Potoku), brat Omer kao imam Džudža Džafer-begove džamije a on kao mujezin, oni su po rođenju Livnjaci. Iako u putopisu navodi da je obavljao dužnost mujezina Lala-pašine džamije u Livnu, ne navodi ni približno vrijeme kada bi to moglo

²⁵ Vakufname iz Bosne i Hercegovine, 151.

²⁶ TKGM, 484 (7), 130-134.

²⁷ TKGM, 483 (8) fo. 23-28.

²⁸ Evlija Čelebija, Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama, (uvod i komentar napisao H. Šabanović Sarajevo, 1979., 409.

²⁹ BOA, TD, 22997, 255.

³⁰ Vakufname iz Bosne i Hercegovine, 151; Hivzija Hasandedić, "Mostarske hadžije i neki običaji u vezi njihovog odlaska na hadž u Meku", GLASNIK, VISA, XXXVII, 5-6, 1974., Sarajevo, 1974., 215.

³¹ TKGM, 484 (7) fo. 136-152.

³² H. Hasandedić, "Mostarske hadžije i neki običaji u vezi s njihovim odlaskom na hadž u Meku", 215.

³³ Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine (Obradili: Fehim Dž. Spaho i Ahmed S. Aličić, priredila Behija Zlatar), Sarajevo, 2007., 55-62.

³⁴ BOA, TD, 533, fo. 157-162; BOA, TD, 622, fo. 161-165; TKGM, TD, 13, fo. 96-99.

³⁵ Jusuf Livnjak, Odazivam ti se Bože – Putopis sa hadža 1615. godine, prijevod: Mehmed Mujezinović, Sarajevo, 1981., 5-12.

biti. Međutim, obojica braće početkom 17. stoljeća, još su bila nastanjena u Livnu u Mahali Džamije Mustafa-paše i obojica su u toj džamiji obavljali dužnosti mujezina, brat Omer bio je zamjenik glavnog mujezina hadži Mustafa, a Jusuf drugi pomoćni mujezin. Omer je, dakle, nešto kasnije unaprijeđen u imama glavne džamije u Duvnu (Županj Potok) a Jusuf u glavnog mujezina Džamije Dudža Džafer-age. To znači da je, najvjerovatnije, i spomenuta džamija sagrađena negdje između 1604. i 1615. godine.

Naprijed smo se osvrnuli na neka najpoznatija i najrazvijenija gradska naselja u Bosni, administrativne i privredne centre. Ruralne sredine su ostale u potpunosti izvan analiza. Da hodočašće nije bilo ograničeno samo na gradska naselja vidjeli smo već ranije na primjeru sarajevskog područja u ranom razdoblju 16. stoljeća. Ona će dati odgovor na rasprostranjenost prakse odlaska na hadž u seoskim naseljima, omogućiti uvid u razlike u odnosu na gradska naselja, ali ukazati i na razliku u pojedinim regijama Bosanskog sandžaka.

I u ovoj analizi krenut ćemo od Sarajeva ne samo kao administrativnog, ekonomskog nego i kao duhovnog i kulturnog središta. To je razumljivo i sa stanovišta ranog prihvatanja i snažne ukorijenjenosti islama u njegovoj okolini. U skladu s navedenim pretpostavkama, ali i očekivanjima pokazuje se da je i praksa hodočašća najintenzivnija i najrasprostranjenija upravo u Sarajevu i njegovoj okolini. Osim samog Sarajeva, prisustvo hodočasnika nalazimo u još 72 naselja u okolini. To predstavlja gotovo polovinu (44%) naseljenih mjesta koja su pripadala sarajevskom području. To su naselja: Bačevo 4, Badži drugim imenom Petrovići 2, Bakije 1, Bare 1, Bijosko 4, Bila Gora 1, Blažuj 3, Brestje 1, Cita 2, Crna Rika 4, Crnotina 2, Debelići 1 (?), Dobrinja 1, Dolac 9, Doljani 1, Donja Gorica 1, Donja Slatina 2, Donji Stup 1, Doglodi

2, Ensar 1, Gornja Bijoča 1, Gornja Ljubotina 1, Gornji Stup 3, Grnjica 1, Hodidjed 2, Hrasnica 2, Hreljevo 1, Ilovica 3, Izetići 1, Jančići 1, Jošanica 2, Kijevo 1, Kladnica 1, Kobil Do 3, Korča 1, Koševo 1, Kovačići 3, Kriva Glavica 2, Krupa 1, Ledići 1, Lokve 2, Lučići 2, Lukavica 3, Lužan 1, Mokrinje 1, Nahorevo 1, Osik 1, Otes 1, Otomanci 1, Petrovići 2, Podgrađe drugim imenom Bogazi Jumru (Pale) 2, Pohvalići 4, Presenica 2, Prvuža 4, Radilovići 1, Radilovići – Ljubogošta 2, Ričice 2, Rudnik 1, Sinočevo 2, Slatina 1, Stomovići 2, Svrake 1, Toplik 3, Turovi 1, Tvrdimirići 1, Ugorište 3, Vlakovo 1, Vogošća 1, Vojkovići 2, Vrhovine 1, Vukovići 1 i Zabrđe 3.

Sarajevsko područje slijedi širi prostor Rogatice u čijoj okolini hodočasnike susrećemo u znatno manjem broju naselja, tek 20. Zanimljivo je, međutim, da su ova dva područja po ukupnom broju naselja prilično jednaka, gotovo istovjetna. Rogatica ima čak i petnaest naselja više. Shodno tome i procent naselja u kojima nalazimo hodočasnike veoma je skroman (11%). Seoska naselja sa dokumentiranim prisustvom hodočasnika su: Bilosalić 1, Brčigovo 1, Crni – drugo ime Koštovići 1, Donji Seljani 1, Glasinac 1, Hrčan 1, Lepenica 1, Obri 1, Osječani 1, Podpeće 1, Pribići 3, Pšena Krina 1, Radinići 1, Sočice 1, Srednje 1, Ustiprača 2, Vihre 1, Vrhprača 1, Vrčići – drugim imenom Popovići 1. U seoskim naseljima, dokumentirano je, dakle, prisustvo dvadeset i dva hodočasnika. Osim Ustiprače (2) i Priberići (3) sva naselja imaju po jednog hodočasnika. Ako to uporedimo sa gradom, vidimo da je u gradu mnogo veća koncentracija hodočasnika. Ona se kretala negdje oko 30% ukupnog broja hodočasnika rogatičkog kraja. Selu je pripadalo oko 70% procenata hodočasnika.

Osim što se geografski naslanjao na Sarajevsku kotlinu, visočki kraj je bio pod snažnijim utjecajem i u sferi duhovnosti. Taj utjecaj bio je uvjetovan ekonomskim i općekulturnim prilikama koje su stvarale povoljnije pretpostavke za mnoge aktivnosti pa i odlazak na hadž. To je uvjetovalo da se visočko područje istakne i u tom pogledu. Oko deset posto naselja ovoga kraja imalo je dokumentirano prisustvo hodočasnika. Ovdje, međutim, treba istaći još jednu zanimljivost da u ovo vrijeme Visokom pripadaju još dva važna gradska centra: Kreševo i Fojnica. Doduše oni bitnije ne mijenjaju sveukupnu sliku jer se i u njima nalazi mali broj dokumentiranih hadžija, u Kreševu 1 i Fojnici 2, koliko i u Borinjoj Gorici (2). Sva ostala naselja imaju dokumentiran po jedan slučaj prisustva hodočasnika. I to: Bile Vode, Borovica, Dobrinja, Milodraž, Mokronoge, Pelež, Podlaz, Poričani, Rostovo, Skradno, Smrekova Gorica i Stomorina drugim imenom Podraž. Za razliku od Sarajeva i Rogatice, koji u odnosu na okolicu predstavljaju pravo stjecište i priličnu koncentraciju hodočasnika. Visoko predstavlja potpunu suprotnost. Ono je u suštini na nivou većine seoskih sredina iz kojih najčešće imamo dokumentirano po jedno prisustvo hodočasnika. Više od jednog predstavlja pravi izuzetak. Osim što je neočekivana, tu pojavu je teško objasniti. Ipak, kada se promatra u cjelini vidimo da 10% naseljenih mjesta ima hodočasnike.

Skoro identičan procent (9,6%) naselja zeničkog kraja, koji je obuhvatao srednji tok rijeke Bosne, približno prostor današnjih općina Kakanj, Zenica, obuhvaćen je praksom hodočašća. U devet naseljenih mjesta nalazimo dokumentirano prisustvo hodočasnika. Dok se u sedam naselja pojavljuje po

jedan "hadžija" dotle se u dva prigradska naselja Gradišće i Odmud susreću po trojica. Proistječe da se u ta dva naselja nalazi polovina hadžija cjelokupne okolice. Ako se ova dva naselja kompariraju sa samim gradskim područjem, vidi se da ga ova dva sela u tom segmentu nadmašuju. Hodočasnike u okolici Zenice nalazimo još u naseljima: Bistrica, Bukovčevina, Donja Vraca, Gladovići, Gornja Vraca, Pojske i Željezno Polje.

Premda nema niti jedno gradsko naselje, područje oko današnje Breze, nekada poznatije kao Dubrovnik, ima veći procent naselja (13%) u kojima susrećemo hodočasnika, negoli neka naprijed spomenuta područja. Istina, broj hodočasnika koji se pojavljuju nije veliki, na cjelokupnom prostoru koji obuhvata ne baš mali broj naselja (70) nalazimo dokumentirano deset lica sa titulom "hadži". To su naselja: Berislavina, Bukovik, Gornja Prača, Kunovići, Lušica, Sivča, Stina, Vrace i Zaselak.

Promatrano sa aspekta broja naseljenih mjesta u kojima susrećemo pojavu hodočasnika Travnički kraj bi se mogao svrstati u red krajeva sa visokim procentom zastupljenosti (22%) hodočasnika u seoskim naseljima, iako ukupan broj tih pojava nije tako veliki. Osim samog Travnika u njegovoj okolici nalazimo još jedanaest mjesta u kojima je dokumentirano pristustvo hodočasnika, i to: Bačvice, Čifluk blizu Travnika, Grnovnica, Guča Gora, Hrastina, Jarjanić, Mezra Džihanšaha, Preoča Gora, Putiš, Raspor i Večerska. Iz grada potječe 25% hodočasnika travničkog kraja dok je znatno veći procenat hodočasnika (75%) iz okolice.

Dio Kakanjskog kraja uz Rijeku Trstivnicu, poznat kao nahija Bobovac, od svojih 29 naseljenih mjesta imao je hodočasnike u njih pet i to: Brežani, Čatići, Dobo, Dragovići i Turbići. Ipak to znači da je oko 17% naseljenih mjesta toga kraja imalo hodočasnike.

Zanimljivu pojavu predstavlja Jajce sa relativno velikim brojem hodočasnika koncentriranim u malom broju mjesta. Od ukupno trinaest hodočasnika čak ih je devet u samom Jajcu. Ostali

su u okolnim mjestima. Žabnjak blizu same tvrđave Jajca, Bravnice i Citelj.

Područja zapadnije od Jajca prema Bihaću nemaju dokumentiranih hodočasnika u svojim mjestima. Ne iznenađuju ona najzapadnija područja, kao što je Bihać, Cazin, Bužim, Krupa, Kostajnica, koja su usljed kasnog zaposjedanja, još prilično nenaseljena. Ali se sigurno iznenađenjem mogu smatrati područja oko Sanskog Mosta (Sana) i Kamenograda u kojima imamo oko 55 naselja kao i na području Zmijanja, Trijebova, Bosanskog Novog i Vrbaškog u kojima u ukupnom zbiru imamo oko pedeset i pet naselja a nemamo uopće tragova obavljenog hodočašća u nekom od tih naselja. Nešto je povoljnija slika u sjevernijim područjima Bosne, području Lijevče polja i Kobaša koja zajedno broje oko 94 naseljena mjesta. Osim prilično ujednačenog broja naselja (Kobaš 46 i Lijevče 48) i drugi parametri su skoro ujednačeni. Broj hodočasnika je identičan (6), ali broj naselja u kojima ih nalazimo je neznatno različit, Kobaš 5 a Lijevče 4. Pojedinačno vidimo da u Lijevču imamo: u Gradiški 3, Ivankovicima 1, Kosjerovac 1 i Siva mahala 1. U Kobašu Dubočac ima dvojicu hodočasnika, dok ostala mjesta po jednog. To su: Crkvica, Kobaš, Lišnja, Mačkovicica. Kako god iznenađuje sama Banja Luka neočekivano malim brojem dokumentiranih hodočasnika (varoš i kasaba 6) isto tako iznenađuje i njena uža okolica, koju je činilo 12 seoskih naselja. Osim samog grada (varoš i kasaba) u okolici nalazimo tragove svega trojici hodočasnika, u Zatopolju i na jednom čifluku u neposrednoj okolici samog grada. Još je reklo bi se slabija situacija istočnije od Banja Luke, u međuprostoru Kotor-Varoš, Tešanj i Maglaj. Usprkos velikom broju naselja u navedenim krajevima (158) nalazimo samo na jedno lice u selu Brdar, u okolici Maglaja, iz čije titule vidimo da je obavilo hadž. To je posebno neočekivano u slučajevima Maglaja i Tešnja kao respektabilnih gradskih naselja. Ali sjeverno od Doboja u nahiji Dobor, na dvadeset naselja, u dva nalazimo hodočasnike u Velikoj (1) i Kotorskom (2).

U odnosu na spomenuto područje nešto je bolja situacija u širem području Olova. Na preko stotinu naseljenih mjesta nalazimo pet hodočasnika u naseljima: Bogunovići, Brivići, Rijeka, Sudići, Vrutka Žrnova. Neočekivan rezultat imamo u kasabi Knežina, u kojoj nemamo u to vrijeme dokumentiranog ni jednog hodočasnika.

Preostalo je ukratko se osvrnuti još na oblasti istočno od Olova, odnosno Podrinje, na potez od Dobruna i Višegrada do Vlasenice i Bratunca. Na području sa 279 sela dokumentirano je 20 hodočasnika. Najbrojniji su u okolici Vlasenice i Bratunca, na područja Birča, gdje se vidi da ih ima u Donjem Jadru, Koprivni, Lukavici, Nedeljskoj, Mramorku. Ovdje je uočljivo jedno vrlo značajno zapažanje. Birač ima najviše naselja (57) i hodočasnika, ali ne i ukupan broj domaćinstava. On prelazi nešto preko 1000. Neka druga područja imaju približno isti broj naselja (Višegrad 54, Vrtar 48 i Osat 46) i veći broj domova (1510, 1341 i 1387) imaju manje hadžija (Višegrad 3, Osat 3 i Vrtar 1). Pored samog Višegrada sa dva hodočasnika u njegovoj okolici to je samo naselje Drinsko sa 1, u Osatu u selima Donje Zgunje, Poljušnice i Sidače i u Vrtaru u selu Ljeljirane. Slična situacija je i sa Dobrunom u kojem na 27 naseljenih mjesta imamo hodočasnika samo u selu Hodolu. Nešto je veći procent u slučajevima Hrtara i Brodara, koji također imaju ujednačen broj naselja (24 i 23) ali i isti broj dokumentiranih hodočasnika. U Hrtaru u naseljima Donji Gostilj 2 i Gornja Loznica jedan a Brodaru Donjim Medvjedićima dvojicu i Dušće jednog.

Na kraju ovog pregleda treba istaći nekoliko sumarnih podataka. Od 1611 naselja, sela i nekih manje značajnih gradskih naselja, u 181 nalazimo dokumentirano prisustvo hadžija, što znači negdje oko 11%. Ali od navedenog broja naselja, čak 40% nalazi se u okolici Sarajeva. Ako to promatramo u broju hodočasnika, gotovo polovina hodočasnika potječe sa sarajevskog područja. ■

Hasan Nametak

Hadžijska dova u Mostaru

Jedan stari vjerski običaj

Možda nijedno mjesto u Bosni i Hercegovini, pa ni u cijeloj Jugoslaviji, nema takva običaja kao Mostar, da se hadžije kad pođu da obave hadž, taj sveti Božji farz, tako impozantno isprate, te kad se vraćaju da se isto tako dočekaju i kući doprate. Od davnina je to, i nema pamtenika da zna ili da je čuo kad nije toga adeta bilo. Osim odrasloga svijeta tu je i mnoštvo sitne mektebske djece, koja upravo i sačinjavaju tu veliku zanimljivost, pa ću pokušati da ovdje to iskažem.

Otkako su muslimani naselili grad Mostar, vazda je bilo sibjan-mekteba, pa i dan-danas postoje tri mekteba, koje su nam veliki dobrotvori još pred 350 i višegodina ostavili i za njihovo izdržavanje osigurali lijep dohodak. Ti dobrotvori su: Karađozbeg, Čejvangeb Kethoda i Derviš-paša Bajezidagić. Ti su mektebi danas reformirani i pohađa ih 500 – 600 sitne mektebske djece.

Eto, ova djeca sačinjavaju taj zanimivi ispraćaj hadžija. Kod nas je običaj, da hadžija pred polazak u Meku pozove muallime da dođu s mektebskom djecom, da ga otprate od kuće do željezničke stanice s dovom, koju uči dvoje djece, a druga djeca, koja za njima u redu idu, prate dovu sa amin iza svakoga stiha.

Do nazad 50 godina, dok nije Mostar bio spojen željezničkom prugom s morem, praćene su hadžije do "Hadžinske sofe", a to je mjesto udno Mostara s lijevu obalu Neretve, prema duhanskoj tvornici, uz cestu, koja vodi u Metković i na more. Tu bi se hadžije rastale s pratiocima, pojahali na konje, a pratioci se vraćali svojim kućama. Danas je ispraćaj do Lakišića džamije u Ričini, blizu željezničke stanice.

Kad djeca pođu po hadžiju, uredaju se dva i dva u red, a na čelo povorke se postavi dvoje djece, koja imaju lijep glas. Ta povorka je duga po koju stotinu metara. Tako u redu pođu po hadžiju. Ako više hadžija stanuje u blizini, ova djeca se redom uvraćaju po te hadžije. Ako je hadžija na drugoj strani grada, ide drugi mekteb po njega, ili se djeca jednoga mekteba raspolove, ako voli hadžija da ga djeca odnosno mekteba prate (ako je on na pr. Učio u tome mektebu ili koje njegovo dijete).

Kad djeca pođu iz mekteba u pravcu hadžijine kuće, prednjaci započnu E u z o m, i kad dovrše Euзу, sva djeca u jedan glas viknu a m i n. Zatim prouče Bismillu, a iz stotine dječjih grla zaori amin. Onda idući dalje uče dovu, koju donosim na kraju ovoga članka.

Na dječji glas svijet izlazi iz kuća i pridružuje se povorci, tako da taj svijet ne može stati ni u najprostranije dvorište. Sve je sad na nogama, hadžija se sprema, djeca ulaze učeći u dvorište, prave ophod oko dvorišta, dok dođu u stav da prednjaci-dovadžije mognu krenuti iz dvorišta naprijed. Tu djeca izuče po jednu navedenu dovu. Djeca se daruju: svako s nekoliko dinara, a dovadžije i kojim srebrenjakom. Neko iz hadžijine kuće stavi dovadžijama po jednu zlatom izvezenu čevrmu na ramena. Muallim se također daruje, obično dukatom.

Uto je i hadžija izašao i polazi za djecom praćen od znanaca prema stanici. Ako ima još koji hadžija na putu, i po njega se isto svraćaju ova djeca, ako nije eventualno za tog koji drugi mekteb određen. I tu djeca uče dovu, i to ili ona prva dva ili druga dva, koju muallim odredi. I ovdje djeca također budu darovana novcem, a dovadžije još čevrmama. Ako ima više dovadžija, onda jedni uče jedan stih, a drugi, dok sva djeca viču amin. Svijet se pridružuje i prati hadžiju do pred džamiju u Ričini. U tom stižu i hadžije s drugih strana grada. Puni se dvorište džamije, koliko može u nj svijeta da stane, a najviše puta bude malen i trg pred džamijom. Tu onda hadžije klanjaju seferiju, svaki čini dovu za se, a djeca uče svoju dovu i viču amin, a i ostala se publika pridružuje aminom njihovoj dovi. Kad se to sve svrši, djeca idu svojim kućama, odrasli se tu opraštaju s hadžijom, a poneki idu s hadžijom na stanicu i tu se opraštaju.

Kad se hadžije vraćaju s hadža svojim kućama, također djeca sa svojim muallimima dolaze na stanicu pred hadžiju, doprate ga kući, prouče dovu i tada ručaju u hadžije. Čim se djeca zasite odmah idu kući. Iza toga sjedaju uzvanici za sofru, pa i sirotinja se tu lijepo zasiti. Iza toga se ostatak halve dijeli po komšijskim kućama.

Kad nije bilo željeznice i mektebi su išli na doček hadžije kao što su ih pratili do na "Sofu hadžinsku".

Ko je sastavio navedenu dovu ne znam. Pitao sam i starijih ljudi, pa joj niko ne zna za autora, niti otkada je ovakav ispraćaj uobičajen u Mostaru.

Utječem se Bogu dž.š. od prokletog Šejtana.

U ime Boga, sveopćeg Dobročinioca, Milostivoga.

Neka je svaka hvala Onom, Koji nas je naputio i počastio imanom i islamom.

I zapovjedio nam da klanjamo, zekat dijelimo, hodočastimo i postimo.

Neka je milost i čast našem prvaku, prvaku čovječanstva,

Koji očisti Čabu od kipova i idola,

Njegovu uzvišenom rodu i plemenitim drugovima,

S kojima se dragocjeno svijetlo istine svukud raznese.

Bože, očisti naše nutrine i vanjštine od grijeha!

I razveseli naša srca pomoću mnogom kojom olakšavaš islamskom narodu,

Olakoti nam hodočašće, koje će biti primljeno od Tebe, i učini nas od hadžija Tvoje kuće,

Sa halal, čistom, s haramom nepomiješanom, imovinom.

Olakšaj put hadžije i čuvaj ih od muka,

I sastavi ih sa selametom, o Uzvišeni, o Čisti od svih nedostataka, o Spasitelju!

I napoj nas Zemzem-vodom i očisti nas njome od grijeha!

Učini i nas od onih koji će na Arefatu s hadžijama islamskog svijeta (naroda) na Vakfi stati,

I od onih, koji će između Safe i Merve na najuzvišenija mjesta žuriti!

I koji će Hadžerul-esved s uzvišenom počašću poljubiti!

Bože, daj nam da pohodimo Revdu (grob) najboljeg čovjeka

U Medini sjajnoj i u Mesdžidi-haramu!

Da preda nj stanemo skrušeno i s poštovanjem,

I zatražimo šefaata (zauzimanja) od Njega, nek je s Njim svako dobro i spasenje Božje!

Bože, Ti uslišaj dove Tvojih hodočasnika za pravo islamskog naroda,

Kad budu molili kod Tvoje kuće (Bejtullaha), na Arefatu i na velikim mjestima!

I čuvaj nas, Gospodaru naš, od poraza i rasula!

Pomozi nas mnogom pomoći i razveseli njome sva srca islamskog naroda!

Uslišaj našu dovu i omogući nam ovaj naum!

I učini naš akibet (smrt i život poslije smrti) dobrim i okončaj nas s lijepim dokončanjem.

I dao Bog milost Muhammedu, Njegovu rodu i svima drugovima!

I neka je svaka hvala Gospodaru svjetova. A m i n!

Glasnik VIS-a, VI/1938.; br. 2

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ هَذَا وَشَرَفْنَا بِالْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ
وَأَمَرْنَا بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَالصِّيَامِ
وَالصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ عَلَى سَيِّدِنَا سَيِّدِ الْآلَامِ
الَّذِي خَلَصَ الْكَفَّةَ عَنِ الْآوْتَانِ وَالْأَصْنَامِ
وَعَلَى أَلِهِ الْعِظَامِ وَأَصْحَابِهِ الْكِرَامِ
الَّذِي شَاعَتْ بِهِمُ الْأَحْكَامُ الشَّرْعِيَّةُ كَالْأَعْلَامِ
اللَّهُمَّ طَهِّرْ بَوَاطِنَنَا وَظَوَاهِرَنَا عَنِ الْآثَامِ
وَقَرِّحْ قُلُوبَنَا بِنُصْرَةٍ كَثِيرَةٍ تُبَيِّرُهَا لِأَهْلِ الْإِسْلَامِ
وَيُبَيِّرُ كُلَّ الْحُجَّ الْمُقْبُولِ وَاجْعَلْنَا مِنْ حُجَّاجِ بَيْتِكَ الْحَرَامِ
بِمَالٍ حَلَالٍ خَالِصٍ غَيْرِ مُخْتَلَطٍ بِالْحَرَامِ
وَسَهِّلْ طَرِيقَ الْحُجَّاجِ وَاحْفَظْهُمْ عَنِ الْآثَامِ
وَأَوْصِلْهُمْ إِلَى السَّلَامَةِ يَا قُدُّوسُ يَا سَلَامُ
وَأَسْقِنَا مِنْ مَاءِ زَمْزَمَ وَنَقِّنَا بِوَيْنِ الْآثَامِ
وَاجْعَلْنَا مِنَ الْوُفَّاقِينَ بِعَرَفَاتٍ مَعَ حُجَّاجِ أَهْلِ الْإِسْلَامِ
وَمِنَ الَّذِينَ يَتَعَوَّنَ بَيْنَ الصَّغَا وَالْمَرَدَةِ وَيَذْهَبُونَ إِلَى أَعْلَى الْمَقَامِ
وَيَسْتَلِيمُونَ الْحَجَرَ الْأَسْوَدَ تَبَارَكَ الْإِسْلَامُ
اللَّهُمَّ شَرَّفْنَا بِزِيَارَةِ رَوْضَةِ خَيْرِ الْآثَامِ
فِي الْمَدِينَةِ الْمُنَوَّرَةِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
إِنَّ نَقْفَ فِي حُضُورِهِ بِالتَّضَرُّعِ وَالْإِحْتِرَامِ
وَتَطْلُبُ السَّمَاعَةَ مِنْهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ
اللَّهُمَّ تَقَبَّلْ دُعَوَاتِ حُجَّاجِكَ فِي حَقِّ أَهْلِ الْإِسْلَامِ
عِنْدَ دُعَائِهِمْ فِي الْبَيْتِ وَالْعَرَفَاتِ وَالْمَقَامَاتِ الْعِظَامِ
وَاحْفَظْنَا يَا مَوْلَانَا عَنِ الْمُغْلُوبِيَّةِ وَالْإِنْهَوَامِ
وَيُبَيِّرُ لَنَا نُصْرَةً وَقَرِّحْ بِهَا قُلُوبَ أَهْلِ الْإِسْلَامِ
تَقَبَّلْ دُعَائِنَا وَبَيِّرْ لَنَا هَذَا التَّرَامِ
وَجْعَلْ عَاقِبَتَنَا خَيْرًا وَاجْعَلْنَا بِمُسْنِ الْإِحْتِمَامِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Hadži Jusuf Livnjak

PUTOPIS S HADŽA 1615. GODINE

400 godina od prvog bosanskohercegovačkog putopisa

Prijevod s osmanskog turskog: Mehmed Mujezinović

Navršilo se 400 godina od putopisa koji je 1615. godine (1024. godina po H.) napisao Hadži Jusuf Livnjak, sin Muhamedov iz Livna. Zaslugom alima Mehmeda Mujezinovića prijevod najstarijeg putopisa u BiH mogli smo s turskog po prvi put, uz popratne bilješke priređivača i prevodioca, čitati 1974. godine u časopisu Život. Mujezinović primjećuje da je putopis stilski dotjeran i da su riječi pažljivo birane, ali da putopisac kroz stilske nijanse odaje da ga nije pisao na maternjem jeziku. Hadži Jusuf bio je mujezin Lala-pašine džamije u Livnu, a iz putopisa saznajemo da je, baveći se "dozvoljenom trgovinom", zaradio 18 hiljada akči te je sa svojom braćom, kao "nejaki i siromašni rob Božiji potreban milosti Stvoritelja", krenuo obaviti svetu islamsku dužnost hadža. U Bosnu se vratio nakon godinu i deset dana u torbi noseći svoje dragocjene putničke zabilješke. Maršruta je vodila tzv. Carskim putem (stambolskom džadom) do Novog Pazara, preko Prištine u Istanbul. Lađom je nastavio do Aleksandrije pišući o brojnim otocima Egejskog, Mramornog i Sredozemnog mora. Ploveći Nilom, stigao je do Kaira i karavanom nastavio do Sueza, zatim se ponovo ukrcao na lađu i preko Crvenog mora stigao u Džidu i uskoro do svog konačnog cilja – Mekke i Medine. Hadži Jusuf Livnjak, uz izuzetnu sposobnost opažanja i bilježenja, nesumnjivo je bio obrazovan čovjek, a Mujezinović kaže da je iza njega ostao i jedan kalendar (rozname) u kojem su mjeseci bilježeni na narodnom jeziku te bez sumnje ustvrđuje da se mujezin Lala-pašine džamije bavio i astronomijom. Štaviše, Hadži Jusuf, kao graditelj sunčanog sata na Lala-pašinoj džamiji, smatra se prvim astronomom u BiH.

Hvala Allahu kada mi je omogućio da se približim Muhammedovom mesdžidu [u Medini] i doveo me do kible svih muslimana [Bejtullaha u Mekki], te mi uz to dao da posjetim grobove savršenih bogougodnika (evlija), koji su sjena Božija i namjesnici Allahova Vjerovjesnika, neka je na njega Božiji mir i blagoslov. Neka je mir i blagoslov i na rod Muhammedov i na njegove sljedbenike, koji se ponose upotrebom misvaka.

Nakon zahvale Uzvišenom Stvoritelju, ja siromašni i nejaki rob Božiji, kome je potrebna milost i dobrota Stvoritelja, Hadži Jusuf, sin Muhamedov, nastanjen u kasabi Županj-Potok [Duvno], odlučivši sa najiskrenijom namjerom da posjetim časni Bejtullah, krenuo sam, u dobar čas, sa mojom braćom Hadži Omerom i Hadži Hasanom od naše kuće u petak poslije džuma-namaza, 22. džumadel-evela 1024. godine [20. VI 1615.], ili 9. dan mjeseca hazirana, to jest lipnja. Praćeni mnoštvom prijatelja prispjeli smo na konak junačnom Husejn-spahiji na njegov čair gdje smo svi bili obilno počašćeni, pa neka njemu Uzvišeni Stvoritelj uveća blagodati, te iz dana u dan povećava njegov ugled i neka mu usliša sve njegove ovosvjetske i ahiretske želje – amin.

Uz to sam ja, ponizni, odlučio bilježiti naša konačišta i sva mjesta koja ćemo na putu vidjeti kao i sve zijarete [posjete] grobovima časnih bogougodnika čijim se zagovorima nadamo i gdje ćemo činiti dovu za sretnu vladavinu našeg padišaha. Neka mu Uzvišeni Stvoritelj podari dug život, ispuni njegove želje i upokori njegove neprijatelje – amin.

Odlučivši to krenuli smo sa prvog konaka, izljubivši ruke dobrih ljudi i s njihovom dovom otputovali smo sa čaira našeg prijatelja Husejn-spahije, te zatim prispjeli u Ramu kod naših efendija Džafer-bega i Ibrahim-bega i tu konačili. Oni su nas neobično lijepo primili. Iza toga smo u nedjelju prispjeli na konak kod našeg prijatelja Hadži Osmana u Prozoru gdje smo zanoćili na njegovom čairu i tu ostali i u ponedjeljak. U utorak smo došli u Dusinu, a potom u šehar Sarajevo i tu se zadržali tri dana. Zatim smo u subotu krenuli iz Sarajeva i stigli na konak u Praču gdje smo ugledali mlađak mjeseca džumadel-ahira [28. VI 1615.]. Odatle smo stigli u kasabu Čajniče. To je lijepa i uredna manja kasaba. Između Prače i Čajniča nalazi se kasaba Goražde pokraj koje protiče velika rijeka Drina. Iz Čajniča smo prispjeli u Pljevlja (Taslidžu). To je isto tako lijepa i uredna kasaba. U njezinoj čaršiji se nalazi krasna džamija u kojoj smo vidjeli pet primjeraka lijepo pisanih Kur'ana. Pred džamijom su veliki mramorni stupovi i lijep šadrvan.

Iz Pljevalja smo došli u Prijepolje kraj kojeg protiče velika rijeka Lim, zatim smo prispjeli u Sjenicu, pa u Jeni-Pazar [Novi Pazar], također lijepu kasabu. U polju kraj Pazara teče velika rijeka Ibar. Zatim smo došli u Mitrovicu kraj koje se na visokom brijegu nalazi manja tvrđava Zvečaj.

Potom smo stigli u Prištinu, vanredno lijepu i urednu kasabu i tu se zadržali jedan dan. Kraj Prištine je prostrana nahija Kosovo kroz koju teče velika rijeka Lab, i na kojoj je rahmetli sultan Murat sagradio golem i lijep most. Iza toga smo u nahiji Pasjane zanoćili u jednom hanu, čija dužina iznosi 80, a širina 40 aršina. Prešavši potom

[Skopsku] Crnu Goru zanoćili smo u selu Nagoričani u Preševskoj nahiji, ostavljajući na desnoj strani Kačanik i Ūšküp [Skoplje]. Ovi se vide sa velikog polja Kalkandeleni [Tetova].

Prošavši selo Stracin zanoćili smo u Konoplidži. To je veliko selo u vinogradima i baščama, gdje je Ekmekčić (Ekmekdži-zade) Mehmed-paša sagradio han, čija dužina iznosi stotinu, a širina trideset aršina. Putujući dalje prošli smo Krivu Rijeku (Egri Dere) i Devejagraz i prispjeli u vrlo lijep šehar Ćustendil. Tu su lijepe banje ilidže [Ijekovite banje]. Stanovništvo se bavi radarstvom. Tu smo se zadržali u petak gdje smo klanjali džuma-namaz. Odatle smo stigli u Dupnicu, lijepu manju kasabu, u kojoj ima mnoštvo bašči i vinograda. U mjestu se nalazi i pet džamija u kojima se klanja džuma. Potom smo došli u Samokov. To je isto tako lijepa manja kasaba, a nakon toga stigli u Kustendžu, kasabu, u kojoj se nalaze dva velika hana. Iza toga smo došli u Tatar-Pazardžik, također urednu i lijepu kasabu u kojoj ima jedan olovom pokriven han (Kuršumli-han), dugačak stotinu aršina sa stotinu odžaka. Uokolo su u velikom dvorištu brojne sobe, a na sredini dvorišta šadrvan. Kraj kasabe teče velika rijeka Marica. Zanoćili smo i u Plovdivu (Filibe), lijepoj i urednoj kasabi. Tu je divna Sultan Muratova džamija, a ima još dvanaest džamija i četrdeset mahalskih mesdžida kao i jedan veliki bezistan. U Plovdivu je sjedište munle [vrhovnog kadije] sa primanjima od pet stotina akči. U mjestu se nalaze medresa i imare kao i velika čaršija. Mi smo konačili u jednom hanu kraj mosta. Han je pokriven olovom, a u blizini su i veliki carski konaci koje nije moguće opisati.

Iz Plovdiva smo prispjeli u mjesto Kajali gdje se nalazi korija merhum Hasan-paše, a odatle došli u Uzundžovu. Tu su krasna džamija i han, imare i medresa, a sve je opasano zidom slično zidu tvrđave. U džamiji postoji više zlatnih kandilja i veliki broj lijepih halija. Džamija je neobično lijepo ukrašena i bojadisana. Han je dug stotinu i osamdeset koraka.

Potom smo prispjeli u manju kasabu Harmanli. I u ovoj kasabi postoji od dna do vrha lijepo ukrašena džamija u kojoj smo također vidjeli pet veoma skupocjenih primjeraka Kur'ana koji vrijede, kako nam rekoše, dvadeset hiljada filurija, a za koji novac bi se mogla ponovno napraviti džamija. U oklici kasabe ima pet-šest "jakih" sela. U sredini dvorišta (harem) džamije ima lijep šadrvan. Tu je i han dugačak stotinu osamdeset i četiri, a širok četrdeset koraka u čijem dvorištu je šezdeset i osam velikih mramornih stupova. U centralnom dijelu hana je veoma velika kupola (kubbe) i pedeset i dva odžaka. Od poda do vrha kupole ima četrdeset aršina. U mjestu postoji lijep most.

U kasabi Küprili, isto tako ima izvanredno lijepa džamija i imare kao i han dugačak stotinu i pedeset aršina sa šezdeset mramornih stupova. Pokraj mjesta teče Marica na kojoj se nalazi most dugačak dvije stotine i šezdeset aršina.

Potom smo došli u Edrenu. To je lijep i velik šehar. Ima jedan veliki most, navodno dugačak preko hiljadu aršina. Merhum sultan Selimovoj džamiji, zvanj Selimija, teško bi se po ljepoti našla slična džamija. Ona ima tri munare sa po tri šerefeta, a četvrta munara je u opravi. Ja siromah popeo sam se na jednu munaru i penjući se nabrojao dvije stotine i pedeset basamaka. Na sredini džamije je divan šadrvan. I han što ga je u ovom mjestu podigao Ekmekčić (Ekmekči-zade) kao građevina je veoma rijedak i ne da se opisati. I Hafsa je manja i lijepa kasaba sa hanom dugačkim od stotinu i dvadeset aršina. Ima mnogo odžaka, a u svaki od njih donosi se iz imareta po tas čorbe. To je vakuf Muhamed-paše, brata Ibrahim-hanova. U hanu postoji više soba (hudžre), lijepo imare, džamija, mnogo dućana, a sve je to pokriveno olovom. Nekoliko primjeraka Kur'ana što se nalaze u džamiji teško je procijeniti. Došavši u kasabu Burgaz vidjeli smo imare iz kojeg se u odžake donosi čorba. Ima han sa šadrvanom. Potom smo došli u Čorlu. I to je manja i lijepa kasaba, a i Silivri je lijepa kasabica.

Nalazi se na obali mora gdje bijaše mnoštvo đemija. Potom smo posjetili Būjūk Čekmedžu, isto tako lijepu kasabu na obali morskoj, a na rijeci je most dugačak pet-šest stotina aršina. Iz Būjūk Čekmedže stigismo u Kūčūk Čekmedžu, također na obali mora, a blizu Istanbula.

Potom, u sretni čas, stigismo u subotu u šehar Istanbul. Ljepote ovog velikog šehera pero nije kadro opisati niti iskazati što srce osjeća u njemu. U Istanbulu smo se zadržali nekoliko dana razgledajući ga i uživajući u njegovim ljepotama. U drugi dan mjeseca redžeba u četvrtak [28. VII 1615.] u doba kušluka umro je i preselio u vječnost jedan naš hadžija-komšija i saputnik.

Nakon što smo dočekali odabranu Noć regaib pošli smo sa našim bratom Hadži Omerom, četvrtog redžeba poslije džuma-namaza i ukrkali se u Hadži Džaferovu đemiju i tako, sa srećom, krenuli prema Misiru. Prošavši Bogaz-hisar prispjeli smo u Geliboli, lijepu i poznatu kasabu. Tu su sahranjeni bogougodnici Muhamed-efendi i Ahmed-efendi, sinovi Jazidžije, neka je na njih velika Božija milost. Merhum Muhamed-efendija je autor poznatog djela Muhammdija, a Ahmed, poznat pod pseudonimom "Bidžan", autor je djela Envarul-ašikin. U svoje doba obojica su sloveli kao odabrani učenjaci, pokazali su dosta kerameta i u islamskom svijetu bili veoma prosvijećeni autoriteti.

Iza Gelibolija dolazi Baba-burun, a nalazi se na brijegu. Tu su brojne lađe nemuslimanske. Ovdje izlazi put iz Selanika [Soluna]. Odatle dalje idući dolazi Bagče-Ada sa dvije kule. Mjesto je u brojnim vinogradima i baščama. Idući dalje dolazi se do poznate i lijepe ade pod imenu Sakiz. Tu je krasna tvrđava čije su se zidine i građevine "svezale za nebo". Ovo mjesto slično je Pečuhu. Iza ove slijedi velika Kujun-ada gdje ima nekoliko sela. Oдавde se iza jedne male ade prolazi podnožjem planine Alaman i stiže u ade Susama.

Odatle idući prispjeli smo do velike ade Rodos. Na kraju ove ade u tvrđavi je grad Rodosdžik, kojem nadaleko nema

sličnog grada. Sav je grad u zidinama. Ima osam džuma-džamija i trideset mahalskih mesdžida. Sve njegove građevine slične su utvrdama gdje se nalazi i jedna velika kula poput kule Lončarice (kula Lončarica je u travničkoj tvrđavi). U tvrđavi ima osam stotina topova i tu je sjedište paše. Tu ima nekoliko hiljada kuća, a na adi se nalazi tri stotine i šezdeset sela. Opseg ade iznosi oko stotinu milja. Tu uspijevaju grožđe i nar, a inače nema mnogo voća. Adu je osvojio lično merhum sultan Sulejman, koju je topovima tukao devet mjeseci, devet dana i devet sahata. Došavši tu prisustvovali smo proslavi priređenoj pomorskom kapetanu Halil-paši gdje se nalazilo osamdeset velikih katargi i bezbroj manjih lađa. Od Istanbula do Rodosdžika ima tačno sedam stotina milja. Tu se na kraju grada na samoj obali nalazi grob poznatog i proslavljenog Veli-dede, koji je tu pri osvajanju poginuo mučeničkom smrću. Stanovnici Rodosa i okolice i danas mnogo posjećuju njegov grob tražeći i moleći tu da im se ispune njihove želje. Tako, naprimjer, mornari ne kreću oдавde na dalje putovanje a da nešto ne zavjetuju kraj groba Veli-dede. I poznati Murad-reis ovdje je sahranjen, pa je i njegov grob veoma poznat zijaret. U blizini je i zijaret merhum Abdurezaka, a do njega su sahranjeni njegov sin i jedan paša. Ovaj se zijaret obavlja subotom. Zatim smo posjetili i grob pejgambera Danijala alejhisselam. U gradu i njegovoj okolici sagrađeno je oko hiljadu kula, a sve su one blizu jedna druge. Mjesto u gradu gdje odsjeda šah je nešto izvanredno, a oko njega ima sedam hendek. Priča se da je tu zindan sa sedam katova. Kod merhum sultan Sulejmanove džamije nalazi se imare. Tvrđava ima šest kapija.

Potom stigismo do Aleksandrije (Misr Iskenderije). Spomenuti Abdurezak-efendija i Danijal alejhisselam ovdje su sahranjeni.

Svakako je mnoge nadmašio Šejh Kemaludin ibn Hemam koji potječe od Kurejšija. Svoj dragocjeni život proveo je u sticanju nauke, a prvotno pripadaše pravnoj školi šafija, pa je kao

takav ostavio brojna djela s područja šafijskog mezheba. Međutim, poslije se na osnovu studiranja Kur'ana i hadisa priključio hanefijama i taj pravac slijedio, te ostavio djelo poznato pod imenom Ibnul-Hemam. Ovo djelo je među učenjacima mnogo cijenjeno i navodno da u islamskom pravu nema jačeg i vrijednijeg djela. Pod konac svoga života sudjelovao je u osvajanju Aleksandrije i tu umro, pa se i danas njegov grob posjećuje.

Šejh Abas je također velikan i pripada kurejškoj lozi. I on se borio kod osvojenja Aleksandrije pa se tu i nastanio i bio poštovan među svijetom. Sejid Jakub bijaše također poznati bogougodnik (veli), pa smo i njegov grob posjetili. Sejid Muhamed ibn Hadžib je autor djela Hadid i poznat kao veliki učenjak. Kod Ješil-kapije nalazi se grob Sejida Vekasa, bajraktara Božijeg Miljenika [Muhammeda], a kada se prođe Ješil-kapija i tu imaju dva zijareta gdje u dva groba leži po četrdeset mučenika (šehida). Šejh Inajet koji je nedavno preminuo sahranjen je ovdje na obali mora. U svom životu je jedno vrijeme bio spahija i sakupio veliki imetak, ali je živio skromno i konačno postao derviš, pa je sav svoj imetak upotrijebio u dobrotvorne svrhe i potpomagao siromašne. I on je poznat kao evlija, pa se i tu dova uslišava.

Hazreti Abdulah, koji bijaše jedan od drugova Božijeg Vjerovjesnika [Muhammeda], također je sahranjen u Aleksandriji. On je pri osvajanju ovog mjesta zaposjednuo prvu gradsku kapiju. I Temim-Dari je također poznat, njega su džini odnijeli na Kaf planinu, a sahranjen je ovdje u Aleksandriji pa je i njegov grob poznat zijaret. Posjetili smo i grob Skendera Zulkarnejna. Njegov časni grob je pod kupolom gdje se nalaze i nišani. Grob mu je ukrašen, u čije ukrašavanje je navodno utrošeno više stotina hiljada filurija. U njegovoj grobnici se nalazi zatvoreno ogromno blago i dževahir koje još niko nije bio kadar otvoriti. Tu je pod zemljom i bunar (kujija) gdje se i danas nalazi nešto vode koju upotrebljavaju za liječenje od raznih bolesti.

Aleksandrija je osvojena u doba Omera ibn Hataba, a osvojio ju je Amr ibn As. Tu je i džamija sa hiljadu i jednim stupom i u njoj se i danas čuva hazreti Osmanova i Alijina zastava. U Aleksandriji je i jedna mala džamija u kojoj je nakon osvojenja Aleksandrije obavljena prva džuma. U blizini Gurbijine džamije leži i Sejid Ebu-Bekr Tartuši. On je bio veliki učenjak i imao svojih stotinu učenika, a svi su oni postali muftije i profesori. Spomenuti je predajući ovdje i umro, a oko njega su i grobovi mnogih njegovih učenika.

U Aleksandriji su poznati još i grobovi Šejha Muhameda, Šejha Abdurahmana, Šejha Abdulaziza i još bezbroj njih, pa molimo Allaha da nas proživi u njihovom društvu a posredstvom šefata Muhammedova.

Čitao sam u pojedinim historijama da je Aleksandrija prvotno bila mnogo više nastanjena i velika, te da je nekada imala dvanaest hiljada džamija i mesdžida, mnogo hamama, pekara i mlinova, a njezinim građevinama da nije u svijetu bilo primjera. I danas se vide ostaci zidova debljine po dvadeset aršina. Okolo Aleksandrije nalazi se sedam opkopa i tri stotine i šezdeset kula. Cijeli grad opasan je zidinama. Njegova čaršija vrlo je lijepa i uredna. Izvan zidina tvrđave je na morskoj obali napravljena kula na hiljadu direkta, koja je veoma lijepa. O Aleksandriji bi se moglo nadugo i naširoko pričati. Tu smo odsjeli pet-šest dana i odatle krenuli u šehar Rešid. I ovo mjesto po ljepoti i urednosti nema premca. Ispred grada teče blagoslovljeni Nil na kojem ima mnoštvo lađa. Nakon dva dana ukrkali smo se u lađu i ploveći Nilom i morem peti dan stigli u Kairo (Misr-Kahire). U Bulaku smo se iskrkali iz lađe i tako unišli u zaštićeni Misir. To je jedinstven grad na svijetu o kojem se može mnogo govoriti. U stara vremena i ovaj grad je bio mnogo veći, pa danas jedna trećina njegova nije u urednom stanju. Ali i sada se tu nalazi pet stotina džuma-džamija i u svima se uči hutba, a mahalskim mesdžidima nema ni broja. U Kairu i njegovoj okolini su grobovi više hiljada bogougodnika,

a naročito je poznato groblje (mezarluk) po imenu Karefa. Tu leži mnogo i mnogo evlija koje je sve nemoguće opisati. Između njih je poznati pročelnik učenjaka (reisul-ulema) hazreti Imami Šafi'i, Bog mu se smilovao, osnivač pravne škole (mezheb) šafija. On je potomak predaka Božijeg vjerovjesnika Muhammeda alejhisselam, čije koljeno dopire do Adnana.

Pod jednom kupolom u groblju Karefa su dvije ličnosti, a jedan od njih je Imami Šafi'i.

U groblju Karefa sahranjen je i Ebul-Lejs, pripadnik hanefijskog mezheba, autor poznatog komentara Kur'ana, a čuveno je i njegovo djelo Mukadima. I njegov grob se mnogo posjećuje. Imami Jafi'i jedan je od učenika Imami Šafi'ije, koji je nastojao da sve hanefije preobrati u šafije. Učene hanefije bi svojim diskusijama uvjeravao da je jedini ispravi mezheb šafijski. Neznalice hanefije bi opet pokolebao i potom ih preobratio u šafije, a rečeno je: "Vjera (i'tikad) neznalice je kao muha na margarcu." Tako je i Jafi'i mnoge hanefije preobratio u šafije. Jedanput se ovaj susreo i sa Ebul-Lejs Samarkandijem u Bagdadu, pa je i njega želio preobratiti. Ebul-Lejs mu odgovori da će njih dvojica diskutirati o tome pa ko pobijedi drugi ima primiti njegov mezheb. U toj raspravi je pobijedio Ebul-Lejs, pa kada je Jafi'ju pozvao da slijedi njegov mezheb, ovaj to nije prihvatio. Ali su se oni tada dogovorili da niko nikog više neće preobraćati u drugi mezheb i od tada je hanefijski sudac presude izdavao po hanefijskoj, a šafijski po šafijskoj pravnoj školi.

Šejh Attar bijaše šejh Ibn Faridov. U Attara se u njegovo vrijeme prstom upiralo, jer mu ne bijaše primjera. On je bio stožer učenih svoga vremena. Za njega se priča da je na jednom dućanu kod Azharske kapije uzimajući abdest najprije prao noge, a potom stavljao vodu u nos i usta. To je činio da bi se prikrio kao evlija. On je jako poštovan u Kairu, a njegovim posredstvom unišao je u tarikat i Ibn Farid, a on je sahranjen u groblju Karefa. Pored njegova lijesa (tabut) išla je jedna zelena ptica

i zajedno sa njim u grob ušla. Ibn Farid je jedan od kutbova i vođa šejhova, možda i najveći među šejhovima. Bio je izuzetno učen, lijepih osobina i od njega učenjaci prenose mnoge izreke.

I Sejid Ahmed Bedevija leži u blizini zaštićenog Kaira. Njegova veličina, svetost i pobožnost poznata je kako u Kairu tako i u Kudusi-šerifu, časnoj Kabi, Šamu i drugim krajevima. On je jedan između dvanaest imama, a Zejnul-Abidin je njegov predak.* Kod Bedevijina groba događaju se neobične i veoma čudnovate stvari. On je bez sumnje veliki muž, pa nam je potrebna njegova zaštita.

Sitei-Nefisa, neka je Allah pomiluje, također je u rodu sa Ahmed Bedevijom, jer je ona njegova bratična. I kod njezina groba se viđaju neobične stvari. Ko god kod nje sa srca učini dovu, zaista mu i pomogne, što je iskustvo pokazalo. O Nefisi se pričaju razne legende.

Šejh Sejid Husejn je sahranjen u mahali poznatoj pod imenom Demir-taš. On je doveo vodu u kairsku tvrđavu. Dede Omer Halveti unišao je u derviški red kod spomenutog Šejha Sejid Husejna. I on je izuzetno cijenjena ličnost, a današnji šejh Harema u časnoj Mekki Mirza-efendija potomak je spomenutog Šejha Sejid Husejna. I Šejh Ibrahim je poznat u mnogim vilajetima.

Pored svih koje spomenusmo da navedemo i jedinstvenog čovjeka našeg

vremena Šejha Muhameda Bekirija koji vuče lozu još od Ebu-Bekra Sidika. On je potomak u dvadeset i sedmom koljenu (nesl), a s majčine strane je u srodstvu sa Fatime-Zehrom [kćerkom Vjerovjesnika]. Bekirija je stožer učehih i bogougodnika. Mi, iako ga nismo vidjeli, saznali smo da je toliko velik i dobar čovjek da se može reći za njega da je on danas otac i majka svih znanosti.

I hazreti Šejh Muhjidin ibn Arebi je sahranjen u groblju Karefa. Ovaj velikan je poznat u svim arapskim krajevima tako da i djeca na sastancima i tevhidima citiraju njegove stihove (kaside), jer je ovaj čovjek unišao u njihova srca i postao im omiljen. Osim Kaira on ima svojih pristaša (muridlar) još u Jemenu, Hidžazu, Medini pa i svim ostalim krajevima, a oni taj svijet upućuju. Bože, neka smo i mi u njihovom društvu.

Nadalje u Karefi pod jednim kubetom leže tri čovjeka, a za koje se priča ovo: U zemlji Perziji (diyari acemde) došlo je bilo do slabljenja vjere i vršenja vjerskih obreda, pa su se spomenuta trojica odlučili iseliti u druge krajeve. Krenuli su najprije prema časnoj Kabi, odatle su došli u Damask, a potom u Kairo i u blizini groblja Karefa se smjestili i ibadet činili. Tako su proveli dugo vremena. Jednoga dana je vladar toga doba želio da ih vidi i sebi ih pozvao, ali se ovi ne odazvaše. Dokazano je da

su to bila trojica bogougodnika. Našli su ih mrtve u njihovoj kući, pa su svi stanovnici Kaira prisustvovali njihovoj sahrani, a grobovi im se nalaze pod jednom kupolom u groblju Karefa. Kao bogougodnici stekli su veliku popularnost.

Hazreti Šejh Šahin, neka mu se Allah smiluje, bijaše u doba Čerkeza carski pehlivan. On je više puta dolazio Šejhu Muhamedu Bekiriji, tražeći od njega blagoslov i dovu, a Bekiri mu je svaki puta davao odgovor da on mora proći još svijeta, pa tako da bi Šahina izbavio od cara predade ga bedevijama [pustinjskim Arapima] naredivši im da Šahina odvedu u Perziju i predaju Šejh Omer Halvetiji. On je kod Halvetije ostao dugo vremena. Kada je sultan Selim-han, neka je s njim Božija milost, osvojio od Čerkeza Egipat, Šahin se vratio u Egipat i tu ostaje kao bogougodnik i šejh. Njegovih pristalica ima i danas u svim slojevima u Mekki i Medini. Ovi su isto tako veliki i ugledni ljudi.

Šejh Muhamed Kurdi je također veliki bogougodnik, a bio je i poznavalac misticizma, učen čovjek. Nema sumnje da je on bio savršen čovjek. Pokraj džamije Azhera, na mešhedu Husejnovom, sahranjen je Melek-dede. Na tom mjestu je dova kabul.

Šejh Kavvaf Sinan najprije bijaše čauš, pa je tu službu ostavio i posvetio se tarikatu. On je bio nepismen (ummi), ali neobično nadaren i bistar čovjek. U poznavanju tarikata bijaše jedinstven.

Bože, podari nam da se koristimo njihovim znanjem i duhovnom spoznajom – Amin.

U Kairu i njegovoj okolini nalaze se grobovi i turbeta još brojnih velikih šejhova i časnih bogougodnika, a da bismo ih sve pobilježili trebalo bi mnogo objašnjenja. Slušao sam od starijih ljudi i učenjaka da i sada na životu ima velik broj bogougodnika, učenih, kadija, od kojih sam neke sebi pribilježio. Neka smo uvijek pod njihovom zaštitom i pogledom, a njih neka Istiniti uroni u more Svoje milosti.

Sa učenjem Fatihe sjetili smo se svih koji počivaju u zaštićenom Kairu,

njegovoj okolini, u mezaristanima Karefa i zidinama tvrđave.

Između velikog broja džamija u Kairu spomenut ćemo samo neke od njih. Prije svega najpoznatija je džamija Azhar, u koju može stati bezbroj ljudi, a bez sumnje namaz u njoj može obaviti odjednom četrdeset hiljada osoba. U džamiji se na tri do četiri stotine mjesta drže predavanja, a ima možda hiljadu ćursija. Bog zna ima li još igdje na svijetu ovakva džamija. Evo imena još nekoliko džamija: džamija Ahdar, džamija Kajlun [Kalunova], džamija Kajsun, džamija Ješi, džamija Ješim, džamija Muejed, džamija Mehmi, Sultan Hasanova džamija, džamija Merdan, džamija Gevrin, džamija Salbija, Stara džamija i džamija Zejd.

Džamija Baba Amrova je vrlo velika džamija i otvara se posljednjeg petka u Ramazanu gdje dolazi više hiljada ljudi. I spomenuta Zejdova džamija je vrlo velika i nalazi se kraj Kaira. Spomenuta Sultan Hasanova džamija također je velika, opasana je zidom gdje je smješteno tri stotine i šezdeset kuća, od kojih neke imaju i po osam katova. Nismo je posjetili, ali smo o njoj slušali. Tamo je nastanjen i neki čovjek koji iz kuće nije izašao četrdeset godina. On je stalno u ibadetu i vrlo je cijenjen. U krugu tvrđave nalazi se i grob Šejh Sari Fakiha, brata hazreti Ejub Ensarije.

Kairska tvrđava je velika i u njoj se i danas nalazi hazreti Jusufov košk [dvorac] kao i jedan dvorac Kopta, koji se razgledaju. Na sredini grada je željezna kapija (demir-kapu). Pri osvajanju Egipta tu je poginulo mnogo bogougodnika i gazija, pa se na tom mjestu dova [molba] bez sumnje uslišava.

Mnogo toga smo vidjeli i slušali o Kairu, ali mi to ukratko bilježimo, a kako da ga neko i opiše kad se u njemu nalaze sedamdeset i dva mileta [naroda, nacije]. Samo u jednom dijelu Kaira postoji oko trideset hiljada kuća Magriblija, a gdje su ostali. Od hazreti Nuhova (Nojeva) vremena pa do danas Kairom je vladalo hiljadu i pet stotina nemuslimanskih vladara i osmanlijskih careva. Sve ovo sam slušao od učenih i starih ljudi.

Konačno u Kairu i danas ima vrlo velikih učenjaka i kapaciteta. Među njima je prvak uleme (reisul-ulema) gospodin Altı Parmak-efendija. Bilo nam je suđeno da ga dva-tri puta posjetimo i primimo njegov blagoslov.

Razgovarajući sa nekolicinom muslimanskih hodočasnika o mogućnosti odlaska časnoj Kabi preko Indijskog mora (Hind-derja), kojom prilikom bismo izvršili još mnoge zijarete, Božijom odredbom smo, u dobar čas, a nakon dva i po mjeseca našeg putovanja, krenuli iz Kaira i stigli na konačenje u obližnje mjesto zvano Birke, veoma lijepo mjesto u vrtovima. Spojivši se sa karavanom (kafle) tu smo odsjeli tri-četiri dana. Odatle smo sa karavanom koju je pratilo dvije-tri stotine vojnika, oprostivši se sa našim bratom i prijateljem Ali-čajušem, krenuli i treći dan stigli u luku Suec (Suveyš iskele). I tu smo odsjeli tri dana dočekavši i svetu noć Berata u časnom mjesecu šabanu [9. IX 1615.]. Četvrti dan smo se ukrkali u lađu cijenjenog Šerifa, koji je pod tim imenom poznat, a on je iz Džide. U našem društvu pored tri-četiri stotine hadžija bili su i naši saputnici Hadži Nurullah-čajuš, Hadži Husejn, Hadži Husam-efendija i naši drugovi Hadži Sefer, Hadži Jusuf i Hadži Šaban, Livnjaci. Tako smo u ugodnom društvu krenuli prema Mekki.

U Suecu pristaju sve lađe koje tuda nailaze iz Jemena, Abesinije (Habeš), Indije (Hindustan) i Džide. To je kasabica sa dvije džamije, a u kasabi je i grob bogougodnika Šejha Muhameda. Njegov grob se posjećuje. Tu je i mjesto (mekam) krklara. U mjestu nema vode za piće, pa ju iz daljine donose Arapi-beduini i ovdje prodaju hadžijama i ostalima. Na morskoj obali pokopan je poznati Šejh Gurejb, bez sumnje jedan od velikana, a njegova svetost naročito je poznata kod mornara (keštiban). Ko god s kakvom željom zapali svijeću na njegovu grobu tome se želja usliša. Bog zna, on je bio Magriblija i jedan od bogougodnika toga kraja.

Odatle smo, u dobar čas, krenuli u ponedjeljak u zoru kada su se uz vjetar jedra otvorila i na večer između

akšama i jacije prispjeli u bogaz, gdje je, navodno, potopljen Faraon, neka je na njegov prokletstvo. Na tom mjestu smo vidjeli čudnovat prizor kako more čas ključa, a čas se povlači. Našu lađu je najednom sa sve četiri strane uhvatila jaka bura (frtune) tako da smo svi počeli učiti Kelimei-šehadet i Ihlas-šerif opraštajući se međusobno. Međutim kada je spomenuti Šerif sa skrušenošću proučio dovu najednom se sve smirilo, i mi, hvala Allahu, tuda sretno prođosmo i izbjegosmo opasnosti. Sutradan smo prispjeli u malu kasabu, poznatu pod imenom Tur, a nedaleko je i planina Tur gdje je hazreti Musa [Mojsije] razgovarao sa Uzvišenim Stvoriteljem. Tu smo izašli iz lađe, okupali se i oprali našu odjeću. Iznad mjesta se uzdiže planina Tur i druge svijetle planine koje smo gledali iz njihova podnožja. Pripovijeda se da je jednoga dana hazreti Musa alejhisselam u razgovoru sa Allahom (munadžat) rekao: "O naš Stvoritelju, pokaži mi nešto od Tvoje ljepote", na što Musau stiže odgovor: "O Musa, ti Mene ne možeš vidjeti tjelesnim očima." Musa je ponovio: "O Stvoritelju, pokaži mi se." Tada je Musau stigla Božija objava: "O Musa pogledaj u brda", pa kada je Musa bacio pogled na planine ugledao je na njihovim stranama svjetlo i sve planine kao da gore od čistog svjetla (nur). U tom času je hazreti Musa izgubio svijest i na mjestu pao i tako dugo vremena ostao ničice na sedždi. Konačno on čuje glas Stvoritelja: "O Musa, podigni glavu", pa kada je Musa podiže, ugleda kako se planine u svjetlu raspadaju na dijelove i dižu poput munara u visine nebeske. Sve ovo nije moguće prikazati, jer bi trebalo opširno objašnjavati.

U poljima ispod ovih planina ima lijepe studene vode, pa gdje god se malo zakopa tu poteče lijepa čista voda. Nakon što smo ovdje boravili jedan dan opet smo se ukrkali u lađu i za tri dana prispjeli do Amana. Idući blizu obale prošli smo pored jedne tvrđave gdje smo vidjeli desetak Arapa-beduina, a kada smo stigli do još jedne tvrđave sreli smo tridesetak Arapa, koji bijahu

donijeli meda, hurmi i sličnih stvari da nam prodaju.

Zatim smo prolazili podnožjem crnih planina (kara daglar). Uzrok zašto su ove planine tako crne je u ovome:

Gospodin Božiji Vjerovjesnik [Muhammed], neka je s njim mir i blagoslov, idući iz časnog Damaska, rekao je poznatom izvoru vode, zvanom Ajni-Zerka: "O izvore Zerka, po Božijem naređenju dođi u svijetlu Medinu", a rijeka tada odgovori: "Odazivam se i pokorna sam o Božiji Vjerovjesniče." Kada je Vjerovjesnik stigao u Medinu obavijestio je svoje ashabe (drugove) da će u Medinu stići Ajni-Zerka iz Damaska. Ashabi su u rečeni dan očekivali dolazak vode, ali ona nije došla toga dana nego je stigla jedan dan kasnije. Kada je Vjerovjesnik upita zašto je zakasnila, jer da tako nije ugovoreno, Ajni-Zerka odgovori: "O Božiji Vjerovjesniče, na jednom mjestu me datule (hurme) spriječiše da prođem, a na drugom opet me planine ne pustiše, pa je to uzrok moga zakašnjenja." Vjerovjesnik, neka je s njim blagoslov, učinio je tada dovu: "Bože, neka na tom hurmaluku više hurmi ne bude, a neka spomenute planine budu crne." Tako pokraj Hindskog mora ima više planina potpuno crnih i nigdje nema datula.

Potom idući dalje pokraj obale došli smo do jedne ade gdje leži neki šejh, nad čijim grobom je i turbe, ali mi ne rekoše njegovo časno ime.

Zatim smo putujući dalje vidjeli na obali morskoj jednu štalu za konje, za koju vele da tako stoji još od vremena gospodina Vjerovjesnika i da je i on tu dolazio, konje vezao i vodio razgovore. Mjesto je poznato pod imenom Amrumeje.

Nešto dalje odatle vidjeli smo na obali morskoj grob Šejha Bermeka i oko njega još pet grobova bogougodnika čija nam imena nisu poznata, pa se i ovo mjesto posjećuje. Ko god u okolici Šejh Bermekova turbeta nešto izgubi na kopnu ili moru treba da učini kakav zavjet i dođe u njegovo turbe i stvar će, zaista, naći. I onaj kome je putovanje onemogućeno treba da učini zavjet Šejhu Bermeku pa će doista put

nastaviti kada jednom u sedmici ili u mjesecu posjeti njegov grob. Spomenuti šejh je begovskog porijekla (begzade imiš), a bilo mu je ime Omer-beg sa nadimkom Šejh Bermek. On se odrekao ovoga svijeta i predao se tarikatu, povukao se u samoću, nastanivši se ovdje na obali mora i konačno je tu ispuštao svoju plemenitu dušu.

Kraj obale mora leži veliki i poznati muž Sejid Dževheri, potomak jednog arapskog plemena (kabile). Nad njegovim grobom je posebno turbe. U blizini je i turbe nekog kaderijskog šejha od časnog roda. Neka je prisutnost i pogled svih pejgambera i bogougodnika na sve sljedbenike (ummet) Muhammedove kako na kopnu tako i na moru i na putu.

Na koncu da spomenem i to da Hindska more nije slično drugim morima. Ono je od nas sa desne strane zatvoreno ogromnim stijenama od takozvanog šapa, a od kojih su neke slične munarama, neke kupolama, a pojedine su u obliku šadrvana. To su čitava brda. Sa lijeve strane u poljanama je lijepa kasabica Janbu'. To je medinenska skela, odakle do Medine ima pet konaka. I tu smo odsjeli, a kada smo odatle krenuli bijaše šesnaesti dan mjeseca rujna [16. IX 1615.]. Zatim smo putovali podnožjem planina Bedri-Hunejna, gdje je borbe vodio gospodin Vjerovjesnik alejhisselam. Kada je on izašao na vojnu Bedri-Hunejn predao je hazreti Aliji mač zvani Zulfikar. Tu je naš Pejgamber vodio četiri poznate borbe: Bedri-Hunejn, Uhud, u Medini zvanu Hendek borbu i jednu pri osvojenju Mekke. U borbi na Uhudu je Pejgamberu izbijen jedan zub, a na Bedri-Hunejn je prokleto Ebu-Džehl doveo vojsku od hiljadu konjanika, dok je islamska vojska imala svega četiri konja, a ostalo bijahu pješaci. Međutim, islamska vojska je potukla neprijatelja, tako da su neki neprijatelji poginuli, neki pobjegli, a izvjestan broj vojske je primio islam. I ovo bi trebalo opširnije objasniti, ali nama je ovdje namjera da opišemo zijarete i konake (ziyarat ve konaklari).

Konačno smo prispjeli u mjesto Rabi'-Ešme, nazvano tako po poznatoj pobožnoj ženi [Rabija Adevija], neka smo i mi pod njenom zaštitom. Rabija je ovdje mnogo dolazila, pa je i ovo mjesto po njoj dobilo ime Rabi'-Ešme. Hadžije koje ovuda dolaze morem na hodočašće u ovom selu oblače ihrame, pa smo se mi svi ovdje okupali i obukli ihrame.

U blizini Rabi'-Ešme su planine Subh i Hulejs, velike planine, a prošli smo i mnoge začudne otoke i zaljeve (liman). Evo imena samo nekih od njih: Liman Kulender, Liman Džuhejn, Liman Kal'ai Tur, Liman Katrhiha, Liman Marsei Rasti Muhamed, Marsei Džurum, Marsei Šermed Taraf, Džezirei Džirjan, Džinnilar ve Divlari, Marsei Burgan, Ševšuvaze, Liman Kal'ai Muvejla, Marsei Mehar, Marsei Numan, Džezirei Antar, Džezirei Šejh Bermek, Džezirei Gul Unvan, Džezirei Ildžar, Džezirei Deni, Džezirei Rabi'-Ešme, Resi Huma, Džezirei Ataba i Liman Džida.

Džida je najveća luka i veoma je izgrađena. Mnogo bi se o njoj moglo pričati, ali mi ćemo ukratko spomenuti neke momente. U Džidu smo prispjeli u subotu. To je lijep

i uredan šehar i velika skela. Sve lađe iz Jemena, Abesinije (Habeš), Indije (Hindustan), Kaira, to jest sve lađe koje dolaze i odlaze sa četiri strane svijeta ovdje pristaju i to je ujedno skela časne Kabe.

Džida (Džidde) je iskrivljeno ime od riječi "džede (džedde)". Naša pramajka hazreti Hava [Eva], Allah joj se smilovao, sahranjena je u blizini ovog šehara. U arapskom jeziku "nâni" kažu "džedde", ali je izmijenjeno ime Džida poznatije. Prema tome se ime Džide odnosi na našu pramajku. Ona je, dakle, majka stotinu i dvadeset i četiri hiljade pejgambera, te više hiljada bogougodnika i cijelog čovječanstva. Njezinu grobnicu smo izmjerili i ona je dugačka tri stotine stopa, upravo toliko koliko se može strijelom dobaciti. Nad njezinom glavom sjedi jedan šejh, nad njenim trupom je napravljeno turbe, pa se i tu nalazi jedan šejh. I iznad nogu je jedan znak (nišan) od zelenog kamena gdje se tako isto nalazi jedan šejh. Ovi šejhovi danonoćno čuvaju njezin grob. Kraj obale ovi šejhovi vade morskou so pa je prodaju, a sirotinji dijele besplatno. Poglavice nekih plemena pokušavali su da iskorištavaju so, ali im se ona odmah pretvarala u kamen. Od najstarijih vremena pa sve do danas ovdje su brojne grobnice. I tu smo odsjeli.

Tako smo mi od skele Sueca do Džide putovali četrnaest konaka. Iz Džide smo prispjeli u kasabu Hidde, a idući odatle, u sretni čas, u petak u zoru, početkom blagoslovljenog mjeseca ramazana stigli smo u časnu Mekku (Mekkei-šerife).

*

Obavili smo tavaf [obilazak Kabe], sa'j [žurenje između dva brijega Safa i Merva] i potom se obrijali [za skidanje ihrama]. Hvala Allahu. I konak smo našli pa smo tako obdan i obnoć obavljali tavaf i vršili druge zijarete. Neka je stotinu hiljada puta hvala Allahu kada je omogućio ovom Svome slabom robu da u miru i ugodnosti sa ostalim hadžijama stavi svoje lice na crni zastor Kabe, zatim na Hadžerul-esved [Crni kamen] i da izvrši ostale obrede hadža.

Nekim dijelovima [mjestima] časne Kabe sastavio sam tekstove u pjesmi, pa iako to nije pjesnički, možda, najbolje izraženo, ipak za uspomenu neka se čita.

PJESMA (mevzun)

Hvala plemenitom Stvoritelju,

Koji je milostiv Svome robu.

On je stvorio sve što postoji.

Rukom Svoje moći On je Vjerovjesnika odabrao i učinio ga najplemenitijim.

I svojom dobrotom ga počastio.

Četvericu drugova učinio mi je saputnicima.

To su odabrani koji spominju Allaha.

Allah nam je učinio veliku milost

omogućivši nam izvršenje vjerskih propisa.

Prije svega da Šehadet stalno donosimo,

zatim da postimo i obavljamo pet namaza,
da dijelimo propisani dio imetka (zekat),
a evo nama ovdje omogućio izvršenje hadža.
Stanje vjernika (mumin) je vrlo ugodno,
kada prispije časnoj Kabi.
Musliman se mnogo trudi i ostavi sve druge poslove,
da bi jednog dana posjetio Kabu (Kiblu).
Tu dužnost zanemariti i ne izvršiti opasno je,
da takvi ne umru kao nemuslimani (Nesara ve Jehud).
Sa strahopoštovanjem treba Boga moliti
i imati odlučnu namjeru za viđenje Kabe.
Sve obaveze prema drugima treba ispuniti,
pa onda Allahovoj Kabi krenuti.
Uz to treba stalno dijeliti milostinju,
a i svoje bližnje dobro opskrbiti.
I u tome se ne smije škrtariti,
da tako ne bi porodica doživjela poniženje.
A za svako dobro djelo
sedamsto je hiljada sevaba.
Pa kada se uz to krene na put u četvrtak ili subotu
nadati se je uspjehu od Istinitog Allaha.

VRATA ČASNOG HAREMA – KABE

Poslušaj opis sa izvora,
onog što iz duše želiš vidjeti.
Harem Kabe ima trideset i devet vrata.
Uz to ima stotinu i deset vodiča i služitelja.
Vrata Selam, Zijade i 'Ali
sa vratima Abasa čine troja vrata.
Vrata Šerif, Rahmet i Azere,
potom Mudžahidin, Džijad i Begale.
Vrata Bazan, Kafas i dvojna vrata Vefa.
A na samoj Safi je pet vrata,
Fehud, Basitije i Zurejbe,
Umra, Ibrahim i vrata Sudde.
Sveukupno u ovoj kući postoji
trideset i devet vrata.

MUNARE, MUJEZINI, IMAMI I HATIBI

Na sedam munara i pod kupolom nalazi se
svakog časa po četrdeset mujezina.
A postoji četrnaest šerefa
koje su od bijelog, crvenog i žutog mramora.
Mujezini različitim melodijama uče ezane,
pa zar da ih ne slijediš.
Tu je šest uglednih hatiba mještana
i četverica hanefijskih imama.
Zatim uglednih petnaest šafijskih imama.
Malikija i hanbelija po dva imama,
a četiri imama su pod dva edžved-kubeta.
I nalaze se prema Rukni-Jemani i Rukni-Esvedu.

KUPOLE I MEDRESE

Šest stotina deset kupola, petsto deset stupova
i osam medresa nalazi se u okolici.
Četiri su Sulejmanije i jedna Basitija.
Dvije su Kajsije i jedna Davudova...
Sa tri strane ima po trideset stupova od tuča,
dvije stotine trideset osam kandilja.
Tu su stari i novi kandilji.
A nemoguće ih je sve i nabrojiti.

IZVOR ZEMZEM I MEKAMI-IBRAHIM

Vrelo Zemzem je u sredini Harema
i tu je kupola zvana Sakije.
Ovoj slična kupola stoji sučelice,
a to je mjesto za četiri mujezina.
Naspram kapije Kabe nalazi se
Mekami-Ibrahim i minber.
Mekami-Ibrahim je u mušepku od mramora
i optočen je zlatom i srebrom.
Naspram njega je jedan luk,
od strane vrata Babus-selam.
Na luku je napisano "Allah",
a do njega "Muhammed resulullah".

OPIS ČASNE KABE

Kada posjetilac ugleda Bejtullah (Kabu)
svaka čestica se u njemu pokrene.
Ona (Kaba) je u crnoj odori sa zlatnim pâsom,
a pri vrhu joj je Altun-oluk.
Na njenim vratima je zastor
protkan zlatom i srebrom.
Na zastoru su četrdeset i šest toka
i drže ga dva užeta.
Ovdje se dova svaka uslišava,
jer je tu Džebrail [Gabrijel] bio imam Muhammedu.
Hatim je ukrašen raznobojnim mramorom,
a tu je i Rukni-Irak i Rukni-Šami.
Hadžijama je dužnost da obilaze Kabu.

U Mekki je, svakako, najveća svetinja Kaba (Bejtullah), koju vjernici najviše i poštuju, a u Kabi opet posebno mjesto pripada Hadžerul-esvedu kod kojeg se pokajanje uslišava, pa ko god se tu iskreno pokaje za svoje grijehе taj postaje čist od grijehа kao od majke rođen. I kod Multezema se prima pokajanje, a Multezem je onaj dio Kabe između vrata i Hadžerul-esveda. Tu se dova uslišava kao i kod vrata Kabe. Dio zvani Rukni-Iraki je kibla od strane Iraka, a Rukni-Šami je također časnı dio prema kojem se u molitvi okreću oni od strane Halepa i Damaska, jer je to njihova kibla. Prema Rukni-Jemani se okreću stanovnici toga kraja.

Hadžerul-esved je lično svojom rukom doticao Božiji Vjerovjesnik, pa ga ljudi i danas ljube, ako mu se, usljed stiske, mogu prikućiti. Isto tako ko pokraj Altun-oluka klanja dva rekata slično je kao da je klanjao u samoj Kabi.

Tu su sahranjeni Hadžera i njezin sin hazreti Ismail. Desno od vrata Kabe je malo udubljenje, a tu je mjesto gdje je Džebail alejhisselam podučio gospodina Vjerovjesnika kako se obavlja namaz. Na mjestu Mekami-Ibrahim nalazi se jedan kamen, koji je služio Ibrahimu pejgamberu kod zidanja Kabe, pa kako je Ibrahim zidao i kamen se podizao pod njim. Ovaj kamen i danas tako stoji i na njemu se vide Ibrahimova stopala. Tu dva-tri puta godišnje sipaju vodu i piju [za lijek], čemu se neki učenjaci protive.

Hazreti Ibrahim je po naređenju Stvoritelja doveo iz Šama [Damask] svoga sina Ismaila i njegovu majku Hadžeru u Hidžaz i ostavio ih ovdje kod Kabe, a on se vratio u Damask. Blagoslovljenog vrela Zemzem tada ne bijaše. Hazreti Ismail kao novorođenče udarao je nožicama u pijesak i tu načinio malo udubljenje gdje se najednom pojavi voda Zemzema. Neki opet kažu da je hazreti Džebail (Gabrijel) svojim blagoslovljenim krilom udario na tom mjestu i da se tada vrelo Zemzem pojavilo. Kako na tom mjestu dotada nije bilo vode uopće, to se vrelo hazreti Hadžera mnogo obveselila. Ona je pijeskom vodu zaustavljala da se ne razljeva, a od Stvoritelja joj stiže glas: "O Hadžera, obuzdaj pijeskom vrelo tako da Zemzem ne bi potopio čitav svijet." Tako je hazreti Ismail tu pored svoje majke uzrastao i od blata i palmina drveta sagradio kućicu. Odrastavši on se tu oženio jednom djevojkicom iz okolice. Ismailov otac Ibrahim alejhisselam jednoga dana se zaputio iz Damaska da obiđe svoju porodicu i došavši u Mekku nije zatekao Hadžeru, koja više ne bijaše u životu, ali tu nađe Ismailovu ženu. Ne silazeći sa deve Ibrahim je upitao ženu, gdje joj je muž, a ona mu odgovori da je otišao negdje u lov. Zatim je upita, da li se kod nje ima što jesti i popiti. Kada

je žena odgovorila da za jelo nema ništa, hazreti Ibrahim joj reče: "Kada ti muž stigne kući, reci mu neka kućna vrata preokrene", a zatim se on zaputi u Damask. Kada se Ismail alejhisselam na večer vratio iz lova, žena mu reče, da ga je tražio nekakav starac, a kada je Ismail upita, je li što poručio, žena mu reče: "Poručio ti je da kućna vrata preokreneš." Shvativši da je to bio njegov otac, odmah je ženu pustio [razveo se sa njom] i oženio se drugom ženom. Zatim se opet jednoga dana hazreti Ibrahim pojavi u Mekki i zatekavši drugu Ismailovu ženu upita je gdje se nalazi njezin muž. Ona odgovori da je otišao u lov. Kada je upita da li ima što za jelo, ona odgovori: "Boga mi starče, imamo svega, hvala Stvoritelju, izvoli unići." Ibrahim ne silazeći sa deve zatraži vode, pa kada žena donese vodu, naredi joj neka mu izmije glavu. Dok je žena prala njegovu glavu Ibrahim se oslanjao na jedan kamen koji se tu nalazio. Kada je putnik krenuo, reče ženi neka saopći mužu kada se vrati kući da je vrata dobro napravio i da ih više ne treba preokretati, a ti ženo pazi kuću svoga muža. Kada se hazreti Ismail vratio žena mu ispriča šta se sve dogodilo u njegovoj odsutnosti i da mu je starac putnik poručio da vrata više ne treba preokretati. Kada je Ismail sve ovo čuo reče ženi: "O ženo, čestitam ti, od tebe će poteći pejgamberi. Taj starac što nas je posjetio, to je bio moj otac." Na to žena zahvali Allahu i tako je od Ismaila i njegove žene poteklo više pejgambera.

Priča o svemu ovome detaljno je objašnjena u časnim tefsirima [komentarima Kur'ana], a mi o tome kame-nu (Mekami-Ibrahim) samo ukratko spominjemo.

Mjesto gdje se nalazi izvor Zemzema (Biri-Zemzem) je također mjesto gdje je dova kabul. Ova hazreti Ismailova voda [izvor] je lijek, a on je lijek za ono na što se namijeni, kako je to uostalom i u hadisu [islamskoj tradiciji] rečeno: "Voda Zemzem koristi za ono čemu je namijeni onaj ko je pije." Mnogi nemuslimani potajno dolaze i

piju Zemzem u razne svrhe. Jedino munaficima [dvoličnjacima] Zemzem ne koristi.

Naprijed u pjesmi spomenuta vrata Kabe poredana su ovim redom: najprije vrata Selam sa tri luka, vrata Harir sa tri luka, vrata Dženaiz ili Abasova vrata sa tri luka, vrata Alije sa tri luka, vrata Bazan sa dva luka, vrata Mukabele sa dva luka, vrata Safe sa pet lukova, vrata Begale, vrata Džijad sa dva luka, vrata Šerif sa dva luka, vrata Umihane sa dva luka, vrata Merve sa jednim lukom, vrata Umre sa jednim lukom, vrata Kadi Husejn sa jednim lukom, vrata Basiti sa jednim lukom, vrata Fahde sa dva luka, vrata Zijad sa tri luka, vrata Durejbe sa jednim lukom. Dakle, ovim redom se niže dvadeset i devet kapija na svod u Haremi-šerifu.

Iznad ovih kapija postoje zapisi ispisani pozlaćenim slovima. Tako iznad prve kapije zvane Babi-selam je napisano: "U ime Allaha Milostivog – Allah – Muhammed – Ebu-Bekr – Omer – Osman – 'Ali – Talha – Zubejr – Sa'd – Se'id – Abdurahman – Ebu-Ubejde." To su, dakle, imena Ašerei-mubešere. Nadalje su tu ispisana imena Hasana i Husejna, a tu je i sljedeći hronogram (tarih): "Ova vrata su obnovljena po naredbi našeg gospodina, pobjedonosnog sultana, sultana Sulejman-hana, sina sultan Selimova, sina sultan Bajezid-hanova, sina sultan Orhan-hana, sina sultan Osman-hana, neka mu je vladavina od Allaha potpomognuta. Pisano godine devet stotina i trideset prve" [1524./1525.]. Ispod toga je u jednom redu tarih o obnovi istih vrata od strane sultan Ahmed-hana, gdje piše: "Ova časna vrata obnovio je naš gospodar pobjedonosni sultan Ahmed-han", gdje su dalje nabrojena imena do sultana Osmana kao i u prethodnom natpisu. U trećem redu isto tako zlatnim slovima piše: "U ime Allaha, Dobročinitelja, Milostivog. Allah poziva u Kuću spasa i upućuje na pravi put koga hoće. Oni koji čine dobročinstva, imat će dobročinstva i više od toga. Njihovo lice neće zakloniti crnilo ni poniženje. To su oni

kojima pripada Raj, u kojem će vječno boraviti.”

Na vratima Kafas, kasnije nazvanim Harir, imaju dva svoda (kemer). Na ova vrata je ulazila hazreti Hatidža, a nad njima nema ništa napisano.

Na vratima Dženaiz ili Abasovim vratima imaju tri luka od zelenog mramora, ali ni nad ovim vratima nema zapisa.

Iznad vrata Bazan ispisano je ovo: “U ime Allaha Milostivog. Iz izvora iz kojeg piju vodu Božiji robovi i koji je provode kuda oni žele da teče. Oni izvršavaju zavjete i strahuju od Dana čije će zlo biti zapisano. Oni dijele hranu za Njegovu ljubav, a i sami je vole, sirotinji, bijedniku i nevoljniku.” Obnovio pobjedonosni sultan vladalac Murad-han, sin sultana Sulejman-hana, godine 988. [1580./1581].”

Na slijedećim vratima nema zapisa.

Nad vratima Safa ima pet svodova, iznad kojih je ispisano: “Zaista su Safa i Merva Božiji znakovi, pa ko hodočasti Kabu i obavi umru, nema mu grijeha ako ih [Safu i Mervu] ophodi. Ko dobrovoljno čini neko dobro, bit će nagrađen, a zaista Allah nagrađuje i zna.” Nad istim vratima je i ovo napisano: “Požurite oprost u vašeg Gospodara i Džennetu čija je širina koliko i Nebesa i Zemlja, a pripremljen je za bogobojažne, koji dijele i kada su bogati i kada su siromašni, koji savladavaju srdžbu svoju, a opraštaju ljudima. Allah voli dobročinioc.”

Na vratima Džijad piše: “U ime Allaha Milostivog. I Mi smo Davudu [Davidu] poklonili Sulejmana [Salomona]. On je divan rob. Zaista se on mnogo obraća Allahu, a kada su mu prikazani u predvečerje rasni, brzi konji, Sulejman je rekao: ‘Ja sam dao prednost sklonosti konjima više nego sjećanju na svog Gospodara (Allaha)’, dok nisu išezli iza zastora.”

Nad vratima Mudžahidin ispisano je ovo: “U ime Allaha Milostivog. Allah je odlikovao one koji se bore svojim imecima i životima za jedan stupanj nad one koji su ostali kod svojih kuća. A svima je Allah obećao nagradu. Allah je odlikovao i nagradio velikom

nagradom one, koji se bore, nad onima, koji ostaju.”

Iznad vrata Šerif zapisano je: “U ime Allaha Milostivog. Mi ćemo ti dati jasno osvajanje, da ti Allah oprosti grijeh koji je prethodio i onaj koji je kasnije nastao, da upotpuni Svoju blagodat tebi i da te uputi na pravi put, i da te Allah pomogne jakom pomoći.”

Na vratima Zerve napisano je: “Zaista onaj koji ti je naredio da ga [Kur’an] objaviš, vratit će te u mjesto povratka. Bogomolje popravljaju i posjećuju oni koji vjeruju Allaha, Sudnji dan, obavljaju namaz, daju zekat, i koji se ne boje nikoga osim Allaha.” Obnovljeno naredbom sultana Murada.”

Iznad vrata Umre piše ovo: “Dužni ste zaklati kurban kojeg vam je lahko nabaviti i nemojte brijati svoje glave dok kurban ne stigne na svoje mjesto.”

Iznad vrata Ibrahim ima mnogo teksta, ali je nečitak, valjda što je davno napisan.

Nad ulazom Kadi Husejna, ili kako se drugačije ova vrata nazivaju Babi-Sudde, ispisano je ovaj tekst: “Allah je jedan, a Muhammed Njegov vjerovjesnik.”

Na vratima Basitije piše: “Bože, uvedi me istinskim uvođenjem i izvedi me istinskim izvođenjem, i daj mi od Tebe vlast koja pomaže.”

Nad vratima Safa ispisano je: “U ime Allaha, Milostivog. Zaista su Safa i Merva znakovi Božiji, pa ko hodočasti Kabu i obavi umru, nema mu grijeha, ako ih ophodi. Ko dobrovoljno učini kakvo dobro, bit će nagrađen, a zaista je Allah zahvalan i zna.” Allah je velik i istinu je rekao, a Njegov Vjerovjesnik je dostavio.”

Na vratima Merve nema zapisa.

Safa i Merva su dva brežuljka, pa se i oni posjećuju, a i tu se dova uslišava. Ko u ovo posumnja nije musliman. Neka nas Allah sačuva. Safa i Merva su opisani u Kur’anu i hadisu, a nalaze se uz sami Haremi-šerif.

*

Zijareti u gradu Mekki: prije svega tu je rođen Vjerovjesnik alejhisselam, a to mjesto [njegova kuća] je dio gdje

je dova kabul. U gradu Mekki nema druge džamije osim Haremi-šerifa i sve Mekelije tu obavljaju namaz. U blizini je kuća u kojoj je rođen hazreti Alija. Neka mu Allah lice učini svijetlim i časnim, pa je i to mjesto odabrano. Tu je kuća gdje je rođena Fatima, nek je Allah s njom zadovoljan, kći je Božijeg Vjerovjesnika, nek je na njegov Božiji mir i blagoslov. Tu je i rodna kuća hazreti Hatidže Velike (Kubra). Ona je majka muslimana. Na tom mjestu se ona vjenčala sa Božijim Vjerovjesnikom. Ručni mlin Fatimin i danas se nalazi u njenoj kući. Tu je i jedna sobica u kojoj je Vjerovjesnik obavljajući namaz tako dugo ostajao na nogama da bi mu one oticale. U kući Haziran je hazreti Omer primio islam kao četrdeseti po redu musliman. Između muškaraca prvi je islam prihvatio hazreti Ebu-Bekr es-Sidik, a od mladih prvi je islam primio hazreti Alija. Između žena prva je islam primila hazreti Hatidža. Zatim su islam prihvatili: Zejd sin Harisov, Osman, Zubejr, Abdurahman sin Avfa, Sad sin Vekasa, Talha sin Abdulaha, svi poslije Ebu-Bekra. Neka je Allah sa svima zadovoljan. Iza toga su drugi dolazili dok ih je bilo trideset i devet, a tada je Božiji Vjerovjesnik zaželio od Allaha da u islam uvede Omera ili Ebu-Džehla, pa je tako četrdeseti islam primio Omer, a Ebu-Džehl nije nikada prihvatio islam.

Da se opet vratimo mjestima koja se zijarete: kuća, zvana Darul-Hidžre. To je mjesto odakle je Muhammed alejhisselam krenuo radi seobe u Medinu. Na svom mjestu [ležaju] ostavio je hazreti Aliju, a on sa Ebu-Bekrom krenuo do brda Sevr, sklonivši se tu u jednu pećinu, gdje su bili u pokornosti Allahu. Tu se dolazi na murad [ispunjenje želja]. Tu je rođen i Omer, neka je Allah s njim zadovoljan, pa se i danas pokazuje jedna kuća kao njegova rodna kuća. Ebu-Bekrova kuća u Mekki nazvana je kućom Darul-Hidžre, pa se u njoj i danas pali jedan kandilj. Ebu-Bekrova kuća i dućan nalaze se u čaršiji zvanoj Sukul-Hadžer kod brežuljka Safa.

U blizini centra grada je i brdo Kubejs, jedna blaga uzvisina, na kojem mjestu je Vjerovjesnik pokazao čudo raspolavljanja Mjeseca. Tu su mu došle planine, životinje, zvijeri, ptice i drugo. I to se mjesto zijareti. Posjećuje se i soba u kojoj je hazreti Fatima pripremala hranu, gdje se nalazi i jedna peć. U Mekki je i mjesto gdje je Bilal Habešija [prvi mujezin] javno proučio ezan kada je Omer prešao u islam. Na Džebeli-Kubejsu ima jedan mejdan, a ima još mnogo zijareta.

Blizu Mekke je i groblje Mualla, za koje je rečeno da je dio raja, a gdje su sahranjeni velikani Mekke i Kabe, kao što je hadisom utvrđeno.

Prije svega tu leži hazreti Hatidža, čiji grob je pod jednom kupolom. Kraj nje su Vjerovjesnikove kćeri: Zejneba, Rukija, Umi-Gulsum, zatim Abdulah sin Zubejra, kojeg je pogubio Hadžadž ibn Jusuf, pa je on, dakle, šehid. Tu leži i Sufjan sin Jemina, a kod njega Šejh Kazvini. Oko groba hazreti Hatidže je sedamdeset grobova i sve su velikani. Evo da još neke od njih spomenem. Hazreti Fudajl, sin Ijada, koji bijaše imam dvaju Harema [Mekke i Medine] i muftija. Tu je i Šejh Zemzemi. On se jednoga dana sreo pod Altun-olukom sa hazreti Hidrom. Hidru je bilo poznato da je Zemzemi evlija [bogougodnik] pa su razgovarali. Kada je Zemzemi zaželio da mu Hidr otkrije neke tajne, ovaj na to nije pristao i rekao je da se on ne druži sa dunjalučkim ljudima.

Među bogougodnima u groblju Mualla je sahranjen i Džami Bihari, zatim Ahmed Arabi. Stanovnici Mekke i okolice ovdje dolaze na murad i ko god se dotakne njegova groba (sanduka) tome se želja ispuni. Kada koji Arap izgubi devu, dolazi na njegov grob, dotiče ga i devu pronađe. Kažu da su se u to osvjedočili. Tu je i Šejh Munhadžif Jemeni, leži pod brdom, a kod njega je i Šejh Šujufi, zatim Šejh Sevvī, također jedan od velikana.

Od rumskih velikana ovdje se nalaze: Šejh Džafer Rumi, Šejh Abdulatif Rumi, Šejh Muštemil Rumi, Šejh Ubejd Islamboli [Stambolija], Munla

Šuvejdi Rumi, Šejh Mustafa poznat pod imenom Kapudži, Šejh Ebul-Fejd.

Ebu-Bekrov sin i hazreti Omerov sin također su ovdje sahranjeni, a umrli su šezdesete godine po Hidžri [697. po Isāu alejhisselam]. Svi spomenuti su u groblju Mualla.

U blizini časne Kabe je i mjesto poznato pod imenom Šubeke gdje je gospodin Vjerovjesnik prodao svoj ogrtač i sedžadu i za taj novac kupio to mjesto ostavivši ga kao vakuf [zakladu] za dobre ljude i sirotinju kako bi se oni mogli opremiti kada umru. Tu se razvijala i zastava pri polasku u borbu. Na Mualli je pokopano bezbroj šehida siromaha. Između njih su najpoznatiji: Šejh Abdulkirim Jemeni, Šejh Enderusi, Ibrahim Edhem i njegov sin Abdurahman, neka je uz njih obilna Božija milost.

I na Mini, Muzdelifi i Arefatu sahranjen je velik broj bogougodnika, a sve ih je nabrojati nemoguće, pa neka je na nas njihov blagoslov i svijlu ih se sjećamo sa Fatihom.

Izvan Mekke je i grob poznatog Šejh Mahmuda, sina Edhemova.

Na koncu da spomenem još i ovo, o prošlosti Mekke moglo bi se mnogo govoriti, jer tu ima bezbroj zijareta i mjesta gdje se molba uslišava, a između tih mjesta su i ova, kako sam to slušao od vaiza [propovjednika]: u samoj Kabi – kod Hadžerul-esveda, kod Multezema, to jest između Hadžerul-esveda i vrata Kabe, kod Mekami-Ibrahima, Mekami-Džebraila, kod Mizaba, to jest Altun-oluka, na Babi-Selamu, na Safi, Mervi, zatim na Umri, Mini, na džemretima, na Muzdelifi, to jest kod Mešarul-harama, na Arefatu. To su najpoznatija mjesta čija vrijednost je i hadisom utvrđena. Osim spomenutih ima još mnogo zijareta.

U blizini Mekke sreli smo i jednog mudžavira iz Sarajeva, koji je bio Kasim-begov hodža. On je otišao u Misir ostavši bez sredstava.

*

Zatim smo posjetili Medinei-muneveru i u njoj čisti grob (Rev dai-mutahe-
ra) gospodina Muhammeda, donoseći njegovoj časnoj duši na tisuće salavata.

U istom turbetu, a niže Pejgamberra je Ebu-Bekr Sidik i Omer el-Faruk na koje smo također donosili pozdrave. Izvan kupole (Rev dai-mutahere) je grob hazreti Fatime, pokriven zelenom čohom (urtu).

Nakon toga smo posjetili medinsko groblje zvano Beki'. Iza današnje tvrđave u ovom groblju pod jednom kupolom su četiri ličnosti: hazreti Abas, neka je Allah s njim zadovoljan. On je Vjerovjesnikov amidža. Zatim se tu nalaze: hazreti Hasan, sin Alije, hazreti Džaferi-Sadik, a ime četvrtog nam nije poznato. U drugom turbetu pod jednom kupolom su Vjerovjesnikove žene: hazreti Ajiša, majka muslimana i žena-muftija, koju je Božiji Vjerovjesnik mnogo volio, zatim hazreti Hafsa, također žena Pejgamberova, te hazreti Mârijeh, neka je Allah s njom zadovoljan. Ona je majka Vjerovjesnikova sina Ibrahima. Pod jednom kupolom su također: Zejneba, Rukija, Umi-Gulsum, kćeri Vjerovjesnikove. Neke je Allah s njima zadovoljan.

Dvojica odabranih učenjaka: hazreti Imami Malik i Šejh Nafi' sahranjeni su pod jednom kupolom, zatim pod drugom hazreti Ukajl, brat hazreti Alije, a sin Ebu-Talibov. I nad grobom hazreti Halime, kćeri Sadove, pomajke Božijeg Vjerovjesnika, je posebna kupola. Zatim su pod zasebnim kupolama: hazreti Osman, sin Afana, Fatima kći Esadova, majka Alijina, a pod kupolom su opet amidžične, "teze", Božijeg Poslanika: Safija, Atika, potom Ismail, sin Džaferi-Sadika.

Izvan Medine su u posebnom turbetu hazreti Hamza, Abdulah sin Džahšov, Mus'ab sin Umejrov, Osman sin Osmana, koji su izginuli u prisutnosti Vjerovjesnika u borbi na Uhudu i svi sahranjeni u jednu grobnicu. U samoj tvrđavi leži Šejh Malik, jedan od priznatih bogougodnika. I njegov grob se posjećuje i ko god na njegovu grobu zapali svijeću želja mu se ispuni, što je, kako vele, isprobano.

U blizini Medine je i Mesdžidi-kibletejn [Džamija sa dvije kible], nazvana po tome što se vjerovjesnik Muhammed u toku molitve, nakon što je obavio

dva rekata podne namaza, najednom okrenuo u namazu prema Kabi, a do tada je kibla muslimana bio Kudus [Jerusalim]. Od tada je postala Kaba mjesto kuda se muslimani okreću pri molitvi, a spomenuta džamija je nazvana Mesdžidom sa dvije kible.

Poznate su i četiri džamije u blizini Medine u kojima se klanjalo u vrijeme borbe zvane Hendek.

Mesdžid Kuba ili Mesdžid Kube-tul-islam također je lijepo mjesto. Tu je Vjerovjesnik alejhisselam sagradio prvu džamiju i tu se sastajao sa muslimanima podučavajući ih vjeri, gdje su i mnogi kur'anski ajeti objavljeni. Tu se nalazi i jedno palmino stablo, koje je, po narodnoj predaji, zamolilo Vjerovjesnika da jede njegov plod. Pokušavali su da od ove palme prenesu plod i u druga mjesta, ali bez uspjeha. Ovdje je sagrađena lijepa džamija. Tu je i jedan izvor u kojem bijaše malo vode, pa kada ga je svojim blagoslovljenim ustima dotakao Vjerovjesnik, odatle je najednom potekla čista studena voda. Ova je voda dobra i daleko poznata.

Planina Uhud poznata je po tome što se tu dogodila istoimena bitka Uhud [3. godine po Hidžri ili 625. iza Isāa alejhisselam]. Na tom mjestu je u borbi izbijen jedan zub Vjerovjesniku alejhisselam i sa krvlju je pao na jedan kamen.

Izvan Medine je i Kuća žalosti (Bejtul-huzn) u kojoj je hazreti Fatima provela četrdeset dana, a po drugoj verziji četiri mjeseca, poslije smrti Vjerovjesnikove i tu umrla u pokori i žalosti. Neki kažu da je Fatima i sahranjena u toj kući, koju je hazreti Alija sagradio svome potomstvu. Drugi opet kažu da se tačno ne zna gdje je Fatimin grob. Neki opet spominju da je hazreti Fatima sahranjena zajedno sa sinom Hasanom i hazreti Abasom pod istom kupolom, a Allah najbolje zna.

Između Mekke i Medine je Bedri-Hunejn gdje je izginulo više gazija, a što su skrivili licemjeri (munafiklar) u islamu. I danas se na tom mjestu uoči petka i ponedjeljka mogu čuti udaranje bubnja, hrzanje

konja i zveket sabli. Hadžije nailazeći tuda jedva da zadrže i zaustave deve, a mnoge hadžije i ne znaju šta je tome uzrok. Mnogi koji su tu ranije dolazili pričali su ovo. I u jednom drugom mjestu na udaljenosti od jednog konaka od Medine postoji sličan slučaj, pa i mi kada smo tuda naišli, poslije jacije na jedan sahat ili sahat i po, najednom su sve deve stale. Dakle i deve su tu nešto osjetile, a i mi ljudi smo čuli glasove. Tu smo morali i prenoćiti.

U Medini ima mnogo zijareta, ali ih je nemoguće sve nabrojiti. Zato neka smo svi pod pažnjom dobrih stanovnika Medine kao i svih umrlih muslimana i muslimanki, šejhova i bogougodnika. Za njihove časne duše smo proučili Fatihu. Bože, proživi nas u skupini njihovoj!

Bože, omogući nam i olakšaj da budemo u društvu i na pogledu svih bogougodnika, kao i njihova roda i drugova, kako onih koji su preselili na Drugi svijet, tako i živih i onih koji će doći poslije nas. Proživi nas u skupini njihovoj – amin!

*

Zaključak. Od časne Kabe do Kaira ima sedamdeset-osamdeset konaka, a mi da spomenemo samo neke od njih: prvi konak idući iz Mekke je Badi-Fatime, zatim Rabi'-Ešme, Guzeldže, Birke, Kuburuš-šuheda, Bedri-Hunejn, Gurejbud-dehna gdje Medina ostaje na desnoj strani od nas, zatim tvrđava Janbu', Darul-bekre, Nuri Džemali Šit, Megarei Numan, tvrđava Nehil, Nudžar, Dživare, Ibrahim kujulari, tvrđava Muvejlal, Hazin, Džirjan, Hinek, Mudelat, Šerefi Hidžaz, Vedžhi Sinar, El-Jahmun, Zahri Himar, Semadet, Kal'a Lezlem, Kabri Šejh Mezruk, Šerikatul-Muares, Džebeli Zin, Kursi Muvejlal, Ujunul-Kasb, Zatur-rahim, Megari Šuajb, Vadi Kurejš, Vadi Zuhail, Vadi Beni Israil, Džebeli Esen, Sathi Akabe, Vadi Hurnub, Kal'a Nehil, Kababul-masrif, Kal'a Edžrud, Mikat, El-Mesani, Darul-hamre, El-buvejb, Birke. Mnoga od ovih mjesta su u ruševinama i opkoljena planinama.

Došavši ponovno u Kairo našli smo na životu i u zdravlju našeg cijenjenog brata i prijatelja efendiju Ali-čauša. Ponovo smo posjetili umrle bogougodnike u groblju Karefa.

Neka je neizmjerena hvala Vječnom Tvorcu kada je ovom slabašnom robu i grješniku dosudio da posjeti njihove grobove. I ovaj puta smo posjetili Alti Parmak-efendiju, poljubili ga u ruku, zaželeli njegov blagoslov uz dovu. Proveli smo u zaštićenom Kairu oko dvadesetak dana. Iz Kaira smo krenuli u petak i stigli u Rešid, a potom u Aleksandriju (Iskenderiju). Napominjem da smo iz naše skromne kuće u Županj-Potoku krenuli u petak, u Istanbulu prispjeli u petak, unišili u Aleksandriju u petak, iz Kaira krenuli u petak, ponovno stigli u Kairo u petak i u Solun došli u petak. U Aleksandriji smo obišli grobove gore spomenutih bogougodnika, učenjaka i šehida, neka nas prati njihov blagoslov. U ovom gradu smo se zadržali oko dvadeset dana dok su stigle lađe, pa smo se potom ukrcali u lađu po imenu Kara Mursel, a vlasništvo je nekog Solaka. Odatle smo sa još osamnaest lađa krenuli prvi dan mjeseca nisana u ponedjeljak [1. IV 1616.], i stigli u tvrđavu Fineke na Rodosdžiku. U putu smo prošli adu Mis. Tu se nalazi mala tvrđava.

Od Aleksandrije do Rodosa ima 500 milja, od Rodosa do Stankoja ravno 100 milja, od Stankoja do Sakiza 100 milja, od Sakiza do Soluna 500 milja, ili ukupno 1.200 milja od Aleksandrije (Iskenderije) do Soluna (Selanika).

Na Rodosu smo ostali petnaest dana i tu dočekali prvi dan proljeća (Rozi-hadra). Odavde smo krenuli u kasabu Stankoj, koja ima mnogo voća, vinograda i bašča. Tu ima pet džuma-džamija i jedna vrlo lijepa tvrđava sa dvije stotine topova. Ovo je veoma bogata kasaba, slična Rodosu. Odavde smo u petak stigli u Sakiz. Tu je u polju velika tvrđava, a u tvrđavi šehar, čije kuće su veoma lijepe i uredne.

Od Aleksandrije do Soluna prošli smo i vidjeli nekoliko ada i tvrđava, a neke od njih smo i ranije opisali.

Neke opet nismo ni vidjeli, jer su nam ostale zdesna ili slijeva na većoj udaljenosti, pa smo za takve raspitivali stare mornare i po njima dali opise. Između takvih je, naprimjer, ada Kipar (Kibris). To je jedna od najvećih ada, ima šest tvrđava. Tu je sjedište paše i trojice begova. Ima mnogo sela. Zatim ada Mis ima jednu tvrđavu. Potom ada Kerpe, koja ima dva-tri sela, pa Rodosdžik-ada, također je velika i ima tri stotine i šezdeset sela, a koju smo i gore spomenuli. Na njoj su tri tvrđave, od kojih se jedna zove Veliki Rodos (Büyük Rodos), druga je Stari Rodos (Eski Rodos), a jedan se zove Lindos. Zatim slijedi ada Sunbuki, pa Indžirli-ada sa tvrđavom. Potom dolazi Ileki-ada koja je uredna, zatim Hereka-ada, zatim Asitanköy-ada, koja spada među najljepše ade. Potom postoji Ahmed-pašina ada sa nekoliko sela, pa Livos-ada sa tvrđavom, zatim Patmos-ada u kojoj ima jedan veliki manastir. Potom dolazi Ahijja-ada, a koja pripada rodoskom paši. Zatim Susam-ada, koja spada u carske hasove – u njoj ima više sela sa hiljadu i pet stotina kuća – zatim Sakiz-ada, a koju smo naprijed spomenuli. Potom slijede ade: Kujun, Midilli, Mavlova, Buz-baba, Bohča, Ilim, Imroz, a sve one su nastanjene i uredne. Nenaseljenim adama nema ni broja. Sve spomenute ade su na misirskom putu. Idući Anadolu ima mnogo lijepih utvrđenja. Između njih su Adalija, zatim Finika, Bodrum, a idući odavde dalje sve je manje tvrđava. Na Kuš-adi je mala tvrđava, zatim dolazi Češme tvrđava naspram Sakizu, pa Urla, Izmir-kala, Kara Foča, Akča Foča, Bogaz Hisar, sve na strani Anadola.

Sve smo ovo vidjeli idući i iz Istanbula u Kairo. Spomenute ade i tvrđave pripadaju padišahu.

Idući tako u petak smo, između podne i ikindije, a prošavši Kara Burun, došli u Solun. Odsjeli smo u hanu merhum Mustafa-paše i tu boravili deset dana u miru i užitku. Posjetili smo i razgledali nekoliko velikih džamija i mesdžida. Između ovih je džamija Aja Sofija, Stara džamija (Eski džami), Kasimija džamija koje su jako velike. Posjetili smo i Mevlevihanu (tekye). U gradu ima velikih čaršija sa brojnim kahvama, jer je to veliki grad, u kojem između ostalih ima samih Jevreja hiljadu i osamdeset kuća, kako je to zabilježeno u Defterhani pri uzimanju harača [poreza]. Ima mnogo rumskih kuća [grčkih], a velik broj i muslimanskih. Cijeli grad je u tvrđavi.

Odatle smo krenuli u Avret-hisar. Tu je skela, pa prošav tuda, pa kroz Demir-kapiju stigismo za šest dana u šehar Üsküp [Skoplje]. Ovaj grad je vanredno lijep. Krenuvši iz Skoplja sa trideset poštovanih bosanskih hadžija, Sarajlija, prispjesmo u Sarajevo.

Iz Sarajeva smo krenuli i petnaestog džumadel-ahira 1025., u četvrtak, u doba kušluka [30. VI 1616.], stigli kući u kasabu Županj-Potok. Hvala Allahu!

Ovdje prenosimo prigodnu pjesmu o hadžu kao uspomenu (jadigar) od pjesnika Zamiri-efendije.

IZABRANA ODA (munadžat)

U mojoj mašti stalno je prisutna stara kuća (Bejtullah), a rasplamsalu vatru za njom može utažiti samo viđenje. Ali ja nemam opskrbe za ovaj put uistinu, pa da se priključim posjetiocima iz raznih krajeva. Bože, Tvojom voljom dosudi mi saputnika, podari mi opskrbu i saputnika meni nejakom. Na licu Zemlje to je najodličnija bogomolja kod koje se dijeli milost Milosnoga robovima Njegovim. Nije svakom dosuđeno ovo blagoslovljeno putovanje, ali onaj koji to želi to će i postići. To je mjesto gdje se rodio Miljenik Stvoritelja, Mustafa, i njegovim svjetlom je osvijetljen Mjesec, dan, svemir i Zemlja

Svemir se obveselio čuvši glas: Budi!

Bože, podari mene jednog gariba [siromaha] i ispuni mi želju, jer jedino Ti možeš to učiniti. Učini i mene od onih koji će posjetiti Bejtul-haram da bi se i ja tako molio kod Rukni-Muhterema. I da svakog časa donosim telbiju sa zanosom. Zamiri je pripravan da se za Tebe žrtvuje i da izvrši sve ono kako je propisano.

Ja, grješni siromah, Jusuf, sin Muhamedov, rođen sam u kasabi Livnu, gdje sam odrastao i bio mujezin Lala-pašine džamije. Međutim, kada je merhum Džudža Džafer-aga sagradio svoju džamiju u Duvanjskoj nahiji, u kasabi Županj-Potoku, postavio je moga poštovanog brata merhum Omer-efendiju za imama i hatiba svoje džamije uz plaću od dvadeset i pet akči, a mene, siromaha, odredio za mujezina uz plaću od dvanaest akči, na čemu neka je hvala Allahu. Zatim, ja sam se pomalo bavio i dozvoljenom trgovinom i tako prištediv osamnaest hiljada akči pošao na hadž u petak 22. džumadel-ula, ili 9. hazirana, odnosno mjeseca lipnja, 1024. [20. VI 1615.]. Krenuli smo sa čaira Husejn-spahijina gdje smo konačili i tako putujući preko Kaira i Hindskim morem stigli u Mekku, neka joj Allah čast uveća, u petak 3. ramazani-šerifa [26. IX 1615.]. Osmi dan zul-hidžeta, ili dan Tervije [kada se odlazi na brdo Arefat], bio je u subotu [29. XII 1615.], a prema astronomskim podacima i 1. muharemu te [nove hidžretske] godine bio je u subotu na Bozgun [Božić]. ■

Hadži Jusuf, mujezin

*

I hidžretske 1057. [1647.] godine 8. dan zul-hidžeta, odnosno dan Tervije, dogodio se također na Bozgun (Božić).

Poznato je da se kroz trideset i četiri godine obrne [završi] jedan ciklus. Hvala Allahu dočekah da se i ovaj ciklus završi što evo i lično zabilježih 1057. [1647./1648.] godine.

Omer Musić

HADŽI MUSTAFA BOŠNJAK-MUHLISI

Opis puta na hadž (1748)

(Hāḡḡ Mustafā al-Bosnawī – Muhlisī)

Podaci o životu pjesnika-putopisca hadži Mustafe Muhlisije vrlo su oskudni. Zna se da je rođen u Gornjem Vakufu početkom XVIII vijeka i da je bio kadija. Službovao je u Sarajevu, Foči, Mostaru, Duvnu, Užicu i Banja Luci. Bio je sarajevski kadija od maja 1737. do februara 1739. godine i u tom svojstvu sudjelovao je i istakao se u bici pod Banjom Lukom 4. avgusta 1737. godine i za zasluge bio odlikovan. U augustu 1742. godine, kada je bio na dužnosti kadije u Foči, odredio ga je bosanski vezir Jegen Mehmed paša za člana komisije za razmjenu zarobljenika i razgraničenja između Turske i Austrije poslije mira 1739. godine. Kao kadija Agriboza (Grčka) otišao je na hadž 1161/1748. godine u društvu sa svojim bratićem. Taj put je opisao u pjesmi od 888 stihova na turskom jeziku¹. Nakon obavljenog

hadža, vratio se u svoje rodno mjesto Gornji Vakuf i tu umro. Datum smrti nije poznat².

Što se tiče Muhlisijinog pjesničkog rada, znalo se da je ispjevao hvalospjev Hekim-oglu Ali-paši povodom njegove sjajne pobjede nad austrijskom vojskom pod Banjom Lukom 4. avgusta 1737. godine. Ovaj hvalospjev ima dvadeset sedam stihova, a spjevao ga je na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Znalo se, također, da je opisao svoj put na hadž na turskom jeziku. Danas, međutim, znamo da je Muhlisija spjevao i jednu ljubavnu pjesmu od devetnaest stihova, kronogram u deset stihova djevojci Fatimi i jednu satiričnu pjesmu o kadijama od pet stihova.

Prvo ćemo se osvrnuti na njegov opis puta na hadž, što predstavlja i najznačajnije Muhlisijino djelo. Nije sačuvan autograf ovog njegovog djela. Prepis djela nalazi se u Orijentalnom institutu pod brojem M. T. 639 i kod dra Muhameda Hadžijahića, Muhlisijinog potomka. Muhammed Enveri Kadić je u svojoj Kronici, svesci VI,

na četiri jezika: arapskom, turskom, perzijskom i našem jeziku. O. Mušić, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Knjiga I, 1963. str. 349-365.

² H. Kreševljaković, isto.

donio ovaj spjev, koji je prepisao iz navedenog rukopisa u Orijentalnom institutu³.

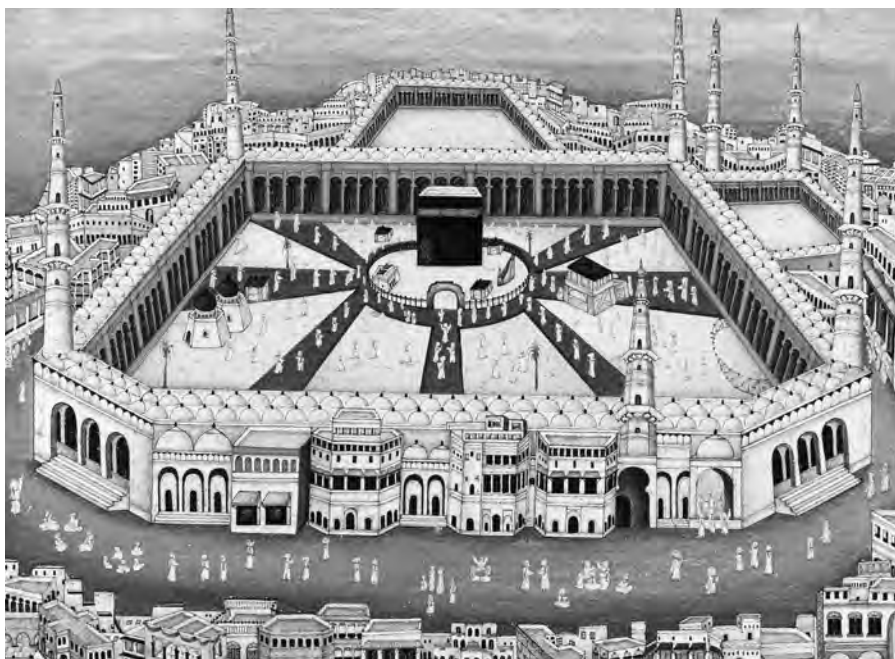
I

OPIS PUTA NA HADŽ

U uvodu na arapskom jeziku Muhlisija objašnjava da je svrha pisanja ovoga djela da podstakne imućne ljude da obave taj vjerski propis kako bi stekli oprost Allaha za svoje grijeha i čast hodočasnika svetih mjesta, te da upozori one koji idu na ovaj uzvišeni put da budu stalno na oprezu od prevara odmetnika – beduina i drskih kradljivaca – jer ko to ne poznaje izlaže sebe nesrećama i propasti, a to je zabranjeno riječima Kur'ana: "Ne bacajte se svojim rukama u propast". Zbog toga je ovo djelo nazvao: *Vodič do svratišta i sprovodnik do konačišta*. Zatim navodi godinu svoga odlaska na hadž (1161/1748.) I, konačno, dajući podatke o sebi, kaže:

¹ M. Handžić, *Književni rad Bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1933, str. 49 i 65-66. H. Kreševljaković, *H. hf. Džemaludin Hadžijahić*, Sarajevo, 1955, str. 4. Dr. S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo, 1912, str. 39-50. (Dervišpaša Bajezidagić), 59-71 (Nerkesija Sarajlija), 114-118 (Ahmed Rušid), 83 (Ahmed-beg Sabihi). Jedan anonimni pjesnik je napisao pjesmu

³ Rukopis je neuvezan, ima 38 listova veličine 22X15 cm, papir žućkast, pišmo nesh, nazivi mjesta vokalizirani, stranice sredinom obrubljene crvenom linijom, naslovi poglavlja pisani crvenom tintom, na prvoj stranici je uvod na arapskom jeziku. Ovaj prikaz je rađen prema prepisu u Orijentalnom institutu uz upoređivanje s rukopisom dra M. Hadžijahića.

“Ja sam ubogi siromah rob moćnoga Allaha, Muhlisi hadži Mustafa, privremeni kadija u Agribuzu, Bosanac po rođenju i stanovanju, hanefija po islamskom učenju.”

Na početku putopisa Muhlisija zahvaljuje Allahu, koji je ljudima stavio u dužnost obavljanje hadža i obećao raj Firdevs za tegobe podnesene na tom putu, na tome što mu je učinio mnoga dobročinstva i omogućio da obavi hadž i time izvrši Allahovu zapovijed. Navodi dalje da opisuje svoje putovanje, kako bi hadžijama i drugima bilo od koristi.

Nakon dolaska u Istanbul, Muhlisija ukratko piše o Rumeliji i upoređujući je s Bosnom, kaže: da im je klima dosta slična i da su njome zadovoljni i bogat i siromah. O Istanbulu kaže da mu nema ravna i da ga ne bi mogao opisati ni Hassan.⁴

Iz Istanbula kreće jednom brzom lađom preko Galipolja, kraj otoka Sakiz (Hios) u Egejskom moru, zatim kraj Stankoja, Rodosa i Abhora opisujući znamenitosti i ljepote otoka. Dan polaska iz Istanbula Muhlisija nije spomenuo. Put od Istanbula do Sakize Muhlisija je podijelio na korake, i to: od Istanbula do Galipolja jedan korak od Galipolja do Kelidulbahra drugi

korak, od Kelidulbhara do Sakize treći korak. Odatle do iskrcavanja u luci Rešid na Nilu nije brojio nikakve “korake”, jer nije bilo zaustavljanja. Koliko je trajala ova plovidba, Muhlisija nije spomenuo.

Iz luke Rešid krenuo je lađom uz Nil prema Bulagu i Kairu prešavši put od 500 milja za tri dana. Za Kairo kaže da je tu šetnja od mora i da razgledanje pruža ugodnost samo da nijesu potrebne riječi “da nije”. Na margini ovoga rukopisa napisano je crvenom tintom da je krenuo na put iz Bulaga i Kaira preko pustinje Hidžaza prema Mekki 27. Ševvala 1161. g. H. (21. oktobra 1748. g.).

Tek kad je krenuo iz Kaira, Muhlisija počinje brojati konake manzil sa oznakom trajanja puta između konaka.

Prvi konak *Birke* šest sati hoda, ugodna klima i pitka voda. Egiptu i Kairu ne bi se imalo šta zamjeriti da na trgovima nema pijeska i beduin-skih lica.

Drugi konak *Dāri-Hamrā* dvanaest sati hoda, mjesto pustinjsko i bezvodno.

Treći konak *Āgrūt*, petnaest sati hoda, mjesto kamenito i teško prolazno, klima ugodna, ali svijet zao. Nazire se rub mora u Suecu.

Četvrti konak *Re’su-n-nawātir*, četrnaest sati hoda, mjesto bezvodno i pjeskovito, životinje skapavaju od žeđi.

Ovdje ima sedam stubova sa starim pisanim znakovima.

Peti konak *Tih*, deset sati hoda, pustinja po kojoj su Izraelčani zbog neposlušnosti lutali četrdeset godina.

Šesti konak *Nahl* petnaest sati hoda, lijepo mjesto, počinje Hidžaz. Lijevo odatle na udaljenosti od trideset sati hoda je Damask, desno je planina Tur na kojoj je Mojsije (Musa) dobio objavu Toru (Tevrat).

Sedmi konak *Alāiyye*, petnaest sati hoda, pusto i kamenito mjesto.

Osmi konak *Sathi ‘Akabai qantarati-l-bahr*, dvanaest sati hoda, visoravan, naokolo planine s crnim kamenjem, teško prohodne i bezvodne, iskušenja žednima.

Deveti konak *Qantaratu-l-bahr*, deset vrhovi brda slični željezu, put teško prohodan, slabe životinje stradaju, voda je pitka. Na lijevu stranu na udaljenosti od četiri konaka je Jerusalem.

Deseti konak *Zahru-l-himār* osam sati hoda, trnovita visoravan, mjesto odgovara svome imenu (magareća leđa), mnogo uvala, teška klima, u blizini je selo, gdje ima dobrih datula i lijepe vode.

Jedanaesti konak *Šarafa*, sedamnaest sati hoda, mjesto među brdima čiji se vrhovi pružaju do neba, zemlja tvrda, pjeskovita, iza brda nema beduina.

Dvanaesti konak *Meġġāyiri Šu’aybi Nabī*, sedamnaest sati hoda, ima pitku vodu, a u okolini mnogo bunareva, visokih palmi i drveće, besprimjerno ugodna klima, iza brda je more, mjesto je čuveno po vinogradima, smokvama i šipovima. U blizini ovoga mjesta je grad Medjen, koji ima pitku vodu.

Trinaesti konak *Uyūšb*, osamnaest sati hoda, mjesto na obali Slanog mora, voda je pitka.

Četrnaesti konak *Muwaylāh*, sedamnaest sati hoda, visoravan u blizini mora, ima divnih datula, pjeskovit prolaz, pijesak bijel, stanovnici beduini.

Petnaesti konak *Salmā*, četrnaest sati hoda, mjesto krševito i okruženo brdima, voda slana, na desnoj strani su lijepa sela plemena Selma, na lijevoj strani je Bahri Salih (Salihovo more), planine pogodne za stoku.

⁴ Hassān ibni Sabit je poznati pjesnik iz vremena Muhammeda a. s.

Šesnaesti konak *Azlem*, šesnaest sati hoda, teško i pješkovito mjesto, voda gorka, ni hadžije ni životinje tu ne nalaze odmora, iza brda beduini Azlama prodaju hadžijama potrebnu hranu.

Sedamnaesti konak *Iṣṭabli-Antar*, šesnaest sati hoda, bunar presušio, a oblak ne daruje kišu, za vrijeme hadža beduini napajaju svijet kišnicom.

Osamnaesti konak je *Gūš*, šesnaest sati hoda, teško prohodno mjesto, voda kao more slana, okolni beduini su dobri ljudi, prodaju stoku i vodu i tako hadžijama pomažu.

Devetnaesti konak *Ekrā*, dvanaest sati hoda, voda slana, ali je mjesto privlačno, pustinja je široka i mjestimično zelena.

Dvadeseti konak *Hanak*, petnaest sati hoda, mjesto puno raznovrsnih blagodati, ima dovoljno mlijeka, voda je slana, okolni beduini donose bistru kišnicu, datula i masla ima u izobilju, a ovce i lubenice su na glasu.

Dvadeset prvi konak *Hūrā*, šesnaest sati hoda, mjesto krasno ali voda loša, sa strane dolaze beduini lijepa izgleda i prodaju mlijeko i mirišljive limunove.

Dvadeset drugi konak *Nabat*, petnaest sati hoda, krševito mjesto, bunarska voda vrlo slatka, svratišta su snabdjevena hranom, masnoćom, datulama i sitnom stokom.

Dvadeset treći konak je *Hudayrā*, petnaest sati hoda, ovo bezvodno mjesto ima i drugo ime Wadi-i-Nār, što znači "dolina vatre", opkoljena je crnim brdima. Svi beduini ovdje su pristojni.

Dvadeset četvrti konak *Yanbū*, sedamnaest sati hoda, to je mjesto s nasadima palmi, u blizini je pitka voda gdje je najpoznatije Alijino vrelo (IV halife), imaju dvije podzemne vode čiji izvor – kako pričaju mještani – nije poznat. Ovdje ima lubenica, datula, bamije, krastavaca, limuna i paradajza. Ovdje uspijeva ječam, kukuruz i divno povrće. Na lijevoj strani je Medinei-munevvera udaljena 30 sati hoda. Jenbu je luka Medine. Desno, preko mora su sela Gornjeg Egipta.

Dvadeset peti konak *Badr*, osamnaest sati hoda, najčasnije konačište, brdo čije ime znači pobjedu, mjesto gdje je vjerovjesnik Muhammed a. s. s drugovima dolazio i pobijedio idolopoklonike. Tu je četrnaest šehida-heroja popilo smrtno šerbe iz rajskih vrtova. Vode Bedra ne hvale, ali ih za nevolju piju. Za Bedrom je selo Takīf, tu se nalazi Emirul-hadž i sedam odžaka vojske za čuvanje i provođenje hadžija, vojnici Čerkezi dan-noć na sve strane čuvaju hadžije, koji se kreću posve sigurno. Ko je gladan, dobiva vojnički hljeb. Divna je to služba na Božjem putu!

Dvadeset šesti konak *Qā*, šesnaest sati hoda; da ovo mjesto ima vodu, ne bi hadžijama klima bila teška, beduini donose povrće i datule.

Dvadeset sedmi konak *Rābiḡ*, petnaest sati hoda, ovo je divno mjesto, voda pitka, klima ugodna, ovo je "mikāt" hadžija sa zapada iz Egipta i Sirije. Tu hadžije oblače ihrame i stoje spremni na Božju zapovijed da se odazovu poklikom labbayka što znači: odazivam Ti se.

Dvadeset osmi konak *Qudayd*, šesnaest sati hoda, u ovom mjestu glavni problem je voda, inače mjesto je lijepo,

uspijevaju žitarice i lubenice. Ima dosta trave za pašu i prodaje se stoka.

Dvadeset deveti konak *Bi'r-i-Asfān*, petnaest sati hoda. Tu je bunar i selo Asfan, poznat po imenu Osmanovo selo i bunar, bunarska pitka bistra voda osvježuje žednoga. Pred Asfanom je *Wadi Fatma* mjesto lijepo ali "ne prigovaraj mu vodi". Od Asfana je udaljeno dvanaest sati i po nekad tu hadžije odsjedaju.

Trideseti konak *Mekke-i-Mukarrama*, dvadeset sati hoda. Muhlisija nije Mekku opisivao kao druga mjesta, nego, očito, ushićen od radosti što se našao u tom svetom gradu i pred osjećanjima potpune pobožnosti i iskrenog uvjerenja, on odmah izliva bujicu pohvala gradu, zaboravljajući i klimu i vodu i pustinju i beduine i hadžije. Evo nekoliko stihova u prijevodu, koje je Muhlisija u zanosu spjevao o tome:

Divan je to grad, pohvaljen od Boga,
U svojoj knjizi On ga naziva majkom gradova,
Svojim postojanjem stariji je od cijelog svijeta,
Svojim ugledom je prvi nad svim gradovima,
Najveći dokaz njegove vrijednosti
Je postojanje u njemu Božje kuće.
Svima muslimanima on je mjesto pogleda,
On je mjesto objave Božjeg svjetla.
On je životni cilj svega živoga,
On je mjesto božanskog oprosta.

Ispisavši trideset stihova pohvale i veličanja Mekke, Muhlisija govori o tome šta ga je dovelo u ovo daleko i sveto mjesto:

Iskrenost dovodi zaljubljenog onome što vidi,
Istinska ljubav je teška stvar.
Istinska ljubav bila je najbolji drug
Ovom Muhlisiji (iskrenom) iz Bosne.

Odmah poslije toga, Muhlisija ističe cilj svoga dolaska i pred Ka'bam izriče ove stihove.

O ljepotice, kojoj hrli svijet,
O pogledu ljudskog roda!
Grešnik sam, siromah sam, bijednik sam,
Bolesnik sam, crna obraza sam, nevoljnik sam,
Kapiji Tvoje dobrote došao sam po dobročinstvo,
Bezvrijedan sam, prosjak sam, Caru došao sam,
Slab sam, iz daleka sam, putnik sam,
Tuđinac sam, Tebi dobrom vladaru došao sam,
Moja žarka nada je pred Tvojim vratima,
Da me zagovaraš pred Gospodarom.

Da mi bude oprošteno, da budem obradovan Njegovim pogledom

Moje hodočašće da bude blagoslovljeno hodočašće.
Da budu brisani grijesi mojih roditelja,
Da ne budem dužan nikom na ovom svijetu.
Da bude oprošteno mojoj braći i djeci,
Da nam bude svima podaren raj i ljepota.
Da bude oprošteno našem porodu i rođacima,
Da nam boravište bude uzvišeni raj.

Da budemo susjedi cara poklonikā,
 U njegovim vrtovima pod sjajnim prijestoljem,
 Da ne budemo kažnjeni, a svi grijesi da nam
 Budu oprošteni od Boga, divan je On darovatelj!
 Da svom narodu budu oprošteno,
 Da im rajski vrtovi budu ugodna mjesta.

Interesantno je da Muhlisija, boraveći u Mekki, ne govori ni o mjestima i načinu obreda, o tavafu (obilasku Ka'be), o obredima na *Safi* i *Mervi*, o boravku na Arefatu i Mini, o ihramima i uopće o trajanju hadža. On nam ništa ne priča o svojim drugovima, o hadžijama iz ostalog svijeta ili o Mekelijama. Ovdje ne treba dugo tražiti razlog. On je očito samo jedan, a to je Muhlisijima beskrajna pobožnost i potpuna predanost ovom činu, koji je velik i jedinstven put da se najviše približi Allahu, da dobije oprost za počinjene grijehe, put da se čovjek preporodi i još više ojača svoju vjeru i uvjerenje. Za njega je tu bilo sve dobro i lijepo, jer tu je Bejtullah (Božja kuća), tu su i ostala sveta mjesta simboli Božje dobrote i milosti. Tu se rodio vjerovjesnik Muhammed, Božji odabranik, milost Božja za ljude, nada na onom svijetu. Zbog svega toga nije čudo što Muhlisija šutke napušta Mekku obuzet osjećanjem zadovoljstva zbog obavljene vjerske dužnosti ne ostavivši nam nijedan podatak o tadašnjoj Mekki i svemu onome što se tamo zbiva. Pošavši iz Mekke 21. zulhidžeta iste hidžretske godine (12/XII – 1748 g.), on odmah nastavlja opis puta, kao što je to činio do dolaska u Mekku.

Prvih sedam konaka od Mekke, *Vādi Fātma* šest sati, *Bīr-i-'Asfān* 13 sati, *Hālis* 8 sati, *Qudeyd* 10 sati, *Rābig* 15 sati, *Qā'* 16 sati i *Bedr* 16 sati Muhlisija ne opisuje, jer ih je opisao na putu iz Kaira u Mekku, kako se kaže u bilješci na margini rukopisa.

Osmi konak *Ġudayd*, petnaest sati hoda, ima puno palmi, povrća, bunarske vode i lubenica. Beduini se ne ophode lijepo prema putnicima.

Deveti konak *Qubūr-i-šuhadā'*, šesnaest sati hoda, tu je nekropol heroja palih na Božjem putu, klima je ugodna, ali je mjesto bez vode.

Deseti konak *Al-Madīna-al-munawara* petnaest sati hoda, svjetlo mjesto Božjeg poslanika, njegova grobnica-ružičnjak, grad kojem nema ravna na svijetu, od Bejtullaha ovamo dolazi vojska hadžija i tu kruniše svoj hadž. Stanovništvo je učeno i blago.

Posebnu odu Medini Muhlisija ispisuje i počinje u prijevodu ovako:

Svaki bijedni sluga koji dođe vratima vladareve zemlje
 Iskazuje poslušnost, govori riječi pune značenja,
 Darove reda prema svojoj snazi i moći,
 Iskreno ih daruje iz srca poniznosti.
 Care careva pred najviša vrata je došao rob Muhlisija,
 Kakve god prestupe učini, sluga moli oprost za sve.
 Zna da nisu potrebna ovozemna dobra kapiji poslanstva,
 Iskreno daruje blagoslove i pozdrave.

Vjerovjesniče, predvodniče upute, poslaniče darežljivosti,
 Tvoje biće je srž svake blagodeti, svijet si oživio.

Muhlisija nastavlja u sljedećim stihovima pohvalu Muhammedu s molbom za zagovor sa Sudnjem danu:

To u prevodu glasi:

Vratima dobrote s nadom dođe, care, Tvoj grešni rob Muhlisija,

Najmanjom Tvojom naklonošću nek mu stanje bude sjajno.

Zagovaranjem (Svojim) nek mu bude oprošten njegov grijeh i grijeh njegovih roditelja,

Braće i djece njegove, o zapovjedniče plemenitosti,

Ti znaš vladaru, plemeniti care, rob nije bezgrešan,

Pred Tvojim vratima je nemoćni rob, učini dobročinstvo, da ne bude nesretan!

Nek on s precima i rodbinom bude Tvoj susjed u raju Firdes,

Neka niko naš ne bude kažnjen, o posjedniče najvišeg položaja!

Nek se napiše oprost grijeha svih hadžija i ostalog svijeta, Bože učini da se zagovorom odrazi ugled vjerovjesništva!

Jedanaesti konak *Ābāri-Našif*, dvadeset sati hoda, kamenita pustinja bez vode u kojoj nema zadržavanja, trava ne može ishraniti životinje, desno i lijevo su velika brda.

Dvanaesti konak *Fahl-i-ṭīn*, deset sati hoda, mjesto za ugodan odmor, pa beduini leže na zemlji bez odjeće, voda ugodna poput Nila u Egiptu. Zašto ovdje nema lijepih zgrada? Po noći dolaze beduini iz okoline i vrzmaju se oko imovine hadžija.

Trinaesti konak *Ešmehāyi-hediyye*, osamnaest sati hoda, ima lijepu vodu, ali je hadžije ne podnose, "voda lijepa kao šamljia, a kviri stomak kao haramija", ovdje se hadžije i životinje odmaraju jedan dan.

Četrnaesti konak *Birkei-ḡedīde*, petnaest sati hoda, ima vodu "izvor života". Beduini dovode mladu stoku i snabdijevaju hadžije mesom.

Petnaesti konak *Ābāri-ḡanam*, dvadeset dva sata hoda, najduži konak, tu se kolje stoka, široka pustinja, ima nešto drveća, bunarska voda je slana, ali za stoku odlična, ima lijepu tvrđavu za čuvanje bunareva, koje su pravili ranije sultani.

Šesnaesti konak *Ulā*, šest sati hoda, ovo je rijetko lijepo selo, postavljeno među brdima, pijesak mjestimično crven i zelen, vrtovi i palme veoma brojni, voda slatka. Ovo je pola puta između Mekke i Šama i lijepo mjesto za odmor.

Sedamnaesti konak *Medāyin-i-Sālih*, šest sati hoda, to su ostaci naroda vjerovjesnika Saliha. Sada lijepo mjesto okruženo hiljadama isklesanih pećina, lijepe su a isklesane tako da jedna drugoj ne liče. Voda je slatka kao halva u Šamu.

Osamnaesti konak *Dāri-Hamrā'*, dvadeset sati hoda, mjesto je dobilo ime po crvenkastoj zemlji. Divlje mjesto, nema ni vode, ni stana, ni drveća, ni trave za životinje, ni u blizini ni u daljini nema nastanjena mjesta, ne dolaze ni beduini

ni ptice. Tu mnogo deva strada. Ni bosańska brda nisu ovako neprohodna.

Devetnaesti konak *Birke-i-mu'az-zame*, devetnaest sati hoda, pustinja sa svake strane, u blizini ni vode, ni trave, ni naseljena mjesta. Potrebno bi bilo da jedan pravedan vladar obrati pažnju na ovaj kraj.

Dvadeseti konak tvrđava *Haydar*, šesnaest sati hoda, tvrđava do koje je dolazio vjerovjesnik Muhammed s drugovima i ratovao protiv Jevreja i razbio ih. U okolini su četiri bunara s dobrom vodom i jedan u tvrđavi u kojem uvijek ima vode. U tvrđavi ima čuvar. Pred tvrđavom je pustinja, a desno i lijevo stijenje.

Dvadeset prvi konak je *Mahtab*, četrnaest sati hoda. Iako je mjestu ime mahtab (drvljanik), star čovjek se trese od zime. Nema ni vode ni trave.

Dvadeset drugi konak *Tabūk*, devet sati hoda, mjesto u kome su vrtovi sa smokvama i slatkom vodom. Trgovci prodaju hadžijama ječam, peksimet, šamsku halvu, hrane od mesa nema, hadžije zimi oblače ćurak zbog hladnoće, a beduini govore nema "mafiš" ni trave ni drva.

Dvadeset treći konak *Qā'ul-basīr*, četrnaest sati hoda, mjesto bez trave i drveća, tu leže gladni i devedžije i deve.

Dvadeset četvrti konak je *Dātu-l-hiğr*, dvanaest sati hoda, Turci ga zovu *Kazik dutmaz*. Nova tvrđava prikladno postavljena, voda pitka, 5-10 kuća s porušenim krovovima. Nema ni trave ni drva, okolna brda i prostor nenaseljeni, pjeskoviti i kameni teren, nema beduina nego ovdje šamski trgovci trguju. Ovdje se vidi pravi šamski posao. "Bože daj ovome narodu red"!

Dvadeset peti konak *Al-mudawwara*, deset sati hoda, tu je nova tvrđava koju je napravio Ajdinli Abdullah paša⁵, i još dva bunara pa mu hadžije

ime spominju po dobru. Voda je pravi "izvor života", bistra je i ima je dovoljno i za hadžije i njihove životinje. Oдавde je do Egipta šest konaka hoda. Ovdje dođe malo ječma i patlidžana, od ostalog povrća nema ni traga. Nema ni bilja ni drveća.

Dvadeset šesti konak *'Aqaba-tu-š-Šām*, devet sati hoda, pusto mjesto, ni vode, ni drveća, ni trnja za magarad ni beduina, ni naseljena mjesta, okolina potpuna pustara.

Dvadeset sedmi konak *Ummi - 'ayyāš*, mjesto veoma kamenito, hadžije tu leže kao pijani i izbezumljeni, te žele što prije otići, mjesto kao pretprošli konak. Emirul-hadž najavljuje odlazak u Ma'an da se hadžije napiju vode.

Dvadeset osmi konak *Ma'an*, jedanaest sati hoda. Ovdje ima tvrđava i selo, ima mnogo šipova i raznog jela, na putu za Šam nema mu ravna, kuće su visoke, bostani, vrtovi i drveće uređeno. Trgovci idu u Egipat i za hadžije nabavljaju robu.

Dvadeset deveti konak *Anaza*, devet sati hoda, tvrđava i selo su na visoravni. Nema ni bilja ni drveća. Teren se sastoji od crvenkastog kamenja. Bog je pretvorio jedan narod u kamenje i ono je i sada potpuno ljudsko oblika. Šamski trgovci prodaju peksimet i dobar ječam za konje.

Trideseti konak *Hasā*, trinaest sati hoda, zemlja je žuta, a kamenje crno, nikakva znaka od rastinja, zimi mnogo ljudi strada, ni jedno mjesto nije ovakvo.

Trideset prvi konak *Qatrān*, dvanaest sati hoda, to je široko polje s puno slatkog povrća, ima beduinskih naselja, lovišta i izletišta, ima malu tvrđavu s malo vode.

Trideset drugi konak je u pustinji između Katrana i Belka'a, sedam sati hoda, mjesto bez hrane i hadžije i devedžije mole Boga da odu što prije.

Trideset trći konak *Al-Balqā'*, šest sati hoda, zemlja žutocrvenkaste boje, u blizini nema drveća ni vode, okolina je pusta.

Trideset četvrti konak *Ayn-i-zerqā*, četrnaest sati hoda, voda veoma bistra i modra, u blizini su obrađeni vrtovi, desno i lijevo velike stijene, u tvrđavi 5 – 10 beduinskih kuća čuvaju tvrđavu

i u njoj namirnice, na putovima mnogo klanaca i put je težak; ovdje se prodaju ovce i kože.

Trideset peti konak *Mafrūq*, devet sati hoda, nema ni vode, ni drveća, ni trave, za vatru se upotrebljava magareće trnje, pred tim mjestom je dolina obrasla drvećem po rubu.

Trideset šesti konak *Muzayrib*, trinaest sati hoda, to mjesto ima duga i široka polja, poznata su po plodnosti u Hidžazu i protežu se do Šama. Ima lijepu tvrđavu, voda je izvorska, beduini sa sela prodaju hljeb, meso, šipove, jabuke i pečene kokoši. Deve su jake i beduini ih iznajmljuju za toware.

Trideset sedmi konak *Sanamayn*, dvanaest sati hoda, ima tekuću vodu i veliko polje, klima ugodna, selo poput grada, kuće su masivne, ali su napola srušene i naseljene sovama, ćuprije uske, mjesto opasno, pa u prolazu strada mnogo životinja i imetka.

Trideset osmi konak *Dimašq*, dvanaest sati hoda, grad je veći od Istanbula, kućama i vrtovima nema ravnih, ne može se ni sa čime uporediti, izgleda kao raj, pun je šipova, limunova, grožđa, voća raznih vrsta i sve što zaželiš u gradu ima. Nema broja stablima maslina, vinogradi se savili do zemlje. Ovaj grad je širok jedan i po sat hoda a dug po prilici dva sata. Grad je saziđao Nuhov sin Sam i zato ovu zemlju zovu Šam. Džamija Omejevića je ponos Damaska, to je Aja-Sofija Damaska. U gradu je grob poslanika Jahja-a. Nema broja šamskim spomenicima niti kraja lijepom opisu mjesta. Tvrđava je svojom čvrstinom poznata još od Vizantinaca. "Ako Šam nije raj, odakle tada ove ljepotice, momci i divne rijeke? Djevojke su usana kao rubin, zubi kao biser, lica kao ruža, bujnih solufa, divna stasa, svijetla čela, takve su samo rajske hurije".

Nakon opisa Damaska, Muhlisija prilazi opisu stanovnika Šama prema onom šta je čuo da se o njima priča:

"Najgori ljudi su beduini i ovome nesretnom narodu nema slična u zemlji Rum (Anadol). Ovaj moj sud se temelji na izjavama koje se ovdje čuju. Ima i dobrih ljudi u Šamu, ali više je loših. Na putu hadžijama niko ništa neće da proda, osim trgovaca koji bestidno

⁵ Abdullah paša postavljen valijom u Ajdinu 1160/1747. g. Uspješno ratovao 1151/1738. g. protiv ustanika Sari-bega. 1158/1745. postao vezir, 1160/1747. Imenovan sadri-azamom, 1163/1750. smijenjen i prognan na Rodos, kasnije je bio valija u Misiru, Dijari-Bekru i Halebu, gdje je umro. (Š. Šami, Kamusul – alam, IV/3106).

skupo prodaju hranu. Gledaju na imovinu hadžija kao na ratnu dobit. Svi Levantinci su hajduci i haramije. Ovi nevjernici su sa zadovoljstvom bez stida i obraza pobili mnogo hadžija. Od kiridžija uzimaju mito i podižu zakup svakog mjeseca i godine. Kiridžijama skupo prodaju hranu, a posljedice toga snose siromašni kiridžije“.

Iz Damaska za Istanbul Muhlisija kreće 15. Safera, 1162. h. g. (5. februara, 1749. g.).

Prvi konak *Hān-Dumā*, četiri sata hoda, to je selo u Šamskom polju, ima dobru vodu, vinograde i druge usjeve. Seoske žene i djeca prodaju razna šamska jela. Neka Bog sačuva ovaj han i neka mu se stanje uredi!

Drugi konak je *Qutayf*, pet sati hoda, lijepo selo, voda ugodna i hljeba dosta. Ima široko polje puno raznih usjeva, grožđa, šipova, jabuka i mesa. Han je masivan, a dvorište veliko.

Treći konak *Nabq*, deset sati hoda, selo sa tvrđavom u kojoj ima džamija i veliko dvorište. Vrtovi su lijepi, voda tekuća, polja zasijana, voća, limunova i ostale hrane ima dosta. U okolini ima beduina-odmetnika koji pljačkaju bespomoćni svijet.

Četvrti konak *Hašya* ili drugo ime *Iki-Kapulu*, dvanaest sati hoda, to je karavan saraj u tvrđavi Šama u kojoj je aga Sulejman. On se stalno bori s beduinima, koje ne ostavlja nepokorne. Beduini obližnjeg sela su ratoborni, uvijek pod oružjem i na konju. Ovdje ima dosta limunova, šipova, grožđa i hljeba pa se hadžije ne tuže na hranu.

Peti konak *Hims*, deset sati hoda, interesantna tvrđava, u blizini grad sa starim naseljem. Šalovi, peškiri, fute i poše isprazne zlato iz džepova svijeta.

Zemlja je rodna, a svijet uistinu dobar. Tu su pokopani veliki Muhammedovi drugovi: Džafer Tajjar⁶, Ukaše⁷,

Halid ibn Velid⁸, Ka'bul-ahbar⁹, 'Abdullah ibn Mes'ud¹⁰, 'Abdurrahman ibn 'Avf¹¹, Omer ibn Abdul Aziz¹², halifa Omejevića kojemu ravna neće biti do Sudnjeg dana.

Šesti konakk *Hamā*, dvanaest sati hoda, velik i izgrađen grad, rijedak u arapskoj zemlji. Većina stanovnika se bavi predom i tkanjem, ne lažu niti se svađaju, kao u Damasku. Zemlja je rodna, kroz polje teče rijeka. Ovdje leži Zejnul-Abidin¹³ i Abdul-Kadir Gejlani¹⁴.

Sedmi konak *Muduqq*, jedanaest sati hoda, tvrđava na uzvisini, ima lijep han i podbrđe, zemlja u okolini plodna, svijet nije opak.

Osmi konak Šugūr, dvanaest sati hoda, ima vrtove krasne poput rajskih, obilje šipova, smokava, grožđa, limunova, i drugog najljepšeg voća i malina. Osim Damaska, nijedno mjesto nije ovakvo. To nije Šugur nego Ugur (sreća). U gradu je banja, han i ćuprija na

rijeci 'Āsī. Odavde smo pošli za vrijeme zemherije (početak kalendarske zime).

Deveti konak *Zanbāqiyye*, šest sati hoda, malo, lijepo i veselo selo, u njemu cvate zambak i po tome je dobilo ime, plodno i naseljeno mjesto, bregovi čuveni po maslinama, vinogradima i voćnjacima.

Deseti konak je *'Antāqiyya*, deset sati hoda, širinom ravan Istanbulu; grad opkoljen ruševnim zidovima i vezan kulama. U blizini rijeke 'Āsī je rodno plodno veliko polje. Bašće pune smokava, grožđa i raznog voća. Odavde do Haleba su tri konaka. Tu počinje Anadolu i nema više Arapa. Svijet je dobar.

Jedanaesti konak *Belen*, deset sati hoda, malo mjesto među brdima, do morske obale gotovo jedan sat hoda. Ako nađu stranca opljačkaju ga. Opasan je prolaz, jer Kurdi presijecaju put i ubijaju. Planine su obrasle šumom kao u Rumeliji, ali su i vrhovi i podnožja teško prolazna.

Dvanaesti konak *Peyas*, deset sati hoda. Grad na moru bolji od Belena, u vrtovima limuni i narandže, na planinama mnogo njiva, gdje stanovništvo ljetno provode. Ovdje ima bezistan, medresa, han i lijepa džamija.

Trinaesti konak *Qūrd-qūlaḡi*, devet sati hoda. Zar može biti ugodno mjesto koje se naziva "Vuče uho"? Dok prolazi, čovjek se osjeća kao žena, na sve strane Kurdi razbojnici.

(...)

Tu ima han u ruševnom stanju. Služi za nevolju kao konačište ljudima i konjima. Mjesto je nečisto i puno smetlja. Nemoguće je približiti se hanu. Konaci su bijedni, a mjesto odvratno. Ko tu odsjedne, kao da je u tamnici. Bog ubio hadžiju, zašto ne očisti prljavštinu iz hana?

Četrnaesti konak *Misis*, šest sati hoda. Kasaba se nalazi u plodnom polju. Prolaz blatnjav, kamenit, trnovit, većina stanovništva su kradljivci, zlikovci, lažljivci i smutljivci.

Sva bi roba bila jeftina da nije prokletog age hana. Sve što prodaje, skupo je. Ima lijepo uređenih vinograda. Sultan Mehmed Ebulfeth ovdje je napravio medresu, ćupriju i han.

⁸ Halid ibn Velid, poznati vojskovođa iz vremena Muhammeda a. s., sudjelovao pri osvojenju Mekke, umro u Medini 21. g. H./642, (Isto III/2016).

⁹ Ka'bul-ahbar, poznat učenjak iz druge generacije (Tabi' in) muslimana, umro 32/653) g. za vrijeme halife Osmana.

¹⁰ Abdullah ibn Mes'ud, među prvim ashabima Muhammeda a. s., sudjelovao u bici na Bedru, odličan poznavalac Kur'ana, umro u Medini u dubokoj starosti 32/653. g. (Isto, IV/3105), Muhlisija navodi da mu je grob u Himsu.

¹¹ Abdurrahman ibn Avf, poznat ashab po svome bogatstvu i darežljivosti, sudjelovao u bici na Bedru, umro u 71. g. života, (Isto IV/3073).

¹² Omer ibn Abdul Aziz, osmi halifa Omejevića, po pravednosti i skromnosti prozvan drugim Omerom (prvi Omer je drugi halifa, Ibnul-Hattab), rođen 66. g. po hidžri, umro 110/728. g. Vladao je 2 godine i 5 i ½ mjeseci. (Isto V/32 17).

¹³ Zejnul-abidin, Ali, sin Husejna, a unuk IV halife Alije, poznat kao pobožan čovjek, u 15. godini života sudjelovao u bici na Kerbeli, gdje mu je otac Husejn poginuo, umro 94. po Hdžri 713. g. (Isto, IV/2445)

¹⁴ Abdul-Kadir Gejlani, pobožan i poznat pisac djela iz područja prava i misticizma, predstavnik hanbelijske pravne škole, umro 561/1166. g. (Isto IV/3088)..

⁶ Džafer-Tajjar, brat IV halife Alije, u radu u kojem je poginuo u 41. godini života izgubio je obadje ruke i dat mu je nadimak Tajjar. (Š. Šami, Kamusul-alam, III/1821.)

⁷ Ukaša Ebu-Muhsin ashab, sudjelovao u bici na Bedru 12. godine H., poginuo u borbi protiv odmetnika za vrijeme halife Ebu Bekra, (isto IV/3166).

Petnaesti konak *Adana*, šest sati hoda. Tvrd grad, ali su mu ulice i trgovini nečisti. Stanovništvo beduinske naravi. Od Belena proteže se planina razbojnika, kaursko brdo je leglo Kurda i Turkmena. Žene i djevojke su usana kao rubin. Bostani i bašče besprimjerno lijepi, puni limunova, šipova, smokava i raznih plodova. Klima ubitačna kao otrov. Bogataši bježe prije nego što nastupe julske dane.

Šesnaesti konak *Çağat-hān* u podnožju brda Ibn Ramadan, devet sati hoda, u blizini vode ima jedan ruševan han, ovdje donose malo hrane i skupo je prodaju, ali je ipak za nevolju lijepo i pristojno.

Sedamnaesti konak u jednom ruševnom hanu i svratištu, bez hrane, na vrhu planine obrasle cvijećem, nazvanoj Ferzendi-ramazan, deset sati hoda, han je razrušen, nesretan i zimi nepristupačan. Klima je ugodna, a voda pitka, brda nadvisuju okolinu, odmaralište građana Adane u ljetna tri mjeseca.

Osamnaesti konak u dva ruševna hana na kraju brda Ibn Ramadan, devet sati hoda, vrata razbijena, a krov samo što nije pao, u blizini nema ni sela ni grada. Turci donose na prodaju ječam, hljeb i jabuke.

Devetnaesti konak *Ula-qışla*, šest sati hoda, lijepo i privlačno selo s bostanima i vinogradima, klima ugodna, ima mnogo raznovrsne hrane, polja su plodna.

Dvadeseti konak *Ergeli*, devet sati hoda, lijepo svratište, polja i njive zasijani raznim usjevima, bostani, bašče, vode i rijeke kao u Šamu, stanovnici učeni i poznati po velikom znanju i obrazovanju.

Dvadeset prvi konak *Qara-bunar*, dvanaest sati hoda. Neka Allah nagradi sultana Selima, koji je ovdje sagradio banju, medresu, džamiju, han, put i ovo mjesto. Svojom plemenitošću uništio je naselje zlikovaca.

Dvadeset drugi konak *Ismil*, devet sati hoda, malo mjesto na putu, ali začudo nema hana.

Dvadeset treći konak *Qonya*, dvanaest sati hoda, poštovani grad, odlično mjesto, grad carskog mule, stara

tvrđava zvana Alauddin, lijepo mjesto s turskim stanovništvom. Polja su prostrana, jelo i piće jeftino, djevojke dražesne. Ni u Kairu ni u Damasku nema poslastice ni grožđa kao ovdje. Sultan Selim je ovdje napravio imaret, medresu, džamiju i doveo vodu. Ovdje leži mudri Šemsi Tibrizi.¹⁵

Dvadeset četvrti konak *Lād q*, devet sati hoda, bogato mjesto, a ljudi iskreni, daju što je potrebno putniku. Tu su dvije medrese, s dosta učenika i dva hana za putnike. Ovdje se izrađuju lijepe sedžade.

Dvadeset peti konak *Ilgin*, devet sati hoda, mjesto s mnogo vrtova i drveća, stanovnici pohlepni, zakletve im nisu na mjestu.

Dvadeset šesti konak *Aqşehir*, devet sati hoda, nalazi se u podnožju brda, lijepo mjesto, voda i klima dobra, žene lijepe, polja rodna, ljudi skloni prevari. Ovdje leži hodža Nasruddin i u obližnjem selu Ishakli dvojica dobrih ljudi – Ahmeda.

Dvadeset sedmi konak je kasaba *Boluwādin*, jedanaest sati hoda, plodno mjesto, s tekućom vodom i ugodnom klimom. Osim oraha, nema drugog drveća. Tu ima han, banja i lijepa džamija vezira Rustema.¹⁶

Dvadeset osmi konak kasaba *Husrev-paša*, dvanaest sati hoda, veliki vezir Husrev-paša¹⁷ izgradio je ovo nenaseljeno mjesto napravivši veliku džamiju, musafirhanu i medresu. Okolna brda je zasadio šumom, te stanovnici nemaju brige za ogrjev. Ovdje

odsjedaju putnici i za novac su dobro ugošćeni. Neka Bog stanovnike dugo poživi i neka im zadužbine budu trajne. U blizini je selo po imenu Bejat, u kojem ima lijepo i po dobru glasu čuveno konačište.

Dvadeset deveti konak kasaba *Seyyid Battāl Gāzī*,¹⁸ devet sati hoda, mjesto između dva brda, bogato, svijet dobar, ugošćuje slabe i nemoćne putnike, polje plodno, klima dobra, tu je grob Sejid Battala. Na prolazu stanovnici nude putnike jelom i time čine dobra djela.

Trideseti konak *Eski-şehir*, devet sati hoda, s obzirom na to da ima čaršiju, ovo mjesto zovu grad. Klima, vrtovi i vode su dobri. Muški i ženski svijet nesimpatičan. U mjestu su dvije-tri vruće tekuće vode. Ljudi nijesu zločesti.

Trideset prvi konak *Süküt*, deset sati hoda, plodno mjesto, ima dosta vinograda i dudova, klima i voda su dobri. Svijet nije pohlepan i gostima pruža gostoprimstvo.

Trideset drugi konak *Hān-vezir*, osam sati hoda, mjesto u kršu, ima vrtova s dudovima. Svijet je iskvaren, jelo skupo, a u pohlepi i prevari slični Šamlijama.

Čifte-han sa širokim dvorištem i šadrvanom pruža ugodan odmor. Ovdje je sagrađena masivna džamija, ima i tekuća voda.

Trideset treći konak je *Iznīq*, dvanaest sati hoda, zemlja bogata maslinama i vinogradima, voda nije zdrava. Ovako nezdravo mjesto rijetko gdje postoji, te se u njemu niko pametan ne nastanjuje. Ovdje je turbe šejha Ešref-oglu Rumije.

Trideset četvrti konak je selo *Geberan-i-derbend*, selo Hrišćanski klanac, šest sati hoda, mjesto puno blata. Taj zabludjeli narod uzima silom imetak i đumruk na hadžijsko odijelo. Čestiti sin hercegovačkog kralja (Ahmed-paša) sagradi ovdje medresu, džamiju i han.

Trideset peti konak je *Keybüze*, osam sati hoda, lijepo mjesto između

¹⁵ Šemsi Tibrizi je Šemsuddin Muhammed ibni Ali ibni Melek, učitelj (muršid) Dželaluddin Rumija, autora poznatog djela Mesneviye iz područja islamskog misticizma. (Isto, IV 2872).

¹⁶ Rustem-paša, veliki vezir sultan Sulejmana Kanunija, sadriazam 15 godina, poznat je po povećanju državnih prihoda i podizanju građevina u Turskom carstvu, umro u Carigradu godine 968) 1561.

¹⁷ Husrev-paša je veliki vezir sultan Sulejmana Kanunija, poznat po javnim građevinama koje je podigao u raznim krajevima Turskog carstva. (Isto, III/2043).

¹⁸ Sejid Battal – Gazi turski junak poznat po stalnim borbama s Bizantincima, poginuo 1121/1709. (Isto, III/2743).

dva mora, plodna polja, lijepi hanovi i dosta hrane. Putnik se ugodno odmori. Po postupcima i po odjeći stanovnici kao i u Istanbulu.

Trideset šesti konak je u Istanbulu.

O Istanbulu, kao ni o Mekki i Medini, Muhlisija nije rekao nijedne riječi i tako završava svoj opis puta na hadž.¹⁹

II

Uspjeli hvalospjev Muhlisije Hekim-oglu Ali-paši nakon njegove pobjede nad Austrijancima pod Banjom Lukom 4. avgusta 1737. god. ispjevan je na tri jezika: arapskom, turskom i perzijskom naizmjenično u dvadeset sedam stihoa.²⁰ Ova pjesma pokazuje Muhlisijino odlično poznavanje navedenih jezika.²¹

Tekst te pjesme iza naslova koji je stavio prepisivač glasi:

Prilog 1*

To u prevodu glasi:

Pjesma koju je napisao Muhlisi efendija poštovanom veziru,

¹⁹ Putopis je podijeljen na 90 poglavlja, svako poglavlje nosi naslov – ime konaka i razdaljinu u satima od jednog konaka do drugoga. Najkraća poglavlja (65) imaju po tri do deset bejtova, a to su opisi manjih konaka o kojima pjesnik Muhlisija nije imao šta naročito reći. Najdulja poglavlja su: opis polaska iz Istanbula 42 bejta, opis mjesta Bedra 33 bejta, oda Meki 39 bejtova, oda Medini i Muhammedu 44 bejta i opis Damaska i Sirijaca 44 bejta. Ostala poglavlja su od 10 do 30 bejtova, a to su opisi mjesta: Jenbu, Medajini-Salin, Birke, Kal' a i-Hajdar, Hims, Hama, Antakija, Adana i Konja. Svi stihovi su "mesnevi" tj. prva i druga polovica imaju isti završetak, a dužinom su raznih metrova.

²⁰ Pjesma ima 27 bejtova od kojih su na arapskom jeziku 10 bejtova (1, 3, 6, 9, 12, 15, 18, 21, 24, 27), na perzijskom jeziku 9 bejtova (2, 4, 7, 10, 13, 16, 9, 22, 25) i na turskom jeziku 8 bejtova (5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26). Tekst pjesme je zabilježen u rukopisu Orijentalnog instituta broj 7/56 na stranici 81.

²¹ U kronici M. E. Kadića (knjiga VI) 282-289) pribilježene su pored Muhlisijine još slijedeće pjesme: o pobjedi pod Banjom Lukom:

- a) Abdulgani efendija je napisao pjesmu od 14 stihoa,
- b) Garibija je opisao tok borbe u 45 rubai stihoa,
- c) Anonimus je napisao pjesmu od 10 rubai stihoa,
- d) Nekadašnji kadija u Sarajevu – tada u Brusi – Mumin zade Hasib efendija čestitao je pobjedu Ali-paši i posla mu pjesmu od 25 stihoa u kojoj naročito ističe njegovu ličnost,
- e) Kantamirī zade Abdullah efendija iz Sarajeva je spjevao pjesmu od 20 stihoa u kojoj ističe sposobnost i odlučnost Ali-paše, Pretposljednji stih daje hronograme ove bitke,
- f) Kraće hronograme o bici dali su sljedeći pjesnici: 1. Blagajski šejh Sejjid Fevzi efendi, šejh mevlevijske tekije u Sarajevu napisao je hronogram u stihu. Pjesnik Fejzija je napisao uspjeta dva hronograma, u kojima je istaknuta ličnost Hekim-oglu Ali-paše, koji je uz božju pomoć porazio neprijatelja.
- Prilozi uz ovaj rad doneseni su na kraju rada.

njegovoj ekselenciji Ali-paši Hekim-oglu
12. "r" godina 1150.

Onaj koji je znamenit u zemlji
Istaknut je ili u nauci ili u borbenom redu.
Hvaleći tebe jezikom pjesnika, zatajilo je,
o Asafe²², znanje Imadovo²³
Nad mojom hvalom nema veće hvale,
Slava tvoja spominje se u svojoj zemlji.
Tvoj dolazak donio je našoj zemlji duhovno osvježenje,
Tvoja čista osoba donese milost ljudima.
Muhamedov šerijat dobi sjaj tvojim dolaskom,
I carski zakoni postadoše cijenjeni.
Položaj učenih ljudi postade visok,
Boravišta pobožnih, obasuta velikom milošću,
Sreća dođe pjesnicima,
Utopiše se u dobroti, nek im niko ne zavidi!
Oni koji traže nauku, mudrost i spoznaju,
Tvojim dobročinstvom ostvariše želju.
Razbiše se grupe pokvarenih ljudi,
U našoj zemlji nestade smutljivaca.
Tvoj dolazak donese snage borcima za vjeru,
Nevjernicima unese straha u srce.
Tvojom odlučnošću slavna bosanska krajina
Postade čvrsta kao zid Aleksandra,²⁴
Ti si razvio zastave pobjede,
gdje god si bio vođa u boju.
Tvoja sablja učini da su i Kizilbaši,²⁵
poslušno oborili glavu u zemlji.
Rasporedom poput junaka Hajdara²⁶
donio si Irancima smirenje.
Zbog reda koji si uspostavio država je dobila ugled,
plodovi tvojih djela su dovoljni za sreću.
U tvom vremenu Istanbul, sa svojim stanovnicima,
s kraja na kraj postade veseo.
Nema većeg dobra od tvog lijepo spomena,

²² Asaf, vezir vjerovjesnika i vladara Sulejmana, poznat po mudroju upravi u državi i time postao primjer mudrosti, (Š. Sami, Kamus el-ac lam, I-211).

²³ Pod imenom I'mad Š. Sami navodi biografije poznatih ljudi učenjaka, pjesnika, liječnika i državnika (Ic mad el-devleti, Ic mad el-din, I mad el-mulk). Od ovih su poznati kao učenjaci Imad el-din ibn Junus pravnik, umro 607/1210 u Mosulu, I mad el-din Katib, pravnik-pisac nekoliko pravnih djela, živio za vrijeme Salahudin Ejubija, umro u Damasku 597/1201, Ic mad Fakih, perzijski pjesnik i učenjak, umro 773/1371, na kojeg od ove trojice misli pjesnik Muhlisija nije jasno. (Š. Sami, Kamus el-alam, V/1203-206).

²⁴ Seddi Iskender je Kineski zid.

²⁵ Kizil-baši ili Rafizije je ekstremna sekta Šiija, jedan odred vojske Šah Ismaila, vladara Perzije protiv kojih je ratovao Hekim Oglu Ali-paša.

²⁶ Hajdar je nadimak Alije, IV halife zbog njegova junaštva. Riječ Hajdar znači lav.

a tvojim dobrim djelima nema broja.

Svi muslimanski borci rekoše:

“Ti si vođa pobjednika u borbi“.

Potpuno razbijena austrijska vojska,
božjom pomoći i tvojim rasporedom osta poražena.
Ove dvije pobjede, tvojim divnim zalaganjem,
obradovaše sve građane ove zemlje.

Tvoja darežljivost je obilno more na zemlji,
tvoja dobrota je okean koji obuhvata ljude.

Da je živ Hatem-Taī²⁷, koji je uživao glas
zbog darežljivosti, danas bi bio tvoj šegrt.

Nijedan dar kao dar tvog dobročinstva,
ne vidje Dara²⁸ niti učeni Kejkubad.²⁹

Tvoja dobrota svijetu je blistajuće svjetlo,
tvoje znanje je nadvisilo učene ljude svijeta.

Da je Platon živ danas na svijetu,³⁰
sigurno bi od tebe učio znanje i mudrost.

Muhlisija, kojim jezikom ćeš hvaliti

Asafa svog vremena, a snagu imaš kao mrav.

Neka štiti Uzvišeni njega i njegove namjere,
i nek bude prvi u pročelju, vesela srca.

Prilike prije rata 1737. g. i stanje u Bosni nakon poraza austrijske vojske Muhlisija je opisao u mahzaru koji su uputili zapovjednici vojske, kadije, šejhovi, ulema, alajbezi, kapetani tvrđava, age serdengečdija, ostala vojska i narod caru u Istanbul tražeći pomoć za ublažavanje nevolja poslije pobjede.

U mahzaru je navedeno da je podmukli neprijatelj prekršio ugovor s namjerom da okupira zemlju, pa je iznenađeno s velikom vojskom navalio na nekoliko mjesta i opkolio nekoliko tvrđava. Prema kur'anskim propisima, pružen je neprijatelju otpor i zahvaljujući junaku, valiji Bosne Hekimoglu Ali-paši naša vojska je razbila nevjernike, o čemu je obaviješten car i upoznat svijet. Prema izjavama naših povjerljivih uhoda i zarobljenika, ustanovljeno je da je neprijatelj tajno na granici skupljao hranu i ratni materijal i koristeći se nastupajućom zimom želio da se osveti za naneseni poraz. Poznato je carskoj milosti da je iz našeg ejaleta upućeno na Perziju 5.200 vojnika, a prema Aziji opremljeno je oko 10.000 spahija i drugih vojnika i da se sa tih pohoda povratilo samo 500 ljudi. Pored ovoga prije pet godina, Božjom odredbom od kuge je umrlo oko 20.000 ratnika. Kako je naša zemlja krševita i planinska, prema tome neplodna, mi smo ostali bijedni siromasi. Ima 4 – 5 godina kako su naši usjevi davali samo sjeme. Ove godine je neprijatelj navalio na našu zemlju za vrijeme žetve i usjeve nam

uništio, a kako smo do zime bili u ratu, nije nam ni na um palo da ljetinu ubiremo, te je sve na zemlji propalo. Ukratko, nemajući mogućnosti za nabavku hrane, našem vilajetu je zaprijetila glad. Ukoliko nam vaša carska milost ne daruje iz rumelijskog vilajeta hrane, koja će biti dovoljna da za 6 mjeseci ishrani 10.000 vojnika koji se sada popisuju, 10.000 vojnika sa strane i još oko 30.000 ratnika, mi se nećemo nikako moći oduprijeti neprijatelju i on će – ne dao Bog – nas pobijediti, nas i našu bezgrešnu djecu i čestite žene odvesti u zarobljeništvo. Još ranije pogranični stanovnici većinom muslimani poslali su carskoj milosti vijest da se približava vrijeme borbe i rata i da je jasno da će neprijatelj navaliti, jer je počeo skupljati vojsku. Ako nam se sada ne ukaže carska milost i ne usliša naša molba, stanovnici zemlje će izgubiti nadu u carsku pomoć, naši krajevi će biti izloženi okupaciji. Ponovo ovim mahzarom izlažemo naše stanje carskoj pravdi, da bi problemi, spomenuti u ovom mahzaru prema odredbi Božje knjige, bili pomoću cara sretno riješeni.

Ovakvo je stanje onih koji su opkoljeni sa sve četiri strane i izloženi strahu od neprijatelja, te može da se njima bespomoćnicima ukaže carska milost.

Ovaj mahzar se dostavlja carskom prijestolu milosti, i gornje stavlja na znanje te po ovome milost i dobročinstvo je znak Božjeg šerijata, a zapovijed pripada caru.

7. šabana 1150/30 – novembra 1737. g.

III

Među relativno malim brojem Muhlisijinih pjesama, sačuvala se jedna ljubavna pjesma od devetnaest stihova.³¹ Muhlisija, kao i svi ostali pjesnici u islamskom svijetu, prije i poslije njega, koji su pjevali ljubavne pjesme uzima motive i ličnosti koji su postali ustaljeni i legende. Ali i pored toga, po našem mišljenju, Muhlisija je napisao veoma lijepu i originalnu ljubavnu pjesmu kako u stilu i pjesničkoj formi isto tako i u sadržini.³²

Isto tako treba istaći i njegov hronogram, koji je spjevao djevojci Fatimi, kćerki nekog Hasan-čauša iz Gornjeg Vakufa.

Ovaj hronogram, također, spada u uspješna pjesnička ostvarenja Muhlisije, a svojim stilom i sadržajem među bolja ostvarenja u ovoj vrsti poezije uopće.

²⁷ Hatemi – Taī je poznati predislamski pjesnik čuven po darežljivosti, te je kao takav postao uzor dobra čovjeka.

²⁸ Dara, perzijski vladar, živio od 432-330. prije n. e.

²⁹ Kejkubad, perzijski vladar, živio u sedmom vijeku prije n. e.

³⁰ Platon, poznati grčki filozof, učenik Sokrata i učitelj Aristotela.

³¹ Tekst pjesme je zabilježen u rukopisu Orijentalnog instituta br. 7/56 na stranici 83. Metar ove pjesme je “remel” ima ove stope: Pjesnik nije mijenjao metar, nije dodavao riječi kojima nema mjesta niti je izostavio koju potrebnu riječ, što je dokaz da je Muhlisija vladao turskim jezikom kao svojim maternjim.

³² Stihovi se završavaju rimom “gibi”. Misli u stihovima teku glatko. Pjesnik nije mijenjao metar, nije dodavao riječi kojima nema mjesta niti je izostavio koju potrebnu riječ, što je dokaz da je Muhlisija vladao turskim jezikom kao svojim maternjim.

Evo tih pjesama u originalu i prevodu:

U prevodu glasi:

O srce, vidje li one carice ljepotu kao dan?

Na glavi joj crvena četkija, lice kao ruža.

Ona je kao Lejla³³, danas joj na svijetu nema ravne,
Postadoh konačno lud na ovom svijetu kao Medžnun³⁴.

Na njeno lice što sličić mjesecu solufe je spustila kao zastor

Ona je derviš ne bilo joj uroka na zemlji.

To je žena, to je duša moja što zavodi kao Širin³⁵

Ja postadoh konačno lud isto kao Ferhad³⁶.

Stas joj je kao čempres ali je poput svijeta šah-tug³⁷,

Mirisom se odaje, želio bih da se obavijam kao loza.

Oči su joj crne kao u gazele, dovode me do ludila,

Postadoh konačno lud, plačem kao Kamber³⁸.

Čim prozbori poput evlije, šećer je bezvrijedan,

Kad kao slavuj prozbori ona ljepotica, ruže se otvaraju

Obrve su joj crni kalemi, pišu pisma ašika,

Postadoh lud od strpljenja kao Ejub³⁹.

Ogrtač joj je od svile, lijepo joj pristaje uz struk,

Kad bih joj mogao biti postava, poput hermelina!

Opasala je pas od filigrana po bijelom struku,

Kad bih mogao stati pred nju da je dvorim, kao kaba-

re od rubina⁴⁰.

Ta vila je carica, ali odvajkada nevjerna,

Postadoh konačno lud i bolan kao Medžnun.

Navukla je bijelu svilu na lijepe noge,

kad bih imao tu sreću da budem kao srebrne vezice.

I anđeo je i vila, na svijet joj ravna došla nije,

postadoh konačno lud plačem kao Jakub⁴¹.

Ovo što me stiglo, o nevjerna Zulejho, Sudnji je dan,

Zulum si učinila meni robu koji plače krvavim suzama

kao Jusuf.

Moje suze kao opći potok potapaju ovaj svijet,

Postadoh konačno lud, plačem kao Jakub.

Ne imadoh sreće, žalosti moja, ne poljubih joj lice,

Ne zagrlih Lejlu, tugo moja, plačem kao Medžnun.

Moja se carica ne obazire na me, šta ću jadan od života,

Postadoh konačno lud, plačem kao Jakub.

Ti si carica ljepotica, Muhlisija ti je podanik,

O ljepotice, dođoh na tvoju kapiju po milostinju kao
prosjak.

Tražim zekat na tvoju ljepotu, siromah sam i stranac,

postadoh lud, o ljepotice, poput prosjaka⁴²

Konogram smrti Fatime, kćeri Hasan-čauša iz Gornjeg
Vakufa⁴³

Srce, ovaj svijet je zloban prema svakom gostu,

i kad bi te odnio na planinu Kaf⁴⁴

Ovaj prolazni svijet je nevjerna baba,

koliko je kao srebro bijelih tjelesa stavio u grob!

Ovaj put Fatimu, sunce ljepote,

zbog zavisti povuče u pomračinu.

Toj carici ljepote nije mjesto ovaj svijet,

jer je ona, bez sumnje, rajska ljepotica.

Njoj ravne nije vidjelo oko svijeta

Glas o njenoj ljepoti stigao je do stanovnika Kafa.

Kad je popila smrtnu čašu,

³³ Lejla, djevojka iz plemena Benu Amir poznata po ljubavi prema Kajsu iz istoga plemena. Živjeli su za vrijeme dinastije Umejovića i oni su u orijentalnoj književnosti ono što su Julija i Romeo u evropskoj književnosti. (Isto, VI/4059).

³⁴ Medžnun je nadimak spomenutog Kajsa, jer je – po pričanju – poludio za svojom draganom Lejlom, koju su njeni roditelji udali za drugog (Isto, VI/4171).

³⁵ Širin je – po predaji – kći bizantijskog vladara i ljubavnica iranskog vladara Husrev-Perviza. Ona je primjer odane ljubavi prema Husrev-Pervizu, jer se, navodno, otrovala ne hoćeći se udati poslije smrti Husreva. (Isto, IV/2898).

³⁶ Ferhad je ljubavnik spomenute Širin, stradao je zbog svoje odane ljubavi prema Širin poslije smrti Husreva Perviza. (Isto, V/3400)

³⁷ Šah-tug je cvijet zvani carska kruna (*Fritillaria imperialis* L.) (Abdullah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1965, str. 622).

³⁸ Kamber je oslobođeni rob Alije, IV halife, čuven po odanosti svome oslobodiocu Aliji. Poginuo je za vrijeme Hadždžadža, krvoločnog namjesnika u Iraku. (Isto, V/3697).

³⁹ Ejub (Job) vjerovjesnik, živio je prije Isa-a a. s. Poznat je po strpljivosti poslije nesreća u životu: smrt djece i bolest pod stare dane (Isto. II/1174).

⁴⁰ Kabare ili pafte su kopče na pojasu.

⁴¹ Jakub vjerovjesnik, poznat po strpljivosti za sinom Jusufom, koji je živio rastavljen od roditelja u Egiptu. (Isto, VI/00).

⁴² Mehmed Hadžić u svom djelu *Književni rad Bosansko-hercegovačkih muslimana* na str. 50 objavio je jedan stih Muhlisije na perzijskom jeziku, koji ugledajući se na perzijskog poznatog pjesnika Hafiza kaže: ()
što znači:

Ako ona voljena djevojka dođe mojoj kući,

Za svaki korak poklanjam na hiljade Gornjih Vakufa.

Dok Hafiz-Širazi, u stihu, za ljubav svoje dragane poklanja Samarkand.

⁴³ Tekst pjesme je zabilježen u manuskriptu Orijentalnog instituta broj 7/56 na stranici 82. Druga polovica posljednjeg bejta daje hronogram smrti umrle Fatime, što po "ebdžad" računa iznosi 1092. h. godinu. Datum napisan brojkom 1145. rebia I je tačan i odgovara vremenu od 22/VIII do 21/IX-1732. godine. Metar ove pjesme je Hezeds, koji ima ove stope: MAFĀ(ILUN MAFĀ(ILUN FU(LUN MAFĀ(ILUN MAFĀ(ILUN FU(LUN i Buharu, Muhlisija za posjetu svoje voljene djevojke poklanja na hiljade Gornjih Vakufa. Šteta je što merhum Mehmed Handžić nije naveo rukopis, gdje je našao navedeni stih, što bi – ukoliko je bilo još stihova – ukazalo na Muhlisijino znanje perzijskog jezika.

⁴⁴ Planina Kaf je Elbrus na gornjem Kavkazu.

Sav svijet je briznuo u plač.
 Nek joj bude mjesto u raju Meva⁴⁵!
 Nek ne bude na onom svijetu obuzeta strahom.
 To tijelo poput čempresa, u pravom smislu rajska ljepotica
 Nek uživa, Bože, u dobroti i milosti!
 To lice, sjajno kao mjesec, da mu ne bi naudilo
 Oko suparnice, ode u grob.
 Rastuži se ovaj iskreni (Muhlisi), reče hronogram:
 "Kao mjesec brzo zađe u pomračinu".
 Rebi I 1145.

IV

Nema sumnje, Muhlisija je bio učen čovjek, ali i revnostan u svojoj službi. Prije nego što donesemo njegovu pjesmu u kojoj se okomio na kadije, ukratko ćemo izložiti sadržinu jedne predstavke koju je uputio sarajevskom muftiji, a koja se odnosi na kadije i njihovu službu.

U predstavci se iznosi kako ima kadija, takvih neznalica, koji ne mogu razlikovati ličnu zamjenicu *on* od zamjenice *ona*, a nose odjeću učenih kadija, uzeli su neke nijabete i slijepo i sa odvažnošću neznalica prljaju čast šerijata. Ne mogavši bez znanja razlikovati istinu od neistine, oni su počeli kako bilo po svojoj manjkavoj pameti suditi. "Na taj način su počeli činiti istinu neistinom, a neistinu istinom. Svak se je osvjedočio da su upravo oni unijeli nered i u suđenju i u ljudska prava". Dalje Muhlisija nastavlja da u njegovu dužnost spada da pazi na šerijat, koliko mu je moguće, i da čuva ljudska prava, stoga javlja da su bivši fočanski i glamočki kadije Muhamed i Ahmed neznalice i da je potrebno da pođu u Sarajevo u Husrev-begovu medresu, da bi stekli potrebno znanje i nauku, bar toliko, koliko je potrebno za ispravno vjerovanje i kadijsku službu. Isto tako navešćemo kako Muhlisija kritikuje sarajevskog kadiju Hasib Ahmed-efendiju, kome je kadijska služba u Sarajevu koju je u dva navrata uzastopce obavljao ostala u lijepoj uspomeni pa mu Muhlisija odgovara u stihu:

Muhlisija savjetuje kadije da ne uzimaju mito upozoravajući ih na Muhamedovu izreku da će dvojica od trojice kadija u pakao.

Bože, sačuvaj, ako bi još jednom u Sarajevo došao ovaj kadija,

Stanovnike bi spopale razne brige i bolesti.

O Bože, daj da bude suđeno da još jednom ne dođe u Sarajevo,

Neka se zaborave njegova djela, jer ono što je prošlo ljudi zovu Prošlost

Ovakve stvari su, vjerovatno, podstakle Muhlisiju da ispjeva i pjesmu o kadijama koja glasi:

U prevodu glasi:

Zašto treba kadiji znanje i usavršavanje i pismenost?
 Dosta mu je opijum, duhan, napici, bereš⁴⁶ i esraf⁴⁷
 Široki rukavi, od vune pās i saruk
 To je sada znak današnjih kadija.
 Uz poslugu, ako obuče ćurak s postavom od hermelina,
 Gdjegod dođe, nudi mu se pročelje.
 Ne poznaje tefsir,⁴⁸ hadis,⁴⁹ osnove šerijata ni akaida⁵⁰
 Koliko neukih neznanjem služe šerijatu!
 Služba poslanikovom šerijatu data je nesposobnim
 Ne sumnjajmo, o Muhlisija, dođe Sudnji dan.

Na stih koji je jedan pjesnik uputio caru Muratu a koji glasi:

Zašto tolika pažnja beštetnom duhanu?
 Duhan je vještina da se ukloni uzdah bijednika.

Pjesnik Muhlisija je napisao paralelu u 4 stiha⁵¹, koji glasi:

To u prevodu znači:

Duhan je satanski dim, srce čini crnim,
 Štetan je, on je put rasipništva na osnovu islamske vjere.
 Tolioka pažnja je dokaz da je to novotarija haram (zabranjeno)

Pamet je dovoljan dokaz, a vještina je ukloniti ga.
 Muderisi i muftije pušenjem kvare svijet,
 Pušenje i obmana ovih je dokaz neznalica.

Dosta je, Muhlisija, ovo uplitanje ostavi ovu riječ, svijet napada,

Većina prijatelja sada smatra da je to samo halal (dovoljeno). ■

Prilozi za orijentalnu filologiju,
 Sarajevo, XVIII – XIX, 1973.

⁴⁶ Bereš je opijumski napitak spravljen od lišća konoplje.

⁴⁷ Esraf je lišće indijske jute koje se upotrebljava suho za pušenje kao duhan.

⁴⁸ Tefsir znači komentar Kur'ana.

⁴⁹ Hadis je predaja iz života i rada vjerovjesnika Muhammeda a. s.

⁵⁰ Akaid znači islamska dogmatika.

⁵¹ Ova pjesma nalazi se u rukopisu Orijentalnog instituta br. 4322, list 80/b.

⁴⁵ Me'va je jedno od imena raja.

M. Tajib Okić

Kako je hadži Mustafa iz Bosanskog Novog putovao prije 170 godina na Meku

Jedan naš bosanski putopisac iz osamnaestog vijeka opisuje maršrutu i svoje utiske sa putovanja na Meku

Rijetki su bili naši domaći pisci, koji su, kroz pet vijekova turske uprave u našoj zemlji, ostavili putopisnih djela na turskom jeziku. Uostalom i ono nekoliko putopisaca što ih ima, posvetili su svoja djela jedino opisu svojih putovanja u Meku, u svrhu hodočašća. Do sada se u našoj javnosti znalo samo za trojicu takvih putopisaca: Hadži Jusufa Muhamedova iz Livna (XVII vijek), Hadži

Mustafu "Muhlisija" iz Gornjeg Vakufa (XVIII vijek) i Hadži Hafiz Ahmeda Svirca iz Gradačca (XIX vijek). Međutim, ni o djelima ove trojice, stručna kritika još nije izrekla svoj sud.

U dragocjenoj kolekciji orijentalnih rukopisa gospodina Osmana A. Sokolovića, sekretara Trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu u penziji, nalaze se još dva kratka putopisa o kojima se do sada kod nas nije uopšte znalo, a koja

će g. Sokolović, po svoj prilici, objaviti na našem jeziku. Jedan od njih, od nepoznatog pisca iz Foče, pisan je 19 džumade II 1146. (28. novembra 1733. g.).

Nas momentalno više zanima drugi opis putovanja u Svetu Zemlju, iz pera nešto poznijeg autora, nekog Hadži Mustafe iz Bosanskog Novog koji je išao na hodočašće godine 1766, napisan šest mjeseci poslije hodočašća. Bilo bi suviše pretenciozno kada bi se ovaj njegov

prekratki rad nazvao putopisom. On u njemu ustvari vrlo pregledno nabraja samo ona mjesta u kojima je na tome dugom putu odsjedao ili konačio (menzil) kao i rastojanje "menzila" jednih od drugih u časovima putovanja.

Ovaj pregled Hadži Mustafina putovanja, koji sa svim bilješkama zaprema samo dva lista (in 16°) čini početak jedne bilježnice koja, na daljnjih osam listova, sadrži pored nekoliko bilježaka (molitvice, filoz. izreke "hutba", "muh-nadžat" i jednu kraću raspravu od As-Sajjid Arif Muhameda sina As-Sajjid Fadlu'l Laha Al-Husajnija. U ovoj raspravi autor se obara na Ahmed ibn Kamala što je uzeo u obranu poznatog mislioca Ibn "Arabija" u čiji se ateizam ne može sumnjati (fol. 3 verso) i dokazuje protivno (fol. 3, verso, 8, verso).

U naslovnoj bilješci (fol. 1, verso) Hadži Mustafa Novljanin najavljuje da će u sljedećim redovima zabilježiti imena "menzila" i časeve rastojanja na svom putu do Božje Kuće (Bejtu'l-Lah) od Bos. Novog do Carigrada, odatle do Damaska a odande do Meke. Ovu napomenu datirao je sa četvrtkom 10 džumade II 1180. (14. novembra 1766. god.). Dakle ovom svom "sočideniju" autor ne daje naročiti naslov.

Iz drugih dviju bilježaka na fol. 1 (recto) saznajemo da je autor stigao u Damask u nedjelju 9. ramadana (1179) ili 20. februara 1766, a odatle krenuo prema Meki u nedjelju 15. šavvala (1179) ili 28. marta 1766. god. (dakle nakon petnedelnog zadržavanja u Damasku). U Meku je stigao u ponedjeljak u podne 5. zu'l-hidždže (16. maja 1766.), na Arafat u petak u zu'l-hidždže (20. maja 1766.). Petnaest dana kasnije, u petak 24 zu'l-hidždže (4. Juna 1766.), poslije ikindije krenuo je natrag u našu domovinu. Konačno, autor s oduševljenjem ističe da se s ovog svetog puta vratio, obavivši vjersku dužnost "hadždž", blagodareći Bogu, u potpunom zdravlju. I ovu bilješku datira sa: četvrtak 10 džumade II 1180. (14. novembra 1766. g.).

Hadži Mustafa Novljanin podijelio je svoj put u tri etape: 1) od Bos. Novog do Carigrada, 2) od Carigrada do Damaska (aš-Sām) i 3) od Damaska

do Meke, odnosno do brda 'Arafat. Pri završetku prvih dviju etapa autor daje zbroj časova putovanja i menzila. U prvoj etapi najkraće rastojanje između menzila iznosi 3, a najduže 13 časova. U drugoj etapi najkraće rastojanje je takođe 3, a najduže 12 časova. U trećoj etapi, napokon najkraće rastojanje iznosi 3, a najduže 18 (odnosno 56 časova od Vadi Fatime do Meke).

Autor je nabrojio 112 menzila između Bos. Novog i Meke. Mi ovdje, prirodno, nećemo spominjati sva ta mjesta nego samo najvažnija da bi smo njima, u glavnim linijama, obilježili Hadži Mustafinu maršrutu koja, po etapama, izgleda ovako:

Bos. Novi, Mrkonjić Grad, ("Vašćar") – Karaula, Han – Sarajevo – Goražde – Pljevlja

- Novi Pazar – Vučitan – Priština – Kačanik – Skoplje – Kriva Palanka – Tatar – Pazardžik – Filipopolje – Jedrene – Burgaz – Istanbul (u svemu 33 menzila i 270 časova, a po našem računanju 35 menzila i 272 časa).

II) Istanbul – Iznik – Sujut – Eski Šahir – Ak Šehir – Konja – Adana – Antiohija – Hama – Humus – Damask (u svemu 39 menzila i 310 časova po autorovom računanju).

III) Damask – Ajn Zarka – Akaba – Madjan – Salih – Ula – Vadi'l – Kura – Medina – putovanja).

Dok je autor u prvoj etapi svojega putovanja nabrojio samo menzile i rastojanje između njih, dotle on u drugim dvjema etapama većinu mjesta popraća, postranice, raznoraznim bilješkama. Na pr. kod Iznika (fol. 2, recto) kaže da liči na selo. Eskir Šehir je lijepa varoš ali se čaršija nalazi izvan grada (fol. 2, recto). U Sejjid Gazi stigao je u ponedjeljak 5 šabana, upravo na pravoslavni Božić (Bozgun). Tu je grob Sejjid Batale, najduži grob što ga je ikad vidio, izuzev grob pramajke Havve (Eve) u Džiddi (fol. 2, recto). U Ak Šehiru je mauzolej Nasrudin efendije sa datumom njegove smrti: 386 (?). Konja je veliko i uredno mjesto (fol. 2, recto). U Kara Bunaru ima lijepih sedada (fol. 2, recto). Ramazan oglu Jajlasi ustvari je jedan han na osami: hljeb im je

jufka (fol. 2, recto). U Damasku (fol. 2, recto) u petak tri dana prije Bajrama pala je lijepa kiša. Tu ima bezbrojno znamenitih grobova za pohađanje; između ostalih i grob Jahja-pejgambera (Sv. Jovana Krstitelja).

Treća etapa njegovog putovanja ističe se bezvodnim krajevima. Stoga se i bilješke autorove odnose na to pitanje. Kod većine mjesta on označava da li ima vode (i kakve) ili nema (na pr. nema vode, ima tekuću vodu, ima lijevu rijeku, nema vode osim kada padne kiša ali ove godine hvala Bogu bilo je obilno kod Rabiga pominje mikat i ihram; u Meku su veli stigli na Đurđev dan sve na (fol. 2, verso)

Ovaj opis Hadži Mustafa Novljanin, razumije se, ne predstavlja nikakvu naročitu naučnu ili umjetničku vrijednost. Ipak on za nas ima izvjestan interes iz više razloga. Prvo jer je to jedan od malobrojnih (a uz to kod nas do sada nepoznat) naših domaćih putopisaca koji su pisali na turskom jeziku. Sam opis je važan što sadrži maršrutu za Meku koja je vjerovatno vrijedila i inače za naše hodočasnike tih vremena. Ni bez interesa ni one, ponekad kao i one bilješke uz pojedina mjesta gdje se autor na svom putu zadržavao i iz kojih se može da dobije makar i blijeda slika tamošnjih prilika onoga vremena. Za sad Bos. Novi, koji je u istom vijeku dao i poznatog historičara Omer kadiju, čije je istorijsko djelo ratovima Hekim-oglu Ali-paša (1736-1739) doživjelo više izdanja i prevedeno na engleski, njemački i francuski jezik – Hadži Mustafa i njegove zabilješke imaju i izvrsnu lokalnu važnost. Drugih, naročito biografskih podataka o autoru i o eventualnim drugim njegovim pisanim djelima nažalost nemamo pa se s toga ovdje ograničavamo samo na ovo nekoliko dova¹

JUGOSLOVENSKA POŠTA, br.
2590, 04.12.1937.

¹ G. Osmanu Sokoloviću, čijem smo se rukopisom poslužili izražavamo veliku blagodarnost.

Edhem-Riza (Edhem Mulabdić i Riza-beg Kapetanović)

PUT NA MEĆU

Hadž

Čovjek, ovo skromno i nježno biće na ovoj ogromnoj grudi zemlje, znao se je već u prvim počecima svoga razvitka razlikovati od ostalih stvorova; on je u raznim geografskim prilikama, pod raznim prirodnim uplivom od Boga mu podarenim umom, znao zamišljati svevišnju silu, koja upravlja njime, njegovom okolinom i cijelim svijetom; on je odgajao plemenito i nježno, divljački i krvoločki, ali je vazda drhtao pred onim svetinjama, koje su zaista, makar i relativne naravi, moglo potresti njegovim bićem, makar ono ne znam kako blizu bilo zvjerskoj čudi.

To je svakako naravna posljedica one blagodati, koja je samo čovjeku data, to je plod zdrava razuma. Ta već i kod ostalih stvorova božjih vidimo zahvalnost, poštovanja i poniznosti pred onim, koga taj stvor gospodarom smatra. Tim više treba tih svojstava tražiti u čovjeka, u tog najsavršenijeg stvora božjeg. Spoznati svog vrhovnog gospodara u pravom smislu riječi jest karakter samo ljudski.

Čovjek je dakle u svakoje doba spoznao i štovao svevišnju silu, klanjao joj se i molio pojedince i u zborovima, i na taj način postadoše razna izvjesna mjesta središtem takvih religijskih zborova. Kako ostali, tako su i Muslimani cijenili, cijene i cijenit će svoje svetinje i mjesta, u kojima se zapovrže klica njihova spasa – klica islama. Mjesto, gdje je islam niko – jest Meća, a u njoj najveća dragocjenost islama

Karvani u Džidi

– Čaba. To svoje najuzvišeniye mjesto pohađaju Muslimani o Kurban-bajramu svake godine. Arapski učenjak Isfihanija tumači svrhu i uzrok ovog pohađanja ovako:

“Kako je jedan narod raštrkan po raznim pokrajinama države, tako su stanovnici jednog grada ili mjesta razasuti po mahalama i krajevima varoši; da se mogu sastati, saznati za stanje jedan drugoga, bude naređeno, da se na dan po pet puta u džamiji sastanu. No tim se samo stanovnici jedne mahale sastanu, ali da se saberu svi iz cijelog grada, određeno je da se petkom sastanu u džumi. Tako se stanovnici jednog grada petkom vide, ali da tome sudjeluju i seljaci i ostala okolica, dva su bajrama u godini. Muslimani iz dalekih krajeva imaju priliku sastati se u Meći u godini po jedan put“.

No osim toga, što se hadž ubraja u ono pet muslimanskih šartova (obilježja) t.j. post, namaz (klanjanje), hadž,

zećat (milostinja), ćelimei šehadet (t.j. da je Bog jedan, a Muhamed njegov poslanik), ima hadž još i ovaj značaj:

I mi već u narodu imamo riječ: “Svijet je najbolja škola“. Čovjek putujući vidi mnogo, a nauči se mnogo koječemu; a sveta mjesta još uz to pobude u njemu još veće vjersko oduševljenje. Pošto na Meću odlaze ljudi, kojima preko svih domaćih troškova preteče izobila novca, to je svakako najljepše, da se to suvišno blago upotrebi u plemenitu svrhu; a kud ćeš plemenitiju priliku od onih Muslimana fakira, koji od velike ljubavi za Bogom i njegovim poslanikom zaboraviše ovaj svijet, te se dadoše da danju i noću bdiju oko tih svetih mjesta, ne zarađujući ni svagdanjeg zalagaja hljeba. Osim toga, to je mjesto po svom prirodnom položaju bez zanata, ploda i trgovine, te je tako cijelo stanovništvo izvršeno patnji. Pa šta bi još od njih bilo, da ih dolazak i odlazak hadžija ne potpomaže?

Muslimani su po krvi, plemenu i geografskom položaju rasuti i nema sveze, koja bi ih mogla sobom održati, do li jedina vjera. No i to je njihovo jedinstvo umišljeno – idealno, pa da se to jedinstvo održi, jača i sloga potpomaže, nužno im je i neko fizičko jedinstvo, a to se postizava jednim hadžilukom. Osim toga od prvog pa do petog stoljeća po pejgamberu sastajali su se prilikom hadža tu i veliki učenjaci, te kritikovali djela znamenitih ljudi, jer u ono doba upoznati jednog učenjaka, da li je dobar, vrijedan i glasovit, vrijedilo je tim više, što su tu živjeli mudžtehidi-ljudi, koji su na temelju Kur'ana, hadisa (pejgamberovih riječi) i filozofije postavljali pravila islamska. Koga je tu kritika pohvalila, tome je učenjaku pohrlio svijet, da se okoristi njegovom naukom.

Kao što je gore spomenuto, hadž je od onih pet islamskih šartova, koje je svaki Musliman dužan izvršiti. Ali kako je dužan dijeliti milostinju samo onaj, koji može, tako je i hadž dužan samo onaj, koji nema nikakvih dugova, koji opskrbi svoju porodicu svim potrebama za vrijeme svog putovanja, te još kad mu preteče preko toga trošak, da se dostojno obavi ta dužnost.

Kako su u svim islamskim dužnostima pružene neke polakšice, tako je i kod hadža. Čovjek, koji bi po imanju bio dužan otići na Meću, ali je zapriječen za svog života zdravljem ili čim drugim, može narediti, da se po njegovoj smrti pošalje na Meću bedel (zamjenik), koji za njega obavi svu dužnost.

S početka je bilo u običaju i smatralo se mnogo ljepše pješice ići na Meću. Ljudi su išli iz dalekih krajeva kao: Indije, Persije, Spanije i Bagdada, te su i same halife pješice išli, neki još svake, a neki preko godine. Taka putovanja postadoše kasnije još ugodnija; ljudi su, naime, odlučivši se ići na Meću, tražili društva, te kada bi ih se više sastalo, odabralo bi jednoga između sebe i sav mu svoj trošak i upravu predali. On bi za njih trošio, brinuo se za hranu i konake, a oni išli u zabavi i veselju, a najviše su to činili s toga, da mogu lakše proučavati razne krajeve.

I dan danas imade u arapskoj literaturi mnogo takvih putopisnih crtica i raznih djela. Tome je povod društveno putovanje, a svemu uzrok hadž. U tim društvima kao vođa osobito je bio poznat neki Ibnul-Mubarek iz Iraka.

No da se u prva vremena išlo pješice, i prilike su tadanje dosta pridonašle. Pa eto do skora, dok se nije željeznička mreža i parobrodarstvo raširilo, trebalo je i našim hadžijama putovati ravnu godinu dana, dok bi se povratili svojoj kući. Ali danas nije tako. Danas nam ne treba ni puna dva mjeseca, dok stignemo na Meću.

Nijet

Već od malih nogu nosi on u svojoj fantaziji sliku, svaki ga dan po pet puta podsjeti na namazu, a u ušima mu svakog Kurban-bajrama zazvuči riječ "Meća". Sa istom slikom, sa istim pojmom skopčane su i najveće udaljenosti n najopasnijeg putovanja, najveće poteškoće, ali ujedno i najuzvišeniji pojam – "Čaba".

Što raste, što postaje zreliji, sve to više iščezavaju poteškoće, sve je više udaljenost kraća, sve manje vodi brige o opasnosti puta, noseći tvrdo uvjerenje u svome srcu, da je postigao svoju svrhu, pa da na prvom koraku ispusti Bogu dušu. Sve te zapreke postaju nuzgredne, a u duši mu sve više raste čežnja, kad ga Svemogućić ne stvori, da svojim očima vidi njegova resula, da bar poljubi ono sveto tlo, po kom je on hodao. Kad je ta sveta žudnja postigla svoj vrhunac, kad je ovladala njegovim bićem, razigra se njegovo srce, on se osjeti sav sretan, i taj čas se stvori u njemu na jedan put odluka, koju on javno očituje. Ta se odluka obično uz ramazan u džamiji dovom obavi. Eto to je prvi korak, po kome se on odmah i prozove "hadžija", a taj prvi korak jest "nijet" ili odluka.

Čvrsta je odluka uopće pravi temelj svakom poslu, pa se tako kod Muslimana nijet smatra kao gotov čin; a da se toliko cijeni, vidi se odatle, što odmah čim je dova bila, navale znanci, prijatelji i svojta na mubareć, da mu taj sveti korak svega srca čestitaju i

požele, da mu put bude sretan i lahak, a čin kod Boga primljen.

Poslije toga pa sve do polaska, hadžija se sprema, svršuje nužne poslove, prekida račune, ako ih s kim ima i uopće načini vasijetnamu (oporuku) pretpostavljajući, da se po slučaju može i ne vratiti – da mu Bog u onim mjestima dušu uzme.

Rastanak

Je li osvanuo dan polaska, što ovdje obično bude četvrti dan ramazanskog Bajrama, uzdigne se na noge cijela varoš. Svaki hadžija pozove bližnje svoje i prijatelje na ručak. Težak je tu dan i domaćinu putniku i njegovoj kućnoj čeljadi. Čas ga obuzme oduševljenje i čustvo, što je dočeko dan, kada da krene onom stazom i onom mjestu, koje cijelog svog vijeka nosaše u grudima, pa sav sretan i ushićen uz hodžinu dovu prosipa biserne suze niz zažareno lice. Čas opet sjeti se svoje nevine dječice, koja su doduše svim opskrbljena, ali gube svog dragog babu – možda za uvijek. Oh, kad bi im samo mogao prelići makar malo svoga čustva, koje je tako prepunjeno slašću svetih ideala, utješio bi ih; - ali djeca su to. Ona ne znaju ništa drugo, nego da im babo nekud daleko – daleko odlazi. Eto boreći se s takvim mislima, pođe on, a da svoju dječicu od pusta ushićenja ni zagrliti ne može, jer su snage, koje to mogu podnijeti; jedva ih sve pomiluje jednim suznim pogledom i jedva promuca: "halalite djeco!" – a u taj čas grkne u avliji množina grla: "Allahu ekber! Allahu ekber!" Kola zvrknu, njega nestane, a u kući sve – možda gotove sirote – udari u plač.

Mnogo je kuća u šehar Sarajevu, što dožive ovaj rijetki dan. Do jučer je u njima sve grčalo od veselja, spremajući svog starješinu na taj božji put; ali na pošljjetku osvane dan, dođe gorki čas ovog tužnog rastanka. Taj se dan čeljade čeljadetu u suzi ogleda.

Na polju je ipak nešto drugačije, nešto veselije. Taj je dan cijela varoš na nogama. Malo i veliko, staro i mlado istrkalo je iz kuća – hiti da

Dova u Alipašinoj džamiji. (Originalna slika E. A. Čeplina)

vidi hadžije, da im učini dovu, zaželi sretan put i sretniji povratak. Sokacima stoji zvrka kola prepunjenih ljudima. Naprijed se vozi hadžija zlatnom čevrom preko ramena, a za njim ostala pratnja.

Kod Ali-pašine džamije prava stiska svjetine. Hadžije se dovoze u kolima svaki sa svojom pratnjom. Jedan po jedan ulazi u džamiju i klanja tu, te je na pošljetku zajednička dova. Slika

na str. 105 prikazuje nam hadžije kod Ali-pašine džamije.

Pogledaš li sada prema duhanskoj fabrici, gdje hadžije čeka poseban vlak, čini ti se, da nije ni ostala živa duša u Sarajevu, već je sve izvrnilo, da ove putnike isprati. Pred fabrikom je osim ostale svjetine izaslanik vlade sa predstavnicima raznih oblasti. Svjetina je opkolila vlak, hadžije se protiskuju i smještaju u željeznička kola. Izaslanik

vlade zaželi im sretan put i povratak, na čemu mu se oni iskreno zahvale. Muzika udara, hadžije se grle i opraštaju sa svojim prijateljima. Vlak zviždi i kreće se poistih, a hiljade grla zaviti će: "Allah emanet, Allah emanet!"

*

Koji se dan hadžije krenu iz Sarajeva, taj isti dan polaze i oni iz ostalih krajeva, koji će preko Broda. Umjetnički prilog uz ovaj broj lista prikazuje nam hadžiju, gdje nadomak jedne željezničke stanice očekuje svoju družinu, s kojom će putovati u daleki svijet. Za njim sluga drži pokunjena ata, koji je nosio svog dobrog gospodara više godina širom Bosne u trgovačkom poslu njegova. Hadžija klanja zadnja dva rećata sefer namaza. Oči mu pune suza, po glavi mu se vrže hiljade nejednakih misli. Čas ga eno, gdje brodi po silnim pustarama po nepoznatim krajevima gdje je stigao na žuđeno mjesto, pa vrši svoju dužnost, a u istom se času opet povraća svojoj sitnoj dječici, svojoj miloj domovini. U toj borbi dovršuje namaz, a iz dubokih ga misli trgne misao, da mu valja do željezničke postaje, da je nadošao čas rastanka.

*

Makar da su ih željeznička kola prebacila nekoliko konaka od svoje ucvičene obitelji, to se oni još ne osjećaju daleko od svoga zavičaja. U Brodu se skupe svi i kreću odatle put Trsta, a još ih ne dijeli od njihove domovine – što no riječ – ni gora ni voda.

U Trstu se odmore od ovog kratkog puta, a pripremaju za mnogo dulji i – opasniji. Tu ih već po nalogu naše zemaljske vlade dočeka poseban parobrod i oni se kreću preko sinjeg mora, o čijoj veličini mnogi nije do sada ni sanjao. Ako ih je koji znanac, prijatelj, brat ili sin dopratio do Trsta, sad im tu svjema zaželi sretan put, motreći s obale: kako se bujni valovi igraju njihovom lađom kao orahovom ljuskom. Eno ih, već mu se iz vida izgubiše: "Ej Bože, ti im podijeli svaku sreću i selamet!"

Trst – Jambok

Osam je punih dana minulo, kako su hadžije krenule iz Trsta. Deveti dan pred večer stiža se malo bura, koja se cijelo vrijeme igraše njihovim brodom. Pošljednji traci žarkoga sunca na zapadu iščeznuše, na nebu zatitra nekoliko zvjezdica, a njima zasja pred očima visoki svjetionik na obali žarke Afrike. Duskora parobrod zazviždi i naše putnike uvede u luku Port-Said.

Port-Said je egipatska luka na uskoj pješćanoj obali i vrata čuvenog Sueckog prokopa. Utemeljen je istom 1862. godine, a već 1882. brojaše 16.500 stanovnika, od kojih je trećina Evropejci. Mjesto je nakičeno lijepim kućama, a na ulazu u prokop diže se 53 m visok svjetionik, iz koga električno svjetlo baca svjetlost 20 morskih milja. Trgovina je dosta živahna, te konkurira već i samoj Aleksandriji. Svake godine prođe tuda preko četiri hiljade brodova sa sto sedamdeset hiljada putnika.

Odavle vodi put naše hadžije kroz Suecki prokop. Prokop je dug 160 km, širok je od 60 – 100 m, a dubljina mu je poprijeko 8 m. Još u stara vremena pokušavalo se spojiti Crveno more sa Sredozemnim; djelo je potpuno dovršeno i kanal otvoren istom 16. novembra 1869.

Vozeći se 45 m kanalom, dovede ih put do jezera Menzale, a kad ovo prođu, opaze na lijevoj strani prokopa maleno mjestance El-Kandara, koje nam prikazuje slika na str. 117. Mjesto je na uzvisitu zemljištu sa nekoliko kuća. Tuda prolaze karavani iz Egipta u Siriju.

Četiri kilometra od El-Kantare prođu hadžije jezero Balla i mjesta El-Ferdane i El-Gisir i dođu do jezera Timza, od kog sjeverozapadno leži varošica Ismailija. Kod 95. Km uđe se u Gorko jezero, 220 km² veliko. Jezero je opkoljeno pustarom, te se na južnom njegovom kraju svršava kanal, gdje je svjetionicima vrlo lijepo ukrašeno. Na krajnjoj tački prokopa leži varoš Suec.

Suec se prostire na obje strane kanala. Ima petnaest hiljada stanovnika, a dijeli se u arapski i evropejski dio grada. Od strane Crvenog mora stoji

nasip tri kilometra dug, po kom ide željeznica. Na nasipu se uzdiže visok svjetionik i statua poručnika Vaghorna. Blizu toga je luka Port Ibrahim, koja može zauzeti po 500 brodova. Od Port-Saida pa do Sueca je kanalom vrlo ugodna vožnja, jer su obale obrasle palmama i raznim južnim drvećem.

Iz Sueca hadžije nastave put Crvenim morem. Petnaest kilometara jugo-istočno od Sueca, sred pjeskovite pustare, nalazi se pitomo mjestance – oaza – obraslo zelenim šikarjem. U sredini toga izvire hladna voda, gdje se mnogi putnik okrijepi. To je tako zvano Musa-pejgamberovo vrelo, koje nam prikazuje slika na str. 116.

Vozeći se iz Sueca prispiju hadžije treći dan u Jambok, varoš na lijevoj obali Crvenog mora. To je luka Medine. To mjesto imade do 2000 kuća i 6000 stanovnika, te je ondje dosta živahna trgovina. Ovdje se hadžije zadržavaju po 3-4 dana, kupuju šurdufe i ostale stvari, koje su potrebne za puta. Šurdufi su vještački ispleteni od vitka drveta, s gornje su strane natkriveni, da se hadžije u njima zaklone od silne žege. Obično se po dva privjese na jednu devu, te stoje po 25 for.

Jambok – Medina

Pošto ih se ondje u Jamboku sakupi 3-4000, krene sada cijeli ovaj karavan ovako u zajednici preko gradova: Biri Šeher, Biri Sejjid, Biri Šuhera, Hamre, Džudejde, Biri Abbas, Biri Šuhejda put Medine. Makar da oni provedu najvruć dio dana pod čadorom ili pod krovom kog seoca, to je ipak ovaj put našim hadžijama najteži. Vrućina bije iz ugrijanog pijeska, svud nenasnosna omara. Ovdje se najbolje može vidjeti razlika između dva jednaka božja stvora – između sjevera i juga. Naš se hadžija na devu kupa u znoju, pada u nesvijest, a vodič mu, također čovjek, ide pred njim skoro gô i bôš po vrućem pijesku, i kad prevale taj dugi put, u koliko je jedan oslabio, toliko se drugi okrijepio, - gdje jednomu do plača, drugomu je do smijeha.

Stanovnici ovih mjesta, kud naše hadžije prolaze, znaju za to već unaprijed, pa izvrvi malo i veliko – prosi

od putnika sadaku. Ovim putem treba da su hadžije oprezne i da u skupu idu, jer ako bi malo izostao jedan iza drugoga, mogao bi lasno i nastradati.

Sedamdeset sahata brodeći na onom živom brodu po pjeskovitom moru i pod nezaklonjenim svodom nebeskim, smotre na pošljatku naši putnici kroz maglovitu rujnu zoru vrhunice vitih munara čarobnog istočnog grada Medine. Čuo si o njoj već dosta, a sad je eto pred sobom vidiš! Kakve li se uspomene vežu uz ovu riječ; kakvo li te čuvstvo sad obuzima! Ne otvara ti to mjesto samo fantastičnog istoka u svim svojim vijekovima, već ti ono na prvi pogled potresa cjelinu tvojim bićem, srce ti razmekšava, baca te u najskromniju poniznost pred samom pomisli na ona imena, koja su u historijskoj svezi sa ovim gradom. To je druga domovina onog muža, koji je za spas Muslimana svoj život žrtvovao, koji svoju domovinu ostavi i dođe ovamo, gdje zagriše i objeručke prihvatiše njega i božje poruke po njemu poslane. Tu on proživi ostatak svog trudnog života, tu predađe Bogu dušu.

Arapski neki putopisac piše:

“Kad ugledah zidove grada Medine, nešto me i nehotice potrese, pa zaustih: “O, Bože! To je harem Tvoga sveca; to je sveto mjesto, gdje je tvoj vahj (poruke) silazio! Dopusti mi Bože, da pristupim tudi! Neka mi to bude štit, koji će me zakloniti od svih zala. Bože, udijeli mi sreću, da i ja budem dostojan pejgamberova šefâata (zaštite)! To je mjesto, gdje je tvoj poslanik čistu vjeru predavao, gdje je boreći se za nju vijek svoj proveo, i najzad u zemlju legao klićući: “Bože spasi mi narod!” – I ja sam od tog naroda. Dužan sam, da mu budem zahvalan, dužan sam poštovati ga i cijeniti.

Od radosti stresoh se, što sam doživio, da se odazovem pejgamberovim riječima: “Ko posjeti moj grob, tome sam dužan biti šefâačije. Ko me posjeti nakon moje smrti, kao da me je posjetio za moga života”.

U tim mislima sjašem s deve, da pješice uđem u to sveto mjesto. Ozbiljno, skromno i ponizno stupah

*

naprijed u mislima na zamašni karakter toga grada i njegove prošlosti, slaveći neprestano pejgambera salevatima, prateći ih dubokim uzdisajima. U glavi mi je sama slika onog plemenitog borioca za spas i napredak ljudski; u glavi mi je cijela prošlost toga mjesta, kao da mi svaki kamen predstavlja po jednu povijest onog sretnog vremena. Zanesen slatkim mislima iz očiju mi grohnuše suze, a iz dubokih me osjećaja prenu na hiljade grla: "Sam je Bog velik" Nema Boga do njega jednoga! Sam je Bog velik i sva je slava njemu!"

Taj me veličanstveni glas potrese; učini mi se, da mi kosa oblake križa. U taj čas stupih u grad, a iz usta mi se otrogoše riječi:

"Bože, učini mi ovaj pristup iskren! Oprosti mi grijehe, otvori mi vrata tvoje milosti i osvjetlaj mi lice pred svojim resulom!"

Pošto udoh u grad, prva mi briga bijaše, da odem u banju, da se očistim i obučem najljepše odijelo, kako bih bio potpuno dostojan pristupiti grobu svečevu. Kad sam i to svršio i namazao se najljepšim mirisovima, odoh u mesdžidel-harem – pejgamberovu džamiju. Klanjam kod menbere dva rećata kao izraz pozdrava, za tim dva rećata u revzi u znak zahvalnosti na

tom velikom božjem daru, stupim tihim korakom i dostojnim držanjem do groba, te stanem nadomak sure na četiri aršina. Panem u duboku poniznost, kao da pred sobom gledah živu osobu pejgamberovu, i ushićen ovim prizorom viknem iz svega glasa:

"O, poslaniče božji! O, sveče božje milosti! O, zaštitniče ljudski i poglavaru poslanika božjih! Neka ti Svemoguću plati sve tvoje zasluge, koje si za nas učinio! Priznajem te i svjedočim, da si pravi poslanik božji, da si izvršio svoju zadaću, da si nam predao amanet božji, da si iskren i savjestan bio prema svome narodu, da si jasnim dokazima obrazložio svoju predaju, da si izvršio potpunu borbu na božjem putu, da si podigao vjeru na stepen uvjerenja! Mi smo tvoji sljedbenici, mi smo posjetitelji tvoga harema. Sretni smo i čestiti postali, što smo došli preda te. Mi smo oni tvoji vjerni šljedbenici, koji smo putujući preko teških krševa, preko pustih brda i dolina došli iz dalekih krajeva zemlje, kaneći da tebe posjetimo i isпросimo tvoju milost, da proučimo tvoje svete ostatke i pregledamo tvoje svete znakove, ostavljene nam na ugled. Budi svjedokom, da smo ti vjerni šljedbenici i posreduj kod Boga za oprost naših grijeha, koji nas svojim silnim teretom pritiskuju!"

Medina se nalazi na širokoj visoravni arapske pustare. Sa sjevera je zatvara Uhud, a s juga Sejber gora, dočim je sa istoka i zapada otvoren ulaz. Od Meće je udaljena na sjever deset konaka. Grad se sastoji od tri dijela i to tvrđave, varoši i predgrada, te je sve opasano zidovima sa 30 kula i 4 kapije. Kuće su dvokatne i tvrdo sagrađene, a ulice čiste i lijepe. Do godine 923. po Hidžretu bijaše to mala varoš sa svojih 4000 stanovnika, ali danas ih broji preko 50.000, koji se bave poljodjelstvom, trgovinom i mornarstvom u luci Jambuku. U Medini imade preko 4000 kuća, 900 dućana, 12 golemih džamija, 17 medresa, 12 knjižnica, 2 banje, 1 bolnica, 8 tekija, 26 kafana, 18 ekmeščinica, 1 tvrđava, 1 sudbena zgrada, 1 vojnička kasarna itd. Varoš stoji pod upravom Šerifa od Meće, a pod zaštitom turske države.

Najdragocjenije u Medini jest Mesdžidel-harem ili Mesdžide-nebij, i u njoj Revzai mutahhere, tj. grob božjeg poslanika a našeg pejgambera alejhislam. Mesdžidel-harem tj. svečeva džamija stoji na sredini varoši Medine u prostoru, koji je ograđen zidom 130 m dugim i 110 m širokim, te imade pet munara. Oko zida iznutra poredano je nekoliko redova mramornih stupova, koji su međusobno lukovima spojeni. Lukovi su iznutra skladnim bojama urešeni i nakićeni dragocjenim raznovrsnim kandilima, koji kad se zapale, daju neki neobični, nesravnjivi sjaj. Blizu jednog od četiriju ćošeta ovog prostora nalazi se, kako se na priloženoj slici vidi, malena baščica sa nekoliko stabala hurmi i jednostavnom ogradom. Ta se bašča čuva i njeguje velikom brigom, jer je to živa uspomena božjeg poslanika, koju je on sam njegovao.

Na istočnoj strani ovoga harema nalazi se mezar (grob) pejgamberov, sa strane zatvoren gvozdenim rešetkama, koje su ispletene zlatnim i srebrnim natpisom. Osim te ograde nalazi se još jedna neprovidna, te se između ovih dviju može hodati, a sve je pokriveno jednim kubetom. Osim našeg pejgambera ukopan je tu Hazreti Omer, Ebu

Ekmeščinica u Džidi

Bećir i Hazreti Fatima, te se također nalazi prazni grob Isa pejgamberov. U razna vremena popravljali su carevi i neki velikaši ovu džamiju. Te je vrijedno spomenuti da je sam sultan Medžid potrošio za popravak preko 750.000 žutih medžidija.

Stigne li hadžija u Medinu, u ovo sveto mjesto, požuri se obuzet čustvom k Mesdžidel-haremu, da zijaret učini (posjeti) tu najdragocjeniju svetinju. Sav sretan i ushićen, što je doživio da posjeti ova mjesta, on klanja, on ljubi ono tlo, kud je naš pejgamber hodao dozvavši u svijest sve one tegobne ali svete uspomene iz njegova života. Cjelivajući to uzvišeno mjesto, istom sad spozna taj božji rob svoje dosadašnje grijeha, moli se za njih, pa u isti čas sviće mu pred očima nada i najčeličnije pouzdanje u božju milost. U srce mu se ulijeva najčeličnija volja, te on tijelom opao, ali srcem čio i zdrav kreće sada u potpunom zanosu žarke ljubavi preko nenaviknute vruće pustare prema Meći, da tu svoju dužnost, za kojom pođe – koju je Bog zapovjedio, a pejgamber svome ummetu (sljedbenicima) priopćio, što prije, što potpunije izvrši.

Medina – Džida

Iz Medine vode dva puta u Meću: novi morem, stari suhim. Novi je put: Iz Medine natrag u Jambok, odavle parobrodom u Džidu, a iz Džide suhim u Meću. Ovim putem ide veći dio naših hadžija.

Pošto se vrate istim putem natrag do Jamboka, ukrcaju se oni sad u parobrod i krenu na jug put Džide.

More je sada našim putnicima malo običnije. Riješivši se pješčane žege, plove oni sad njime, čas smotrivši seoce na žarkoj obali palmama obrasloj, a čas se udalje i ispanu na nepreglednu pučinu njegovu. Čas ih podsjeti kakva varošica, ruševina, drvo ili kamen na starodrevnu povjesnicu onih naroda, te zaplove u mislima u čarobni istočni život, a čas ih opet povratu koja građevina, luka ili brod u današnja kulturna vremena, pa se snađu na ovom putu svjetskoga glasa. Brod plovi valovima, a oni maštom po vijekovima ovog zagonetnog svijeta.

Kada žarko sunce dospije na rub nebeskog svoda i pučine morske, te zažari svojim večernjim zrakama kopno i vodu, smotre oni pred sobom na ogledalu morske površine čarobni i svjetski grad – Džidu.

Kako se Jambok smatra lukom Medine, tako je Džida luka Meće, od koje je udaljena zapadno dva dana hoda, te leži na obali Crvenog mora. Slika na str. 112. prikazuje nam veličanstven pogled s mora na tu varoš.

Tu se združuje karavan sa onim, koji dođe iz ostalih krajeva. Eno ih sumornih od duga puta, gdje su popadali pred samom Džidom. Po poljani eno pao čitav dželep bezazlenih deva, odmara se i čeka gospodareve zapovijedi, da krene dalje.

Džida je od kopna opasana zidom, te su joj kuće visoke i kamenite, a ulice široke. Po slici "Sokak u Džidi" vidimo poblje kamene dvokatnice prave istočne građe. Znamenite su građevine tu: valijin konak, đumrukhana, nekoliko dobrih džamija, te na jugu varoši tvrđava. Imade 25.000 stanovnika i živahnu trgovinu u saobraćaju sa Misirom i Abesinijom. Tu se uvozi: žito, pirinač, maslo, duhan, zejtin i misak, a izvozi se: biser, sedef, crni koralj, konji iz Nedžda i kahva. Slike: "Berbernica" i "Ekmekčnica" predložuju nam nešto iz nutarnosti toga grada, a po slici "Bakalnica" vidimo obilatost južnog voća u tim pustinj-skim predjelima.

Pošto su se hadžije u Džidi dovoljno odmorile, krenu oni sad u skupo po više hiljada zajedno. Veličanstveno je zaista vidjeti takav karavan, pred kojim po starom arapskom običaju ide naprijed po nekoliko nakićenih deva, a na njima Arapi, udarajući uz daulbase. Izvan zida, kojim je Džida opasana nalazi se grob Hazreti Havve (Eve). Mnogi već prije polaska posjeti taj grob, i tu klanja.

Medina – Meća

Mnogo je zanimljiviji stari put: iz Medine u Meću suhim, kud se putuje po deset konaka. Ovaj je put već od starina poznat i makar da se novim putem

pružaju neke olakšice, to ipak većina hadžija voli ovuda putovati. Tuda se na devama nose u Meću dragocjeni pokloni sa velikom vojničkom pratnjom, čemu se pridruži karavan od 20, 30 do 50 hiljada hadžija.

*

Jesi li kadgod bio na ravnoj poljani, nekoliko sahata dugoj i širokoj, na kojoj ni trna ni grma da ti pogled zakrči? Jesi li kad god bio na otvorenoj pučini sinjeg mora, pa da se diviš toj božjoj prostoriji? Ako si tude kad bio, s manjom će ti poteškoćom um moći zamisliti onu silnu širinu arapske pustare, kud naše hadžije jezde, da prispiju odavna žuđenom cilju. U nedogled pukla je ta pusta ravan, posuta žarkim pijeskom, pokrivena nebeskom modrinom, a obasjana prevrućim zrakama ovog istog našeg milog, blagog i žarkog sunca. Hiljade i hiljade putnika na devama povezalo se u dug lanac, komu kraja ne vidiš, pa se valja poput morskih valova ovom ugrijanom površinom, pošto su najvruci dio dana pod čadorom proveli. Ono tugaljivo malo zvonice na devi već se davno slilo u sklad sa gluhim topotom po gustome pijesku, pa ti samo gdje kad prekine ovu harmoniju usklik kojeg iznemoglog putnika sa deve, ili se kome otrgne koja riječ prateći mu pogled po ovoj širokoj božjoj prirodi i slaveći tim njegovu veličinu i moć. Na licu našeg svakog putnika, premda je satrven dugim putem, ipak vidiš neki ponos, neko ushićenje, neku neodoljivu silu, koja prkosi svim tim poteškoćama. Mjesto da podlegne ovoj nenaviknutoj žezi, mjesto da klone od ovog dugog puta, on je sve radosniji, sve ushićeniji, pošto se približava svom cilju.

Eno onaj znojem obliven, na pola iznemogo, pripekle mu žarke zrake u tjeme, dovikuje druga da se i on divi toj beskrajnoj, neviđenoj ljepoti božjeg stvaranja. Drugi u ovim rijetkim časovima klonuo, ali ne od boli i nemoći, već od čustva – ushićenja, sjeća se ipak svoje dječice; i kad bi mu Bog dao krila, taj čas bi prhnuo svojoj dječici, vratio bi se natrag s njima, da se i oni dive ovoj beskrajnoj širini božje moći, a da poznaju

svoj blagi i pitomi zavičaj. Treći je eno upr'o svoj sumorni pogled u pustu daljinu, zavezo se u duboke misli, zaplivao u slatka čustva. Na um mu dođe: da ga je svemoguć Bog stvorio na toliko vijekova poslije svog milosnika, sjeti se još svoje mladosti – svojih grijeha, tada pada po prahu ove svete zemlje, gamiže i moli milost. Čas mu se opet misli preokrenu, pa se sjeti svoje sreće, što mu Bog podijeli zdravlje i snagu, da može ispuniti i ovu njegovu zapovijed. Tad se digne i veseo ko na krilima polleti – nema više sumnje: da mu sve ne će biti oprošteno, da ne će postići ono, za čim žudi. Ta primiće se on njemu najsvetijem mjestu ovog svijeta, ta primiće se onome sjaju, onim ljepotama, onoj svetosti, za koju je Bog preko svoga resula zapovjedio, da se bar jedan put u životu posjeti. Primiće se dakle on onom mjestu, koje cijelog svog vijeka u grudima nosaše, onom mjestu, gdje dođe na svijet božji poslanik i njegovi prvi nasljednici, onom mjestu, gdje je najmoćnije da ti se duša od grijeha oprosti – da postigne ono, za šta je stvorena. "O, Bože! Ti mi se smiluj! Prošaptale su mu usne drhtavim glasom češće puta. Blaga mu duša u čustvu pliva, a biserna suza kvasi zažareno lice.

Žarko sunce, niklo iz pijeska, tone u pijesak, a njima lahor vjetrić blaži lice. Sve ih više hvata mrak, već južne zvijezde trepere im nad glavom, a noćni čuvar komadom samo jednim svijetli im put. Svaki pliva u slatkim čustvima – u moru misli. Veličanstvena je ova noć za one, koji u svome srcu osjećaju, da je to odlučni čas – ne svršetak nesnosna puta, već početak najsladnih časova cijelog vijeka.

U času kada se crni mrak gubi pred jutarnjim zrakama žarkog sunašca, hiljade i hiljade grla udara u jedan glas: "Allahu ekber! Allahu ekber!" Pred sobom vidiš vrške vitih munara, pred sobom vidiš grad Meću.

Tekbir se razliježe po ovoj poljani. Oni se već približuju varoši, oživljuju onako umorni iza dugog puta, sjahuju s deva, ta pješice uđu u to sveto mjesto. Čitava vojska delila izlazi im u susret, da ih bratski primi u svoje već priredene

konake. Oni stupaju sa nekim osobitim strahopoštovanjem kroz široke ulice u grad. Svaka kuća, svako drveće i kamen sve je za njih neka svetinja, oni sve susreću i prate, odajući svačemu osobitu čast i poštovanje.

Pošto se u hanovima okrijepe od umora, kreću sada u skupovima put Mesdžidel-harema, da kod Bejtullah-Ćabe obave prvu svoju dužnost. Dostojanstveno i ponosno ulaze u harem Mesdžidel-harema, te obilaze Bejtullah sedam puta, pa za tim "sâj" od Safe do Merve, gdje je rođen Ismail peygamber. Kad se to dovrši, odlaze oni natrag u svoje hanove, da se odmaraju, pošto su došli prije Bajrama na nekoliko dana.

Meća leži na jugoistočnom kraju arapskog poluotoka u pokrajini Hedžasu. Nad Crnim morem leži 262 m, a udaljena je od Džide na istok 92 km ili 18 sati. Okolica joj je krševita i neplodna, a oko grada se nalazi ponešto hurmi i ostalog voća. Podneblje je suho i zdravo, te je toplina popriječno svakog mjeseca ovolika:

januar 18° R. juli 29° R.

februar 20° R. august 30° R.

mart 23° R. septembar 28° R.

april 24° R. oktobar 25° R.

maj 27° R. novembar 24° R.

juni 29° R. decembar 20° R.

Grad se proteže jednim ždrijelom, te je sa svih strana okružen brdima da se iz daleka i ne vidi, dok mu se sasvim ne približiš. Najznamenitija su brda i to: s juga Džebeli Ebu-Kubejs i Džebeli Koajkoan; sa sjevera Džebeli Ahmer i ogranci mu veliki i mali Edžbad. Varoš je sva zidom opasana te imade tri glavna ulaza: s istoka Babu-Mualla, sa zapada Babu-Sebike i s juga Babu-Museffel. Kuće su u Meći kamenite i većinom trokatne, a sokaci dosta široki i pokaldrmljeni. U gradu imade 20 mahala, dvije tvrđave i vodovod, koji je iz 70 km dovela Zubejda, Harunu-Rešidova sestra. Osim tih znamenitosti imade u Meći 73 džamije, 6 medresa, 43 mekteba, 1 ruždija, 40 časama, 12 turbeta, 3 tekije, 2 banje, 2 knjižnice, 1 štamparija, 2 javne kuhinje, zgrada za karantenu, 6500 kuća, 3000 dućana, 25 magaza, 2 bezistana, 80 suhijeh

mlina, 60 ekmekčinica, 95 kafana, 9 hanova, 17 krečnica, 8 radionica zemljanog posuđa, 1 vojnička i 1 siromaška bolnica, 1 apoteka i na pošljjetku valijin konak, šerijatski sud, poštanska i brzojavna zgrada, 2 vojničke kasarne i 3 depozita za oružje.

Meća broji preko stô hiljada stanovnika, od kojih se neki dio bavi trgovinom i zanatom, ali većina o zasluži oko hadžija, koji svake godine tu ostave preko trideset milijuna forinti. Osim stanovništva mećanskog slegne se tu svake godine o Kurban-bajramu do 100 hiljada duša, a gdje-kad i više, kao što ih je godine 1875. bilo preko 150 hiljada. Stanovnici Meće jesu porijeklom stari Arapi, te vuku lozu od Hašimija i Kurejša.

Varoš stoji pod upravom šerifa od Meće, a uza nj je jedan valija. Meću je utemeljio neki Kasa Ćulabov s početka kao selo, a kasnije se pod turskom upravom najbolje razvila. Kad je godine 923. po Hidžretu ili 1516. došao turski namjesnik Muslihudin, brojila je Meća jedva 2000 stanovnika. Od to doba narastao je broj stanovništva na stô hiljada. Osim imena Meća imaju Arapi za nju još 55 imena.

No po svemu, što je gore rečeno, Meća ne bi bila na takom glasu, da se u njoj ne nalazi ono uzvišeno mjesto, onaj najsvetiji hram Muslimana – Ćaba. U sredini varoši Meće na uzvisitu mjestu jest Mesdžidel-harem tj. harem, ograđen zidom 20 aršina visokim sa sve četiri strane. Taj je harem dugačak 400, a širok 360 aršina, te imade 19 vrata i 7 munara. Do zida je poredano iznutra u tri reda do 500 mramornih stupova, koji su po 6 m visoki. Oni su međusobno spojeni lukovima, te svaka tri nose po jedno kube tako, da svega imade oko 150 kubeta. Kubeta su sva ispisana i ukrašena raznim bojama.

Na sredini toga harema nalazi se Ćaba – Bejtullah, do koje od zidova haremskih vodi sedam puteva. Ona je visoka 28 aršina, a četiri joj se čošeta zovu: Hadžeru–Esved na istočnoj, Irak na sjevernoj, šumsko na zapadnoj a jemensko čoše na južnoj strani. Od Hadžerul–Esveda do čošeta irakskog

imade 32 aršina, od ovog do šamskog 22, od šamskog do jemenskog 31, a od jemenskog do Hadžerul-Esveda 20 aršina. U istočno je čoše uzidan znameniti crni kamen, zvani Hadžerul-Esved. Taj je kamen odignut od tala podrug aršin, a po njemu je ovo čoše dobilo svoje ime. Ovo je ujedno mjesto, odakle se počinje tavaf činiti, tj. obilaziti Ćabu. Pošto hadžija pristupi tu, poljubi taj kamen, te onda ide na desnu stranu i obiđe Ćabu do sedam puta. Put kojim se obilazi oko Bejtullaha pokaldrljen je crnim mramorom, te je širok 9 aršina. Ostali je prostor posut pijeskom.

Vrata Bejtullaha nalaze se na sjeveroistočnoj strani između Hadžerul-Esveda i čošeta irakskog. Visoka su šest aršina i tri i pô široka, a od tala odignuta četiri aršina, te su načinjena od sadža, jednog skupocjenog drveta, a izvezena zlatom i srebrom. Ćaba se

svake godine prekrije novim zastorom, koji se u Misiru izrađuje od crne svile. Po sredini toga zastora izvezeno je srebrom jedno sure iz Kur'ana, koje paše Ćabu naokolo. Stari zastor ostaje čuvarima harema na poklon, a srebrni se pas skali i od njeg se skuju prstenovi, koji se raznose kao najdragocjenija uspomena po svim krajevima.

Ćaba se otvara osim za vrijeme hadžija još osam puta u godini, ali nije propisano, da se u njoj klanja, već ako ko hoće, a evo i po slici se vidi, gdje hadžije klanjaju u haremu njezinu.

Ćabu je sagradio Ibrahim pejgamber. Ona je i prije islama služila Arapima kao hram, te su u njoj držali razne svoje kipove. I kad Arapi kasnije primiše islam, ona i na dalje osta kao najsvetije mjesto njihovo. Poslije postade ona k'blom – tj. bude naređeno, da se svaki Musliman klanjajući okrene prema Ćabi.

Zemzem kujija stoji od Hadžerul-Esveda 24 koraka. Na tom se mjestu rodi Ismail pejgamber, sin Ibrahim-pejgamberov. Taj je bunar dubok 67 aršina, te je voda u njemu vrlo dobra. Iz tog bunara raznose hadžije tu vodu u posudama i dijele svojim ahababama na dar. Bunar je pokriven kubetom, a na ovom se kasnije napravi čardak, koji se i na slici dobro raspoznaje. Između ovog čardaka i Hadžerul-Esveda nalazi se Mekami Ibrahim. To je mjesto također pod kubetom – tu hadžije klanjaju poslije tavafa po dva rečata. Osim toga nalaze se još u haremu četiri džamije četiriju mezheba, gdje imami pojedinih mezheba sa svojim džemâatom klanjaju.

Kad se već skupi toliko hiljada hadžija u Meći, krene sada ovaj svijet na dva dana pred Bajram na Arefat, mjesto 3 – 4 sahata na istok od Meće. To je jedna poljana, koja se prostire

Ćaba u Meki

podnožjem Džebeli-Rahmeta, velika po prilici jedan četvorni kilometar. Došavši na Arefat obnoć po hladovini, osvanu oni tu uoči Bajrama i ostanu cio dan. Taj se dan zove: "jevni arefe". U hadž kao dužnost ne ubraja se dakle samo posjet Medine i Meće, već je najglavniji ovaj dan na Arefatu. Nigdje – čini ti se – nije ostala živa duša, već sve došlo na ovo polje i pritisko ga. Uzlazak na Džebeli Rahmet dozvoljen je samo Šafi-mezhebu, te ga s toga i pokrije svjetina tog mezheba. Na vrhu Džebeli-Rahmeta stoji jedan imam, koji za to vrijeme uči. Tu se stoji od podne do ićindije. Veličanstveno je pogledati taj silni i ogromni skup svijeta. Gore imam neprestano uči, pa kad je potrebno u stanoviti čas, daje se znak a stotina hiljada grla u jedan mah složi: "Lebbejke! Allahumme lebejk!" Cijelom se poljanom razliježu ovi pobožni usklici, u duši se rađa neko neodoljivo čuvstvo, srce ti se razmekša, pa ti od pusta nekog ushićenja suza udari. Veličanstven je to i rijedak prizor. Tako to traje do zapada sunčanog, kadno se topovima objavi svršetak.

Sad se krene ova svjetina prema Meći u mjesto Muzdelifu. Ovdje se klanja akšam i jacija zajedno, pa se krene dalje po noći i osvane na Mini, lijepoj varošici, od koje do Meće ostane jedan do podrug sahat. Tu dakle hadžije osvanu na Bajram u jutru, te odmah kolju kurbane. Onaj namaz, koji se obično na Bajram klanja, hadžije nijesu dužne. Tu se hadžije zadrže sva tri dana Bajrama, samo što svaki dan odlaze na Meću da tavaf čine. Čabu i odmah se opet vraćaju na Minu.

Mina imade do 300 dobrih kamenitih kuća. U njoj osim ova tri dana Bajrama niko ne stoji; ali se za to za ova tri dana pretvori u najživahniji grad. Ove kuće uzmu hadžije pod kiriju, a ostala svjetina pritisne polje svojim čadorjem. Ta tri dana udara muzika, pucaju topovi, pale se rakete, a puške nikad i ne prestaju. Cijela se varošica pretvori u najkićeniji istočni pazar, jer cijela okolica snese sve ručne radnje, razna platna, vezivo itd., - što se za godinu izradi, to se tu izloži. Drugi i

treći dan hadžije su dužne tavaf oko Čabe i trećim danom u večer svršavaju se njihove dužnosti.

Povratak

Sad istom zavlada u našim hadžijama neka živahnost. Oni se sad laćaju sprema, kupuju razne darove, sjećaju se sad i najdaljeg svog znanca i prijatelja, sretni i veseli što opet kreću svojoj braći, sinovima i ostaloj svojti. Ponositi – što izvršiš tu božju zapovijed – prhnuli bi jednim mahom u svoju milu domovinu.

Pošto ih se opet sastavi po nekoliko hiljada, kreće sada ovaj karavan istim putem preko Hadde u Džidu. Tu ih već čeka parobrod, u koji se ukrcaju i zaplove put Sinajskog poluotoka. Ako li se među hadžijama pojavi bolest, tada će odležati karantenu pod El Turom na spomenutom poluotoku. U Port-Saidu se naše hadžije razdijele, te jedni krenu istim putem, kojim su i došli preko Trsta, a neki se vraćaju preko Carigrada. U slučaju bolesti oni se opet podvrgnu karanteni i to u Klazomeni kod Smyrne (Izmir). Tu je naša zemaljska vlada za naše hadžije sagradila lijepu zgradu.

*

Gdje li se ovo čuju naše hadžije?

U onu onamo subotu pošli su iz Port-Saida.

Eh, ali eno Ali-agi je sinoć došla knjiga od njegova burazera iz Stambola, i piše mu,

da su već u srijedu onamo stigli.

E, to su oni blizu, kad je tako.

Nego čuješ, meni se čini, da će i ondje odležati karantenu.

Ta Boga ti, ako i uzleže, ne će dugo; eto njija do heftu amo.

Evo ovake razgovore čuješ ovdje kod nas svaki dan, pošto je minuo jedan mjesec po

Bajramu. Ko ima koga svog na dalekom putu, on to svaki čas razabire, raspituje znance, traži po novinama: ima li što za hadžije. Ta nije šala: puštiti svog dragog brata, oca ili ahba-ba na tako daleko i opasan put, gdje

mu je život izvržen svakoj pogibelji kao kapljica rose žarkom suncu. Naš naraštaj ni onako nije naučan hodati, ja kamo li po onim krajevima, gdje 'no – što no riječ – omrkne, a ne osvane.

No danas je ipak drugačije, nego u ona vremena, kad naše hadžije putovahu po godinu dana. Onda, kadno bijaše malo pismenih ljudi, kad put bijaše dulji i prilike sasvim drugačije, nije se moglo saznati: ko dolazi, ko li ostavlja kosti u dalekom svijetu, dok ne bi kući došli. U ta je vremena bio tako zvani muždedžija, koji bi prije na heftu otišao odavle do Broda pred hadžije. Saznao bi koji je živ, pa bi se od njih odvojio i došao amo prije njih na dva tri dana. Taj dan, kad je muždedžija imao da prođe kroz Sarajevo, izašla bi kućna čeljad svakog hadžije pred vrata i čekala, kakav će im glas stignuti. Ako im muždedžija javi, da im dolazi starješina, oni bi mu dali muštuluk (mužde – dar). Pred čiju se kuću ne bi svrnuo, znak je da je onaj umr'o. Od ovog čovjeka imade i danas živih potomaka, koji se zovu Muždedžije.

Na pošljetcu opaziš po našim ulicama neku izvanrednu živahnost. "Šta je to?" – "Hadžije dolaze!" Izvirilo bi tu žensko i muško, malo i veliko, neko do Ali-pašine džamije, a neko i do štacije. Na kolodvoru se zbila svjetina kao i kod pratnje. Jaje da baciš, nema gdje pasti. Evo i željeznice. Muzika udara, vlak ulazi sve tiše i tiše, dok na pošljetcu stane. Zastupnik vlade pozdravlja vođu hadžija, na čemu mu se on zahvali. Svjetina potrči prema vlaku, a svoj se svome baca u zagrljaj. Na licu svakog vidiš neku neobičnu radost, al ih ima i snuđenih i suznih očiju.

Hadžije odlaze s pratnjom svojom do Ali-pašine džamije, gdje se opet klanja i dova čini, odavle u vladinu palacu da se predstave poglavaru i zahvale visokoj zemaljskoj vladi na njezinoj brizi i zauzimanju oko njih. Sad veseli i radosni dolaze svojim kućama, gdje ih čekaju mila njihova dječica. ■

Časopis NADA,
Sarajevo, br. 6., 1896.

Hazim Muftić

U "ŠURDUFU"

Ja sam bio još mlad, oko dvadesete moje godine, kad sam išao na Čabu. Ocu je bilo oko pedeset i bio je još dobro u snazi. Ama onaj vakat i zeman! Što ono reknu, mogao si proći preko svijeta i noseći tepsiju dukata na glavi a da ti se ništa ne dogodi. Svijet bio sit i dobar. Svako svakom išao na ruku i nije bilo kao sad nekakvih stotinu tarafa i stranaka. Stariji se ljudi poštivali i pazili, a mlađarija slušala i imala svoj stid i poniznost.

Kad kogod od zgodnih ljudi naumi da ide na Čabu i učini dovu u džamiji, sva bi se kasaba tome veselila i šenluk bi se provodio.

Nije to šala, toliki put poduzeti pa vidjeti svijeta, a i troškove tolike podnijeti.

Ja sam sa svojim ocem krenuo pred ramazan, jer smo namjeravali sa nekim još hadžijama da pogledamo usput Stambol, pa onda da se zadržimo više dana u Medini. Nakon što smo u Stambolu ispostili ramazan, sedmi dan Bajrama krenemo lađom preko mora u Misir. U lađi je bilo puno svijeta iz raznih krajeva sve samih hadžija. Tu si mogao čuti mnoge jezike: arapski, turski, ruski, grčki, arnautski, bugarski i dr. Svak veseo i zadovoljan. Sve su to bogati ljudi, koji su ponijeli dosta novaca, pa se svačim mogu namiriti. Ne žali se na takom putu potrošiti.

Izgubio neko od hadžija na lađi srebrnu kutiju. Ona nije izgubljena, jer je odmah predana telalu, koji se nije okanio sa svojim vikanjem dok nije vlasnika pronašao.

Gledao sam opet zgodnih hadžija, koji daju svom vodiču, koji ga je na Meki provodio i napućivao kako će obaviti hadžijske dužnosti – po sto

žutih lira, osim drugih raznih troškova i darova, koji se daju na pojedinim mjestima.

Vidio sam opet na jednom mjestu džamiju od samog crvenog mramora, i vele da ju je sagradio nekakav buzadžija o svom trošku.

Ja sam imao na cijelom putu što da gledam, a da mi nikad nije bilo dosadno. Sa ocem sam neprestano bio zajedno. Ni jednog se koraka nijesmo rastavljali. A otac mi je opet na tom putu kazivao stvari koje nikad neću zaboraviti. Upravo kao da mi je taj put bio neka visoka škola.

Najzanimljivije stvari mi je otac pričao, kad smo putovali kroz pustinju na devu sa karavanom u "šurdufu". Arapi reknu "šurduf" krošnjama što su natovarene na devu. Te su krošnje pogoleme i prostrane tako da u svaku može po jedan putnik ugodno sjesti i nasloniti se. Tu se prostre malo šilte

ili sedžada, metne se jastuk pa se neće nažuljati.

Deve se povežu jedna za drugu u jednom dugačkom nizu, pa se tako putuje kao na željeznici. Uz svaku devu imade čuvar, koji se brine za njezinu hranu, a i za stvari i putnike, koji su pridijeljeni dotičnoj devi.

Ja i otac smo tako zajedno putovali na jednoj devi. On u jednom a ja u drugom šurdufu.

Uza se smo imali dosta putničke hrane, voća, duhana i drugih zabavica. Imali smo i špiritnu mašinu, pa bismo kadgod pekli čaj, kahvu, a i čimbur, ama bi to bilo poteško.

Tako bi putujući nekad izmjenično spavali, a kad smo obojica bili budni obično bismo o koječem razgovarali.

Najbolje sam zapamtio, što mi je otac kazivao na tom putu, čemu je naš život sličan i kako taj primjer vrijedi za svako čeljade bilo mlado, bilo staro,

bogato ili siromašno, muško ili žensko bez razlike.

- Pa deder i Ti nama ispričaj! – umiješa se jedan sijeldžija.

- Čuješ, Hasane, veli mi otac, i dobro zapamti! Zamisli jednog čovjeka, kako ide sam samcat preko nekog ravnog polja. Nigdje nema zgrade da se sakrije, a nigdje drveta da sjedne u hlad. Taj se čovjek idući preko toga polja obazre da vidi koliko je već puta prevalio, kad ugleda strašnog lava, gdje leti za njim da ga rastrgne. Čovjek počne u smrtnom strahu da bježi. Ali ubrzo oćuti tutnjavu za sobom i po tom uvidi da će ga lav stići i da mu neće biti moguće da se spasi. Nu on napregne sve svoje sile, gajeći ipak neku nadu, pa bježi, bježi, a lav se sve više približuje.

Kad je već bio osjetio da će smalaksati, a lav ga već bio blizu dostigao, ugleda na jednom da je u trčanju stigao nad ždrijelo nekakvog dubokog bunara. U tome času čovjeku sine u glavi misao, da li je bolje prepustiti se pandžama one strašne zvijeri ili da se baci u onaj mračni bunar.

Nije bilo vremena za dugog promišljanja. On brzo odluči da je bolje spasiti se lava, pa makar i skakanje u bunar bilo očita propast. Moguće je da barem još koji čas tu produlji život, a nije isključena mogućnost da se

nenadano nađe i kakav izlaz. Samo da se izmakne od progonitelja. i najednom je skočio u bunar.

U polovici dubokog bunara bilo je izraslo nekakvo drvo, u čije grane zapadne, gdje se čvrsto prihvati objema rukama. Čim se je na svom novom položaju malo snašao, baci pogled gore nad ždrijelo provalije. Lav je već bio gore na rubu bunara i odozgo izdreljio svoja dva oka, velika kao dva suncokreta.

- E, daleko smo sad zasad! – pomisli čovjek. Iza toga se nadvini na doljnu stranu da vidi kako je tamo i da li je preduboko.

Niže sebe je u dnu mračne rupače ugledao jednu veliku zmijurinu, koja odozdo sikti i zijeva naprama njemu sa svojim otrovnim hraljama. Da ga nije ona grana pri padu zadržala, uvalio bi se u sred žvalja ove aždaje.

Po tome čovjek uvidi da se treba svoje grane dobro držati i čuvati, jer nije prispio ni dolje ni gore. S obje strane zakleti neprijatelji.

Kad je vidio da mu valja voditi ozbiljna računa o svom novom obitavalištu, smisli da će biti dobro da spuže polako niz deblo drveta, i da pregleda da li je stablo u korijenu osigurano; da nije počelo truhnuti ili se zalamati i inače, jesu li mu žile jake i duboko u zemlji pričvršćene.

Kad je dolje sa najvećom oprežnošću sišao, sve dršćući od straha da se ne bi okliznuo i strmoglavio na onu zmijurinu koja ga jedva čeka, osvjedočio se je da je korijen stabla dosta jak i žile su mu duboko u zemlji pričvršćene, te krupnim stijenama pritisnute. Ali je vidio i to kako su se među žilama nastanila dva miša i to jedan bijele a drugi crne dlake, pa ono korijenje sve po malo griskaju i glođu.

To je sad čovjeka bacilo u novu brigu. Uvidio je da ni na ovoj grani nema dugog stanka, jer će je miši kadli tadli porušiti.

Mislio je neko vrijeme, pa kad ništa nije znao proti stanju stvari da izmisli, predade se svojoj sudbini i vrati se na staro mjesto. Druge mu nema nego čekati strpljivo šta će s njim biti.

Kad je opet gore ponovno uspužio, bio je ugodno iznenađen. Bog dao pa na grani rodilo svakakvog voća. Crveni ašlama, mirisavih krušaka slatkih kao med, hurmi, oraha, smokava, naranči, šipova, šljiva i jabuka i raznih drugih hranjivih i ukusnih miva.

Čovjek, kako je svakako bio gladan i svakakvoj pomoći potreban, naklopi se na uživanje ovoga voća.

Za što se god prihvati, a ono slatko, dobro i tečno.

- Jedi, naslađuj se, žvači i uživaj, to ga toliko zadovolji i zanese, da je pri tome zaboravio i lava i aždahu i one gladavce.

- Sad, Hasane, kaže mi otac, možeš sam prisposodobiti to stanje sa našim životom na ovome svijetu.

Onaj lav, ono je meram Azrail, koji će svačiju dušu uzeti, ona aždaha jest mezar, koji neće nikoga mašiti, ona grana sa raznim voćem, ono je ovaj svijet sa mnogobrojnim blagodatima, što ih je Bog ljudima ustupio na raspolaganje. A ona dva miša, bijeli i crni, to je dan i noć i oni trajno podgrizaju i okraćuju trajanje ljudskog života na dunjaluku.

Na onakoj jednoj grani trajno se nalaze svi ljudi. I mi evo u ovome "šurdufu" i vladari na svojim prijestoljima i težak uz volove i plug i milijuneri, što sad prebrajaju svoje zlato, i dževahir

i radnik uz svoj trnokop, siromah i bogataš, muško i žensko, mladi i stari i svi bezrazlike.

Svakog u svakom času može prihvatiti Azrail, dok se čovjek i ne nada, i svakome u svako doba može doći reda da legne u svoj mezar. Sada stoji samo do nas samih, kakav mezar da zaslužimo.

To zavisi, kazao je Pejgamber alej-hisselam, o našem načinu života i načinu uživanja Božijih darova.

(...)

- A kako je ono bilo, Hadžija, sa očevim spavanjem, kad bi ti pušio, dok ste jahali na devi kroz Arabistan?

- Jest, ali morao bih vam opisati malo opširnije, kako taj "šurduf" i putovanje na devama izgleda. To je jedna od drvenih pritki opletena ljesa – poput onih što mi na njima kukuruze tučemo, koja je sa tri strane ograđena, a četvrta strana ostane neopervažena, jer se tuda uspinje. Prislone se ljestve devi na vrat, pa se tako uspne na "šurduf". Dvojica putnika zdogovorno kupe svaki za se po jednu ljesu, pričvrste je devi za samar s jedne strane s tri užeta, a protivne strane obadvaju "šurdufa" spoje sa trima dugim savinutim iznad čitave deve motkama, tako da ove motke opet drže sjedala čvršće da se ne iskrive. Iznad tih savinutih motki pričvrsti se hasura, pa oba šurdufa budu natkrivena i time hadžije budu zaklonjeni od sunčane pripeke kao u kakvoj kolibi. Oba putnika moraju uzjahati zajedno, a i silaziti zajedno, jer moraju čuvati ravnotežu. Sa sobom nose prtljage, što im treba za jednodnevno putovanje. To privežu odozdo ispod ljese. Tu im devedžija smjesti i one ljestve, te i mijeh s vodom. Deve su sve vezane jedna za drugu i to za samar. Pored ih se tako i do šest hiljada u jednom nizu, a često se upute kafilu i u dva i u tri niza. Pođe se rano u sabah, pa se trajno putuje do jacije. Stanice su od bunara do bunara udaljene redovito po čitav dan. Deva putuje bez prestanka i ne jede niti pije dok ne stigne na određeno konačište. Tu joj daju sijena sličnog našoj

konoplji, koje u snopićima donose, malo pročupaju, pa onda polažu. Daju joj još i po malo ječma.

Onoga svoga devedžiju moraš dobro paziti i mititi bakšišom i dobrom hranom, ako hoćeš da te čuva od haramija i da te sluša. On će tebi sabrati usput suharaka, svezati to u snop, pa ti to prodati, a ti ćeš u veče na tome i sebi i njemu pripremiti večeru. On hoće da mu je jelo masno. Ja sam jednom na jednom konačištu pristavio u tendžeri vode u namjeri da skuham pilav. Devedžija u tom stiže, odli svoju vodu, nasu dosta masla, poprži luk pa na tome svari pilav. Kad jede pilav, ne begeniše ga ako mu maslo ne kapa između prsta kad ga šakom zagrabi. Devedžija naime ne traži kašike nego šakom zagrabi pilava, stisne malo da se maslo okapa, a kad zalogaj metne u usta, onda onako masnom rukom potrlja po prsima, po vratu i licu, pa tako čini iz svakog zaloga, dok sve ne pojede.

Nas je mukavim (to je kramar, poduzetnik vile ili karavane i vlasnik jedne druge deve) u Jameroul-Bahru popisao, naplatio od svakog taksu i u određeni dan sazvaio da sa drugim mukavimima i njihovim grupama krenemo na put. On naplaćeni novac na polasku uruči uz revers kod državne vlasti, pa kad nas u redu u Medini ili Meki uruči kod tamošnjih vlasti, uzme "senet" o izvršenom poduzeću, pa kad se vrati natrag, onda tek dobije svoj novac na onaj "senet" a vrati revers.

Od Jameroul-Bahra do Medine putovali smo šest konaka, a od Medine do Meke ravnih dvanaest konaka sve s kafilom u "šurdufu".

Poteško je doduše, ali za veću sigurnost protiv bolesti na tome putu najbolje je što manje jesti, jer ako radi hrane počneš žedniti, onda možeš imati neprilika. Vodu moraš kupovati, a sva je muljava i mutna osim one u Medini i Meki.

Hele ono je češće bivalo u tome putovanju, samo što je onda nijesam sve pravo shvaćao. Ja sam onda pušio, ali sam to od oca krio. Jašemo mi tako na devi, otac s jedne a ja s druge strane i vazda smo jedan drugom pred očima.

Kad izgladnimo, zajedno jedemo, a redovito pružimo i devedžiji da i on založi. Uvijek kad bi što založili, otac bi moj ispušio po jednu cigaru u medeni kus, ali bi mu se iza cigare vazda zadrijemalo, pa bi se naslonio pokriviši se čevrmom po glavi, a meni bi tada rekao:

- Hasane, ja sam plaho zadrijemao, malo ću zaspati, a ti pripazi da se ja ne bih ružno zavalio!

Ja bih onda, čim bi čuo da otac hrče, izvadio cigaru, pa bih i ja u medeni kus popušio.

Pa obično jesam li ja ispušio i ostatak cigare bacio i otac se nekako dotlen naspavaj, diže čevrmu s lica i tare oči govoreći:

- E, Hasane, što ja slatko malo prospavah!

I tako uvijek i svaki put.

Tek sam pravo razumio taj očev postupak kasnije kad sam i ja stekao svoju djecu i kad sam svakom prilikom nastojao da svojoj djeci budem sevepdžija njihovoj kakvoj koristi.

Rahmet mu njegovoj dobroj duši! Dobri otac! Kakvo njegovo spavanje! Pa se bajagi i čevrmom pokrije, nek ja pod sigurno znam da on spava i da moga pušenja ne može zamijetiti.

Iza toga je Hadžija opisivao nam svoj put i doživljaje u svetim mjestima i za svaki događaj, koji mu se desio u zajednici sa ocem naglašavao je, da je drukčije ga poimao onda, a mnogo drukčije, kad je i sam postao otac i kad je ugazio u veće godine života.

Takova su sijela mnogima od nas bila od koristi.

(...)

- Bezbeli Hadžija, ti se i sada zamisliš u šurdufu, kad god ti padne na um ono stablo života u bunaru – reče neki između nas kad smo se od Hadžije sa sijela rastajali.

- To je tako, moj sinko!

- Allah emanet! Allah emanet! ■

Gajret, Sarajevo,
16. Februar 1925, IX, 4

I. Hakki:

MOJE PUTOVANJE NA HADŽ

Kako i gdje sam se konačno odlučio na hadž?

Više godina sam pomišljao na hadž. Dužnost me je na to zvala, a i želja vukla da vidim neplodnu dolinu Mekje, mjesto u kome se je Alejhissalatu-vesselem rodio gdje se je Islam pojavio, gdje i odakle je počeo svoje zrake i nauku širiti, na kakvom je to terenu bilo, na kom je teška i mučna borba započela uspješno voditi i nastavljena do pune pobjede tako da se je i njegova nauka brzim tempom raširila na sve četiri strane svijeta brzo savladavajući teškoće i zapreke koje su se pred njom pokazivale. To je tako moglo ići jer je naprijed išla neslomiva ideja, naoružana i zaštićena najčišćih moralnih principa i pune pravednosti jamčeći punu sreću i slavu svojim sljedbenicima na obadva svijeta kako cjelini tako i skupinama i pojedincima, ako je se budu striktno držali. Ta je ideja išla naprijed brzim tempom i osvajala jedan kraj za drugim – a ne sila, jer je sila slaba i nemoćna prema zdravoj ideji i nauci. Imao sam vruću želju da te krajeve i prilike u njima vidim. Ali mi je ta želja ostajala samo željom dulje vremena. Smetale su mi razne prilike i to štokad važni i stvarni razlozi a nekada i sićušne naravi sve do zadnjeg časa u prošloj 1350. islamskoj godini u kome sam se mogao

odlučiti da krenem na taj put. To se je dogodilo ovako:

Sudbina htjela i odredila da ja preuzmem očinsku brigu nad djecom mog dobrog brata merhum H. Mustafe. Merhum je savladan bolešću prije smrti a pred polazak u peti razred šerijatske gimnazije – rekao svome sinu Fadilu: “Slušaj velikog amidžu tj. mene.” Merhum je time rekao indirektno sinu kako se on više ne nada na noge dignuti, kao i to da se neće s njime više vidjeti. Ujedno je tim riječima izražena želja, da ja po njegovoj smrti preuzmem njegovu brigu o njegovoj djeci. Tako je i bilo. Sin mu je otišao, a on je kroz 20 dana iza toga svijet mijenio – Allah rahmet ejlesin – i ja sam preuzeo očinsku brigu nad njima. Merhumova je želja bila da mu se djeca odgajaju u islamskom duhu. U to je ime i dao sina u šerijatsku gimnaziju. Kada je on prošle godine položio maturu, ja sam – da udovoljim želji merhum brata – u sporazumu kako bližeg roda tako i njegova rečenog sina, odlučio da ga pošaljem na islamsku teološku univerzu Ezher u Kairu. Za to su trebale dvije dozvole. Jedna od našeg ministarstva prosvjete, da se može upisati na stranoj univerzi, a druga od egipatske vlade da mu dozvoli boravak u Egiptu. Prva je dozvola došla koncem

oktobra. Tada smo zatražili drugu od egipatske vlade. Ali ova nije došla ni do marta ove godine. I meni i mom bratiću dosadilo je čekanje ove dozvole. Hadžije su se u februaru spremale na put. Pomislio sam u prvi mah da bi ga mogao poslat sa njima da će mu oni biti na ruci kako na putu, tako i u Kairu. U to sam se ime na nekoje hadžije i obratio pismenim upitom. Odgovoreno mi je da će ga primiti u društvo. (...)

Pasoše smo primili. Brčanske su nam hadžije javile da će krenuti iz Brčkog na 10. marta ove godine. Stoga je i moj bratić odlučio da pođemo na 9. marta iz Tuzle i da tako na 10. u Beogradu prije dolaska brčanskih hadžija uredimo potrebnu vizu za prolaz kroz Grčku i da tamo kupimo potrebnu količinu strane valute. Na dva tri dana pred polazak dobio je moj bratić preko egipatskog konzula u Pireji dozvolu od egipatske vlade za slobodan boravak u Egiptu. Time smo takorekuć u zadnjem času riješeni teške brige kako će on ući u Egipt. Ali time nije riješena moja briga, kako će se on tamo smjestiti i u prvim danima snaći u sredini, čije nam prilike nijesu bile dovoljno poznate. Nu nadao sam se da ću i to pitanje riješiti sa hadžijama, ali se u to nijesam smio potpuno pouzdati, znajući da će oni

tamo biti u glavnom samo na prolazu. Stoga sam ja odlučio ići do Pireja, pa se možda otale vratiti, ako se ne pokažu kakve poteškoće dotle ili tude, a ako se pokažu, poći i u Egipat koji sam imao volju i vidjeti.

Pošli smo iz Tuzle na 9. marta podnevnim vlakom i došli u Beograd rano na 10-og. Padao je jak snijeg. Otišli smo u hotel Vilson u blizini stanice. Poslije malog odmora otišli smo na Rijaset i posjetili Hadži reis ef. Maglajlića, a onda sam ja sa pisarom Starješinstva g. Ahmetovićem otišao da kupim potrebne strane valute, a moj bratić je otišao da potraži nekoje svoje znanke i gimnazijske drugove. U jednoj mjenjačnici zacijenili su nam američke dolare po 56 Din. Držao sam da će se dolare moći jeftinije uzeti, pa smo otišli u drugu mjenjačnicu. Tu su nas pitali koliko trebamo dolara. G. Ahmetović držeci da će se moći jeftinije dobiti, ako se kaže da će ih danas sutra trebati više – rekao je da će toga trebati i do 200.000 Din., što za me, što za druge putnike koji će tog dana doći. Na ove riječi činovnik mjenjačnice otišao je tobož da vidi koliko ima dolara i da upita starijeg. Došli su oba i izjavili da imaju nešto malo i da to ne mogu dati. Vratili smo se u prvu mjenjačnicu i u njoj dobili ovaj put isto takav odgovor. Onda smo išli u treću, četvrtu, pa i u nekoje banke, ali svuda isti odgovor. Najposlije ode-mo u američku banku. Tude nam jedan stariji prijatan gospodin odgovori da ima nešto i da koštaju 56 Din. Pristali smo na cijenu. On je donio nešto preko 200 dolara. U taj čas mi je pristupio jedan mlađi službenik banke i poluglasno ga počeo nagovarati da nam ih ne daje, jer da će ih toliko platiti i banke, ali ozbiljni gospodin je šutio i nije se dao nagovoriti, već mi je dano 150 dolara a za ono više je rekao da je potrebno da se nađu u banci. Meni je držanje tog gospodina imponirali, pa sam mu se toplo zahvalio. Na njegovom raspoloženju sam vido da me je razumio. Naime shvatio je da mu se više zahvaljujem na njegovom karakternom držanju, nego li na samom

ustupu dolara koje je mogao dati po toj cijeni i drugim bankama.

Poslije toga išli smo ja i g. pisar i u druge banke pa i na berzu, gdje su se nekoji zauzimali da dobijemo dolare ili engleske papirnate funte, ali je sve ostalo bezuspješno. Stoga sam se bio odlučio uzeti od koje banke čekove glaseće na engleske funte. (...)

Ja sam imao povlaštenu novinarsku voznu kartu do Đevdelijske, pa sam tako dotle uzeo kartu i bratiću. Stoga smo ostale uzeli cijele karte ja do Atene II. klase, a on do Soluna III...

Tu su preuzeli voz Grci. Kada smo krenuli i prešli grčku granicu odmah smo se osjetili u tuđem svijetu. Kolike li promjene! Naš nam jezik ne pomaže, trebalo se je služiti tuđim stranim jezikom. Iako nijesmo znali grčki, ipak smo dobro prošli jer sam ja znao turski, a moj bratić nešto francuski, koje su jezike znali mnogi od onih s kojima smo u dodir dolazili. Uz pregledavanje voznih karti i pasoša, i grčki su nas organi pitali da li imamo zlata.

Noć je nastupila i tako nijesmo mogli proma'rat predjele kroz koje smo prolazili. U Solun smo stigli u 8 sati. Tude je trebalo čekati 2 sata i preći u drugi voz za Atenu. Stvari smo iznijeli pred vlak i trebali hamala, koji će nam ih prenijeti do jedne kafane preko puta. Tu smo imali prvu nepriliku: hotelski poslužitelji i hamali otimali su se za stvari i prepirali se toliko da je skoro došlo među njima do tučnjave. Ja sam na koncu dao stvari dvojici hamala i pošao za njima. Hotelski poslužitelji nastojeći da nas nagovore da pođemo s njima, neprestano su se inatili i za nas otimali toliko, da smo bili čisto u zabuni i u tilom času da nam ne odnesoše hamali stvari kroz svijet i ne izgubiše iz vida. Ja sam poletio za njima i zamolio jednog stražara za intervenciju. On je to smjesta učinio, te sam bio vrlo sretan i zadovoljan kad sam došao do jedne proste kafane preko puta stanice i vidio da su mi stvari na broju. Hamalima sam platio 5 Drahmi za taj prenos od par koraka.

Naše društvo – zborničke hadžije sa kojima je išao i Arap H. Edžhuri prošli

su sretnije, jer su svoje stvari prenijeli u kafanu uz samo dvorište stanice i tude otsjeli. (...)

Kako je noć nastupila, a ja pri dolasku imao prije rečene neprilike, doplatio sam bratićevu kartu do Atene i uzeo ga sa sobom u II. razred, jer sam se bojao i još takvih neprilika u vozu, pa i džeparoša kad bih bio sam u tuđem svijetu. Nu trebam priznati da sam imao otmjenije saputnike u kupeju, a među ovima i rektora grčke bogoslovije u Ateul koga su dopratili na voz dva solunska sveštenika. Kada smo odmakli od Soluna za dvije stanice konduktar je došao i odveo toga gospodina na drugo mjesto da spava, a ja i moj bratić smo ostali sami, zatvorili kupej, i legli spavati sve do svanuća, bez ikakve smetnje. Kad se je razvidnilo, ustao sam, umio se, adbest uzeo i klanjao sabah, a onda razmatrao predjele kuda smo prolazili. Bilo je to u nedelju 13. marta – dakle kad je kod nas vladala jaka zima, snijeg i led – gledali smo tude list i cvat voća, te poljske radove u punom jeku i to sve jače i jače, što smo se približavali Ateni i moru. U Atenu smo došli u 8 sati a u Pirej oko 9. Od Atene do Pireja prošli smo vozom kroz bašče i vrtove sa dospelom zeleni i kroz mnogobrojne slabe kuće nastanjene iz Turske doseljenim grčkim pučanstvom. Tuda po ulicama smo vidjeli mnogo djece i mladeži muške i ženske maskirane, jer je to bila, preduskrasna nedjelja. (...)

Došao je četvrtak /17/III 1932.). Plativši u hotelu prenoćišta po osobi po 25 drahmi i ukrcali smo se oko 5 sati poslije pola dana u turski parobrod "Ankara" i isplovili iz luke, u kojoj je ostalo mnogo što većih što manjih parobroda. More nije bilo mirno. Na me i još na nekoje od našeg društva nije to djelovalo a na druge manje više jest. Na putu prošli smo kraj Krete (Đirita). Ja sam na tom velikom otoku nabrojio nekih sedam lanaca brdâ. Po svom dosta pjeskovitom tlu – koliko sam mogao iz daljine zapaziti – držim da on pripada više Africi po svojoj prirodi, nego li Evropi. Parobrod je putovao cijelu noć uoči petka, te u petak i noć uoči subote, a more je vazda bilo negdje više a

negdje manje uzburkano U subotu oko 7 sati izjutra nazreli smo afričko kopno i približavanje Aleksandriji. Kao društvo na vaporu smo se lijepo i zabavljali, kako međusobno, tako i sa drugim nekim saputnicima.

Mornari i osoblje parobroda su nas nekako znatiželjno gledali. Mi smo držali da su oni svi ili bar većina muslimani, ali prema njima u prvi mah nijesmo onako bratski postupili kako to čine međusobno muslimani kada se sastanu pa makar bili raznih nacija, jezika i običaja; jer nijesmo vidjeli na njima islamskih znakova pa smo zato prolazili pokraj njih, a i oni pokraj nas kao pokraj nepoznatog svijeta. Ali kad je naš prvi ezan odjeknuo parobrodom i mi prostrli naše sedžade i deke, da klanjamo akšam, 2 – 3 su od njih doletjeli i klanjali sa nama. Iza namaza smo sa njima razgovarali. Jedan je od njih pripadao staležu ilmiye. Naše ilahije i stare turkije su slušali sa zadovoljstvom, pa i samo teglili ilahije i turkije. Jedan je – koliko se sjećam – proučio i ašere lijepim i pravilnim kiraetom. Došli su i na jaciju i na sabah.

Često smo sidjeli u salonu II i III bolje klase. Tu je posluživao i jedan Rus musliman izbjeglica. Bio je uslužan. Mnogo nas je gledao i promatrao. Tužio mi se je na malu platu i zaradu.

Drugu noć, uoči subote, kad je moje društvo otišlo spavati a ja se još zadržao u salonu, pristupila su mi dva mlada Turčina i počeli sa mnom razgovarati odnosno – vidjevši me u saruku i štošta pitati. Razgovor je došao i na turske reforme. Jedan je od njih pokušao da ih općenito brani i kako nije arabista, a htio je da pređe na izvor Islama – svrnuo je odmah na potrebu jednog dobrog prevoda Kur'ana azš. Ja sam ga malo pustio da govori, onda sam zauzeo svoje stanovište u pogledu prevoda. Naime, da muslimani trebaju učiti ne samo arapski jezik kao takav, nego uz druge potrebne znanosti za pravilno razumijevanje Kur'ana azš. još posebno i ilmi belagat tj. nauku o gipkom i jedrom dijelu arapskog jezika i njegovim finesama, čim baš najviše Kur'an azš. obiluje. I baš ta Njegova jedrina

(belagat) čistoća i gipkost (fesahat) i finese (mehasini lafzije i manevlje) sadržaj u malo riječi mnoga i poznavaočima tih znanosti jasna značenja, čega u drugim jezicima neima, pa tako doslovčani prevo ma na koji jezik ne mogu imati te jedrine i pune sadržine pa ma kako bio vješt prevodilac.

On je moje izlaganje ozbiljnim licem pozorno pratio, a njegov drug mi odobravao i povlađivao. Ostali smo u tom razgovoru tako dugo, dok nas Rus poslužitelj nije upozorio, da će se svijetlo zatvoriti, jer su svi putnici bili legli i pospali, tako smo i mi naš razgovor prekinuli iza pola noći. Nijesmo se više sastajali, pa tako ne znam kakav su sud imali o meni i mojim izvodima.

Na parobrodu je bio i jedan viši činovnik tog parobroda Musliman Jugoslaven od Skoplja, koji nije baš glatko govorio našim jezikom. Bio je prema nama uljudan i susretljiv. Bili smo kod njega u kancelariji radi pasoša, te sam tom prilikom vidio kako mu ne ide glatko njihovo novo tzv. Kemalovo pismo – ili pravije po njima za turski jezik preudešena latinica, jer je teško preći sa arapskog razgovijetnog i brzog pisma, koje se je bilo sraslo sa njima i njihovom dušom na tuđe strano pismo pa još preudešavano i koje je tako izgubilo i izvjesne svoje originalne oblike¹

Na brodu je bilo i ženskinja. Za jednu stariju debelu i jednu mlađu mršavu sa kojima je bio i jedan šeširlija ja sam mislio, da bi mogle biti nove moderne Turkinje. Govorile su turski. U subotu (19. III) poslije sabaha bilo je vrijeme lijepo i mi smo sidjeli na bašu đuverte (na palubi prednjeg dijela

broda), kahvu pili, šalili se i teferičili. Te su ženske došle sa svojim pratiocem u našu blizinu, gledale neko vrijeme morskpu pučinu, a onda sjele u našoj blizini i našle priliku, da razgovaraju i sa nama. Debela se je raskokotala, a mlađa je šutjela, štokad se nasmiješivši kojoj dosjetci. U razgovoru smo razumjeli, da su židovke iz Turske. Na upit: kuda putuju odgovorila je mlađa: u Kairo. A na upit H. Muderis ef. zna li arapski, odgovorila je: "šuvejja", (pomalo). Tu sam arapsku riječ prvoč u životu čuo tude od te židovke. Dulje sam mislio, dok sam odgonetnuo, da je to deminutiv (ismi tagsir) od šej-un (nešto), jer taj izraz nije poznat u arapskom književnom jeziku. On je egipatski provincijalizam; jer se i u Hidžazu čuje veoma rijetko.

Parobrod je unišao u luku Aleksandrije oko 8 sati izjutra, isturivši razne zastave. Ja sam upitao onog koji ih je isturao, šta one znače, te mi je odgovorio, da je jedna tog parobroda, druga turska, treća egipatska kao države u koju dolazi, četvrta znak pošte, peta zdravstvena i još nekoje druge. Prije pristaništa, ustavio se je parobrod na nekih 500 – 600 metara. Tu je došla u jednom motornom čamcu egipatska policija i zdravstvena komisija. Nama je povratila uprava parobroda naše pasoše, i dala nam neke crvene cedulje te smo ih mi predali policiji. Oni su ih pregledali, a i nas, ali su nas samo pogledali zdravstveni organi, za tim vratili nam crvene cedulje, a zadržali pasoše. To je trajalo sve do iza 10 sati, kada se je parobrod krenuo i došao na pristanište.

Moje putovanje na hadž

Kada sam se tako odlučio definitivno na hadž, osjetio sam u duši jedno ugodno raspoloženje, koje je raspršilo sve dotadanje moje brige i kombinacije. Ono me je upravo očeličilo tako, da su predamnom iščezle i sve možebitne teškoće puta, nezgode i drugo, što mnogi sebi pretpostavlja za daleki put. Tako sam ja u potpunom raspoloženju promatrao i razgledao krajeve, kojim je naš voz jurio.

¹ Emir Šakjib Arslan, koji izvrsno vlada francuskim jezikom, piše njim i čita ga, nije mogao da čita naša imena i prezimena pisana našom – za naš jezik preudešenom latinicom. Ta ni oni Turci, koji su znali latinicu od prije i čitali njom pisana francuska ili koja druga djela, nijesu mogli jednostavno i glatko preći na novu svoju posebno kombinovanu latinicu. Mi to dobro znamo i po sebi. O tom je u "H" bilo govora.

U Misiru možeš unijeti sa sobom u željeznicu koliko hoćeš stvari. Koliko smo mi kao daleki putnici unijeli svojih stvari sa sobom, čini mi se, da je svaki naš saputnik, Egipćanin, unio po dvaput toliko u isti vagon. Kako tamo u III klasi neima rafa ni čiviluka, sve su te stvari ležale ispod klupa, između klupa i po prolazu kroz vagon tako, da se je i kondukter mučio pri pregledanju karti. Policajac, koji je nas pratio i nosio naše pasoše, nije se od nas odmicao; držao se je ozbiljno i nastojao, da se drugi putnici ne umiješaju među nas, ali nije uspio. Baš je na mojoj klupi do mene sjedio jedan Arap, prema meni dva i četvrti na svojim stvarima a do naših klupa. Kod izlaza i prelaza su se stvari više izdavale kroz prozore, nego li iznosile sa sobom.

Kada smo krenuli iz Aleksandrije, počele su pjevati nekoje crnomanjaste, debele i postarije Arapke. Za me je to bilo iznenađenje, koje je brzo prošlo, kad sam vidio, da to ne pobuđuje nikakva interesa ni kod mladih ni kod starijih Arapa u vagonu. Žene proste i na njih se nitko i ne obazire.

Željeznica je jurila kroz bogatu dolinu Nila. I sve što smo se više od Isken-derije odmicali, sve smo više i više tonuli u bujno zelenilo i prirodno bogatstvo plodnoga Misira. Za nas evropejce je taj put donosio svaki čas nešto novo, koje se je, takorekuć i obnavljalo, da to bolje promotrimo i zapamtimo. Hurmaluci, devele male i velike, smeđe, mrke, žute i bijele; njihov spori i ukočeni hod; njihovi veliki tovari, kako se hrane i leže, zatim ugojene velike kature i magarci; te u dužini po kilometar i više, pokraj pruge kao živa ograda gusti i u debli- ma i preko 20 cm. debeli, a preko metra visoki kaktusi² kujruklije ovce i ovnovi, goveda sa malom gutom kao rezervom masti na ramenicama izvlačenje vode iz Nila i nilskih jarkova okretanjem rukom jedne male od fučije poveće drvene

sprave i tako natapanje povrća i usjeva ili očišćenje njive, koja se time pripravlja za novo oranje i usjeve pamuka, kukuruza i drugog. I na kolo iz bunareva se tako vadi voda za istu svrhu. Oni nali-ju njihovu vodom toliko, da se nikako zemlja ne vidi, već izgleda kao velika bara ili jezero i čekaju dok se ta voda uvuče i osuši toliko, da se zemlja može orati i obrađivati, pa je tada i obrađuju. Svaki pedalj zemlje je obrađen da je to milina pogledati.

Arapsko selo, kuće i zgrade misirskog fellaha (seljaka) čine na nas na prvi pogled slab utisak. Skoro su sve na otvorenom polju bez bašča i krošnjastog drveća u avliji i okolici. Te kuće i zgrade dosta su u gustu stale. One su zidane ćerpičem, bez krova, -sa samim debelim tavanom i sa jedan ili dva mala prozora. Na prvi pogled to čini silan kontrast (tedad) sa prirodnim bogatstvom tih krajeva. Ali se sud mijenja kad se uvaži da tamo padne kiša samo dva do tri puta u godini, da su tamošnje klimatske prilike sasvim oprečne našim i da oni ne znaju za studen ni od jednog stepena ispod ništice. Mi pri gradnji kuća i podizanju glavnih zgrada imamo pred očima dugu zimu i veliku zimsku studen, te se tako s te strane brinemo kako ćemo zimu preturiti i prema njoj udešavamo naše zgrade, pouzdavajući se još u ugallj i cjeplju da se odhrvemo našoj zimskoj studeni. Oni ne vode računa o zimi, protiv koje može pomoći naložena peć te dobar jorgan, ćebe, kaput, gunj, čakšire, dobra i jaka obuća i drugo, nego se brinu kako će izdržati vrućinu njihova dugog ljeta. Protiv vrućine pomaže samo debeo hlad zaštićen od vreljih vjetrova. Takav hlad daje od ćerpiča debelo zidana kuća sa debelim krovom od zemlje i sa što manjim prozorima kojih ne bi trebalo da nije potrebe svježem zraku, i bar najnužnijem svijetlu. Uz to radi vrućine koža i najnužnije odijelo se ne mogu sa sebe skinuti, kao što se može obući kaput i drugo protiv zime. To je diktiralo egipatskom fellahu da pravi onakve kuće u svojim plodnim, ali ne i šumovitim krajevima. Tamo se steća

šuma ne vidi, a rijetki su i umjetno odgajani mali gajeji³.

Imali smo na tom putovanju i dva prelaza, jedan u Ismailiji a drugi u Benha. Kod prelaza treba biti oprezan, jer vlakovi malo stoje na stanicama i ne daju nikakvih znakova pri polazu. Svud su kroz Egipat dvostruke tračnice, pa se tako vlakovi križaju u putu a ne na stanicama i tako ne čekaju jedni na druge. (...)

Kad je ezan zaučio, otišli smo u džamiju, koja je tolika da u nju, držim, mogu stati svi muški stanovnici Jambu-ua. Džemata je bilo dosta. Prostrta je hasurama, na kojima je bilo pijeska, jer je tlo pjeskovito i vjetrovi pijesak svuda nanose. Kasnije smo otišli u čaršiju, u kojoj ima i nekojih malih manufakturnih radnja, ali su većinom hakali i sitničari. Imaju i dvije – tri siabe aščinice. Ja sam u jednoj pojeo ćevap, pa su došli i još nekoji naši i tu i oni jeli. Ima tu i jedan dva sarafa, te smo kod jednog mijenjali naše papire za hidžaske groše i rijale⁴. Na nenadanu vijest, da ćemo još te noći putovati za Medinu, brčanski hadži muderis ef. sa još nekim drugovima otišao je u rečeno nadleštvo, gdje su nam pasoši vizirani i tamo su za svo naše društvo uplatili takse za autobus do Medine. Platili su po osobi taksu koja je odgovarala 6½ engleskih zlatnih funti. Na brzu smo se ruku iza akšama, spremili i čekali

² Kod nas u nekim krajevima zovu taj cvijet "babin jezik", a u Posavini "svekrvin jezik" valjda za to što je previše bockav. Moderne i emancipovane se punice sada u tom natječe sa svekrvama);

³ I naše mnoge pilane i drvena preduzeća izvoze dosta drvene građe za egipatske gradove.

⁴ Rijal je hidžaski srebreni novac u veličini bivše austrijske pelokrune. Hidžaska mu je vrijednost 22 groša, što u našem novcu iznosi nešto oko 20 dinara. Imaju i pola rijala i četvrtinu, te od nikla komade po 2, 1, ½ i ¼ groša. Svog zlatnog i papirnatog novca nemaju. – Sva državna nadleštva i ustanove traže i primaju samo engleske zlatne funte, ako se radi o sumi novca, koja iznose jednu funtu ili više, a rijale i svoj novac za manje sume i kao nadomjerenje na te funte. Neće papira ničijeg, a niti drugog zlatnog novca. Iznimka u tom čine samo u Janbu'-u, gdje su nam primili po kursu egipatske i engleske banknote kao takse za auta.

kad će nam se javiti, da je autobus došao. Sa hadžijom je bilo natezanja za sobu. Tražio nam je – čini mi se – po 10 groša po osobi što smo tude bili pola dana. Kad smo mi na to pristali, držeći da se radi o hidžaskim groševima, on je uporno zahtijevao misirске groševe. Čini mi se da mu je nešto utučeno, ali je uglavnom on pobijedio. Ja sam mu – u sporazumu sa nekim drugovima isplatio za svo naše društvo, ali je on otišao i još od nekih naših naplatio, i tako je taj han više prihvatio mene za ruku negoli druge.

Jacija je bila, a mi još nijesmo bili pozivani, da polazimo te smo tako u hanu klanjali seferiju. Tad su došli hamali, uzeli naše stvari i pronijeli ih na jedan širi plac u blizini džamije. Tu su bila dva ili tri autobusa. Malo smo čekali, a onda pohitjeli stvari unositi, po krovu i naokolo vezati jer kolikogod stvari imaš, možeš sa sobom u autobusu ponijeti. Valjalo se je dobro stisnuti, jer u svaki takav autobus sjeda 18 putnika, te šofer i njegov pomoćnik. Autobus se je napunio i ja sam bio ostao napolu. Mi smo vikali i protestirali, da ne možemo svi sjesti i da treba još jedna “sejjara” (autobus) da u njega nekoji sjedemo, ili da stvari prebacimo, ali nam to nije pomoglo. Stisnuli smo se i pošli kroz uske ulice Jambu’a. Došli smo na jedan drugi trg, gdje je bilo još auti, pa i praznih. Mislili smo – a i Šejh Emin je nastojao – da ćemo tu moći nekoji preći ili nešto stvari prebaciti. Ali uzalud. Morali smo još i benzin međuse primiti. Tu smo stajali prilično dugo. Nekoje radnje i kahve su bile otvorene. Kako nisam bio večerao, uzeo sam tu hljeba, a imao sam sira koji sam nosio još iz Skonderije i maslina iz Grčke. Pošli smo otale jednom širokom ulicom. Cijela kolona bila je autobusa. Išli su u tri reda. Opet smo stali pred jednim nadleštvom do gradskih kapija. Ne znam radi čega se je tu stajalo. Kapije su se otvorile i mi smo krenuli dalje. Autobusa je bilo mnogo. Lijepo ih je bilo vidjeti kao kakove velike sva-tove. Ravnica pokraj mora, noć vedra i ugodna, autobusi malo porazmakli,

jedno svjetlo zamakne ili promakne drugo, treće i četvrto izbija i juri, tek-jbiri i telbije se čuju, susrećemo štog-dje i Arape sa devama, proletimo štog-dje i pokraj nekih grmčića. Meni je izgledalo kao da neprestano idemo niz lahku nizbrdicu i da se ne udaljujemo od mora. Ali nije bilo tako. Počelo je dolaziti i ponešto uzbrdo i zamjećivati se i nekih šumica. Ali se po noći nije moglo razabrati, šta je to. Na jednom mjestu smo projurili i pokraj nekakvih kuća i zgrada. Koja su bila doba noći ne znam, kad smo pošli uz jedno pje-skovito brdo. Autobus je štogdje teže kroz pijesak prolazio. Na jedanput je stao i nije mogao da ide. Šofer je zavikao da izidemo svi i da tiskamo au-tobus. Izišli smo i tiskali, jer nije bilo druge, ako ćemo put nastaviti. Opet smo sjeli i pošli, ali nijesmo daleko od-makli, opet je zapao u dubok pijesak. Vratio ga je šofer natrag za kojih 100 metara, te smo opet izašli. Šofer ga je tude ostavio, da se hladi motor. Dru-gi su autobusi dolazili i nekoji pokraj nas prolazili, ali se ne sjećam, da je i jedan do nabrdo izašao a da nije u tom pijesku stao i da nije tiskan. Mi smo i neke druge autobuse tiskali, jer nam je šofer govorio, da će i oni naš tiskati. Ali to nije bilo tako, jer oni čim su izišli na brdo i dokopali se i tvrdog puta, otišli su dalje ne obazirući se na nas. Naš se je autobus nekoliko puta nagonio, da prazan izađe na brdo, ali se je ustavljao nakon 20 – 30 metara i šofer i njegov pomoćnik odgrtali su pijesak ispod koleta i pred njim po ne-koliko metara razgrtali i tako dovera-li dok se je izašlo na brdo. Mi smo tu pješačili oko pola kilometra, a možda i više. Tu je kraj nas prošlo i nekoliko Arapa sa devama.

To se mjesto zove Fidžadže. Šejh Emin i drugi Arapi su mi pripovjedili, da su haramije prije 40 godina na tom mjestu na kom smo se mi mučili sa pi-jeskom i autobusom – pobili cijelu ka-ravanu od 600 magribskih (marokan-skih) hadžija i opljačkali ih, a sada tuda i pojedinci idu i bez pomisli, da će biti opljačkani, pa za to ne nose ni oružja niti što drugo za obranu.

Sa brda smo krenuli prije zore. Noć tako je bila vidna i vidjele se gore pla-nine, nijesu se mogle bolje promatra-ti. Ukazala se je i zora i tako počelo rasvanjivati. Predjeli su se ukazali u pravom svom obliku. Brda i planine su stršile u vis. Kamene litice su jedna do druge skroz kao gusta šuma. Ali nig-dje zelenila, sve je crno i šuti nijemo. Prava pustinja. Ali za nas vrlo intere-santno, jer u njoj mjesto straha, vlada puna sloboda i sigurnost.

Prije izlaza sunca na pola sahata ili malo više došli smo u jedno arapsko selo – Birusaid, nekada gnijezdo hara-mija a sada slobodna stanica odmora za putnike, kojima tamošnje bedevije (beduini) nude za jeftin novac svega što imaju. Čim smo izašli iz autobusa, do-nijeli su nam Arapi vode, te smo abdest uzeli i klanjali sabah. Šoferi su legli spavati. Mi smo iza sabaha sjeli u pri-mitivne arapske hladnjake, na njihove lijepe okrugle hasure, naručili čajeve i odmarali se. Ja sam malo izlazio, hodao i promatrao položaj tog bivšeg gnijezda i pozicije haramija. To je jedna ravni-ca od kojih 20 – 30 dunuma okružena prirodnim zidom za čovječiji boj: Ni najbolji stratezi tehničari ne biše ga bolje uredili i postavili. Ulaz u to mje-sto je otvoren za kojih 10 – 12 metara, a izlaz prema Medini nešto malo širi. Tu smo se zadržali preko dva sahata. Oko nas su se kupile Arapke i Arapčad i tražili, da ih darujemo. Arapčad su i igrala i uz pljeskanje rukama pjevala vrlo skladno i lijepo beduinske pjesme, ali nama nerazumljivo. Ja sam zapam-tio samo jedan bejt (dvostih) od jedne male Arapke: Ela jelhudždžadž tukj-teb hadždžetukjum. Alin hin’ sallmon ila bejli-nnebi’. Ovo bi moglo značiti. O hadžije, određeno (upisano) je vaše hadžsko putovanje odavle zdravo do kuće Božjeg poslanika. Ili drugim riječima: O vi hadžije, zdravo i sretno putovali do Časnog doma, kome ste naumili.

Počeli smo vikati šofere, da idemo. Oni su se lijenili, ali su na koncu ustali, napumpali gume, motore uredili i tako smo putovanje nastavili.

Put od fidžadže preko Biru-sai-da sve do u dolinu išao je ponešto na

niže, a sa obje strane do Medine bile su crne kršovite planine tako, da cijeli kraj izgleda kao nasut ostrim vršcima i vrhovima litica i stotinama metara visokih pećina. Teren puta je bio dosta tvrd, pa smo išli brzo. Pokraj puta je bilo štogdje i rijetkih zelenih grmčica, kojim se njihove izvrsne većinom crne sjajne dlake kože hrane. Tih smo koza na putu najviše vidjeli i skoro bez iznimke sve su zdrave i debele.

Kada smo sišli u dolinu teren je bio teži, pijesak je bio dublji i tako je autobus išao teže. Jednim krajem ide i korito rijeke, ali potpuno suho. Samo na jednom mjestu između brda dolazila je jedna jača rječica i oko nje ima i zida i nekih naprava, a u toj ravnici i na prebrdalju na lijevoj strani nekih njivica, vrtova i usjeva.

Kako mi je rekao Šejh Emin Medinelija, od Biru-ssaida pa dalje taj se teren i dolina zovu Dirul-hamdeh.

Prije pola dana došli smo u Džudeju. To je jedna bedevijska naseobina. U brdu na lijevu stranu našeg dolaska ima nekoliko kamenom i ćerpičem zidanih kuća, a i koliba. Niže tih kuća u dolini su kahve, a još niže uz rječicu dobri hurmaluci. Tu smo se zaustavili, pili čajeve, malo pojeli iz svojih čanti i uzeli lubenica. Jedan star Arap, crn, sjedio je kod nas. H. Muderis ef. ga upita: Kjem hadžen katelte? (Koliko si ubio hadžija?) On je na to šutio očito nezadovoljan. Na to je H. Muderis ef. opet u šali dodao: El-jevm vahid, mašallah, bukjure hamse' inšallah (Danas jednog – mašalla, sutra pet, ako Bog da). On je i dalje šutio. Može biti da neimam pravo, a ja sam iz te takove šutnje naslućivao da su te riječi podsjetile starca na prošle haremijske dane slobode, kojoj su Vehabije odlučno na kraj stale. Dali smo mu duhana i nešto jela. Primio je. Na oštru intervenciju kahvedžije, njesu nas Arapčad previše opsjedala u hladnjaku i uznemirivala kako se umiju okupiti oko auta kad on gdje god stane. Gdje god auto stane u putu, što no reknu: ko iz kuma nikne bar po nekoliko velele arapčati zaviču: Ebuj hat hahšiš (Oče, daj bakšiš), a znaju i podulje trčati za autom vičući: Ebuj irmil (Oče,

baci!). Kad im se baci i jedno od njih to u pijesku nađe i uzme, neće drugi na njega navaliti i otimati. Mirno se vraćaju natrag odakle su došla.

Kada smo tako nekoliko posijelili u Džudeji, nastavili smo put. Došli smo u jedno nešto jače nastanjeno mjesto, kome se sada već imena ne sjećam. Stali smo malo i tu, ali nismo izlazili iz autobusa. Kad smo krenuli dalje, pijesak je bio dublji. Autobus se je kretao teže, pa je i zastao. Arapi su došli i tiskali ga prilično dugo. Onda je išao oko 100 m pa je opet zapao. Opet su Arapi došli i tiskali dok nismo došli na jedan utrveniji kolosijek i tako negdje lakše, negdje teže bez tiskanja putovanje produžili i došli u Musejdžid.

Musejdžid je mjesto dosta življe od onih mjesta kroz koja smo prolazili i u kojima smo se zadržavali dotle na putu od Jambua. Ono je na putu kojim ide saobraćaj autima Mekjkja – Medina preko Džidde i Rabiga kao "mikata" gdje oblače ihrame hadžije kada idu tim putem iz Medine u Mekjkju.

Naš autobus nije pošao ravno pred kahve kao dotle na drugim mjestima. Prošao je oko 150 metara dalje, napravio krug i ustavio se na suncu pred jednom zidanom prizemnom zgradom. To je neko nadleštvo – karaula. Ako se pravo sjećam tu se može predati i pismo i brzojav. Stajali smo 5 – 10 minuta dok su šoferu pregledane ili izdate neke isprave, a onda je autobus pošao kahvama i s nama zajedno unišao u jedan veći i prostran hladnjak. Izašli smo, uzeli abdest, klanjali, čajeve pili i odmarali se. Tu je bilo sirova, pečena i varena mesa, pilava, čorbe, jaja za čimbura, hljeba, soli, duhana i bostana i još nekih namirnica. Što u čemu su ponešto skuplji nego na drugim mjestima.

Meni je uoči upalo veoma pristojno držanje jednog u čisto arapsko odijelo obučenog, oko 25 godina starog crnog Arapa. Htjeo sam sa njim doći u do-dir. Prišao sam mu i upitao ga: kako se zove to mjesto. Odgovorio mi je – kako sam ga ja razumio, - Musejjit, pa sam to tako bio i zabilježio. A na upit: Kem min hina ilel Medine? (koliko

ima oдавle do Medine?) reče veoma prijazno: Takrib' sa-atejn (po prilici 2 sata) Ja: bissejjare? (autom?); on: na'm (da)... Iz njegova držanja prema meni kao nepoznatom mu čovjeku i pripravnosti da mi iziđe u susret, vidio sam u njemu jednu plemenitu dušu bolje stojećeg stanovnika badije (beduina iz pustare). Nu, kako on nije govorio fasih (čistim gramatičkim arapskim jezikom) nijesam mogao, da se sa njim upustim u širi razgovor o njihovu beduinskom životu, običajima i prilikama, pa iako sam vidio, da je od prirode darovit. Sada još žalim, što ga nisam upitao kako se zove i odakle je.

Naš se šofer lijeno da pođe iz Musejdžida. Šoferi to obično čine radi bakšiša. Kada smo klanjali ikindiju, tražili smo da se polazi i pošli smo. Opet je stao pred onom karaulom, a onda smo putovanje nastavili. Odatle se je počelo počesće viđati i ponešto zelenila. Bilo ga je ponajbolje oko pola puta prema Medini, odakle na desnu stranu jednom dolinom vodi put prema Bedru, gdje je bila prva znamenita historijska bitka između muslimana i kurejških idolopoklonika (mušrikja) koja je okrunjena velikom pobjedom Alejhisselamovom i njegovi drugova (ashaba) i koja je munjevitom brzinom pronijela islamsku slavu, snagu i ideju na sve strane Arabije i tako počele cijele porodice i plemena u islam prilaziti. Veoma žalim da nas put nije vodio preko Bedra, da vidim tamošnji teren i pozicije, gdje je ta časna i slavna borba vođena, i koja se nikad neće zaboraviti niti izgubiti svoju nedostiživu znamenitost kako za islam i njegovo širenje, tako i u razvoju ljudstva i ljudske historije.

Nije prošlo dugo, sunce je zašlo i nastupila vedra arapska noć. Šofer je salio zadnju kantu benzina u motor i bacio je na putu. Kad se je mrak počeo jače hvatati i tako se nije mogao teren razmatrati, meni se je činilo, da mi sa autobusom koji je tuda najbrže jurio idemo naniže nekim pobrdaljem i kosama sa obukama i da su kraj puta doline. Ali kad smo počeli susretati i sa jedne i sa druge naše strane duge redove natovarenih deva udaljene od nas

po 10 – 15 metara, vidio sam da je to široka ravna pješčana dolina kakvom smo i dotle putovali i da i grad Medine Medinel-mu ... leži na takvom terenu.

Prije Vehamijske vlasti slušao sam od prijašnjih hadžija da nijesu hadžije ulazile po noći u Medinu. Noćili bi prije nje i sutradan rano pošli, te bi svi zdravi i sposobni sašli sa deva na mjestu, sa kojeg se opazi Kubbel-Seadet – visoko zeleno Kubbe na Alejhisselamovu Merkad-šerifu, i odatle uz salavate, tekj-bire i telbije išli pješe iz počasti prema Grobu najpribranijeg Božjeg milosnika. Mi te sreće nijesmo imali, jer su to Vehabije ukinule, te smo tako išli i iza akšama ravno u Medinu. Meni ovo nije bilo pravo, ali je tako moralo biti. Na jednom mjestu pred Medinom gdje je bilo više kahvi i dućana rasvijetljenih jakim hava-gazom, zastao je naš autobus. Nijesmo izlazili. Jedan dućanlija je prišao našem autobusu i ja sam ga upitao arapski kako se zove to mjesto, i koliko ima još do Medine a on mi odgovori: Bi'ru Ali (r. d.) (Hazreti Aliju bunar) i za desetak minuta ste u Medini.

Već sama ta riječ "Bi'ru-Ali" (r. a.) prenijelo me je u mislima u veliku i slavu prošlost prvih islamskih decenija Hazreti Alin bunar i pa to je djelo humanosti kulture i, napretka koje jasno govori kako su prvi muslimani činili hajrove i shvaćali Alajhisselamovu uputu "Hajrunnasi men jenfeu-unase". Najbolji je čovjek, koji ljudima koristi.

To je bunar, a ne kakav ukočeni ni-jemi spomenik, na kome se više odra-žuje umjetnikova vještina i umjetnost nego li veličina onog koga takav spomenik prikazuje. To je djelo kojim se danju i noću koristi narod neprestano preko trinaest vjekova. Ono izrijekom potsjeća kroz cijelo to vrijeme na veličinu i velikodušnost jednog od najvjernijih drugova Božijeg poslanika. Njegova zeta, u boju neustrašivog najslavnijeg viteza i junaka toga doba, sa koga se veli: La feta illa Ali, la sejfe illa Zulfikar. Neima viteza nad Alija, neima mača boljeg od Zulfikara,⁵ a istodobno

velikog islamskog pravnika, teologa, čistoslova i državnika, koji je u svemu vođen samo čvrstim Imamom, Kur'an-skim hidajetom, te životom i uputama Božijeg poslanika.

Voda u Arabiji znači mnogo – pola života pa i više. Ko tamo sa takom blagodat, sa takovim darom dolazi narodu, svakako im je od najboljih prijatelja, i od najvećih dobrotvora. Arapi vele za vodu: El-mau eazzu melkudin ve erhasu mevdžudia. Voda je nešto najskuplje gdje je neima, a najjeftinije gdje je ima (u izobilju). Hazreti Ali r. a. je u cijelosti i dušom i tijelom bio predao islamu, pun je njegov život velikih djela, koje je činio samo u ime Boga džš. i služnja svojoj vjeri Islamu, pa nije zaboravio ni na vodu i dospio je da i to učini.

Ja razmišljajući o tom, autobus je krenuo i za kratko vrijeme zaustavio se na jednom prostranom mejdanu, na kom je stajalo još mnogo autobusa i jed-nopreženih dvokolica. To je periferija unutar bedema Medinei-munevvrekod velike zidane željezničke stanice, koju je u svoje vrijeme podigao zadnji veliki sultan i Halifa kao hadimul-Haremeju (sluga dvaju časnih Harema – Mekjkje i Medine) Abdul-Hamid han II.

Izašli smo i iznijeli naše stvari iz autobusa. Malo smo tu stajali i očekali dok nam je došao bosanski delil Šejh Ibrahim Zahid, s nama se upoznao, predao nam hošgeldiju, našao potrebna kola za naše stvari, potovario ih, te smo onda – bar odatle – krenuli pješ-ke u časni grad Medinei-munevveru i za kojih 20 – 30 minuta došli smo kroz tiješne ulice između visokih kuća njegovoj vejali – njegovu domu. (...)

Nije prošlo dugo, mi smo se u vek-jali sabrali. Delil nam je donio dobar ručak kao i prošlu večeru. Koliko se sjećam, bila su ista jela i svi smo lije-po jeli i najeli se.

Po starodrevnom običaju delili u Mekjkji i Medini dadnu hadžijama po dva obroka. Prije Vehabija dok se je pred Medinom naćalo i u grad ulazilo rano pješe, kako sam to prije naveo, davali su ručak i večeru isti dan, a sada daju večeru ono noć kada se dođe i ručak sutra dan, a onda se hadžije

same brinu o svom jelu, ili idu u ašči-nice ili sami sebi spremaju i kuhaju, a u vekjali ostaju koliko hoće, a delil ili koji njegov čirak (pomoćnik) ide i dalje a njima u Haremi-šerif, provo-di ih zajednički sve skupa iza svakog namazskog vakta osim iza jacije, se-lamom Alejhisselamu i Njegovoj dvo-jici drugova Ebu Bekri Saddiku i Ha-zreti Omeru r. anhuma onako ili uz nekoje manje promjene, kako sam to prije (Vidi "H." br. 47) preveo i opisao kako je prvi put mene sama provodio. Tada iza tog drugog jela se dadne de-lilu novćani dar obično u zlatu, funtu, dvije, pet koliko ko hoće i može. A ako nema zlata onda sumu u drugom nov-cu, koja odgovara sumi u zlatu. Tako, nam je delil iza toga ručka saopćio da se trebamo dalje sami brinuti za hra-nu, čaj, kahvu i drugo. Ja sam to sve tako čuo i od prijašnjih hadžija, ali sam za boju sigurnost zamolio delila da nam to razjasni, a on je to navede-no još jedanput nam ponovio. Kako se je meni delilovo jelo svidjelo, a tako i ostalom društvu, predložio sam, da ga zamolimo neka nam on daje jelo i drugo sve dok budemo u Medini. Osim jednog dvojice, bili smo svi za to. Tako smo ga zamolili, a on je pristao. Samo merhum H. Z. Fejzić, koji je od kuće ponio dosta jela za puta, ostao je da se sam hrani. Ne sjećam se tačno, ali mi se čini, da smo tada dali delilu novćani dar u sublizim iznosima, ali ne baš potpuno jednako.

Ali smo se tim riješili brige o jelu. To je za nas bila blagodat, bili smo komotni ići u Haremi-šerif, ići po dru-gim zijaretima, hodati po čaršiji, be-zistanu itd. što je osobito vrijedno u tuem svijetu. Nijesmo se pogodili sa delilom za jelo i drugo. To je ostav-ljeno, da mi sami ocijenimo po svojoj uviđavnosti.

Iza ručka smo se spremili i otišli u Haremi-šerif na podne namaz. Dnevni namazi podna ikjindija se obavljaju uz ikamet kao i kod nas sciamom (učenjem u sebi), te uz pratnju tekbira po mue-zinima jakog i jasnog glasa, jer je Ha-remi-šerif golem, a džemat veliki. Na svršetku namaza iza sciama je razlika

⁵ Zulfikar je ime Hazreti Aline r. a. sablje)

u tom, što muezin ne uči: "Allahumme ente-sselamu ... kao kod nas niti se uči zajednički tesbih ni dova. Ko šta hoće učiti, klanja dalje i dovu čini.

Kad se je namaz tako obavio, delili su svoje hadžije sakupljali i vodili ih Merkadi-šerifu na zijaret sa njima selame donosili na Božijeg poslanika i na Njegova dva druga onako, kako sam to opisao kod mog prvog zijareta. Tako je i naš delil nas sabrao i tamo doveo. Tako se iza namaske pobožne tišine nižu selami na Božijeg poslanika i na Njegove drugove po grupama kako tamo dolaze i tako se glasovi pojačavaju dotle da sav Haremi-šerif i njegova brojna kubbeta odzvanjaju jekom dirljivih selama koji sačinjavaju veoma dirljiv, impozantan i veličanstven prizor u duši, koja osjeća veličinu mjesta i položaja na kom se nalazi.

O samom Merkadi-šerifu ili Hudrei-muattari (Turbetu Božijeg poslanika) ovdje mogu reći samo to, da je zidan bijelim mramorom sa po dva velika otvora na svakoj strani na kojima su jake gvozdene pozlaćene mreže, zastrte iznutra jakim zastorima tako, da se ne vidi unutrašnjost same Hudžre osim ponešto kao u magli, kada sa protivne strane pomaže jače otsjev sunčanog svjetla. Ko hoće, da potanje vidi opis Haremi-šerifa, Džamije Božjeg poslanika i Hudžrei-muatare neka vidi u "Hikjmetu" br. 12 (period 1) nastavak 9 radnje "Muhammed as".

Prostor na desnu stranu Merkad-šerifa do Minbere zove se Revdai-mutahhera. Ograda tog prostora, Mihrab i Minbera su također izrađeni od bijelog mramora (mermera). Tu ima velik broj Kjelami-kadima u raznim veličinama, a i drugih nekih djela, koji se drže u posebnim stalažama i daju hadžijama i drugim, da uče, po posebnim veoma čisto odjevenim i uljudnim namještenicima hafizima. Te Mushafe donose i kao vakuf darivaju stranci posjetioци. U koliko sam ih ja u ruke uzimao na svakom ima ime darovatelja i odakle je, a na nekima i godina darovanja. Revdal-mutahhera je vazda puna posjetilaca, koji tu uče i zikr čine. Ko hoće da tu

ujagmi mjesto i klanja, on dođe dosta ranije prije namaskog vakta, pa se i opet dogodi da ne može mjesta naći, jer ih ima dosta koji od sabaha do podne tu ostanu. Ja sam nekoliko puta imao priliku, da tu u Revdai-mutahheri mjesto dobijem i jedan put, da u mihrabu nafilem klanjam. Imam Resulullahova mesdžida ne klanja u tom mihrabu nego u drugom, koji stoji prema Kibletu pred Revdai-mutahherom za 5-6 saffova. Kako je Haremi-šerif veoma širok i prostran, što stane u jedan saff svijeta, napunilo bi mnogu našu cijelu džamiju. U petak je bio pun Haremi-šerif. Ako se pravo sjećam bilo je to u petak kada sam došao u Haremi-šerif na džumu u Revdai-mutahheri do Minbere sjedio je jedan krupan sa indijskim sarukom (turbanom) i po indijski odjeven velikaš, oko kojeg je bilo dosta prazna mjesta i kom su na usluzi i raspolaganju bili vehabijski vojnici i poslužitelji Haremi-šerifa. Ovaj posebni obzir me bijaše za jedan čas iznenadio, jer je to u Revdai-mutahheri, gdje je sam Alejisselam sa svojim drugovima (ashabima) sjedio, i nije dozvoljavao da Mu se ustaje na noge niti da Mu se daje posebno bolje mjesto, a Vehabije čine sve da u toj velikoj islamskoj demokraciji po mogućnosti slijede Njega i Njegove velike drugove i nasljednike. Ali se u taj čas sjetih Hadisi-šerifa: Ekjrima azize kavnim iskažite (vašu) plemenitost (učinite ikjram) narodnom velikanu. Stoga me zainteresova ko je taj i odakle je? Počeo sam raspitivati, ali nijesam mogao da dobijem jasan i tačan odgovor. Razumio sam toliko, da je to jedan indijski bogataš i veliki dostojanstvenik Hajdar-abadskog sultana Nizamuddevleta. Krupan i težak čovjek teško je išao na nogama. Imao je i svoje pratiocе i posebni luksuzni auto, u kome je hodao po Medini. U tom sam autu viđao i ženu u vožnji po Medini, pa će to biti valjda njegovo ženskinje, jer indijanci dolaze i sa svojim ženskinjem na hadž. Kasnije sam čuo, da je dao i veliku sumu novaca za sirotinju.

I unutarnji zidovi Haremi-šerifa su od bijelog mramora. Po njima u visini po prilici od 4 metra od mramornog poda po crnom polju široku od po prilici jednog aršina (oko 70 cm.) ispisano je najsavršenijom turskom kaligrafskom umjetnošću (husni-hatom) bez ijedne greške bezbroj ajeti-kjema i hadisi-šerifa zlatnim hurufatom (slovima) debelim oko 3 cm. i to sačinjava jedan divan nutarnji takorekuć nepregledan pojas, pun koliko vanjske ljepote, još više najznačajnije i najjedrije sadržine ajeti kjerima i hadisi-šerifa!

Osoblje, koje čisti Haremi-šerif i pazi u njemu na red, zovu se agavat (age). Svi su crni, visoki, pomršavi, jednako veoma lijepo obučeni u arapsko više crno odijelo, sa većim bijelim širokim i kruće veoma lijepo i jednako zavijenim sarucima. Svi se drže veoma čisto i ozbiljno. Ima ih više, ali koliko, ne znam. Ni jednog nijesam vidio stara i obnemogla, svi su u muževnoj snazi i koliko sam ih ja vidio misirbabe. U duši su disciplinirani i poslove svoje rade brzo i bez oklijevanja. Mjesto im je niže Merkadi-šerifa, gdje je bila za Alejhisselamova života Suffa siromašne družine zvane Ashabi-Suffe'.

Ovo kratko razgledanje Haremi-šerifa mogu reći da je bilo usput i namjerno, da mognem o tome nešto reći i napisati kraće i općenito, kad se vratim mojoj kući, a ne iz osobitog interesovanja o tim stvarima i predmetima, jer je moje svo glavno interesovanje vezano i išlo na Merkadi-šerif i Revdai-mutahheru dok smo bili u Medinei-munevveri. Ja ovim sebi tumačim i kratkoću pripovijedanja ostalih hadžija o Medinei-munevveri, a naročito o "Haremi-šerifu"; naime, da su im sve glavne misli i sjećanja usredotočena i koncentrisana od Babusselama do i oko Merkadi-šerifa i Revdai-mutahhere. Čim se koji od njih sjeti Medinei-munevvere na prvom mjestu idu njegove misli na Haremi-šerif i to na isti dio Haremi-šerifa, a iza toga, ako ga se pita, na drugo i to samo u koliko se sjeća, jer mu to drugo obično nije svraćalo veću pozornost, pa o tom i ne govori opširno i punom sigurnošću.

Mnogi od njih rekne na izvjesni upit, da se tog ne sjeća, da ne zna, da nije išao ili vidio itd., što im mnogi kod nas upisuju kao u ograničenost da nisu znali iskoristiti taj put: i slično, jer ne znaju koliko interes veže za se Merkadi-šerif, mada se u njega ne može unići, i Revdai-mutahhera, kao glavno mjesto i žarište sa koga su se luč i svjetlo Islama neugasivo raširili na sve strane svijeta i tako obasjali i naše i i kolibe i palače, pa nas tako i danas vuče želja, te idemo i hrlimo tamo, da vidimo u prvom redu to uzvišeno mjesto, a onda na drugom i usput i ono drugo u naokolo u koliko se pruži za to zgodna prilika.

Mi smo povodom jedne zvanice u našu počast iza ručka zakasnili prispjeti u džemat u Haremi-šerif, te smo se nekoji svratili u veliku džamiju, koja nosi ime Alejhisselamova muezina Bilali Hahešije r. a. i tu u džematu klanjali. I upravo u duši osjećali neku manjkavost što nas je i taj jedini džemat mašio, a da nismo bili u Haremi-šerifu na i ako je Bilalovo r. a. ime golemo među imenima velikih ashaba. Veće, jače i teže priteže. Čovjek u Haremi-šerifu ne vidi i ne zamjećuje nikakvih manjkavosti i nedostataka ni u onom što se smatra ljudsko djelo, a možda tog i ima, jer su mu misli vezane i koncentrisane za ono nemanjkavo žarište, koje je u svoje doba bilo najprimitivnije građe i ta mu primitivnost u svojoj duhovnoj veličini mnogo – mnogo više otkrače nego li sadašnja umjetnost i umjerena raskošnost Haremi-šerifa, a nedostaci monumentalne džamije velikog Bilala r. a. odmah uoči padaju, i tako druge građevne znamenitosti po gradu na kakovu pažnju i ne svraćaju. Duh hadžije i posjetioca je vezan za Haremi-šerif i to na prvom mjestu za njegov centar Merkadi-šerif i Revdai-mutahheru. Sa ovom posjetom se ne daju uspoređivati posjete i znamenitosti po velikim centrima bilo evropskih ili drugih velegradova sa brojnim umjetničkim i kulturnim znamenitostima, od kojih svaka za se privlači posjetioca, ali u glavnom samo

po jedan ili najviše dvaput, a onda interesovanje prelazi na druge znamenitosti, slično gledanju izvjesnog filma u kinu ili komada na zabavi ili čitanju kakve interesantne knjige, a na protiv Haremi-šerif – Revdai-mutahhera i Merkadi-šerif prevlače vazda sebi poput učenja Kur'ana azš. koje je sve privlačivije i čitaocu ulijeva sve više i više rešpekta i poštivanja. Ovo je oboje kao mu'dž'za i njeno djelovanje, pa se za to drugo sa njima ne može ni mjeriti. Medinelije vele, da nikad ptice ne padaju na zeleni Kubbel-Seadet, dok padaju svuda po ostalim kubbetima i drugim dijelovima Haremi-šerifa. Stog sam ja kroz pet dana našeg boravka u Medinel-munevveri često gledao na to kube i nisam nikad tamo kupiti primijetio.

Kada smo tako taj naš Zijaret obavili, izišli smo iz Haremi-šerifa opet na vrata Babusselam i otišli u čaršiju u Bezistan, da vidimo kakav je, da razgledamo šta ima i šta bi smo mogli kupiti. (...)

Zijaret (posjeta) Hazreti Hamzina r. a. groba i Uhudskih šehida

U subotu poslije sabah namaza uzeli smo dvoje dvokolice i sa delilom Šejh Ibrahim Zahidom otišli i posjetili grob Alejhisselamova amidže Hazreti Hamze r. a. i Uhudskih drugih šehida velikih ashaba: Abdulah ibni Džahša, Mus-ab ibni Umejra, Šemas ibni Usmana i drugih, koji su pali kao "šehidi" u drugom velikom i znamenitom boju sa mušrikjima zvanom "Vak-atul-Uhud"⁶ 7 šabana 3 god. po Hidžretu. To mjesto leži u ravnicu Medine na podnožju u nebo stršećih surih klisura crne Uhud planine. Od Medine je udaljeno skoro jedan sahat. Čim smo tamo došli pošli smo grobu Hazreti Hamze r. a. Grob je pod otvorenim nebom, ravan, zadi-gnut od zemlje za kojih 25 cm: sa dva jednostavna klesana nišančića od običnog crnog, valjda, uhudskog kamena, visoka oko 30 cm. Ima nešto na njima

i pisano, ali su to Vehabije zemljom zamazali. U blizini je vojnik koji pazi na red i sprečava eventualne postupke, koje su Vehabije zabranile.

Prema uputama našeg hanefijskog mezheba stali smo malo otkušeno od mezara i po provođenju delila donijeli selam sličan onim selamima koji se donose Halifama Ebu Bekjri Siddiku i Omerul-faruku r. a. sa tom razlikom što se ovdje ističe i naglašava, da je on (Hazreti Hamza r. a.) Resulullahov amidža, sejjidu-šuheda' (prvak šehida), koji nije ni života žalio za Islam, i njegov polet i sjaj itd. Iza tog smo posebni selam donijeli Abdullah ibni Džahšu, Mus-ab ibni Umejru, Šemmas ibni Usmanu i drugim šehidima, ističući njihove zaslu-gue, vrline i vjernost Islamu i Alejhisselamu. Ova posjeta i selami su bili veoma dirljivi osobito za onog, ko se je u svojim mislima prenio u veliku i znamenitu prošlost tog velikog događaja. Na sto do sto pedeset koraka od glave Hazreti Hamzine r. a. nalazi se Džebel-ur-rumat – brežuljak strijelaca, jedna nad ravnicom dominirajuća strateška pozicija (hak-jim tepe), na koju je Alejhisselam bio odredio 50 strijelaca sa nalogom, da sa tog mjesta ne miču pa kako god se bojna situacija u polju i okolici razvijala. Ratna sreća se je bila okrenula u korist muslima i mušrici okrenuli u bijeg. Kad su to ti strijelci vidjeli, držali su da je boj svršen sa punom njihovom pobjedom, te, ne slušajući svoga komandanta napustili poziciju i poletjeli za ostavljenim plijenom. To je opazio Halid ibni Velid (koji je kasnije primio Islam) i preko te pozicije udario iza leđa na muslimane i strahovito ih porazio. Tom je prilikom i sam Alejhisselam ranjen i strelicom Mu jedan zub izbijen. Nu i taj poraz je donio velike moralne uspjehe Islamu i Alejhisselamu žestinom boja i islamskog otpora, pa su tako arapska plemena počela više u Islam prilaziti.

Kad čovjek ima sve ovo u glavi, gleda na licu mjesta Uhud Džebeli-rummat, to polje i ravnice, uz to gleda groblje šehida palih u tom boju i grob velikog Hazreti Hamze r. a. koji je sasječen u

⁶ I u Kairu u Egiptu u potpuno modernim berbernicama prebrzo briju.

komade te se sjeti toga velikog moralnog uspjeha, obuzme ga jak zanos i osjećaj. Veličina tih ljudi kulminira u njegovoj duši i osjeća se veoma zadovoljnim što im nakon 13 i po vjekova stoji više groba i naročitim selamom pozdravlja njihov veliki islamski duh kao da u njih gleda.

Kada smo te selame obavili, položaje i okolicu razmotrili, sjeli smo pred jednu kahvu, popili čajeve i malo pojeli, a onda se opet istim putem vratili u Medinu i otsjeli pred jednu kahvu. Tad sam ja predložio, da idemo posjetiti i Mesdžidi-Kuba prvu džamiju koju je Alejhisselam podigao u predgrađu Medine gdje je otsjeo na svome putu u Medinu i zadržao se – po pričanju ibni Betute (Vidi prošli br. "H") – 22 noći. Društvo nije bilo za to raspoloženo, te sam se ja od njih odvojio, uzeo jednu dvokolicu i otišao tamo sa Šejh Husejn Habibom. (...)

Mesdžidi-Kuba

I Mesdžidi-Kuba je udaljena od Medine skoro jedan sahat kao i grob hazreti Hamze r. a. ali na drugu lijevu stranu. Čim smo tamo došli, pošli smo u džamiju. I to je dosta velika džamija izgrađena u stilu Haremi-šerifa, u sredini avlija, a u naokolo na stupovima kubetima natkriveni prostor. Ulaz je koliko se sjećam samo jedan i to sa desne strane prema Kibletu. Pločnik pred vratima je zadignut za 4 – 5 stepenica. Tu se skida obuća i predaje čuvaru. Kada smo stupili unutar, otišli smo prema mihrabu i klanjali dva rekjata "tehijjetul-mesdžida" iza kog smo obavili selam (pozdrav) Mesdžida onako kako se obavljaju selami prvoj trojici Halife i Hazreti Hamzi r. a. sa tom razlikom što se ovdje ističe historijat i velike znamenitosti ovog Mesdžida. I ovaj selam i zijaret su veoma dirljivi. Onda smo razgledali džamiju. Iznad mihraba stoji zlatom napisan hadis: *Kale Alejhi-ssalatu ve-ssalam: "Men tetahhere ji bejtih, summe-ela Mesd-đide-Kuba fe salia fihi salaten, kjane kje-edžri umre"*. Ko se dobro očisti kod svoje kuće i dođe u Mesdžidi-Kuba, pa u njoj klanja namaz, imaće nagradu

kao da je obavio umru⁷. Onda mijе Šejh Husejn pokazao Takatul-kješf (mjesto za koga je As vidio Mekjkei mukjerremu), Mebrekju-unuka' (ležište Alejhisselamove deve) i Menzilul-aje', mjesto na kome mu je objavljeno aje: *La tekum fihi ebeden, le-Mesdžidun naslse ale-ttakva min evveli jevmin ehakka en tekume fih'*... Nemoj nikada stati u njoj (u Mesdžidi diraru⁸). Zaista džamija (Mesdžidi Kuba) koja je utemeljena i podignuta od prvog dana na Bogobojaznosti preče je da ti u njoj klanjaš...

Kada smo to sve lijepo razgledali preneseni u mislima u veliku prošlost i znamenitost tih mjesta, izašli smo iz Mesdžida i prešli preko puta u jednu bašču u kojoj se nalazi Birul-Chatem (bunar Prstena). To je onaj bunar u koji je pao iz ruke trećeg Halife Osmana r. a. Resulullahov Prsten i nije se mogao naći i izvaditi ni uz sve učinjene napore, te je tako taj bunar dobio po tome prstenu ime Birul-Chatem. Tu smo se malo vode napili, a onda otišli u jednu drugu zgradu u kojoj se nalazi jedna česma i još jedan bunar zvan "Biru-ššellalin", za koji okupljen mislima o Birul-Chatemu nisam pitao zašto se tako zove. Nu iz same riječi "šellalin" moglo bi se naslutiti da se njim više služe ljudi sakatih ruku, jer je pun pa im je iz njeg lakše vodu vaditi i uzimati. Ovo velim samo obzirom na značenje riječi "šellun" (suha, sakata ruka, ruka oduzete snage). Gdje ima vode tu je i zemljište plodno. Tako tu ima i zeleni, drveća i zasijanog povrća. Takovi i mnogo bolji položaji su kod nas obične stvari, ali je to kod Arapa osobito cijenjeno.

⁷ Tj. kao da je obavio običnu posjetu Bejtu-Laha - Kjabe

⁸ Mesdžidi dirar je džamija, koju su u blizini Mesdžidi Kuba-a bili podigli munafici – dvoličnjaci da tim razdvajе muslimane i umanje znamenovanje Mesdžidi Kuba-a. Pozvali su i Alejhisselama da u njoj klanja. On je na to bio pristao, ali mu je ovim ajetom to zabranjeno, te su muslimani porušili taj mesdžid. O munaficima vidi prvi članak u ovom br. "H".

Kada smo i to razgledali i malo prohodali, sjeli smo, čajeve popili i malo pojeli, pa se onda opet u Medinu vratili. Na putu, kod velike željezničke stanice, koju je sultan Hamid II podigao, pokazao mi Šejh Husejn Habib jednu veliku veoma lijepu zidanu kuću i reče da u njoj stoji njegov zet, činovnik, kojeg mi je hvalio i naglasio kako mu je kći veoma zadovoljna.

U Medini smo opet otsjeli pred i istom kahvom, ispred koje smo otišli u Mesdžidi-Kube.

Čini mi se, tu večer iza jacije kazivao je u Haremi-šerifu u prostoru iza Revdai-mutahhere prema Babbu-sselamu jedan od tamošnjih muderisa va'z o hadžu. Ja sam ga počeo slušati preko ograde, držeći, da se Haremi-šerif neće zatvoriti dok ima unutar posjetioaca i dok on va'z ne završi. Ali najednput dođoše age (poslužitelji) i zatvorish Babu-sselam. Ja pođoh da izađem držeći, da će mi otvoriti vrata, jer mi je obuća pred Babu-sselamomali me aga odbi i odlučno reče Ala Babi-rrahme'. Ida na vrata Babu-rrahme' i nije bilo druge, pohitam na ta druga vrata dok se i ona nisu zatvorila. Ta su vrata vodila na sasvim drugu ulicu i tako sam u čarapama išao do Babu-sselama oko 400 metara. Sreća je bila, što čuvar obuće još nije bio otišao, te tako nisam morao i u vekjalu ići bos. Istina, kako tamo nema blata nego samo pijesak, nisam čarapa ukaljao, pa sam ih lahko otresao.

Dvije zvanice

Običaj je od davnina, da delilov čirag (pomoćnik) pozove k sebi i počasti hadžije svog delila jednim zijaferom (objedom) ručkom ili večerom. I tada hadžije njega kao pomoćnika delilova daruju zlatnim novcem funtom jednom ili više; ili drugim novcem približne vrijednosti. Tako je i nas na ručak pozvao Šejh Emin, čirag delila Šejh Ibrahim Zahida. Otišli smo mu. Kuća mu je lijepa i golema na periferiji (kraju) Medine. Pred njom imaju hurmaluci. Pitao sam tude Šejh I. Zahida kako se kaleme hurme, da rode, te mi je to on tumačio. Ali ja to sada ne bih umio

izvesti. Kod Arapa je sofra bogata, pa smo tako i mi lijepo počašćeni vrlo ukusnim jelima.

Drugi nas je pozvao Šejh Emin, koji je sa nama putovao od Šuvejša do Medine. I u njeg je kuća lijepa, velika i prostrana, i on nas je veoma lijepo pogostio. On lijepo vlada i našim jezikom.

Ja sam tude sa njim imao i jedan mali sukob. Kada smo iza ručka kahvu popili i htjeli da se vratimo, a Šejh Emin je bio izašao iz sobe – jedan od društva upita: hoćemo li šta god davati? Ja sam na to rekao: pa zato smo i pozvani. Kad je on iz pretsooblja ove moje riječi čuo, razjaren je uletio u sobu i stavši prema meni uz odlučni kret ruke ljutito rekao: ništa! Jok! Taj njegov gest i postupak je i mene u duši revoltirao i umal nisam i ja planuo, ali sam se brzo snašao i suzdržao. Društvo je šutjelo. Ustali smo i pošli i zahvalili se domaćinu na pozivu i dočeku. Na njegovim mladima sam zamijetio potištenost zbog njegova postupka. Stoga sam krijući nekojim od njih dao nešto bolju hediju i time taj incident kod njih zagladio, a i sebi dao neku moralnu zadovoljštinu. Idući njegovoj kući vidjeli smo mesnicu sa devinim mesom, a na povratku marveni Pazar.

Zijareti (posjete) u Dženneti-Bekiji

Taj dan ili sutradan u nedjelju otišli smo sa delilom Šejh Ibrahim Zahidom u groblje Dženneti-Bekiju, da izvršimo selame i drugim islamskim velikanima, drugovima, djeci i ženama Alejhisselamovim. Dženneti-Bekija je na lijevoj strani Haremi-šerifa udaljena od ovog kojih 100 – 150 metara, ograđena zidom, u površini od nekih 20 dunuma. Sa vrata smo pravo pošli grobu trećeg Halife Hazreti Osmana Zu-unurejna r. a., koji leži skoro na kraju Dženneti-Bekije. I njegov je grob isto onakav kao i grob Hazreti Hamze r. a. pod Uhudom⁹. Stali smo malo dalje od groba

i pod vodstvom delila donijeli selam njemu onako kako se to čini i prvoj dvojici Halifa, koji leže do Alejhisselama u Merkadi-šerifu, ističući njegove vrline, požrtvovanosti i odlike kao Resulu-Llahova dvaput zeta (Zu-unurejn) i dr. Onda smo selam donijeli drugim velikim ashabima (Alejhisselamovim drugovima), koji leže naniže iza zida. Iza toga na povratku Alejhisselamovim kćerima i djeci, na lijevoj strani od ulaza pa Njegovim ženama, na desnoj strani koje su sve zajedno jedna do druge pokopate. I u ovim selamima se ističu njihove vrline i odlike kao "Ummehati-muminina" prečasnih majki svih muslimana i muslimanki.

I ove su posjete i selami dirljivi, jer prenose čovjeka u veliku i slavnu prošlost punu uputa i nauke, sa kojom se drugi događaji ne mogu mjeriti i uspoređivati za onog, ko to samo mehanički i manje više proforma ne obavlja.

Vehabijski vojnici stoje i na ulazu u Dženneti-Bekiju, a i stražare po njoj i paze na red, da kogod ne bi njihove odredbe pri zijaretu prekršio tj. "molio" mrtve za pomoć i posredovanje (tevessul), jer musliman može i treba – kako sam tako i zajednički u džematu – moliti i to neposredno samo Boga džš. a ne drugoga u pogledu vjere i svojih "murada" (želja), i tako, uvažavajući nedostiživu veličinu i dostojanstvo Onog, Koga moli i Njemu se neposredno obraća, - neće se ni usuditi da se moli za sitničave želje, koje čovjeku

na takovom mjestu ne dolikuju. I ovo je jedan od hikmeta namaza, za koje je tačno propisano šta se može u njima učiti i kakvim dovama moliti, jer je namaz muminov "miradž" (audencija) u kom neposredno pred svojim tvorcem govori i moli Mu se. Tako su mu se neposredno molili svi oni kojih se grobovi tuda posjećuju i koje treba u tome slijediti.

Kada smo te zijarete obavili, vratili smo se na ista vrata dali po jedan mali dar vratarima.

Na putu između Haremi-šerifa i Dženneti-Bakije u jednoj preko pet metara širokoj zidanoj udubini vidjeli smo vodu Ajni Zerka, do koje vodi preko 20 veoma lijepo izrađeni kamenih stepenica. Tom se vodom služi cijela Medina. Ne znam imali još koji takav otvor do nje u Medini i na kojem drugom mjestu. Valjda će biti, jer tu nije bilo prevelike navale. I ako je voda u velikoj dubljini, nije hladna, ali je pitka i ne škodi koliko god je se pije. Arapi je nose i raznose najviše u velikim kožnatim mjehovima i kod kuće saljevaju u velike ćupove i drugo vođeno posuđe.

Do Haremi-šerifa na lijevoj strani ima veoma bogata kjutub hana (knjižnica), koju su posjetili nekoji od našeg društva i veoma je hvale. I ja sam bio pošao sa jednim drugom u nedjelju poslije ikindije da je pogledamo, ali je bilo kasno. Glavni hafiz kjutub (knjižničar) je bio otišao i tako nama dvojici nije bilo suđeno, da je vidimo.

Tu nam je večer delil javio, da sutra polazi jedna kolona autobusom u Mekjku. Ja i još nekoji od društva bili smo da još koji dan ostanemo u Medini radi njene blage i ugodne klime, koja nam je svima dobro godila. Drugi su bili za polazak, da se koji dan bude više u Mekjkji. Odlučeno je da se sutra dan u ponedjeljak polazi. Poslije sabah-namaza i selama Alejhisselamu i Njegovoj dvojici drugova – Ebu Bekjru i Omeru r. a. anhumu, otišli smo jedni mijenjati novce i uzeti karte, za društvo, a nekoji opet u čaršiju da se još podmiruju. Ja sam uzeo sebi preplitku obuču džimdzime, da ne budem potpuno bos na vrelom pijesku, kada

⁹ Zaboravio sam spomenuti kod opisa posjete Hazreti Hamze i uhudskih šehida r. a. Mesdžida-Ddir-i tj. mjesto na kome je Alejhisselam na dan boja pod

Uhudom držao govor (hutbu) u panciru (oklopu) u kom je govoru najavio, da će i sam biti ozlijeđen prema snu koji je te noći vidio. Tako je i bilo, ranjen je u lice i neprijateljska strelica Mu je izbila jedan mubarekj zub – iz ovog događaja treba naučiti svaki musliman i muslimanka, da u obrani svoje vjere, vjerskih propisa, odgoja, časti, veličine itd. ne treba i ne smije klonuti duhom i požaliti ne samo materijalne štete i žrtve, nego spreman biti podnijeti i opasnosti na tijelu i životu, pretpostavljajući i to poduzimati i protumjere kao oklop i druge savremene štitove itd. Na tom je mjestu kasnije sagrađena džamija i prozvana prema historijatu mjesta "Mesdžida-Ddir-i – Džamija Oklopa. I nju su Vehabije porušile.

obučem "ihrame" i jednu kožnatu veću kesu kao mali šarpeľ, da u njoj držim sitni novac, duhan, šibicu, sahat, čakiju, pasoš, rubac i drugo najpotrebnije. Kada smo se tako spremili, otišli smo u vekjalu, ručali, stvari popakovali i sa delilom račun vidjeli. Delil nam je našao kola za prenos stvari do autobusa. Tada nas je odveo u Haremi-šerif na "Selamul-vidai" oprosni selam sa Alejhisselamom i Njegova dva velika druga. Ovaj je selam bio zbilja veoma dirljiv. U grlu guši i oči se teško smiču sa Merkadi-šerifa kao da očekuju neku pojavu u tim zadnjim časovima. I Revdai-mutehhera svojom velikom prošlošću svraća jaču pozornost na se kao mjesto gdje se je On, Alejhisselam, sa svojim drugovima družio i najvišim ih istinama naučavao! Idući pri izlazu prema Babusselamu zavraćao se je pogled uz "salavat" i "selam" samo prema Merkadi-šerifu. Kada smo izišli iz Haremi-šerifa, uzeli obuću, darovali čuvara i pošli dalje, koraci su nekako bili kratki i neodlučni i raspoloženje neko nervozno, promjenljivo. Misli se sad vraćaju Merkadi-šerifu, sad opet lete glavnom cilju Hadža – Bejtullahu Mini i Arefatu. Čaršija, promet i drugo svraća na se pozornost samo u toliko koliko se tuda i pokraj toga prolazi, ali bez interesovanja; misli su drugim važnijim i uzvišenim zaokupljene. Idemo i prolazimo kroz poznata i nepoznata mjesta i ulice i nakon pola sata dolazimo na široki prostor kod bivše željezničke stanice, na kome je bilo mnogo autobusa. Tu smo dugo čekali i podne klanjali, sjedili, hodali, bacali pogled na veliko, visoko zeleno kubbe – Kubbei-seadet na Haremi-šerifu nad Merkadi-šerifom, promatrali autobuse, da sebi nađemo i "ujagmimo" bolji, kada se dadne znak za sjedanje i polazak. I taj čas je došao. Prenijeli smo naše stvari do jednog autobusa. Većinu ih povezali po krovu i okolo autobusa, a preostale potrebne unijeli sa sobom unutra i utrpalo se nas 11 muškarada i dvije žene, Mostarka i Sarajka, te šofer Hasan i njegov pomoćnik Muhammed. Počeli su autobusi redom kretati, pa je došao pred ikjindiju red na naš

te smo tako i mi uz "telbiju" tekjbire i salavate krenuli. (...)

Značenje dova, koje se uče od kada se opazi Mekjei-mukjerema pa do svršetka "Sa'ja"

Hadžija (a i drugi posjetilac Bejtullaha, Haremi-šerifa i Mekjei-mukjereme) treba da uči dove, koje u prevodu znače:

Kada opazi kuće i zgrade Mekjei-mukjereme: *Bože, Ti mi daj u Njoj mir i namirenje svih potreba sa onim, što je na pošten način stečeno* (halal).

Kada stupi u Mekjei-mukjeremu:

Moj Bože! Ovaj je Harem Tvoj Harem, ovaj je grad Tvoj grad, sigurnost je, Bože, Tvoja sigurnost (ja kao) sluga i rob sam, Bože, Tvoj sluga. Došao sam iz dalekih krajeva sa mnogim grijesima i neljepim djelima. Molim Te, Bože, kao što te mole oni koji su prisiljeni obratiti se samo Tebi, - koji se boje Tvoje kazne, da mi u susret izideš jedino spasonosnim Tvojim oprostom i da me uputiš i uvedeš u Tvoje prostrane bašče i vrtove, bašče i vrtove Tvojih blagodati. Moj Bože! Ovo je Tvoj Harem i Harem Tvoga poslanika. Bože! Ti haram učini (ne dozvoli) moje meso, krv i kosti vatri (da ih ona pati). Bože! Ti me sačuvaj i pošteti od Tvoje kazne onog dana kada ćeš poživjeti svoje sluge i robove! Molim Te – budući si Ti onaj Allah, što neima Boga osim Tebe blagog i milostivog – da obaspeš vječitom Svojom obilnom milosti našeg sejjida (velikana Muhameda as. i njegove ukućane i drugove)¹⁰

Pri ulazu na "Babu-sselam" (vrata spasa i pozdrava) uči se dova, koja znači ovo:

Moj Bože, Ti si spasitelj, od Tebe dolazi spas, pa poživi nas naš Gospodaru

u spasu, i uvedi nas u bašče i vrtove – u kuću spasa! Ti si uzvišen naš Gospodaru. Ti si Svevišnji, nedostižive veličine i plemenitosti! Bože otvori mi vrata Tvoje milosti i blagosti i Tvoga praštanja i uvedi me u njih!

Onda stupiti u Babu-sselam sa: Bismi-Llah vel-hamdu lillahi ve-ssalatu ve-sselamu ala Resulillah as. što znači: Stupam sa Božijim imenom! Svaka hvala i zahvala pripada Bogu (džš) (ili Zahvaljujem Allahu koji mi dade, pa ovaj čas i čin doživih). Neka je Božja milost spas i pozdrav Njegovu poslaniku as.

Kada opazi Bejtullah, treba tripot reći: "La ilahe ille-L'ah" – Neima Boga osim Allaha! A zatim tri puta "Allahu ekjber!" – Allah je najveći! pa onda nastaviti:

Neima Boga osim jedinog Allaha! On neima druga suparnika. Samo Njemu pripada puna vlast i carstvo, Njemu pripada svaka hvala i zahvala i On je sve u stanju učiniti. Ja se utječem zaštiti Gospodara ove Kuće od nevjerstva i krivovjerstva, te od siromaštva, od patnje u grobu i od grudne tjeskobe! Neka Allah obaspe Svojom milošću našeg pejgambera Muhameda as., Njegove ukućane i drugove! Bože, Ti još više uzdigni ugled, čast, plemenitost, poštivanje, dostojanstvo, veličinu i dobrotu ove Tvoje Kuće i povisi, o Gospodaru, dobrotu, plemenitost, čast, dostojanstvo, visoki ugled i dobrotu onih koji ju posjete vršeći svoju dužnost hadža ili je i drukčije (kao mutemiri) posjete i tako je veličaju, odaju joj čast i dužno poštivanje.

Kada dođe do vrata Beni-Šejbe, treba proučiti dovu koja znači: Bože, uvedi me na ulaz istine, i izvedi me na izlaz istine, i daj mi od Tvoje strane jake dokaze kao pomoćnika. Reci: dođe istina, a propade neistina. Zaista neistina propada. Mi šaljemo (spuštamo) od Kur'ana ono, u čemu se nalazi za pravovjerne lijek i blagodat. (To) zulumčarima povisuje samo štetu i (kajanje).

Kad se htjedne "tavaf" činiti, stane se prema Hadžerul-Esvedu digne ruka i rekne: "Bismi-Llahi", Allahu ekjber ve li-Llahil-hamd" – Počinjem i stupam u ovaj tavaf sa imenom Allah. Allah je

¹⁰ U to spada i trajno čuvanje vjere koju je On objavio, nauke koju je naučavao, uputa i preporuka kojim je upućivao, a Njegovi ukućani i drugovi to sve iskreno primali i tačno slijedili i vršili i to tako u Njegovu ummetu (sljedbenicima) sa starijih na mlade, sa generacije (botna) na generaciju prelazi. I taj hikmet ima u salavatima, koji se donose na Alejh'sselama i na Njegove ashabe.

najveći, i Allahu pripada svaka hvala i zahvala (na njegovim bezbrojnim blagodatima, pa tako i na ovoj pruženoj mi blagodatima tavafa (obhoda) oko ovog Njegovog doma, kome se svakim danom muslimani okreću i tude im se misli i duševni pogledi skoncentrisaju). Tada se stupi u prvi "šavt" u kome se uči dova ovog sadržaja: Priznajem da nema nikakve manjkavosti i nedostatka u Allaha, i svaka hvala i zahvala pripada Allahu. I neima Bog (dostojna da ga se slavi i da mu se pokorava) osim Allaha, Allah je najveći. Neima savršene moći i neima savršene pune snage osim u Allaha velikog – svevišnjeg! Božija neograničena milost i spas neka je trajna na Božijeg poslanika s. a. v. s. Bože, (vršim ovaj "tavaf") vjerujući Tebe, priznajući Tvoj Kjitab – Kur'an azš., vršeći i ispunjavajući preuzetu dužnost na se i slijedeći postupak Tvoga vjesnika i milosnika Muhameda as. Bože, ja te molim da mi oprostiš grijeh, da mi daš zdravlje i trajnu snagu i čilost u vjeri i životu na ovom i na budućem svijetu, te postignuće dženeta i spas od vatre!

Na svršetku svakog "šavta" od Rukjni Jemanije do Hadžerul-Esvega uči se Rabena atina – što znači: Naš Gospodaru daj nam na ovom svijetu što je lijepo, a na budućem svijetu ahiretsku ljepotu, i čuvaj nas od patnje ognja, uvedi nas u bašče i vrtove sa najboljima, o Svevišnji, o Oprostitelju, o Gospodaru svih svjetova!

Tada nastupa drugi "šavt", koji počinje kao i prvi, a onda se uči dova ovog sadržaja: Moj Bože, ova je Kuća Tvoja Kuća, ovaj je Harem Tvoj Harem, ova sigurnost¹¹ je Tvoja sigurnost, ovaj rob i sluga je Tvoj rob i sluga; ja sam Tvoj sluga, i sin Tvoga sluge; ovo je mjesto gdje se utječe Tvoj zaštitu od vatre, pa ne dozvoli i ne pripusti vatri naše meso i naše kože! Bože, Ti nam omili iman, ukrasi ga u našim srcima i dušama, a omrazi nam nevjerstvo, pokvarenost i grješnu nepokornost, i učini nas od

onih koji idu pravim putem. Bože, sačuvaj nas od Svoje kazne onog dana, kada poživiš Svoje robove, Bože, Ti mi udijeli rajske užitke bez da polažem račun za moja djela.

Dova u trećem "šavtu":

Moj Bože, ja se utječem Tebi od sumnjanja, nevjerstva, neprijateljstva i razdora, od dvoličnosti i zlih čudi, zlih pogleda i posljedica u imetku, porodici i djeci. Bože, udijeli mi Svoje zadovoljstvo i dženet, a poštedi me od Tvoje srdžbe i vatre. Utječem se Tebi i Tvojim zaštitu od patnje u grobu, i utječem se Tebi od sramna života i sramne smrti.

Dova u četvrtom "šavtu":

Bože, primi ovaj moj hadž kao djelo moje zahvalnosti. Učini mi ga dobrim djelom i usvojenim za koju će mi biti grijesi oprošteni. Učini mi ga trajno korisnom i naprednom zaradom koja nikad neće pasti i prestati! O Ti koji znaš šta je u prsima (kakve misli ko ima) izvedi me, Svemoćni iz tmine u svjetlo! Ja od Tebe molim i prosim ono čime se dobiva Tvoja milost, jaku volju i nepokolebivost kojom se zadobiva Tvoj oprost, te spas i selamet od svakog grijeha, bogat uspjeh od svakog dobrog djela, dostignuće dženeta i spas od vatre! Bože daj učini mi dušu zadovoljnom sa onim što si mi udijelio! Daj mi napredak u onom što si mi dao, i dobrim mi naknadi sve čega mi nestane!

Dova u petom "šavtu":

Bože moj, drži me u hladu Tvoga Arš onog dana, u kome neće biti hlada osim toga Tvoga hlada i kada neće biti stalno bez promjene ništa osim Tvoga lica; Napoji me iz Havza (bazena) Tvoga vjesnika, našeg gospodara Muhameda as. lahkim i ugodnim napitkom, poslije kojeg nećemo nikada ožedniti. Bože, ja te molim da mi dadneš od onog dobra kakvo je od Tebe molio Tvoj vjesnik Muhamed as., a utječem se Tvojim zaštitu od svakog zla, od kojeg i kakvog je tražio Tvoju zaštitu Tvoj vjesnik Muhamed as! Bože moj, ja od tebe molim i ištem dženet i dženetske ljepote; i daj mi riječ, djelo ili postupak, koji će me tomu približiti, a utječem se Tvojim zaštitu i čuvanju od vatre i od riječi, djela i postupka, koji bi me njoj približili.

Dova u šestom "šavtu":

Bože moj! Ja imam mnoge dužnosti prema Tebi, (fi ma bejni ve bejne obalkikje) Bože moj, oprosti mi one, koje imam prema Tebi, a preuzmi one koje imam prema Tvojim stvorenjima! Bože, onim što si nam dozvolio, učini me nepotrebnim onom što si nam zabranio, a moju pokornost prema Tebi da zamjeni grijehenje prema Tebi, a Svojim darom sačuvaj me od potrebe drugom, osim Tebe o Gospodaru neograničenog praštanja! Bože moj, Tvoja je Kuća (koju sa najvećom poniznošću i najvišim poštovanjem "tavaf" činim – obhodom) časna velika, Tvoje je Lice plemenito, a Ti si, o Bože, dobroćudan, plemenit i velik! Voliš praštanje pa oprosti mi grijeha i nedostatke Bože!

Dova u sedmom "šavtu":

Bože moj, ja Te molim da mi dadeš pun iman (vjeru i vjerovanje), uvjerenje nepomućeno, široko podmirenje potreba (rizikan vasion) srce ponizno. Bogobojazno, jezik koji će Tebe spominjati, čist halal¹², solidno kajanje (od grijeha tevbeinesuh), pokajanje prije smrti, zadovoljstvo i mir pri smrti, oprost i milost poslije smrti, oprost pri polaganju računa (za svoja djela i postupke), dobitak dženeta i spas od vatre tako ti Tvoje milosti i blagodati, o Uzvišeni Bože, o Nedostivi praštaoče! Gospodaru, povisi mi i proširi znanje, i priključi me dobrim ljudima!

Sve ove dove a i po dvije-tri mogu se proučiti i na jednom "šavtu", pa onda ih opetovati na drugim šavtima. Delili ih što gdje i proširuju pojedinim dodacima, koji odgovaraju mjestu i sadržaju, osobito kad predvode manji broj hadžija, koji ih dobro čuju i razumiju, pa ih tako lakše slijede i prate.

Dova kojom se moli kod Multezema (prostor od Hadžerul-Esveda do Vrata Bejtullaha – a to je kada se svrši cijeli tavaf, svih sedam šavtova).

O, moj Bože, o Gospodaru Ovog drevnog Doma, oprosti naše vratove i vratove naših otaca, majki, braće i djece od vatre, darežljivi, plemeniti, vrli,

¹¹ U Haremi-šerifu je haram (zabranjeno) ubiti, uništiti i patiti i životinju a kamo li čovjeka.

¹² Samo na najpošteniji način stečeno ono što je muslimanu dozvoljeno.

o Gospodaru dobročinitelju, pomaga-
ču i darovatelju! O moj Bože, okreni i
završi dobrotom posljedice svih naših
djela i pothvata, i zaštititi nas od sra-
ma i poniženja ovosvjetskog i kazne
na budućem svijetu! Moj Bože, ja sam
Tvoj rob i sluga i sin Tvoga roba i slu-
ge! Stojim pod Tvojim Vratima, ma-
šam se (ili držim se) praga i podnožja
Tvojih Vrata, preponizan pred Tobom,
pouzdam se u Tvoju milost i blagost,
a plašim i strahujem od Tvoje kazne,
o Vječiti dobročinitelju! Moj Bože, ja
te molim, da uzdigneš moj glas (da
se o meni zlo ne govori), da me riješiš
mojih tereta, da urediš moje poslove,
da mi očistiš moje srce, da mi rasvi-
jetliš grobnu tminu i da mi oprostiš
grijehe, i molim Te za visoke položa-
je u džennetu!“ – Amin! Uslišaj Bože,
moje molbe i želje!

Dova na Mekami-Ibrahimu (iza dva
rekjata Tavaf-namaza):

O moj Bože, Ti znaš sve moje i taj-
no i javno. Molim Te uvaži moje ispri-
ke; znaš moju potrebu, pa daj mi što
Te molim znaš šta je u meni (kakav
sam), pa oprosti mi grijehe. O moj
Bože ja od Tebe molim iman (vjerova-
nje) koji će obuhvatiti cijelo moje srce,
i čisto puno uvjerenje (jakim) tako da
znam i da sam ubijeden da mi se ne
može dogoditi drugo nego li ono što si
mi Ti odredio (upisao) i Svojim zado-
voljstvom udijelio. Ti si moj Gospodar
i na ovom i na budućem svijetu. Daj
mi da umrem kao musliman i priklju-
či me dobrim Tvojim slugama. Bože ne
ostavi nam na ovom mjestu ni jednog
grijeha neoprostena, ni brige i muke
neostranjene, ni potrebe neispunjenje
i neolakšane. Olakšaj nam naše po-
slove, proširi nam prsa, rasvijetli srca
i završi dobrim naša djela! Bože zavr-
ši naše živote kao muslimane, i proži-
vi nas kao muslimane, i priključi nas
dobrim Tvojim robovima, neponižene,
neosramočene i nepropale“.

Dosta širokom ulicom u kojoj je
naša vekjala skoro svaki dan je pro-
lazio veliki motor sa Vodom i polijevao
ulicu i čudnovato, da pijesak prevrelog
Hidžaza onako dugo vlagu drži. Dva
pa možda i tri puta dulje drži vlagu

nego li kod nas ceste kada se ljeti po-
liju. Ta je ulica češće poljevana valjda
zato, što se je od naše vekjale za kojih
100 do 150 metara udaljeno prema
Haremi-šerifu nalazila jedna velika
palača, u kojoj je, po pričanju Arapa,
stanovao jedan princ, sin vladara Ab-
dul-Aziza ibn Sa-uda.

Nekoliko puta sam vidio opet u toj
ulici, vraćajući se iza “jacije“ iz Hare-
mi-šerifa, da Arap legne pri kraju ulice
na pijesak, malo se u njemu prodrma
i tako svoj ležaj prema tijelu ukalufi,
pokrije se tankim bezom, valjda zbog
komaraca, i tu preko noći spava. Niko
mu tome ne prigovara i prolaznici ga
jednostavno obilaze. Na više sam mjesta
opet vidio na ulicu uz kuću uznešene vi-
soke i duge od arapskog lika primitivno
ispletene sandalije, na kojima Arapi po
danu sjede, a po noći spavaju. Ja sam
u tom gledao prvo: klimatske prilike,
drugo kako nema nikog pijana pa tako
ni vriske i urlanja po ulicama ka kod
nas, prolaznici potpuno odgojeni i disci-
plinovani mirno prolaze i tako ne sme-
taju ničijeg mira, rahatlua i komocije,
i treće: nenatkriljivu ličnu i imovinsku
slobodu, koja tamo sad pod islamskom
nepotvorenom upravom Vehabija vlada.
Takvih nekoliko skanlija i spavanja je
bilo i u neposrednoj blizini ulaza u našu
vekjalu, koje vrata nijesu – koliko se
ja sjećam – nikad bila zaključana niti
je ikom ma šta bilo nestalo.

Svako jutro, opet, idući u “sabah“
u Haremi-šerif, u pokrivenoj ulici u
čaršiji gdje se prodaje voće i životne
namirnice u blizini Babu-sselama, s
mukom sam prolazio od brojnih veli-
kih devećih tovara koji su se tu otva-
rali, jer im obično roba dolazi po noći i
tako se po noći, najobičnije u predzorje
i jutrom otovara.

Jednog dana išao sam sa jednim
od naših delila Alevija – čini mi se da
je to bio Sejjid Mensur – u čaršiju, te
on sa mnom skrenu kroz jednu usku
ulicu i dovede me na jednu malu pi-
jacu po prilici kolika je Bašçaršija u
Sarajevo. Okolo pijace su visoke kuće,
pa je tako čine manjom i tješnjom.
Tu je bilo nešto ovaca, deva, drvenog
ćumura, nekih drvenih i gvozdenih

predmeta na prodaju itd. pa mi reče,
ali krijući i veoma oprezno da se ne
primijeti, da to on meni kazuje da je
tu bila džamija na mjestu kuće, u ko-
joj se je Alejhisselam rodio. U toj je
džamiji čuvan jedan kamen kao jedi-
ni ostatak od te Kuće...

Vehabije su tu džamiju oborile kao
bid-at (novotariju u Islamu) i taj Kamen
razlupali tako da od te džamije nema
nikakva znaka ni traga, jer je tamo
dolazio prosti svijet a naročito žene i
tražeći posredovanje mrtvih (tevellul)
molio se za svoje želje. Vehabije to ne
dopuštaju i stoje na ispravnom stano-
vištu, da se treba samo jedinom Allahu
dž.š. neposredno obraćati.

Jednog dana pozvao nas je na ručak
Šejh Jusuf jakut. Kuća mu je na brdu
pod Džebeli-Kubejsom. Otišli smo ja
H. Avdaga Prohić i brčanske hadžije.
Kuća mu je na velikom pogledu. Vidi se
cijeli Haremi-šerif i skoro cijela Mekja
i mnoga brda i planine oko Mekje. Naj-
bliži je džebel (brdo) Džebeli-Kubeja,
sa kojeg je – kako se veli – Ibrahim as.
prema vahju pozvao svijet na hadž –
na posjećivanje Bejtullaha. Ono nije ni
pusto ima na njemu i nekih kuća. Ima
i džamija, koju su Vehabije pošteditile,
ali je – kako nam reče Šejh Jusuf – po
Vehabijama zatvorena, što znači, da je
prosti i obični svijet i tu tražio posret-
stvo Ibrahima as. i njegovu pomoć. Od
Šejh Jusuf jakutove kuće do na Dže-
beli-Kubeja možda nema više zračne
linije od 200 – 250 metara. Ali iako se
strancima ne zabranjuje otići na taj
džebel, ali Arapi koji tamo ne stanuju
i nemaju kakva posla, ne smiju tamo
ići pa ni kao vodiči. Tako ni mi sami
nijesmo mogli otići na taj znameniti
džebel pa i ako je tako blizu, takore-
kuć nadnio se na Mekju.

Izveo nas je Šejh Jusuf i na sath
(tavan – krov) svoje kuće, te smo oda-
tle pogledali Mekju i okolicu. Na moj
upit nam je rukom pokazao u dalji-
nu i Džebeli-Sevr, u kome se nalazi
“Gar“ (špilja) u koji se je sklonio Alej-
hisselam sa Ebu Bekjri Siddikom (r.
a.) pred progonom mušrikja kada je
napustio Mekju i preselio u Medinu.
Do Vehabija su hadžije posjećivali i

taj Gar, a sada se to ne čini jer Arapi tamo ne smiju ići, a hadžije kao stranci sami bez delila i vodiča ne mogu i ne umiju.

Sa te sam kuće promatrao i sutuhe (ravne krovove) arapskih kuća. Tu su sutuhi ravni, nabijeni zemljom i posuti malo krupnijim pijeskom i ograđeni su za pola metra ili nešto višim nazidom, i imaju po jedan po prilici od jedan metar dug obično drveni oluk na jednu stranu za izlivanje vode kada im jača kiša padne. Arapi po tim sutuhima po noći izlaze, sjede i spavaju, a po danu su u kućama zbog sunčane žege.

Ručak nam je bio dobar i obilan. Iza ručka smo pili kahve i čajeve, a onda prema tamnošnjem običaju kod siromašnijih darovavši djecu i domaćina pošli smo natrag u centar prema Haremi-šerifu. Na putu smo udarili na jedan širok mejdan pred jednom velikom palačom u kojoj je prije, po pričanju Arapa, stanovao šerif (kasnije kralj) Husejn ili netko njegov, a sada je tu neko državno nadležstvo u jednom dijelu, a u drugim je privatni stan. Na tom mejdanu su Arapčad igrala nogomet, pa im je i brčanski H. muderis ef. bacio nekoliko puta loptu, za kojom su ona veselo letila i skakala. (...)

Polazak na Arefat

Već od 6. zalhizeta počelo mi je upadati u oči življe kretanje Arapa u Mekji. Po pobočnim ulicama su se gomilali šurdufi (ili pravije: šugdufi), pronosila debela čadorska (šatorska) platna, savijeni šatori i drugo. Življu kretanju sam primijetio i kod naših delila sejjida Alevija i kod njihovih čiraga (pomoćnika) i poslužitelja. Ali, valjda, kako ih mi nijesmo o tome pitali, ni oni nama nijesu ništa govorili. Znali su svoj posao, a i položaj i ugled među Arapima kao plemići – “sadati Alevije” (potomci Hazreti Hasana, sina četvrtog Halife Hazreti Alije i Alejhisselamove kćeri Hazreti Fatime r. a.) i kao takovi nijesu htjeli da zaostanu za drugim delilima i mutavvifima. Htjeli su da pripreme sve potrebno za svoje hadžije i za njihovu potrebnu udobnost na putu, Mini, Muzdelifi

i Arefatu dok se bude tamo bilo i vršio propisani “menasikj”. Već u srijedu, 7. zalhizeta, su nekoje hadžije odlazile na Minu, a nekoje i skroz na Arefat. Taj dan (7. zalhizeta) upita nas Sejjid Abdurrahman Alevi: kada mi želimo i mislimo polaziti? Kada smo mu ja i H. Hf. Ef. Ibrišimović rekli, da hoćemo na osmog (jevnu-iterrije) na Minu, on nas je veoma zadovoljno i veselo pogledao i rekao: haâa, “furu-di hams’, furudi hams” (jâa pet farzova, pet farzova). Naime, to je sunneti Resul tj. tako je radio i Alejhisselam. Na osmog je rano polazio na Minu, tu klanjao pet farzova: podne, ikjindiju, akšam, jaciju i na devetog zalhizeta (jevnu Arefe) sabah, i onda rano kretao i polazio na Arefat – na vukof! Ne znam sigurno, jer nijesam pitao, ali mislim, da su na naš taj odgovor Alevije uplivilisale i na druge hadžije: jemenske, halepske, indijske i kjejske koji su bili kod njiha, da se i oni odluče da na osmog zalhizeta (jevmutterrije) zajedno sa nama pođu na Minu, a odatle na devetog na Arefat, jer smo zbilja zajedno tako išli. Tako smo mi u četvrtak na osmog otišli na sabah-namaz u Haremi-šerif klanjali i tavaf obavili, onda došli u vekjalu, pili čaj i kahvu, obukli ihrame i dali zaklati po ovna jer kape nijesmo smjeli skinuti. Dogle su naše stvari delilovi momci prenijeli do pred kuću i radnju Sejjid Sadake Alevije, gdje su bile naše deve na kojima ćemo putovati. Čekali smo i stajali tu oko jedan sahat dok se je sve priredilo za polazak. Moglo se je ići i autobusom, a i na magarcima, ali sam ja imao volju da idem na devu bar taj kratki put i da tako vidim i iskusim i takovo putovanje kakvim je putovao moj merhum otac a i sve druge hadžije po vrelom Hidžasu po 20 do 28 dana i konaka i to onda kada je od haramija opasnost prijetila skoro na svakom koraku, a ne onaka zadivljujuća i nenatkriljiva puna sigurnost koja vlada sada svuda i u svako doba u cijelom Hidžazu pod vladom Ibnu-Sau-uda.

Kada su deve došle, postavili se i povezali na njiha šurdufi, pometale se naše stvari i deve digle, došlo je vrijeme

da se penjemo i u šurdufe ulazimo. Devedžija bedevija (beduin) oštirih plavih očiju postavio je na šurduf, nego blizu vrata uz prvu plečku deve male ljestvice, koje uz tijelo deve nijesu baš sigurno i čvrsto stajale. Čini mi se, da sam se ja prvi uz “telbiju” počeo penjati. Nevješt takovom penjanju i jahanju, sa vrha tih ljestvica uhvatio sam se za nutarnji kolic šurdufa i jedva uz veći korak i zasuku ihrama unišao u šurduf koji se je lilao pa sam brzo pribjegao sredini da se šurduf ne prevale. Devedžija je brzo prenio ljestvice na drugu stranu, pa je tako isto popeo se i H. Hf. Ef. Ibrišimović. Šurduf se je ljuljao pa smo mi nešto posebi, a nešto po uputi devedžije pomicali se, a i stvari pomicali dok smo uhvatili ravnotežu. Tako smo stajali još oko 10 – 15 dekika, dok je sve bilo gotovo da naša mala karavana (kjervan) od desetak deva pođe. Devedžije su povezali dugim jularima deve jednu za drugom. U našoj maloj karavani jedino je naša deva bila malo plašljiva i ponešto zazirala.

Došao je čas i mi smo uz “telbiju” i “tekbire” krenuli. Šurduf se je zaljuljao i odmah u početku naša je deva malo zazrela i zastranila i tako umalo da se zakvači naš šurduf za jedan zid, a onda za jedan šurduf na drugoj devu. Devedžija je brzo pristupio i situaciju popravio. Izašli smo na jednu širu ulicu i jednom se nizbrdicom spustili u ravnicu i na širinu i tako mirno nastavili put prema Mini. Na kraju Mekje udarili smo pokraj velikih dvorova vladara Abdul-Aziza Ibnu-Sau-uda, pred kojim je bilo nešto vojske a na lijevoj strani našeg puta veliki gvozdeni stubovi za bežično (la-alikji) brzojavljanje. Putem prema Mini na nekoliko mjesta Arapi kahvedžije i sitničari podigli su šatore. Nekoje su se hadžije i putnici tamo svraćali i odmarali. Arapčad su dotrivala do naših deva i uz dirljive dove, da nam Bog dž.š. uvaži i kabul učini hadž i vakuf na Arefatu, da to zdravi i veseli obavimo i taki se opet vratimo pružala su na dugim štapovima limene kovice, da ih darujemo. Vodari (sake) su donosili male testije i vikali “moja barid moja barid!” (hladna voda); ali je

hladnoća te vode bila takova da bi smo se mi njom lahko kupali u hladnoj sobi u naše kišno jesensko doba. No i kao takova kao "mokra" je ipak dušu stapala i ponešto žeđ gasila.

Nakon dva i po do tri sahata putovanja opazili smo Minu i došli do prvih kahvi i šatora na ulazu. Taj je ulaz dosta uzak, neće biti širi od 25 – 30 metara. Stoga je vlada prosjekla na desnu stranu uz brdo jednu cestu obične širine za automobile, da se izbjegnu nesreće za vrijeme hadža kada se tu sustižu guste karavane sporih deva koje polahko tuda prolaze. Tu je i jedna lakša uzbrdica. Na vrhu toga brda je na lijevu stranu Džemrei-akaba (zadnje ili treće mjesto gdje se šejtan tušinisaje). To je za jedno dva metra visok, a za 80 cm u kvadrat širok prosto zidan i okrečen stup, oko koga je prostor u širini jednog metra zagrađen niskim zidom od kojih 80 cm. U taj prostor padaju piljci kada se vrši tašlaisavanje. Daljni prostor ulice je nešto malo širi. To je glavna ulica Mine. Išli smo između kuća i radnja. Prošli smo drugu i prvu Džemru i skoro na domak Mine, nedaleko Mesdži Hajfa ušli na devama u jednu čikmu u kojoj se nalaze dvije velike zidane kuće naših delila Alevija i to jedna na glavnoj ulici na ulazu u čikmu, a drugu na kraju čikme sa prilično širokim avlijama. Naše su deve došle pred ovu drugu kuću, te smo uvedeni u hladovito prizemlje, a Kjejske i indijske hadžije sa njihovim ženskinjem u prvi kat. Zidovi tih kuća su iznutra izmaltareni, ali nijesu postavljeni prozori ni vrata, niti su prostorije popođene jer se te kuće upotrebljavaju uglavnom samo 4 – 5 dana za vrijeme hadža, te su kao takove hladnije i ugodnije u vrelom Hidžazu i za strance i za domaći svijet od boravka pod hiljadama čadora (hijam – šatori) drugih delila koji tih dana pokrivaju vrelu pjeskovito skoro nepregledno polje Mine koje se prostire prema Muzdelifi i širokom Džebeli-Arefatu.

Kada smo došli u tu kuću i zauzeli mjesta u debeloj hladovini, zaučio se je podnevni ezan na Mesdžidi-Hajfu.

Ja i H. Hf. Ef. Ibrišimović uzeli smo abdest i pohitjeli u džamiju. Ušli smo u široki harem Mesdžidi-Hajfa, ali je ogromna džamija bila prepuna i tako nijesmo mogli unutar niti u džemat prispjeti. Klanjali smo "seferiju"¹³ na suncu i brzo se vratili u našu debelu hladovinu.

Delilovi momci i aščije su nam jelo pripremali na avliji pod posebnim šatorima. Jelo nam je donešeno u kuću i tu smo ručali. Onda su nekoji od našeg društva legli, a ja sam izišao u čaršiju i sjeo pred jednom kahvom, pred kojom je bilo mnogo hadžija stranaca i domaćih. Popio sam zeleni čaj, prohodao malo po čaršiji i vratio se u našu vekjalu, gdje sam malo posjedio i opet izašao na glavnu ulicu, kojom su neprestano prolazile sad manje sad veće karavane hadžija u pravcu prema Arefatu tako da nijedna karavana nije zamakla, a da druga nije bila ili predamnom ili da se nije pomolila sa druge strane ulice. Što se je približavala ikjindija, karavane su bivale sve gušće sa bezbroj manjih bajraka i tabla u raznim bojama sa imenima delila kahvedžija, aščija, piljara i drugih u arapskom pismu, a na podjeko-jem je bilo ponešto i latinice. Osobito je bilo lijepo gledati bogate bedevije (beduine) na nakićenim brzim hedžinima (brze deve) na kojima su jahala većinom po dvojica. Kada je nastupilo vrijeme ikjindije, i sunce se približavalo zalasku, karavane su bile sve gušće i gušće tako da su se ogromne mase pretvorile u neprekidni mimohod i napunile ulicu od kraja do kraja tako da su naporedo išla i po četiri reda deva sa šurdufima, osim onih koji su po kraju išli pješe provlačeći se ispod šurdufa i onih koji su promicali na brzim magarcima, itd. Ja sam to gledao i promatrao više sahata – sve dok mrak nije osvojio. Tada sam se i preko volje povukao u vekjalu. Te su mase tako prolazile cijelu noć.

To je bio veoma veličanstven prizor. Svako je sam od sebe potpuno

discipliniran. Sve ide tiho i pobožno; bez huke, bez vriske; pa i bez običnog žamora. Prošle su i prolazile ogromne hiljade tako mirno da nijesu probudile ni one koji pred kućom na klupi spavaju, a kamoli smetale mir počinka onih koji su se nalazili u kućama i pod šatorima. Nikakva incidenta ni nemilog događaja. Svak je u "ihramu" – go i bos zastrt sa dva čaršafa; nikakve razlike između bogata i siromaha, rase i rase, nacije i nacije, zvanja i društvenih položaja, vjera jedna, vjerski osjećaji isti, put isti, cilj isti – izvršiti Božiju zapovjed vakufa u istom danu na Arefatu.

Poslije obilne večere, koju nam je priredio delil, klanjali smo džematile jaciju, a onda legli i veoma ugodno noć prespavali. Digli smo se u zoru, u petak, devetog sulhidžeta, uzeli abdest i džematile sabah klanjali. Tada su devedžije pripremili deve, mi smo naše stvari prenijeli u šurdufe, pojahali i smjestili se i uz "telbije" i "tekjbire" krenuli iz naše čikme na Arefat. U putu se je i naša mala karavana od desetak deva umiješala u druge brojne karavane i tako nešto više od jednog sahata putovanja stigli smo na Muzdelifu, na kojoj je bilo mnogo privremenih šatora sa hljbom, jelom, čajem, kahvom, vodom i drugim najobičnijim potrebama. Tu se nijesmo zaustavili, prošli smo dalje prema Arefatu koji je odatle udaljen nepun sahat devedžijeg hoda. Brojne karavane razasute širokom pješćanom dolinom iza Muzdelife išle su prema čunu jednog brda oko koga su karavane obilazile. Kada smo i mi tamo došli, naš devedžija nas veselo pogleda i reče: Arefat. ■

Hikmet, Tuzla, br.37- 09..07.1932 (IV); br. 38- 04.08.1932 (IV); br. 40- 01.10.1932 (IV); br.42-26.11.1932 (IV); br. 45-12.02.1933 (IV); br. 46- 02.03.1933 (IV); br. 48-04.05.1933 (IV); br. 50-10.07.1933 (V); br.51- 14.08.1933 (V); br. 55-14.01.1934 (V); br.58-14.05.1934 (V); br.59- 09.08.1934 (V)

¹³ Jer je naš boravak bio u Mekji, Mini i na Arefatu svega 15 dana.

Hadži hafiz Muhamed Krpo

PUT NA HADŽ

(putopis jednog hadžije) Sarajevo, 1938.

Spremanje za Arefat

Par dana prije dolaska vladareva u Mekju došlo je mojih šesnaest drugova iz Medinei-Munevvere, među kojima je bio moj dragi H. Omeraga Šehović, moj najbolji drug i prijatelj, bez kojega mi je bilo jako neobično. Drugi dan poslije njihova dolaska, došli su također iz Medine Hadži Mujaga Ekmečić, H. Husejn Baščaušević i H. Hafiz Mustafa ef. Sahačić, u društvu sa Hafiz Džaferom Fakihom, Medinelijom. Ovaj Hafiz Džafer Fakih, vrlo je inteligentan, gostoljubiv, jako uslužan, skroz nesebičan i vrlo dobar čovjek, što je osobina gotovo svih Medinelija. On je dvadeset dana držao u svojoj kući u Medini naše hadžije Ekmečića i H. Baščauševića služeći ih kao da su vladari. Za te njegove usluge, oni su ga upravo kavaljerski i nagradili.

Ovakav čovjek zaslužuje svaku hvalu i najveće priznanje. Naši hadžije koji idu u Medinu, trebali bi da traže Hafiz Džafera i odsjedaju kod njega, jer će im kod njega i s njim biti najbolje. Radi bedelluka dolazi u Bosnu već nekoliko godina.

Kad je riječ o bedelluku, da rekne-mo nekoliko riječi.

Bedeli-hadž

(zamjenjivanje u hadžu)

Svaki musliman i muslimanka i uopće svaki čovjek, od svih ibadeta vlastan je pokloniti sevab (Božiju nagradu za izvršeno dobro djelo) kome hoće.

Neke vjerske dužnosti, kao: namaz, post, abdest itd. mora svaki musliman

sam lično izvršiti i ne može to niko drugi mjesto njega obaviti, dočim hadž može izvršiti druga osoba u ime drugoga. Taj čovjek koji izvršava dužnost hadža za drugoga i sevab poklanja onomu u čije ime to čini, zove se: naib ili bedel, odnosno zamjenik, a vršenje hadža po bedelu zove se: bedeli-hadž.

Prvenstveno i najviše pravo na vršenje bedeli-hadža imaju oni ljudi, koji u tančine poznaju svrhu, koristi i sve propise i obrede hadža, koji znaju: čim se hadž može pokvariti ili manjkavim učiniti i koji znaju: kako, na koji način i čime će te manjkavosti ispraviti, da bi hadž bio potpun i valjan; to je ilmi-ja (hodže).

Ako takvih ljudi ima dovoljno, onda oni imaju prvenstveno pravo, da se njima povjerava izvršavanje svete dužnosti – bedeli-hadža. Ali, pošto je u nas takvim ljudima (hodžama) otežano primanje bedeli-hadža radi njihove službe, te ih nema u dovoljnom broju, kojima ne smeta služba, onda je takove dužnosti najbolje povjeriti poznatim Arapima iz Mekje i Medine, a naročito delilima naših hadžija u Mekji i Medini, kao što su:

Šejh Muhamed Bošnjak, Abdul Latif Mešsat, Sejjidi Mensur Alevija, Šejh Ibrahim Zahid i njegov sin Abbas, Sejjidi-Emin Akad, (to su delili bos. Hadžija u Mekji i Medini), a onda poslije njih slijedeći poznati kao što su: Šejh Muhamed Šatir i njegov sin Abdul-Kadir, Šejh Muhamed Mursi i njegov otac Šejh Abbas Mursi, Hafiz Džafer Fakih, Šejh Hasan Adžeb i još neki. Oni svi

dobro su poznati u Bosni i Hercegovini; njima su do u najmanje detalje poznati svi propisi hadža, jer je to njihov fah; oni su upravo stručnjaci u tome, pa je, poslije naših ljudi, dati bedelluk njima najbolje, najefzalnije i najsevabnije.

Mi muslimani dužni smo voljeti, paziti i poštovati sve, a naročito hidžaske Arape, jer je iz njihove sredine i od njihova roda potekao najodabraniji Božiji rob i najodlučniji Božiji poslanik, naš uzvišeni pejgamber Muhamed a. s. v. s. onaj, koji je objavio i donio nam Božiju uzvišenu i čistu vjeru Islam. Muhamed a. s. je hidžaski Arap, u Hidžazu je kible svih muslimana – Kja'ba i sveta grobnica Muhameda a. s.

Kur'ani az. šan., cijelo islamsko bogoslužje i sva ulumi-dinija; sva četiri izvora islamske nauke i sama vjera Islam, sve je to na arapskom jeziku i poteklo od Arapa iz Hidžaza. Radi toga, treba poštovati, cijeniti i ljubiti cjelokupni arapski rod i svim silama moralno i materijalno, pomagati Arape, a naročito mekjanske i medinske.

POTSJEĆANJE NA SUDNI DAN

Koliko treba nagraditi bedele. – Što i gdje je dolina Arefat. – Mjesto sastanka Adema i Eve

Ogromna većina našeg svijeta smatra bedele kao neku vrstu – sluga... i zakida ih u njihovim pravima.

Znađem slučajeva, gdje je neki čovjek vasijetom odredio da se za njega pošalje bedel na hadž i u tu svrhu oporučno ostavio svotu od din. 20-25-30.000.

Njegovi nasljednici taj bedelluk dadu nekomu Arapu, koji, jedva čekajući da može ići svojoj kući, primi i mora primiti koliko mu se god dade.

Vidjevši čovjeka u nevolji, utrpaju mu od 5-10-12 hiljada dinara i misle da su time izvršili vasijjet umrloga i skinuli dug hadža sa njega, a ne znaju, da su time okrnjili pravo siromaha Arapa – bedela, te da su sebi protu-šerijatno prisvojili višu polu svote, koju je njihov bližnji u tu svrhu vasijjetom ostavio. Na taj način, takvi besavjesni ljudi, opogane svoj imetak i – za vrlo kratko vrijeme totalno materijalno propanu i spanu na prosjački štap; jer – Božija je kazna neminovna, a Bog dž.š. ne trpi da se ikome učini nepravda, niti da se ma čije pravo ošteti i okrnji.

Imade ih opet, koji, našavši pukog siromaha, kojemu odluče dati bedeluk, s njime se cjenkaju i – narede se, recimo, za 15.000 dinara a njemu za podvoz tamo i natrag, te za takse, put u Medinu i troškove oko izvršenja hadža i za sve ostalo, treba najmanje 20.000.

Taj siromah iz ljubavi prema svetim mjestima, a u želji da ode i da ih vidi, u želji da svojoj porodici, a i sebi, obezbijedi pristojno izdržavanje bar za ono vrijeme dok ode i vrati se, primoran je primiti i rado prima makar i manju svotu, nego što je potrebna za to.

Takav čovjek, kad dođe u Hidžaz, ni uz najbolju volju ne može delilima ni njihovim pomoćnicima dati ništa ni za stan ni za hranu niti za sve mnogobrojne usluge, koje mu čine. On u prvom redu pada na teret delila. Od njega traži da ga besplatno otpremi iz Mekje u Džidu, pa eventualno i u Medinu i natrag; traži – besplatnu vizu, besplatnu kartu, ili bar u pola cijene, od Džide do Pireja itd. Takav još uz to pane na teret Bos. Hadžija i – time se njegovo dostojanstvo hadžije sroza na najniži stepen, - stepen običnog prosjaka.

On u pomanjkanju sretstava nije u mogućnosti ni da izvrši sve propise i obavi sve zijarete kako treba, jer je sve to skopčano sa izdancima, a u koliko to i vrši, više izvrši automatski, duhom otsutan, u vječitoj brizi za svoj

opstanak i povratak, strepeći i pri samoj pomisli da ne ostane u tuđini – bez sredstava.

Ko hoće da šalje bedela, treba da ima u vidu slijedeće:

1) Treba da izračuna sve izdatke, koje mora bedel utrošiti na cijelome putu od odlaska do povratka.

2) Bedelova porodica mora za cijelo vrijeme do njegova povratka biti sa svim potrebama opskrbljena.

3) Kako bi god putovao onaj za kogase šalje bedel, koliko i kako bi god trošio umrli da lično ide, tako isto treba i njegovu bedelu omogućiti.

4) Bedel ne smije primati ni tražiti ni od koga ništa – badava, nego sve mora platiti.

5) Konačno, za teški trud, koji je bedel učinio radi izvršenja tuđe vjerske dužnosti, trebalo bi mu preko svih izdataka dati još i posebnu, pristojnu svotu kao nagradu.

I ako bi trebalo da bude, a biva obično onako, kako sam naveo. Od jeftina mesa – čorba za plot, a od jeftina bedeluka slab sevab.

*

Dan spremanja i polaska na Arefat, potpuno slični onome strašnome danu, kad će cjelokupni ljudski rod ponovo oživjeti i ustati iz grobova, te poći prema određenom mjestu – mahšera, gdje će Svevišnji suditi svakome za njegova djela.

Arefat je potpuno jednak sudnjem danu, kad će svako ljudsko biće: car i prosjak, bogat i siromah, sluga i gospodar, slobodnjak i rob, staro i mlado, muško i žensko, cijelo ljudstvo, svi bez izuzetka, potpuno jednako goli, bos i gologlavi stati pred Stvoritelja i Gospodara Boga dž.š. i saslušati Njegovu pravednu presudu, te primiti kaznu, ili nagradu, prema svojoj zaslugi.

Arefat je isto što i sudnji dan, samo s tom razlikom, što na njemu nema suđenja. Vukuf na Arefatu je jedan od tri farza hadža, bez kojih hadž ne bi bio valjan, ako bi ma samo jedan bio ispušten i neizvršen u pravo vrijeme. Svaki hadžija bezuvjetno se mora naći

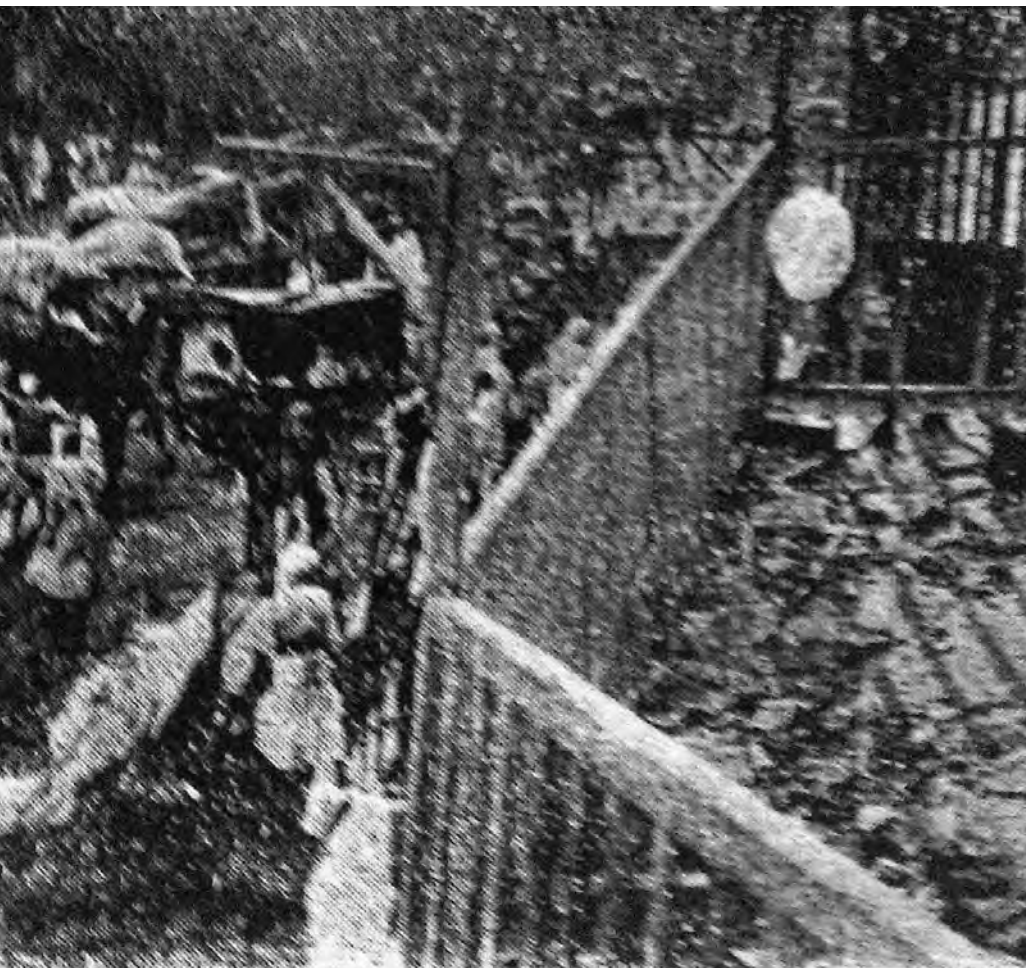
u dolini Arefat na dan jevmi-arefe, tj. uoči Kurban-bajrama.

Arefat je dolina sjeverno od Mekje na putu za Taif, udaljena od Mekje oko 25 km. Arefat imade historički značaj. Povijest Arefata siže čak do prapočetka ljudskog roda i do prvog čovjeka, praoca Adema a. s. (Adama) i pramajke H. Havve (Eve).

Kada su H. Adem a. s. i H. Havva prekršili Božiju zabranu i okusili zabranjeni plod. Bog ih je radi toga izagnao iz Dženneta i odredio im život na zemlji. (Po bibliji: tzv. "istočni grijeh").

Adem a.s. je izbačen u Serendib planinu u Indiji, a Havva na mjesto, gdje se danas nalazi Džida.

Žaleći za ljepotama rajskim, kajujući se za učinjeni grijeh, moleći Svevišnjeg da im taj grijeh oprost, a čeznući jedno za drugim, išli su zemljom nasumce, nadajući se da će se kad bilo sresti jedno s drugim. Predaja veli: tražili su

Karavana kreće za Arefat

jedno drugo i našli su se nakon dugog rastanka od 200 godina. (Adem a. s. je, kako povijest veli, živio ravnih 1000 godina). Njihov sastanak dogodio se u dolini Arefat, na brdu zvanom "džebeli rahmet" tj. brdu milosti, odnosno Božije milosti, arefat znači: prepoznavanje, spoznaja.

Oni su se tu prepoznali i našli, tu, na tome brdu i u toj dolini Bog im se smilovao i sastavio ih nakon dugog rastanka.

Na uspomenu toga njihovog sastanka, hadžije svake godine moraju svi doći tu, sastati se na taj dan, kojega se dana dogodio sastanak H. Adema i H. Havve i tu u toj dolini, pod brdom milosti, moliti Svevišnjeg za oprost grijeha i za Njegovu milost, te biti potpuno uvjeren, da će Bog dž.š. uslišati svačiju molbu i izliti Svoju neizmjernu milost, kao što je učinio i našim praroditeljima H. Ademu i H. Havvi.

KOLONA HADŽIJA NA MAGARCIMA

Putovanje do Arefata – Šudufi – Noćenje pod čadorima

Uoči jevmu-tervije, svi smo obukli ihrame, nijet učinili hadž i otišli u Har-remi-šerif, te obavili tavaf i, - probijajući se između mnogobrojnih automobila, nekako, teškom mukom, sa čestim prekidima, obavili "Sa'j" i vratili se na konak u vekjalu.

Sutra dan na jevmi tervije, 8. dan zulhidžeta ili na dva dana prije Kurban-bajrama, počele su karavane odlaziti na Arefat. Od ranog jutra, po cijeloj Mekki odjekivali su povici i čula se buka i vreva bezbrojnih glasova, pomiješana sa grgotanjem i stenjanjem deseti-na hiljada deva, na koje su se tovarili šatori, šatorske motke, konopci, suđe, hrana, čilimi, šugdufi i sve ostalo, što

je potrebno kroz četiri – pet dana boravka na Arefatu, Muzdelifi i Mini za sve hadžije, delile i njihove momke.

Svim glavnim i sporednim ulicama grada prolaze u neprekidnom nizu bezbrojne karavane, sa beskrajnim redovima deva privezanih jedna za drugu i natovarenih šatorima, sanducima i šugdufima, u kojima sjede ili leže po dvojica hadžija; sa svake strane po jedan. Šugdufi (nosiljke) su pleteni od jakog pruća i međusobno povezani. Sa jedne i druge strane, naprijed i nazad su otvoreni, a ozgor se prekriju čilimom, dekom ili hasurom, radi zaštite od sunca.

Unutra svaki hadžija prostre sebi šta hoće i namjesti se onako, kako mu je udobnije.

Taksa za jednu devu sa šugdufom za dvojicu hadžija do Arefata i natrag iznosi 365 dinara po državnoj tarifi. Ispod točkova mnogobrojnih automobila i ispod bosih nogu hiljada hadžija – pješaka, jurili smo između sklopa brda po razasutom pustinjском pijesku. Nakon sat i po prošli smo već i Muzdelifu, iza koje je počela padati sitna kiša, od koje smo se štitili – suncobranima i dalje se utrkiivali. Veselije kavalkade i društva, mislim, nije bilo od nas.

Tako jureći, dostizali smo i prestizali sve karavane i druge kolone deva, te smo nakon tri sata, jašenja po kiši, došli u dolinu Arefata i otsjeli u jednoj kafani pod šatorom. Put od Mekje do Arefata pređe se na devu ili pješke kroz 5 – 6 sati, a mi smo taj put, jašući na magarcima, prevalili za svega 3 sata.

Da, umalo ne zaboravih. Na Mini smo se još odmarali 20 minuta pod jednim čadorom, popili po čaj i pojeli po jednu vruću lepinju ispečenu u loncu. Naime, u jednom velikom loncu ili ćupu pekar je pekao lepinje. Pred loncem je bio raspaljen ugalj, a on je mećao raspljeskano tijesto i za par minuta vadio vruću lepinju, kojoj je bila cijena jedan groš. Sav posao radio je rukama. Nije mu trebala pekarska lopata.

U improviziranoj "kafani" pod čadorom jednog crnca, u blizini ulaza u dolinu Arefat, sjeli smo, popili po čaj, klanjali akšam, posjedili oko pola sata

i krenuli prema ulazu doline, na koje-mu se nalaze dva zida, sa svake strane po jedan, koji označuju ulaz i granicu doline Arefata.

Idući još od Muzdelife, koja je od Arefata udaljena oko 3 sata pješackog hoda, opazili smo na ravnici, u daljini, bezbrojna svjetla na Arefatu. Premda je bio još dan, svjetla od bezbrojnih vatari vidjela su se, jer je bilo tamno obzorje uslijed oblaka i kiše.

Kad smo se, po akšamu, primakli dolini, učinilo nam se, da je pred nama kakav milionski grad, sjajno iluminiran bezbrojnim električnim sijalicama; toliko je svjetla bilo u dolini. To je i razumljivo, jer, u svakom šatoru gori velika petroplin-lampa sa jarkim svjetlom, a pred šatorima plamsaju vatre.

U isto vrijeme, kad smo mi došli pred naše šatore (koje su Šejh Muhamedovi ljudi toga dana rano u jutro tu dopremili, razapeli i uredili), došlo je i ostalo naše društvo na devama.

Pošto su stvari i pokrivači, deke, sedžade i sve ostalo povađeni iz šug-dufa, smjestili smo se svi pod šatore, prostrijevši svak sebi na pijesak sedžadu, a ostavivši deku kao pokrivač, zimski kaput ili što drugo smotavši pod glavu, mjesto jastuka.

Pošto smo se smjestili, popili smo čaj, klanjali jaciju, pušili, siti se

narazgovarali i legli, te zaspali kao poklani, jer smo se toga dana umorili putujući.

Tu noć ugodno smo prespavali svi pod velikim šatorom (nas 32) a naše dvije drugarice – hadžije u drugom, manjem, skupa sa ženskinjem Šejh Muhamedovim i Ahmedovim.

HADŽIJE NA BRDU BOŽIJE MILOSTI

**Vukuf (vakfa) ili stajanje na Arefatu
Privremeni velegrad pod šatorima
– Pod bajracima do Ibrahim
pejgamberove džamije
Dvodnevni boravak u dolini Arefat
Skup muslimana iz cijeloga svijeta**

U petak 19. februara, na dan “jevmi-tervije“ u 8 sati u jutro, okupio nas je naš delil Šejh Muhamed Bošnjak, te smo pod njegovim bajrakom (koji je nosio njegov “baš-čirak“ (glavni pomoćnik) Hafiz Husejn, a na kojemu je pisalo: “La ilahe illallah, Muhamedur-resulullah – “Bosna-delili: Šejh Muhamed Bošnjak-zade“), krenuli između bezbrojnih čadora prema brdu “Džebeli-rahmet“ (brdo Božije milosti), prema koje mu je vrvilo na desetine hiljada hadžija.

Cijelo brdo, a naročito njegov vrhunac (na kojemu se vidio samo jedan na

četiri ćoška ozidan i bijelo obojen (ili okrećen) stup visok po prilici oko 3 – 4 metra), bio je načičkan mnogobrojnim hadžijama, te je izgledao kao saće meda pokriveno bezbrojnim pčelama. Iznad glava tih hadžija vijala se prava šuma od mnogobrojnih bajraka, jer svaki delil svoje hadžije vodi pod svojim bajrakom, a svaki je bajrak drukčije boje; već prema bojama zemalja i narodnosti njegovih hadžija, - samo nema jugoslavenskog bajraka.

Istina, u obzir dolazi vjerski bajrak: zeleni ili crveni, jer je to čisto islamska vjerska svečanost, u čisto islamskoj zemlji, ali sam primijetio vrlo mnogo bajraka, koji imadu boju one države iz koje su dotični hadžije.

Uz jednoglasno učenje “telbije“ i “istigfara“ (odazivanje na Božiju zapovijed i molbe za oprost grijeha) otišli smo na mjesto, gdje se nalaze temeljne zidine i mihrab Ibrahim pejgamberove džamije. To je uz samo podnožje džebel-rahmeta. Tu je Hazreti Muhamed a. s. uvijek učio hutbu, kad god je dolazio na hadž. U mihrabu mesdžidi-Ibrahima klanjali smo dva rekja'ta nafile-namaza i proučili prigodnu dovu. Odatle je naše društvo sa Šejh Muhamedom otišao u kafanu, a nas je pet-šest sa Hafiz Husejnom popeli smo se na vrh Džebeli-rahmeta do samoga stuba, odakle smo nas trojica foto-amatera: Šehović, Sahačić i ja napravili nekoliko snimaka Arefata.

Kod spomenutog stupa na vrhu brda, prije se uvijek učila hutba na dan “vukufa“ i to: sve od ikindije do sunčanog zalaska. Tada je to bio dan najvećeg veselja. Tada bi pucali topovi, puške i revolveri, jer je tada svaki hadžija, radi lične sigurnosti, nosio oružje, a danas mu ono nije potrebno, jer je sigurnost zagarantovana. Vehabije su ukinule i učenje hutbe i pucjavu.

Sašavši sa brda, došli smo u pravu čaršiju, u kojoj ima na stotine dućana, kafana, pekara, mesara, mjenjačnica, kuhinja i trafika i to sve pod čadorima. To je provizorna čaršija, koja se i napravi i rasturi sve za par dana radi hadžija.

U toj čaršiji može se dobiti svega što hadžijama treba, pa premda je hadžija

Polazak karavane naših Hadžija ispred vekjale delilove

ogroman broj (200.000) ipak se ne rasproda sve; toliko imade svega.

U podnožju brda, prema Mesdžidi-Ibrahimu, u jednoj od čadorskih kafana našli smo naše društvo. Tu nam je Šejh Muhamed dao svima doručak: okrugle uštipčice pržene na zejtinu, koje smo umakali u šećernu vodu zvanu "šira".

Pošto smo se dovoljno napili čaja, otišli smo kući, tj. pod naš čador, gdje nas je čekao gotov ručak.

Na tome ručku imali smo mesa i previše, jer je Hadži Husejn Tokić dao zaklati dva kurbana – za kaznu, što je bivši u ihramu, obukao kapu i poslije još jednu grešku napravio.

Tu noć uoči "jevmi arefe" proveli smo vrlo ugodno, jer je tada klima bila vrlo ugodna, upravo kao u nas u proljeće. Lahorić noćni čisto je milovao i donosio san na oči.

U jutro na 20. februara (u subotu) osvanula je kiša, koja nam je dobro došla poslije jučerašnje sunčane žege. Ta blaga kišica rashladila je i zrak i zemlju. Na Arefatu, premda ima na desetine hiljada deva, ovaca i magaradi, ipak nema ni jednog komarca, ni za lijek, što se kaže. U Mekji i Džidi oni su nesnosni i jedina je zaštita od njih – tzv. "džibinluk" ili "namusijja" (mreža za ležište, kroz koju komarci ne mogu proći).

Čim je kiša prestala, društvo se razišlo po provizornoj čaršiji, a ja sam ostao pod čadorom, da bih opisao utiske i sve ono što sam vidio. Poslije smo H. Husejn Kasumagić i ja otišli u čaršiju na čaj i da nabavimo cigareta. U 9 sati u jutro nas dvanaestorica, koji smo znali pravilno učiti Kur'an, proučili smo hatmu.

Oko 11 sati nas trojica foto-amateri snimali smo naše hadžije u čadoru i pred čadorom u nekoliko raznih poza. (Vidi sliku: sarajevski hadžije sa Šejh Muhamedom uz njihov čador na Arefatu).

Pošto smo klanjali podne, svi smo se međusobno halalili, bratski se izgrlili i jedni drugima čestitali hadž, jer smo vukufom toga dana izvršili dva glavna dijela hadža: Ihram i vukuf, a

Arefat – bezbrojni čadori

Penjanje pod bajracima na Džebeli-rahmet (Brdo Božije milosti)

još nam ostaje treći dio: tavafi-zijaret. Iza toga smo ručali.

Prošle noći, od samog akšama pa sve do sabaha, cijelom dolinom Arefata, neprekidno su odjekivali glasovi mnogobrojnih učača Kur'ana, Ilahija, Tekjbira, Telbijeta i drugog ezkjara. Pobožni hadžije većinom su probdili tu noć i proveli je u ibadetu, jer je tu, na tome mjestu, uoči vukufa i na dan vukufa svaka dova i svako dobro djelo i ibadet, zaista i bez ikakove sumnje, primljen kod Boga dž.š. i tu je 100.000 puta uvećan sevab, tj. ko na drugom mjestu zaradi jedan sevab, za isto djelo, tu, na dan jevmi-arefe, računa se

100.000 sevaba; ali, tu je i grijeh strašno uvećan. Ko tu nešto zgriješi, računa mu se 10.000 grijeha za jedan.

Ovo nije bajka ni legenda, nego potpuna vjerska istina. Muhamed a. s. je rekao: "ko izvrši hadž iskreno, samo radi Boga, a ne radi čega drugoga (pa se sačuva i ne pokvari ga), taj ostane čist od grijeha kao istom rođeno novorođenče".

*

Arefat je ogroman logor, taborište stotina hiljada ljudi. To je, velegrad ili prašuma od čadora, konopaca i bajraka svih naroda iz svih država i kontinenata

svijeta. Prašuma velim zato, jer tu ko se ne zna snaći, izgubi se kao u prašumi ili u džungli.

Tu su se sastali svi narodi svijeta. Tu je cijela zemaljska kugla – u minijaturi. To je kongres svih muslimana svijeta, a to i jest pravi cilj hadža i prava svrha toga sastanka na Arefatu: da se tu, na jednom mjestu sastanu braća muslimani iz cijelog svijeta, da se međusobno upoznaju i porazgovaraju o svome stanju i o stanju cijele islamske zajednice na zemlji, da raspravljaju o islamskim potrebama, da time učvršćuju islamsku ljubav, bratstvo, slogu i jedinstvo. Arefat je uzvišen, kao što su uzvišeni i puni značaja svi uopće islamski propisi. Arefat je najinteresantniji, najzanimljiviji i najkorisniji turistički izlet za onoga, koji razumije njegov pravi smisao i značaj, dok je to za neznalicu samo jedan naporan i suhoparan obred. Tako nešto slično niti ima, niti može biti više nigdje na kugli zemaljskoj.

Na stotine hiljada ljudi i žena svih rasa, boja, staleža i mnogobrojnih jezika, a jedne vjere, stotine hiljada raznih čudi ali jedne misli i osjećaja, stotine hiljada, a sve golo, boso i gologlavo, sve zazivlje jednoga jedinog Boga dž.š. Tvorca i Gospodara svega, odazivajući se na Njegovu svetu zapovijed – hadž i skrušeno i sa uzdrhtalim srcima, sa najvećim strahopoštovanjem moleći od Njega jedinog oprost, milost i pomoć, znajući vrlo dobro, da ih On i čuje i vidi i razumije.

Takav jedan jedinstven sastanak u stanju je upriličiti i tolike ljude ujediniti samo jedna Uzvišena vjera, kao što je Islam, vjera u jednog jedinstvenog Boga, i u dan Božijega suda – sudnji dan; vjera sreće, mira i spasa; vjera beskrajne odanosti i predanosti Svevišnjem Stvoritelju, Allahu dželle šanuhu.

Nikakva druga sila ne bi bila u stanju toliko ljudi raznobojnih i raznih rasa i naroda, čudi, misli, osjećaja, jezika i običaja sakupiti, sastaviti i sjediniti, nego samo jedini Bog dž.š. Time se očituje Božija svemoć i zasnjeđava uzvišenost propisa Njegove svete vjere – Islama.

Pogled sa vrha brda na jedan dio doline Arefata

Naše hadžije pod čadorom na Arefatu

Sarajevske hadžije sa piscem i delilom na Arefatu (za čadorom)

Tu se najbolje i najjasnije vidi i spozna prava, nepatvorena, stvarna i čista demokratija dini-Islama.

To je mahšer, - to je primjer sudnjeg dana; - to je Arefat. – Pod riječju Arefat, razumijeva se drugi farz hadža – “vakfa” na Arefu.

SUĐENJE KRADLJIVCIMA NA AREFATU

Postupak arapske policije brži nego Scotland Jarde

O Arefatu pisati, njegov pravi i potpuni značaj, svrhu, cilj, koristi od nje ga i sve ostalo opisati, opisati skupine, okarakterisati narode, opisati njihove nošnje, prilike i običaje, uočiti razne, bezbrojne tipove, kakvih se više nigdje u tolikom broju na jedan put i na jednome mjestu, kao tu, ne može naći, za to bi trebalo mnogo znanja, strpljivosti, truda i vremena, a moglo bi se napisati nekoliko debelih knjiga, koje bi bile interesantnije i zabavnije od ma kakvog romana.

Cijelu prošlu noć prolazili su oni, koji su u ogromnom logoru zalutali i nisu znali naći svoj čador, a to je i razumljivo, jer kad se uzme u obzir, da dolina Arefat iznosi nekoliko kvadratnih milja prostora i da je taj cijeli prostor upravo kao košnica pčelama naćikan čadorima, koji su gotovo svi jedan na drugi nalik, ko se u tome labirintu snađe i svoj čador i u danu, a kamo li po noći nađe, taj se može smatrati vještakom i vidovitim čovjekom.

*

Na svaki namaski vakat čuje se na stotine ezana i obrazuje se na hiljade džema-ata, jer se svaki vakat klanja zajednički – u džema-atu, svakog delila hadžije u njihovu čadoru; koliko čadora, toliko i džema-ata.

*

U svakoj zemlji i u svakom mjestu na svijetu, gdje god bude kakav veći skup ljudi, obično se tu dovuču i po

koji džepar i kradljivac. Tako je bilo i na Arefatu.

U stotinama hiljada ljudi nađe se ipak i po neki okorjeli zločinac, kojemu nije ništa sveto, i koji nije došao da izvrši svetu vjersku dužnost, nego je došao samo da se ma na koji način okoristi tuđom imovinom.

Tako je na dan vukufa policija uhvatila četvoricu crnaca, koji su ukrali od nekih hadžija neke malenkosti. Na toliko ogromnom prostoru, kod tolikih čadora i između više od dvjesto hiljada duša, ibni Suudova je policija, samo jedan sat nakon krađe, pronašla, uhapsila i povezala kradljivce. To je vještina i brzina na kakvoj bi im i londonski Scotland-Jard mogao pozavidjeti.

Kradljivci su, pod jakom policijskom stražom, povezani u teške lance, sjedili oborenih glava, tužni, prestrašeni i sivi u licu – nedaleko našeg čadora, čekajući da ih se otpremi na Minu, gdje će im kroz par dana biti odsječene ruke za kaznu zbog krađe i biti javno izložene, kao zastrašujući primjer drugima.

To je šerijatska presuda koja je stroga i neumoljiva kao sudbina, jer je takva presuda Božija onome, komu tuđe vlasništvo nije sveto; ta je presuda neumitna kao smrt i potpuno pravedna i opravdana.

Ljudski ološ treba da se kazni, da ta kazna bude i bolna i trajna, pa da bi se društvo sačuvalo od zla zločinaca; ta kazna treba da istrijebi zločinca i iskorijeni zločin, a ne da ga podržava i uvećava, trošeći bezbrojne milione i milijarde na izdržavanje zločinaca i tamnica, kao što to čini moderna i “kulturna” Evropa u svome besmislenom “humanizmu”. Ili je veći humanizam kradljivcu odsjeći desnu šaku pa ga pustiti neka ide kud ga volja, ne hraniti ga, niti odijevati, ni obuvati, ni plaćati velike svote za čuvare i osoblje tamnice, ili je bolje kradljivca zatvoriti nekoliko mjeseci ili godina u tamnicu, hraniti ga, odijevati, obuvati, grijati, čuvati, sastaviti ga sa većim lopovima od njega od kojih se nauči i još bolje usavrši u svome “zanatu”; pa kad ga se otpusti iz hapsa, dade mu se knjižica u kojoj mu, crno na bijelu, piše: da je otpušteni kažnjenik, i on kao takav,

sa tako “laskavom” i “dobrom” “preporukom” i “svjedodžbom” više nije u stanju nigdje dobiti ni najnižeg ni najtežeg posla, jer niko neće uzeti kažnjenika ni u kakav posao.

Dok onaj, komu se, po Šerijatu, odsiječe ruka za krađu, on se odmah, čim mu rana počne zamlađivati, pušta na slobodu, te država ne troši ništa na njega. Onaj, koji je jedanput pretrpio bolnu kaznu i izgubio desnu ruku, da živi hiljadu godina, više nikad ni u snu neće ni pomisliti da krađe, a kamo li da će ukrasti, jer dobro zna, ako ponovi krađu, izgubit će još i lijevu nogu.

Na taj način, on je sam sačuvan od daljnjeg zločina a i cijeli ljudski rod sačuvan je od njegova zla. Ovakvi ljudi vrlo lahko dobiju i posao i službu, svak im vjeruje jer znade i osvjedočen je, da će se taj čuvati kao žive vatre da više nikada ne prihvati za tuđu svojinu. Neka po ovome svak prosudi: da li je pravednija, humanitarnija, i za ljudstvo korisnija šerijatska presuda, ili – evropska?

Šerijatska presuda više vrijedi, nego li presude svih ljudskih zakona svih zemalja svijeta, jer – šerijatska presuda je Božija presuda, koju je Bog u Kur'anu objavio za dobro i korist cijelog čovječanstva.

Ovdje Šerijat sudi, tu ne trebaju advokati, niti ih uopće ima, tu su tamnice nepotrebne, tu se ne bacaju grdnice pare – u vodu.

U Hidžazu vlada Šerijat i to je temeljni i jedini zakon Suudije, po kojemu se sudi svakome bez razlike, pa ni sam vladar nije isključen niti neprikosnoven.

*

Poslije ikindijskog namaza poklonili smo hatmu h. Pejgamberu, koju smo to jutro proučili.

Od ikindije do sunčanog zalaska računa se pravo vrijeme vukufa, pa smo svi zajednički proučili propisanu arefatsku dovu i počeli se pakovati za polazak na Muzdelifu. ■

Sarajevo, 1938.

Hasan Ljubunčić

Istorija hadža u Bosni i Hercegovini sa putem na hadž u 1954. godini

Namjera mi je da obradim istoriju hadža, kako se on kod nas vršio od XV. do XX. stoljeća, naime, od kako su Turci definitivno Bosnu osvojili 1463. godine i primanja Islama, pa do danas. U toj Istoriji hadža nastojat ću da donesem što je moguće više podataka o tome: od kada se kod nas počelo ići na hadž, kolike su grupe kada išle i po mogućnosti i njihove popise, pod kojim se uslovima kada išlo na hadž, koliko su se hadžije na putu zadržavale prigodom odlaska na hadž, šta su sve hadžije donosile kada su se vraćale sa hadža, kakovu su ulogu imale hadžije u našem javnom životu, pojedine hadžije koje se spominju u raznim knjigama iz naše prošlosti, priče o hadžijama i razne anegdote, pjesme i priče o svetim mjestima, stari putopisi koji se odnose na hadž i ostalo što se bude odnosilo na hadž. Na koncu ove Istorije hadža po kronološkom redu došao bi opis "Put na hadž u 1954. godini", kako taj putopis ne bi zakasnio, a poslije toga, da nastavimo sa štampanjem "Istorije hadža", ostajući pri tome da i dalje ove dvije teme sačinjavaju jednu kronološku cjelinu. U separatima koje namjeravamo izdati biće poredak takav da će naprijed biti istorijat a iza njega put na hadž u 1954. godini. Koga interesuje da se pretplati na separat potrebno je da se

ranije javi Uredništvu Glasnika, jer će broj separata biti dosta ograničen.

HADŽ U 1954. GODINI

Kako god je Prvi svjetski rat prekinuo tradiciju hadža kod nas, pa se nije išlo na hadž ni za vrijeme rata ni poslije njega na nekoliko godina, tako isto je i Drugi svjetski rat tu tradiciju prekinuo. Punih 10 godina od 1939. do 1949. nijesu iz naših krajeva išle hadžije u sveta mjesta Meku i Medinu. Tu tradiciju odlaska na hadž iza Drugog svjetskog rata ponovo oživljava 1949. preuzvišeni Reis ulema hadži Ibrahim ef. Fejić, koji te godine ispred Islamske vjerske zajednice odlazi na hadž sa svojim zamjenikom hadži Murat ef. Šećeragićem i još trojicom predstavnika naših narodnih republika u kojima žive i muslimani. Ta lijepa tradicija hadža ponovno se nastavila 1954., kada je iz naših krajeva otišlo na hadž 11 hadžija i to 8 iz Sarajeva (H. Muhamed ef. Mujagić, H. Mujaga Kovačević, H. Salimaga Džino, H. Hafiz Smail Fazlić, H. Salih Namić, H. Mehmed Zečević i H. Hasan Ljubunčić), 2 iz Visokog (H. Mustafa Hadžiibrahimović i žena mu H. Adila) i 1 iz Srebrenice (H. Alija Selmanagić). Ovom prilikom bio je na hadžu i H. Asimaga Džino iz Sarajeva, koji nije išao zajedno sa spomenutom grupom. On je išao iz Šama gdje je bio u posjeti

kod svoga sina. Ja imam namjeru da pišem o hadžu kada je ova grupa jedanaestorice išla na Kabu, iskreno želeći da našim čitaocima dadnem što vjerniju sliku svih onih velikih doživljaja što smo ih mi imali prilikom obavljanja ovoga hadža.

Kako su vršene pripreme za odlazak na hadž

Odmah, poslije obavljenog hadža 1949. godine, počeli su se javljati sa raznih strana pojedinci, koji su izražavali želju da obave hadž. Naročiti interes osjetio se kod onih, koji su bili zaduženi, da za nekog svog umrlog člana porodice pošalju bedela na Kabu. U Sarajevu su se obično najživlji razgovori vodili o hadžu uz ramazan. Često su se i imentovali pojedinci, koji se spremaju da idu na hadž, ali nekako nije dolazilo do stvarnih priprema, sve je nekako čekao jedan na drugog, da neko prvi počne, pa da onda i on pođe za njim. U 1953. bila je formirana i jedna grupa, koja je trebala da ide na hadž, ona se sastojala i dogovarala, ali kad je došlo do stvarnih priprema grupa se raspala i nije otišao nijedan. Tek kada se u 1954. ozbiljno pristupilo pripremama, postignut je uspjeh i otišlo se na hadž.

Bilo je u pripremama i poteškoća, ali su dobrom voljom i upornim nastojanjem sve te poteškoće savladane. Iako se dosta rano počelo sa pripremanjem, ipak smo pasoše kasno tražili, pa

smo ih dobili u zadnji čas, pred sami polazak, i to zahvaljujući dobroj volji i razumijevanju naših narodnih vlasti. Vrlo teško pitanje za nas je bilo pitanje dobivanja viza, naročito kad se uzme u obzir da smo ih morali dobiti u kratkom roku, a svakom je poznato, da se sa davanjem viza obično rasteže. Najpotrebnija nam je bila saudijska viza ali nju nismo mogli dobiti u našoj zemlji, pošto Saudijska Arabija nema svog predstavnika kod nas. Zato smo se odlučili da saudijsku vizu tražimo na putu u nekoj Istočnoj zemlji kuda budemo prolazili, a da zasada tražimo egipatsku vizu, radi toga što ćemo navratiti u Egipat i što ćemo se iskrcati u Port-Sudanu, koji se nalazi na teritoriji Sudana, sa kojim Egipat ima političkih i drugih veza. Sa dosta velikim poteškoćama, mi smo ipak uspjeli, da u jednom kratkom roku dobijemo egipatsku vizu. Isto tako je bilo vrlo teško riješiti i pitanje strane valute, koju je trebalo da ponesemo

za svoje izdržavanje u Hidžasu i drugim stranim zemljama u koje budemo navraćali. Zahvaljujući opet našim narodnim vlastima, koje su nam sa razumijevanjem izišle u susret i dale nam izvjesnu količinu deviza iako su one najpotrebnije našoj zemlji za njezinu izgradnju. Pošto su nam ta devizna sredstva bila dosta ograničena, mi smo ih morali štedjeti i na drugoj strani se boriti da što više podvoznih troškova platimo sa našim novcem. I tu nas je sreća poslužila, jer je, prije mjesec dana od našeg polaska, uspostavljena naša parobrodarska linija Rijeka-Honkong, koju smo i mi mogli koristiti od Rijeke do Port-Sudana. Port-Sudan se nalazi na drugoj strani Crvenog Mora prema mekenškoj luci Džidi, pa smo kupili kartu tamo i natrag za naš novac, što nam je mnogo koristilo da sa što manje deviza prođemo.

Pošto je naš parobrod "Romanija" polazio iz Rijeke za Hong Kong 1. jula,

mi smo morali poći iz Sarajeva za Rijeku 29. juna, da ga stignemo i da se na njega ukrcamo.

Na novoj sarajevskoj željezničkoj stanici bila nam je velika ispratnja. Ispratila nas je rodbina, prijatelji i znanci a i mnogo ostalog znatizelnog svijeta, koji su izišli da nas isprate, da nam zažele sretan put i svako dobro i da nas neki od njih zamole da ih se sjetimo kada budemo na Arefatu ili kada budemo oko Kabe tavaf činili.

Na stanici u Visokom bilo je mnogo svijeta na ispratnji hadžija. Sav prostor pred stanicom i oko stanice bio je prosto natrpan svijetom, koji je došao da vidi i isprati hadžije. Bilo ih je mnogo koji su nas pratili do Kaknja, a iz Sarajeva je išlo četvero da nas prate do Rijeke.

Idući niz Bosnu sa oduševljenjem smo razgledali divne krajeve naše drage Bosne, osjećajući u dušu neku težinu radi toga što se s njom rastajemo. Kada smo ugledali Zenicu, sjetili smo se njenog kolosa crne metalurgije i u

Detalj s ispraćaja jugoslovenskih hadžija na hadž

nama se je budio neki ponos radi toga što je taj kolos naš i što su ga izradile ruke naših radnika. Kod Doboja smo skrenuli novom prugom koja ide kroz šumovite predjele prema Banjaluci. Noć je već bila nastupila, pa nam je bilo žao da ne možemo da razgledamo i ove lijepe krajeve naše drage Bosne. Nismo mogli da zaspemo, razgovarali smo o našem dugom putu i o tome, šta nas sve čeka na njemu, vjerujući da će sve biti dobro, jer smo pošli sa dobrim i iskrenim namjerama na hajirli put.

Rano ujutru stigli smo u Zagreb, gdje su nas sačekali neki prijatelji i poželjeli nam sretan put. U Rijeci smo bili odmah iza podne. Dok smo došli u Rijeku, odmah smo požurili u Pomorsku agenciju da nabavimo karte za parobrod i da uredimo još neke stvari u vezi sa našim putem. U agenciji su nas primili vrlo ljubazno i pokazali velikog razumijevanja za nas i za naš put izlazeći nam u susret u svemu. Posebnu zahvalnost dugujemo kapetanu Teodoru Tijanu koji nam je najviše pomogao da budemo primljeni kao putnici na liniji Rijeka – Hong Kong.

Okolo 5 sati poslije podne nama su dozvolili da se ukrcamo na parobrod "Romaniju" iako je ona trebala da krene tek poslije 24 sata. Na samom parobrodu primili su nas vrlo srdačno i prosto su se natjecali ko će nam

više pažnje pokazati. Odmah su nam rekli da su oni obavješteni ko smo i šta smo i da će nam kuhati na ulju i maslu, jer da znadu da su to muslimanski običaji. Molili su nas da imadnemo potpuno povjerenje u njih, jer će se oni strogo toga pridržavati. Raspodijelili smo se po kabinama koje su bile čiste i udobne. Svaka je imala u svom sanitarnom uređaju i tuševе hladne i tople vode. U salonu za jelo imali smo radio, kojemu smo se veselili, jer ćemo preko njega moći, putem, pratiti događaje u našoj dragoj domovini. Na počasnom mjestu u salonu visila je slika uljanim bojama izrađena, koja je predstavljala Crvene Stijene gore Romanije. Gledajući tu sliku i nehotice su mi počele padati na pamet priče o legendarnom junaku, narodnom heroju Čiči sa Romanije, koje su se za vrijeme okupacije šapatom u Sarajevu širile izazivajući divljenje i oduševljenje kod pristaša NOP-a. Na parobrodu su bile nekolicke palube. Bio je širok i prostran za nas 14 putnika i još dva tri puta toliko posade. Rekoše nam da je ovaj parobrod "Romanija" dug 161 m i da ima pogon najmoderniji na naftu. Ovaj parobrod može da nosi preko 3000 tona tereta. Mi imamo još dvije skoro iste ovakve lađe a te su Dina i Učka i one sve tri održavaju ovu liniju Rijeka – Hong Kong.

Mi smo ostali da prenoćimo na "Romaniji". Dobili smo i prvu večeru koja je bila vrlo ukusna. Kada smo poslije večere kahvenisali, posjetili su nas neki muslimani iz Rijeke, koji su čuli da su na parobrodu hadžije koje odlaze na Meku. Bilo je lijepih razgovora o našoj Bosni o njenoj prošlosti i sadašnjoj njenoj velikoj izgradnji.

Ujutru, posjetili su nas na parobrodu carinarnici i lučki ljekar, koji je pregledao naše zdravstvene knjižice i konstatovao da u njima nije ubilježen datum drugog pelcovanja, pa ćemo morati biti pelcovani u Trstu. To pelcovanje u Trstu mi smo morali platiti svaki po 3 dolara i tako prvi put okrnjiti svoj devizni fond, što nismo bili predviđjeli.

Taj dan smo izlazili u Rijeku, da po njoj prohodamo i da je što bolje razgledamo. Neki su dospjeli i do Opaticije, toga lijepog i na daleko poznatog našeg odmarališta. Bili smo i na onome istorijskom mostu koji je za vrijeme stare Jugoslavije dijelio Rijeku od Sušaka, jer je Rijeka bila talijanska a Sušak jugoslovenski, pa je na jednom kraju stajala talijanska a na drugom jugoslovenska straža.

Polazak iz Rijeke

Kada smo 1. jula predvečer oko 7 sati zaplovili iz riječke luke i počeli se odvajati od našeg jugoslovenskog kopna, za dugo nismo skidali pogleda sa panorame Rijeke, kao da smo htjeli da tu posljednju sliku našega kopna sačuvamo u svojim očima i da je ponesemo kao kakvu dragu uspomenu na ovaj naš daleki put.

Plovili smo cijelu noć i 2. jula ujutro usidrila se "Romanija" uz obalu tršćanske luke. Velika je i razvedena ova luka. Ona može istodobno da primi veliki broj brodova, ali u njoj je tada bilo samo nekoliko brodova, koji su se prosto gubili u ovoj prostranoj luci. Luka je prosto načičkana mnogobrojnim mehaničkim dizalicama raznih kapaciteta. Svuda po luci bio je razveden industrijski kolosijek, a veliki broj magazina u ovoj luci može da primi ogromne količine različite robe.

Svečani ispraćaja jugoslovenskih hadžija na peunu sarajevske željezničke stanice

Sve nam je to govorilo, da je ova luka pravljen za mnogo veći promet, nego što ga danas ima i da ona sa svojim uređajima više pripada prošlosti nego sadašnjosti. Taj dan je pustoš u luci povećalo i to, što su štrajkovali lučki radnici, pa ih nije bilo u luci.

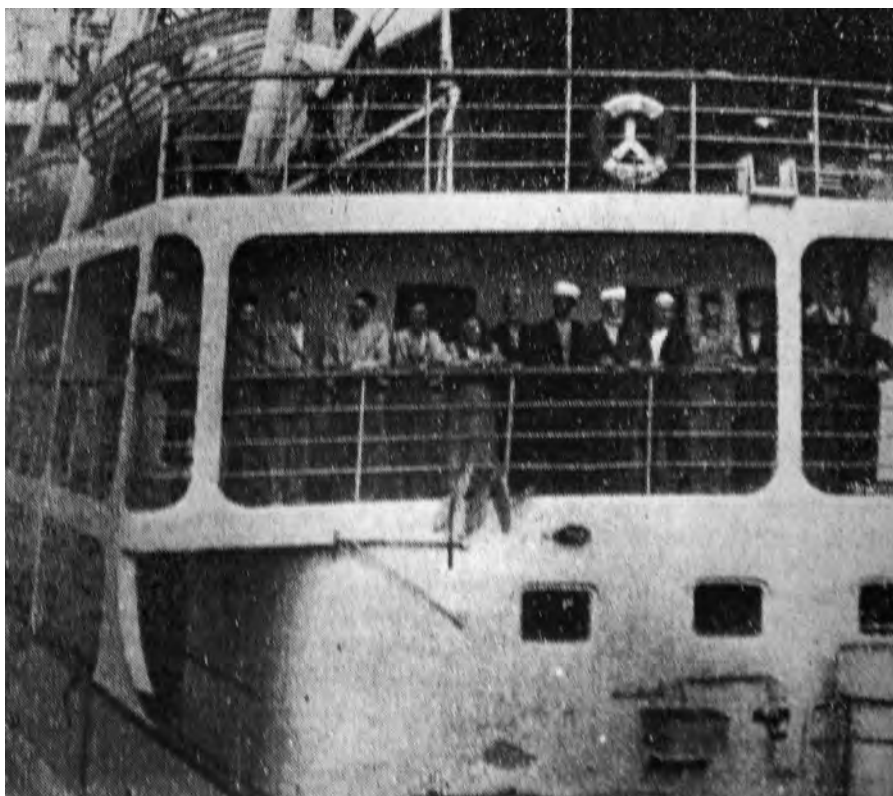
Iako smo bili u tršćanskoj luci skoro dva dana, ipak Trsta nismo vidjeli, jer nam nisu dali u Trst bez vize, a vizu nije bilo lako dobiti. Mi smo svi imali veliku želju da vidimo taj grad o kojem je posljednjih mjeseci sva svjetska javnost govorila i pisala i koji je i u našem narodu u nekoliko navrata izazvao velika uzbuđenja, kada god su pokušali da njegovo pitanje bez nas rješavaju. Nije čudo što nam je svima ostalo mnogo žao što smo dva dana, stajali pred vratima grada a da nam u njega nisu dali unići.

Silazili smo u luku nekoliko puta i obilazili je razgledajući njena postrojenja. Posmatrali smo i ribare i gledali ih kako love ribu sa mrežama razapetim među čamcima. Posmatrali smo i lovce školjki kako sa malim metalnim mrežama koje se nalaze na vrhu dugačkih motki vade iz mora školjke.

Prvi dan došao nam je na parobrod lučki ljekar, koji nas je pelcovaio sa injekcijama protiv kolere. Mi smo te injekcije morali platiti po 3 dolara a mogli smo ih dobiti u našoj zemlji besplatno da nijesmo žurili.

Prvi dan je bio i petak, pa smo klanjali i džumu na parobrodu. To je bila naša prva džuma na ovome putu.

Drugi dan, kada je prestao štrajk i kada su radnici došli na svoj posao, mi smo imali prilike da ih posmatramo i da s njima i po koju progovorimo. Bilo ih je i starijih i mlađih. U držanju starijih bilo je skromnosti i povučenosti, dok su mlađi nekako bučno nastupali. Naročito je upadala u oči njihova odjeća. Neki su imali obična istrošena odijela, neki radničke kombinezone u različitim bojama, neki su bili u samim kupaćim gaćicama sa velikim kožnatim rukavicama na rukama i tropskim šeširom na glavi. Jednoga smo primijetili i sa crvenim fesom i kičankom na glavi, pa smo u prvi mah pomislili da je to naš

Hadžije našem parobrodu "Romanija"

zemljak, koji je ovamo zalutao, ali smo se brzo osvjedočili, da je to bio Talijan iz ovih krajeva, koji je iz bogzna kako-vih razloga nosio fes na posao.

Četiri dana od Trsta do Bejruta

Drugi dan, predvečer oko 6 sati, krenuli smo iz Trsta i zaplovili debelim morem. Rano ujutru prošao je naš parobrod pokraj otoka Visa, na kome su se odigrali važni istorijski događaji naše NOB-e. Ploveći dalje prema Otranskim Vratima naša se lađa susrela sa drugom našom lađom Kozarom, s kojom je izmijenila pozdravne znakove sirenom. Taj dan smo najviše posmatrali more i divili se njegovim ljepotama. Gledali smo kako zalazi sunce u more. To je divan prizor, koji se nikada ne zaboravlja. Navečer smo prošli Otranska Vrata. To je najuži prolaz između talijanskog i albanskog kopna. Sjutra dan smo poslali nekoliko brzogova s broda i to: svojim kućama, da znadu da smo dobro i zdravo. Predsjednika Izvršnog vijeća NRBiH i Hadži Reis ef. u kojima smo im zahvaljivali na pomoći koju su nam ukazali

prigodom našeg odlaska na hadž i jedan brzovav našem poslaniku u Bejrutu u kome smo ga molili da nam omogući izlazak u Bejrutu.

Od prvog dana učila se mukabela na brodu. Mukabelu je učio Hadži Hafiz Smail Fazlić, a mi smo ga pratiti u Kuranima što smo ih dobili za put od Vakufske direkcije. Hadži Hafiz je učio, nekada dva, a nekada i po tri džuzi na dan i to poslije indijskog, akšamskog i jacijskog vakti. Ta tri vakti redovito su se klanjala džematile. Po gdje-kada bi Hadži Asim ezan zaučio. Imali smo i čitalačku grupu. Hadži Muhamed ef. Mujagić nam je redovito prevodio jedan popularni "Putopis na hadž" od poznatog arapskog pisca Šekiba Arslana, koji je mnogo boravio u Evropi i dolazio svoje-vremeno između dva svjetska rata i u Sarajevo. Bilo je još i drugih knjiga iz kojih nam je H. Muhamed ef. čitao neka odabrana poglavlja. Jedanput smo održali i tehvid. Osim mukabele svaki je hadžija učio još i svoju hatmu.

Odvojeni morskom stihijom od čitavog svijeta, mi smo se još više međusobno upoznivali. Okupljeni na palubi

poslije jacije otpočeli bi sa pričama iz davnih dana, koje su se nekako plele oko našeg dragog Sarajeva, gdje žive naši mili i dragi za kojima se čežnja sve više povećava. Ponekada bi ta čežnja i pjesmu izazvala, čija bi melodija još više nas približila. I sada mi je u živom sjećanju kada je neko zapjevao onu pjesmu:

Car vezira kroz biser doziva,
Vezir mu se kroz medržan odziva,
Ne mogu ti patišahu doći,
Jer ne mogu Ćemalušom proći
Od ćoška i od mušebaka
Od momaka i od djevojaka.

Kada smo prošli Otranska Vrata plovili smo u jednom višem ostojanju uz albansku a zatim uz grčku obalu. Plovidba uz grčku obalu trajala je punih 10 sati. Na ovom putu su se redali otoci jedan za drugim, od kojih su bili glavni: Krf, Kefalonija, Zenta, Strovati, Matapan, Fojet, Kithera, Antikithera i drugi. U mediteranu, na prostoru između grčkog kopna i Krete pratila nas je manja bura. Trajala je oko 12 sati. Mi smo se povukli u svoje kabine, ležali smo u krevetima. Na hranu nijesmo mogli ni misliti. Mora nijesmo podnosili. Posada nas je obilazila, zvala nas na ručak i hrabrila nas, govoreći nam da ovo nije ništa, da su oni tek doživljavali pravu buru i brodolome. Sve te njihove priče nama nijesu povraćale hrabrost, mi smo i dalje ležali i potajno strahovali od svakog naginjanja broda, da se brod ne prevrne ili da ga valovi ne progutaju. Poslije svakog većeg vala zastajao bi dah i tek bi prigušena buka motora povratila povjerenje i mi bi vidili da dalje plovimo i da se ništa nije dogodilo.

Na našem parobrodu u Sali za izložbe bila je priređena izložba, na kojoj su bili izloženi proizvodi 20 naših fabrika i preduzeća. Na izložbi su bili zastupljeni: Jugovinil sa svojim artiklima. Tvornica šibica "Sava" sa raznim pakunzima šibica, Pliva sa raznim lijekovima, Lukavac sa svojim hemiskim proizvodima, Merima sa svojim parfimeriskim proizvodima, Hrasnik i Hromos iz Zagreba, Elektro Jajce, Samobor, Straž i drugi.

Izložbu je pratio jedan naš predstavnik. Ona je bila namijenjena Dalekom Istoku kuda je naša lađa išla.

Bejrut

7. juna oko 10 sati ujutru pristala je naša lađa u bejrutskoj luci. Luka je bila zatrpana lađama, tako da naša lađa nije mogla ni pristati uz obalu nego usred mora. Trebalo je oko 2 sata dok su se obavile carinske, policijske i zdravstvene formalnosti dok su nas pustili da možemo izići u grad.

Bejrut je glavni grad Libana i ima oko 250.000 stanovnika. Liban zaprema površinu od oko 9000 km² i ima oko 1.000.000 stanovnika. Liban se nalazi na istočnoj obali Sredozemnog Mora između Izraela i Sirije. Liban se smjestio na zapadnim padinama gorskog lanca Velikog Libanona koji je dug oko 150 a širok oko 30 km. U šumama Velikog Libanona rasla su nekada gusta stabla kedrova od kojih su stari Feničani pravili svoje lađe s kojima su plovili obalama Sredozemnog mora i dobrim dijelom zapadnih obala Atlantskog okeana. Feničani su bili poznati kao veliki trgovci. Neki starosjedioci na Malti i danas govore feničanskim jezikom, dok tome jeziku u Libanu nema ni traga. I kedrova stabla su danas rijetka u Velikom Libanonu. U dalekoj prošlosti u šumama Velikog Libanona logorovale su armije, perzijske, rimske, Aleksandra Velikoga i druge. Kasnije su kroz Libanon prolazile i krstaške vojske.

Sam Bejrut se smjestio u podnožju Libanona. Taj grad je star preko 3000 godina. Njegova je, prošlost burna. Nekoliko je puta bio rušen od raznih zavoljevača a 529. ga je porušio i potres pa je opet bio podignut. 635. zauzeli su ga Arapi, čiji jezik i narodnost danas vladaju u Libanu. I u novijoj istoriji ovaj je grad prelazio iz ruku u ruke. Bio je u turskim rukama, 1918. zauzeli su ga Englezi a 1920. je otišao pod francuski protektorat.

Kada smo sišli sa našeg parobroda, bilo je kasno da idemo u banku radi unovčavanja čekova kao i u nadležstva radi viza, pa smo se uputili da razgledamo grad. U prvom redu smo

posjetili neke džamije i to: čaršijsku "Saraj" džamiju i veliku "Osmanovu" džamiju koja je stara oko 800 godina. Osmanovu džamiju narod je ovih dana prilozima popravio, jer je bila u ruševnom stanju. U starom gradu ima skoro nepristupačna velika džamija. Tamo postoji i katedrala koju su krstaši napravili. Od pristaništa vodi kroz stari grad čuvena "Avenija Alembi", široka ulica sa drvoredima. U starom dijelu grada ulice su uske i strmenite, ali su sve asfaltirane. U novom gradu, koji se izgrađuje zadnjih godina, ima širokih bulevara i vrtova sa južnim voćem. U Bejrutu se stalno podižu nove vile sa bujnim zelenilom. Klima je u okolici Bejruta vrlo blaga. Tu nema ni jakih zima ni žarkih ljeta. Zato mnogi Bejručanin a i bogati Egipćanin dolazi na ljetovanje u ove krajeve. Sva je okolica Bejruta načičkana divnim ljetnikovcima, udobnim hotelima, izletničkim kućama i kafanama. Gore, uz padine Libanona, nalaze se sela u kojima se iznajmljuju kuće za ljetovanje.

Središte Bejruta jeste prostrani trg Union na kome je podignut spomenik palim Libancima u Prvom svjetskom ratu. Oko toga trga i u njegovoj blizini nalaze se poznate bejrutske kafane, restorani, hoteli i ašćinice. U njima se dobivaju prvoklasna jela i pića. Mnoge kafane i restorani imaju svoje specijalitete s kojima prednjače pred drugima i s njima privlače i čuvaju mušterije. Među njima postoji veliko takmičenje ko će bolje zadovoljiti mušteriju i time ga pridobiti.

Najveću karakteristiku daje Bejrutu njegova čaršija. U njoj je takova vreva, takova živost, takovo utrkivanje i lovljenje mušterija kakovo je teško i zamisliti. Svaki prolaznik koga sreće u čaršiji ima da vam nešto proda a i da kupi ako nešto imate za prodaju. Tu ima najmodernije uređenih trgovačkih radnja i postepenog prelaza do onih malih dućančića i formalno istresene robe na trotoare i pločnike. Tu ima najvećih svjetskih kuća i predstavništava do uličnih preprodavaoca. Kad nešto počneš tražiti, da kupiš, brzo vam se prilijepi agent nekog dućana, koji će

Bejrut

vas odvesti tamo do tog dućana, a ako ipak ne pođete za njim, on će poći za vama do bilo kojeg dućana i pokušati da se tamo predstavi da vas je on doveo. Tu trgovina dominira nad svim.

Tu čovjek osjeća nepisano geslo: "Trgovini ne smije ništa na putu stajati, neka ona dobro ide, pa ćemo za sve ostalo lako".

Na ulicama Bejruta susreću se ljudi svih mogućih narodnosti i svih rasa. Tu dolaze stranci trgovci iz svih krajeva svijeta a i turisti koje privlače mnogobrojni kulturni spomenici ovoga grada i njegova blaga klima koja je privlačiva za odmor i ljetovanja. Nigdje se ne može više sresti hodža i popova u njihovim raznovrsnim odjećama, kao ovdje u Bejrutu.

Velika je u Bejrutu i izdavačka djelatnost. Tu izlazi 8 dnevnih listova i mnogo nedjeljnih, polumjesečnih i mjesečnih časopisa, kao i mnogo drugih

štampanih stvari. U Bejrutu ima oko 20 modernih štamparija.

Bejrut je bogat i sa školama. Ima dovoljno osnovnih i srednjih škola. Mnoge su škole u rukama sveštenika, a i drugih narodnosti, koje ovdje žele da osiguravaju svoj utjecaj. U Bejrutu postoji već 80 godina američki univerzitet, koji ima veoma poznate zbirke, arheoloških, zooloških i botaničkih rijetkosti iz ovih krajeva. Na glas je izišao i medicinski fakultet kojega su u ovom gradu osnovali Francuzi, pa ga i danas oni izdržavaju. Ovaj grad ima lijep broj školovanog svijeta i inteligencije. Grad ima i nekoliko muzeja, među kojima se osobito ističe Muzej koji sadržava zbirku libanske umjetnosti. Novi muzej je smješten u vrlo modernoj građevini.

Bejrut strancima pričinjava mnoga iznenađenja sa svojim kontrastima modernog evropskog načina života i života koji stoji pod strogim utjecajima starih

kultura koje su u ovim krajevima vjekovima vladale.

Veoma lijep prizor pruža noćna slika Bejruta. Mnogobrojne reklame pisane arapskim slovima i latinicom koje su u raznim bojama osvijetljene neonskim svjetlom daju veliku šarolikost ovome gradu. Noćni život u ovom gradu je vrlo razvijen. U noćnim lokalima na svakom ćošku trešti muzika. Arapska nacionalna pjesma prevladava.

Iz Bejruta ide željeznička pruga do Damaska, a druga do Halepa. Sa obadva ova kraka veže se Bejrut sa željezničkom prugom Beograd-Carigrad. Bejrut je vezan i dobrim asfaltnim putevima sa Bagdadom i Mosulom, a sa svojim morskim pristaništem vezan je sa čitavim svijetom.

Naš pokušaj da posjetimo Damask

Svi smo željeli da odemo u Damask (Šam), koji obiluje islamskom prošlosti i mnogim islamskim spomenicima kulture. Nismo imali sirijske vize, ali smo se ipak nadali da će nas pustiti preko granice, pa smo se sa dva automobila uputili iz Bejruta, penjući se u početku uz strme padine Libanona, da se kasnije spustimo u jedno okruglo polje, koje nazivaju "žitaricom Bejruta" i kroz koje vodi put u pravcu, pa da se opet počnemo uspinjati sve do granice sirijske koja se nalazi na jednom prevoju na nadmorskoj visini od 1315 m. Tu na granici dočekali su nas sirijski stražari koji nam nijesu dali proći preko granice bez sirijske vize. Sva objašnjenja nijesu pomogla. Oni su nas povratili natrag. Nama će svima vazda biti žao, što nam se izmakla ova prilika, da vidimo Šam sa njegovim mnogobrojnim islamskim znamenitostima. Šam, za koja šamlije vjeruju da je svijet i za koga kažu: "Eveli Šam, ahiri Šam".

Kada smo se navečer povratili u Bejrut i otišli na naš parobrod Romaniju da prenoćimo, rekoše nam na brodu da je dolazio brat jednog našeg hadži-je iz Šama i kad je čuo da smo mi otišli za Šam, on je odmah s autom produžio prema Šamu da mu ne bi umakla prilika, da se vidi s bratom. Međutim,

mi smo se s njima na putu razmijenili i braća se nijesu vidjela sve do Meke.

Sjutra dan smo ponovo izišli u Bejrut. Uredili smo svoje novčane stvari, pokupovali smo ihrame, suncobrane i neke druge stvari koje su nam bile potrebne za put, ali opet nijesmo imali vremena da dobijemo saudijsku vizu pa smo odlučili da idemo i bez nje nadajući se da radi toga nećemo imati nikakvih poteškoća.

Na otoku Cipru

Pred polazak našeg parobroda iz Bejruta saznali smo da ćemo se povratiti do otoka Cipra, gdje će naš brod u dvije luke tovariti krompir za Kolumbo i da ćemo odatle krenuti za Aleksandriju, gdje također treba da uzmemo neki tovar. Nas je obradovala vijest da ćemo svraćati u Aleksandriju, da bar taj grad vidimo, kad nijesmo mogli da vidimo Šam.

8. jula predvečer naš parobrod je napustio bejrutsku luku i punom parom je krenuo prema Cipru. Osvanuli smo u luci Limassolu, jednom od najvećih mjesta na ovome otoku.

Posmatrali smo mjesto Limassol s parobroda, dok su se s policijom svršavale formalnosti za naš izlazak na kopno. U blizini obale primijetili smo jednu munaru, na kojoj se vila crvena zastava kao znak da je petak i da se u toj džamiji klanja džuma. Zato smo još više poželjeli da iziđemo u ovo mjesto i da u džamiji sa džematom džumu klanjamo. Kada smo sišli s broda, uputili smo se prema džamiji iako još nije bilo vrijeme za džumu. Tu smo u jednoj kafani stupili u razgovor sa mještanima, koji su se interesovali za nas, ko smo i šta smo i pričali nam o sebi i o svom mjestu i otoku Cipru. Tako smo saznali da otok ima površinu oko 9.000 km² i oko 400.000 stanovnika.

Od toga broja 300.000 Grka a 100.000 muslimana, koji kažu da su Turci. Oni su s nama i razgovarali turskim jezikom. Otokom upravljaju Englezi. Turci su poklonili ovo ostrvo Englezima poslije mira u Sevastopolu kojom prilikom su Englezi pomogli Turcima, da potpuno ne izgube svoja

državu i samostalnost. Oko toga slučaja ispredena je tajanstvena anegdota, kako je neki Englez prešao na Islam i u Turskoj došao do velikog položaja. Kada je Turska došla u težak položaj, on joj je pomogao i spasio je preko Engleza. Zatim su nam rekli da Grci rade na tome da se ostrvo Cipar prisajedini Grčkoj a da oni – muslimani – žele da se ostrvo vrati Turskoj, a ako ne može to, da onda ostane pod Englezima a nikako da se ne daje Grcima.

Limassal broji oko 40.000 stanovnika. Limassal je treće mjesto po veličini na otoku. Glavno i najveće mjesto je Lefkoš. Prohodali smo po gradu. Grad ima dosta bogatih trgovačkih magazina, ali i dosta sirotinje. U ovom gradu je bicikl u velikoj upotrebi, tako da smo na nekoliko mjesta vidjeli u gradu stanice biciklističke. Na biciklima dolaze u grad i iz obližnjih sela. Bicikl ovdje nadomješta nedostatak ostalih saobraćajnih sredstava. Oni imaju i svoj posebni novac, koji je sličan engleskoj funti, jer se zove funta koja ima 20 šilinga. Jedan dolar vrijedi 7 šilinga. U mjestu vlada dosta velika skupoća i se vrlo teško zarađuju funte. Jedan osrednji ručak može da košta 1 dolar.

U mjestu ima nekoliko džamija. Mi smo otišli u glavnu džamiju na džumu. U dvorištu džamije bio je dosta neizgledan šadrvan na kome se uzimao abdest. Ova džamija je sastavljena od dvije džamije od stare i nove a među njima je munara. Jedna je bila prostrta a druga nije. Na džumu se sakupilo jedno tri safa ljudi. Među njima je bilo samo nekoliko bolje obučениh a ostalo je bilo loše obučeno što najbolje govori o njihovom siromaštvu.

Put kroz Sueski Kanal

12. jula pred pola noći napustili smo luku Port-Sajd i zaplovili prema ulazu u Sueski Kanal. Ulaz u kanal, na jednu i na drugu stranu bio je oivičen narančastim neonskim osvjetljenjem. Brodovi kroz kanal idu u konvoju i dok je put na jednu stranu otvoren, na drugu stranu ne mogu brodovi kroz kanal ići. U našem konvoju bilo je desetak brodova, svi su bili divno osvijetljeni.

Naša Romanija je bila u sredini konvoja. Brodovi su išli dosta sporo kroz kanal.

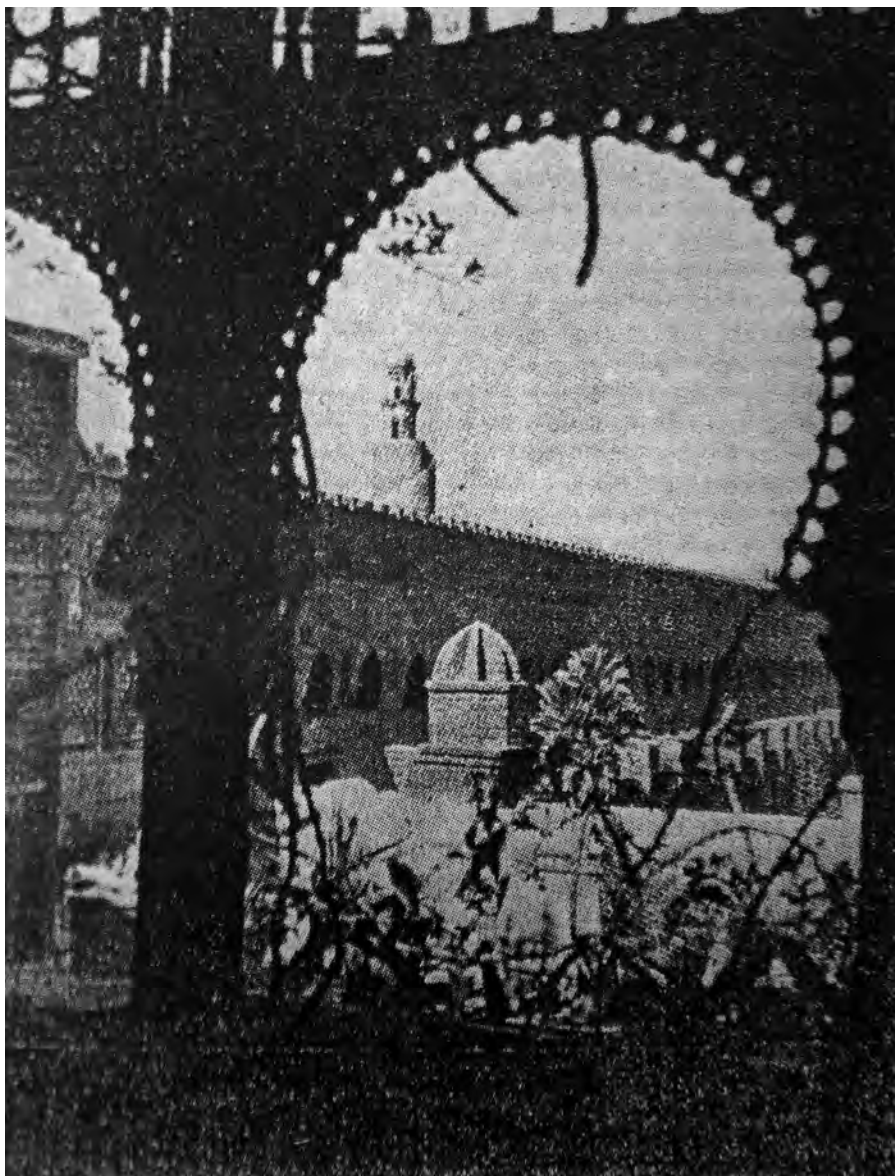
Sueski Kanal je dugačak oko 160 km. Njegova izgradnja i prokopavanje trajalo je punih 10 godina. Nije ovo prvi put da je ovaj kanal i prokopan. I prije 2550 godina, šest vjekova prije naše ere, kada je Darije ove krajeve osvojio, dovršeno je prokopavanje ovog kanala. I tada je ovaj kanal išao iz Sueskog zaljeva, koji se nalazi u Crvenom moru, do jednog kraka Nila u njegovoj delti, kuda i sada ide i bio je dugačak preko 150 km. Taj kanal je bio zasut pijeskom na nekim mjestima, pa ga je Ptolomej Filadelfos očistio. Za vlade zadnjih rimskih careva u Sjevernoj Africi, kanal je bio posve zanemaren i na mnogim mjestima pijeskom zatrpan, pa su ga Arapi ponovno izdubili i očistili po naređenju halife Osmana, kada su ovim krajevima bili zavladaali. Kasnije 767. godine bio je zatrpan po naređenju vladara El Mensura i tako je ostao zatrpan punih 1100 godina. Kada je ponovno 1869. bio prokopan i pušten u promet, u cijelom Egiptu su bile velike svečanosti, ali pravo veselje biće u Egiptu, kada taj kanal koncem 1955. konačno dobiju u svoje ruke. Kanal je prokopao francuski inženjer Leseps i zato je neko vrijeme bio u rukama Francuza, pa je za kratko vrijeme prešao u ruke Engleza, a sada koncem 1955, treba da se preda Egiptu na čijoj se teritoriji nalazi i koji su vodili dugu i tešku borbu da im se kanal ustupi.

Naš brod je plovio cijelu noć kroz kanal i ujutru oko 6 sati naišli smo pokraj naselja El Fardan gdje smo na 60 km prolazili ispod okretnog željezničkog mosta, preko kojeg vodi željeznička pruga iz Egipta za Siriju. Zatim smo oko 8 sati prošli pokraj Ismailije, koja se nalazi na sredini Sueskog Kanala na afričkoj strani malo u brdu. Iako nijesmo svraćali u luku Ismailije, ipak smo mogli lijepo da vidimo grad i da se raspitamo o njemu. Ismailija je dobila svoje ime po Ismail paši, koji je mnogo unaprijedio Egipat. Ni ovaj grad nije star, on je nešto, nekoliko godina stariji od Port-Sajda. On je izgrađen za radničku koloniju, koja je gradila

kanal. Grad je pravljen po planu. Kuće su građene od kamena, kojega u ovom području ima dosta. Kuće su prizemne i jednospratne. Svaka kuća ima bašču. Sva je Ismailija u zelenilu.

Pred 2 sata poslije podne prolazili smo pokraj El Šata, koji se nalazi na 154 km na azijskoj strani u Sinajskoj pustinji. To je engleski vojni logor u kojemu su 1943. bile smještene jugoslovenske izbjeglice iz Dalmacije i otoka, koje su bježale ispred okrutnog okupatora. Njih je prebacila tadašnja naša mornarica. Kroz ovaj izbjeglički logor prošlo je preko 30.000 naših građana i to viša polovica djece, zatim žena, staraca i invalida. Pa ipak to nije bila bespomoćna grupa izbjeglica. Oni su

bili ponosni u svojoj sirotinji. Oni su sa svojom organizacijom i disciplinom zadivili Engleze i sve druge strance i ostavili u ovim krajevima najljepše uspomene o našem narodu. U logoru su imali organizovanu Narodnu vlast koja se brinula za red i rad u logoru. Imali su i vlastite straže i narodni sud. Imali su svoje osnovne i srednje škole koje su radile u 113 odjeljenja. Isto tako su držali mnoge kurseve za jezike, poljoprivredu i drugo. Imali su i dramske grupe kao i slikarske. Izdavali su 4 lista: Naš list, Žena u bijegu, Omladinska riječ i Omladinska revija. Priređivali su i svoje izložbe ručnih radova u Kairu s kojom su također podigli ugled naše-ga naroda kod stanovnika toga grada.

Ahmed ibn ulunova džamija u Kairu

Oko 2 sata poslije podne naš se parobrod usidrio u luci Port-Teufik, gdje je uzeo teret nafte. Port-Teufik je kao neko predgrađe grada Sueza. Dok je natovarena nafta, naš brod je krenuo dalje i prije Sueza smo vidjeli jedno vrlo moderno morsko kupalište sa mnogo velikih šarenih suncobrana, pletenih kabina, stolova i stolica u raznim bojama.

Ni u luku grada Sueza nijesmo svraćali. Grad nam je ostao dosta daleko na desnoj strani u brdu i zelenilu na rubu velikog zaljeva. Suez je stari egipatski grad, koji se nekada, davno, zvao Kleopatrida, a mnogo kasnije dobio je ime Suvejš (Suez). Po njegovom sadašnjem imenu dobio je i kanal svoje ime Sue-ski Kanal. Ovaj grad leži na jednom zaljevu Crvenog Mora. Taj se zaljev u stara doba zvao Heropolitski Zaljev. Do prokopavanja kanala ovaj zaljev je bio pusta luka, jer su preko nje samo Misir i Libija održavali vezu sa Dalekim Istokom. Ta bi luka samo oživjela onda, kada bi kroz nju prolazile hadžije u Meku i Medinu. Ovaj zaljev je postao znamenit, otkako je prokopan kanal i na taj način skraćen put iz Evrope u Indiju za 9000 km.

Plovidba Crvenim Morem

Kod grada Sueza napustili smo Sue-ski Kanal i zaplovili Crvenim Morem. Tu, odmah na početku Crvenog Mora, prema afričkoj obali, narod naziva ovaj dio mora Firaunovim Bogazama, gdje se je potopio Firaun sa svojom vojskom, kada je progonio Musa pejgambera. Prije 340 godina Hadži Jusuf iz Livna piše u svom putopisu, da se ukrcao u neki jedrenjak u luci Sueza, dokle je došao suhim putem iz Kaira, jer tada nije bilo kanala, pa kada je jedrenjak naišao pokraj Firaunovih Bogaza, puhnuo je jak vjetar zaljuljao im lađu i oni su se bili prepali da će se tu potopiti i počeli su se među sobom halaljivati. I nama se desio taj slučaj da smo baš taj dan učili u Kuranu, u našoj mukabeli, ono mjesto koje govori o ovome slučaju sa Firaunom.

Sljedećeg dana rano ujutro plovili smo bliže azijskoj obali, pa smo lijepo

mogli da vidimo obrise Turi-Sina planine, koja se spominje u Kuranskoj suri: Tini. Pod tom planinom nalazi se glasovita karantena, gdje je mnogo i naših hadžija pomrlo i ukopano na povratku sa hadža. I našeg druga Hadži Mujage Kovačevića umro je otac u ovoj karanteni prije 70 godina, kada se vraćao sa hadža, pa mu je Hadži Mujaga učio hatmu putem i kada smo tuda prolazili proučili smo zajednički dovu i sjetili se Hadži Mujaginog oca.

Ploveći dalje, udaljavali smo se od azijske obale i primicali se afričkoj obali. Izgubili smo iz vida azijsku obalu i nazrijevali smo konture afričkog kopna. U ovim krajevima što smo ih sada nazrijevali cvala je nekada stara kultura i prosvjećenost. Čovjeku su i nehotice padala na pamet stara imena Menfisa, Tebe i drugih kada su ona mnogo značila u ova stara vremena.

Crveno More nije crveno, ono ima boju kao i druga mora. Neki stručnjaci smatraju, da se ono zove Crveno radi toga što je zemlja između njega i Nila crvena. Crveno More se naziva i Arapskim Zaljevom, koji je dio Eritrejskog Mora. Crveno More je zaljev Indijskog Oceana. Ono je dugo oko 2600 km a široko prosječno 240 km. Ono se uvuklo kao modra pruga između Azije i Afrike. U njemu ima vrlo dubokih mjesta.

Ni u jednom moru nema više života, nego u ovome. To je more jedan neizmjereni akvarij. U njemu ima mnogo koralja (merdžana), bisernih školjki sa bijelim, crnim i crvenim biserom i svih mogućih vrsta crvenomorskih stanovnika: raznovrsnih riba, morskih krava, tuluja (morskih sisavaca) itd. Interesantna je riba ovoga mora štitonosac, koja naraste do jednog metra, a na glavi ima štit skoro pola metra velik. Ranije se za nju vjerovalo, da zaustavlja lađe. Mnogo ima ribe u jarkim egzotičnim bojama. Mi smo posmatrali, kako ona sitna riba, progonjena velikim neprijateljem šikne iz vode, kao pljeva, kao srebreni oblak i kako opet malo dalje pljusne u vodu kao sačma iz puške. Taj je prizor trajao više vremena na dosta velikoj površini vodenoj i ponavljao se nekoliko puta taj dan.

Crveno More je izvjesni ljetnikovac, raznih vrsta ptica, koje ljeti žive u sjevernim krajevima, pa se zimi povlače u ove toplije krajeve, oko Crvenog Mora.

Iza mjeseca oktobra počinju doseljavati u ove krajeve razne ptice selice. Tu se dosele milioni kanarinaca svih boja, divlji labudovi, razne ptice plivačice i mnogobrojne druge selice. Ovo more ima svoga gavrana i razne grabljivice od kojih stradaju mnoge sitne ptice.

Kako je naša lađa nastupila u Crveno More vrućina je bivala sve viša i viša. Mi smo se najviše kupili na palubi oko tuša sa morskom vodom. U kabinama se nije moglo izdržati. Voda u kabinama nije se razlikovala hladna od tople. More je bilo mirno, kao da je i njega pritiskivala teška vrućina. Mi smo izgledali zamoreni i iscrpljeni, vrućina nas je nekako omamljivala. Stalno smo opsjedali kuhinju i tražili hladne vode iz frižidera, koje je sve manje bilo. Apetit za jelo, bio je oslabio. Noći su donosile nešto malo svježine, ali se ipak nije moglo spavati u kabinama, pa smo spavali po palubama.

Iskrčavanje u Port-Sudanu

Drugi dan naše plovidbe Crvenim Morem, pred večer, prispjeli smo pred luku Port-Sudana, ali nijesmo u nju mogli uploviti, pošto je luka dosta mala, a već je u njoj bilo nekoliko parobroda. Ostali smo na otvorenom moru. Tu se Romanija usidrila i tu smo pred port-sudanskom lukom noćili. Rano ujutro uplovila je Romanija u luku. Dva manja broda pomogli su Romaniji potiskujući je s bokova da se smjesti uz obalu.

Dok je Romanija pristala uz obalu, odmah je počelo sa iskrčavanjem tereta. Istovar su vršili domaći radnici, koji su izgledali dosta bijedno. Ti radnici su bili tjelesno slabo razvijeni, mršavi i vrlo slabo obučeni. Među njima je bio jedan broj sa velikom uzdignutom kosom kao kod Bušamana. Uvojci na kosi bili su na krajevima namočeni nekom smolom. U kosi su im bile zadjevene neke ukrasne igle. Hamalbaša, pod čijom komandom su radili ovi radnici, posve se razlikovao od njih. On je bio ugojen, dobro razvijen i lijepo obučen.

Obično je sjedio, nadgledao rad i nukao radnike, da viši teret uzimaju i da brže idu kada nose teret. Neki bi radnici i potrčali kada bi ispred njega prolazili.

Veći dio tih radnika i stanovao je tu na pristaništu u nekim malim barakama. Imali su tu i svoju malu džamiju, koju su sami od dasaka napravili i obojili. Kad bi bio vakat od namaza, oni bi napustili posao, povlačili se u džamiju i klanjali džematile a i pojedinačno. Teško je bilo pogledati kada bi se ovi radnici poslije ručka po zemlji povaljali da se odmore i odspavaju.

Policijske vlasti nisu nam pravile nikakove smetnje, da silazimo sa broda i da odlazimo u grad. Odmah, dok smo pristali u luci, mi smo išli u Port-Sudan. Idući u grad i iz grada osjetili smo veliku vrućinu, kakovu još nijesmo bili doživjeli na ovome putu. Kada je nastupila noć, mi smo ponovo išli u grad, obilazili ga, sjedili pred kafanama i rashlađivali se sa koka-kolom.

Drugi dan našeg dolaska u Port-Sudan svanuo je petak, pa smo otišli u džamiju u Port-Sudanu da klanjamo džumu. Džamija u Port-Sudanu je ogromna i izgrađena je u maurskom stilu. U sredini ima mali otvoren prostor i mnogo pregrada i odjeljenja. Glas imama i mujezina prenosi se megafonima. Dvorište džamije je ogromno. U njemu ima dosta nadstrešnica, da bi se moglo pod njima klanjati, ako bi džamija bila pretrpana. I ovoga petka, kada smo mi bili u džamiji, ona je bila pretrpana, pa je mnogo svijeta klanjalo izvan džamije. Izgleda da je ovo najveća džamija u ovom dosta velikom gradu od 100.000 stanovnika, u kojoj se na džumu okuplja sav Port-Sudan. U dvorištu džamije imaju česme za uzimanje abdesta. U džamiji se od vremena do vremena pojavljuje mali lahor svježeg zraka, koji vrlo prijatno djeluje na onoj velikoj vrućini. Izgleda, da su to iskustva unijela u samu arhitekturu, koja se primjenjuje u žarkim krajevima.

Poslije džume sjedili smo pred jednom kafanom u blizini džamije, gdje su se okupili oko nas, mnogi građani Port-Sudana i interesirali se, odakle smo i kada smo im rekli da smo iz

Jugoslavije bili su vrlo prijatno iznenađeni. Neki su nas i častili sa sirupima i sladoledima.

Port-Sudan je dosta veliki grad. Pravljen je po planu. Ulice su dosta široke, prave i međusobno ispresijecane pod pravim uglovima. Sa obje strane ulica postoje visoki trotoari od betona, koji vode ispod zasvođenih balkona, a koje ima svaka kuća koja izlazi na ulicu. Tako prolaznici idu trotoarima po hladu. Ovi trotoari izgledaju kao izvjesne galerije u kojima su se unutar smjestile trgovačke i zanatlijske radnje. One su i dosta široke pa su i kafane i restauracije na njima smjestile svoje stolove.

Dok je Romanija pristala u Port-Sudan, mi smo počeli brinuti se, kako ćemo dalje nastaviti put prema Džidi. Stupili smo u kontakt sa policijskim vlastima u Port-Sudan, od kojih smo saznali, da je Sudan ugovorom vezan da preko svoje teritorije nikoga ne puštaju u Saudijsku Arabiju, ko nema ulazne vize saudijske. Kako mi nijesmo imali saudijske vize, niti je u Port-Sudan bilo saudijskog predstavnika da nam je dadne, mi smo morali tražiti nekog drugog načina da bismo mogli nastaviti put za Džidu. Nakon duljih i opetovanih pregovora sa sudanskim policijskim vlastima, sporazumjeli smo se, da nam oni izdaju svoje pilgrinske pasoše, što ih daju i svojim hadžijama i da tako nastavimo put s njihovim hadžijama. Za te pasoše morali smo platiti i neke vrste takse koje bismo izbjegli da smo imali saudijske vize. Više od dva dana, vodili smo pregovore o ovoj našoj stvari i nijesmo se iskrcavali s Romanije, ali kada je Romanija morala da krene dalje pošto je svršila svoje poslove istovara i utovara, mi smo morali da ubrzamo rješenje, kako ćemo dalje nastaviti put, pa smo se sporazumjeli da idemo u karantenu u Sevakril, gdje ćemo dobiti pasoše i ukrcati se na jednu lađu koja će nas prebaciti u Džidu.

Tako smo treći dan boravka u ovoj luci iskrcali se sa Romanije, koja je odmah počela da manevriše, radi napuštanja luke. Sva posada je izišla na palubu da se s nama pozdravi. Kapetan je bio na svojoj gornjoj palubi, zatrubila

je sirena na brodu, nastalo je mahanje rukama s naše i s njihove strane, bio je vrlo dirljiv rastanak. Dugo smo tako stajali sa našim stvarima na pristaništu, prateći pogledom našu lađu, sve dok nam se nije izgubila iz vida. Šta sada da počnemo, kuda da idemo, bila su glavna pitanja. Valjalo je stvari cariniti, trebalo je preći u Port-Sudan, koji je bio dosta daleko. Lučki radnici i neki podoficiri okupili su se oko nas i htjeli su da saznaju, ko smo i kuda idemo. Hadži Hafiz je znao dosta lijepo da se sporazumijeva na narodnom "amr" arapskom jeziku, pa im je objasnio, ko smo i zamolio ih, da nam pomognu, da se prebacimo najprvo do Port-Sudana a onda i do Sevakina, za koje mjesto nijesmo znali ni gdje je ni koliko je udaljeno. Oni su nam objasnili, da je Sevakin udaljen 60 km, da se ide u Sevakin automobilom, da će nam naći automobil s kojim ćemo se prebaciti do Sevakina. Jedan od njih je otišao da dovede carinarnika, da nam pregleda i ocarini stvari, a drugi je pošao u Port-Sudan da nam dovede automobil, koji će nas prebaciti sa našim stvarima. Došao je carinarnik i pregledao nam stvari, došla su i kola s kojima smo se prebacili u Port-Sudan.

U Port-Sudan smo se zadržali oko 1 sat, presjeli smo u drugi autobus i krenuli u Sevakin.

U karanteni kod Sevakina

Put do Sevakina vodio je kroz primorsku pjeskovitu ravnicu. U početku je bio donekle asfaltiran. Asfalt je bio u slabom stanju, na mnogo mjesta on je od velikog prometa bio poderan. Užareni zrak pomiješan sa vrlo sitnim pijeskom zapahnjivao nas je kao iz vruće peći. Za kratko vrijeme vožnje mi smo prosto pobijelili, jer se po nama uhvatio sloj sitnog pijeska. Taj sitni pijesak se svuda zavukao po nama. Osjećali smo ga u ustima, pod zubima, bilo ga je u nosu, u ušima, na obrvama i trepavicama, u koži i svuda gdje se je god mogao zavući. Ovo je bio i prvi naš susret sa onom pravom pustinjском vrućinom. Hvatala nas je nemoć, vrućina nas je omamljivala i osjećali smo tešku iscrpljenost.

U Sevakinu smo malo predahnuli. To je dosta staro i malo mjesto. Kuće su od kamena. Ima i neki bedem i tvrđavu. Ima i dvije džamije čije su munare dosta niske i debele. Čaršija je dosta mala a ima i nekoliko zanatlija (kovača). Nastavili smo put za karantenu, koja se nalazi 2 km udaljena od mjesta, na obali jednog zaljeva. Karantena je ograđena bodljikavom žicom. U toj ogradi ima mnogo drvenih baraka sa podom od betona i krovom od salnita, kao i upravnih zidanih zgrada. Nas su smjestili u jednu baraku II klase. Dobili smo i krevete, od lika opletene. I barake su bile izrastavljane žicom. Imali smo i tuševe sa morskom vodom. U karanteni je vladala dosta dobra čistoća. I vode je bilo dovoljno u krugu karantene, samo je bila topla. Karantena je imala i svoj dućan, koji je bio dosta slabo sortiran. I mi smo u njem kupovali gazose, hljeba i još neke sitne potrepštine. Nijesu primali drugog novca osim sudanskog a mi njihovog novca nijesmo imali, pa smo jedva nešto dolara promijenili u njihov novac. Njihov novac je sličan egipatskom i engleskom. I njihova funta ima 20 šilinga i ona ima vrijednost 3 dolara za jednu funtu. I ovdje u karanteni Hadži Hafiz se brzo snašao. Upoznao se sa nekim ljudima iz uprave ove karantene koji su nam onda išli na ruku, te smo uz njihovu pomoć brzo svršili sve poslove oko dobivanja novih pasoša, zdravstvenih formalnosti, organizovanja našeg polaska i prebacivanja do parobroda, kojim ćemo ići za Džidu. U karanteni je bilo mnogo sudanskih hadžija, pa da se nismo znali snaći, mogli smo ostati i nekoliko dana, dok bi se oni nas sjeli i dok bi došla reda na nas. Ljudi iz uprave karantene, pozivali su nas u svoje stanove, častili nas i s nama ostajali u duljim razgovorima. Hadži Asimaga Jabučar nosio je sa sobom izvjesnih predmeta svoga ručnog kazandžijskog rada, pa je i njima neke predmete poklonio, što ih je vrlo prijatno iznenadilo. Tako je Hadži Asimaga davao te poklone, gdje je god trebalo obraz osvijetliti i ko je god nama bio na ruci i svoju nam pomoć ukaza. Hadžije

u karanteni obišao je jedan sudanski muftija, pa je i kod nas navratio. S njime su bili još dvojica hodža. Mnogo su se iznenadili kada su saznali da smo mi iz Jugoslavije. Muftija nam je dao jedan Menasiki-hadž, (uputstva za obavljanje hadža) koji je sam napisao. Mnogo su se zadržali s nama u razgovoru. Na rastanku su nam zaželjeli da nam bude sretan i hajirli hadž.

Put iz Sevakina za Džidu

U karanteni smo ostali 2 dana i 3 noći. Tu smo dobili novi sudanski pili-grinski pasoš za Hidžaz, kupili povratnu kartu za lađu i položili kauciju za boravak u Hidžazu i Sudanu. Iz karantene su naše stvari bile prebačene kamionom na pristanište karantensko, a odatle čamcima na lađu, koja nije pristala uz obalu radi pličine mora. Dugo vremena čekali smo u čamcima dok su nas pustili na lađu, pa smo tu priliku iskoristili, da se malo, na onoj vrućini, osvježimo kupajući se u moru.

Napokon je došlo vrijeme, da se uspnemo i na lađu. Lađa je bila engleska. Zvala se "El Nabel". Ona se je brzo napunila. Bila je pretrpana sudanskim hadžijama. Teško je na lađi bilo naći mjesto, gdje bi se moglo malo udobnije smjestiti. Hadži Mujaga nam je bio iznemogao, pa smo odmah potražili ljekara, koji ga je preveo u ambulantu i preduzeo liječenje. Kada je lađa krenula, čuli su se dugi kliketaji žena na pristaništu, s kojima one imaju običaj da isprate hadžije. To kliketanje je slično tirolskom jodlanju.

Na maloj palubi, pred ambulantom, mi smo se smjestili. Tu smo se upoznali sa nekoliko članova posade – Arapa, s kojima smo dugo ostali u razgovoru. Oni su jedni druge obavještavali o nama i dovodili ih, da se s nama vide i pozdrave. Dugo u noći ostali smo budni, vodeći razgovore o svemu i svačemu, a najviše o tome, šta ćemo sve vidjeti i doživjeti u Meki i Medini prigodom obavljanja hadža. Iskreno smo se radovali, što se približujemo najvećim muslimanskim svetinjama i što ćemo već sutra stati nogom na Hidžasko zemljište, na kojemu se nalaze te svetine. Mi

smo međusobom razgovarali, šta je koji znao i čuo o Meki, Medini i putu, koji ova dva mjesta spaja. Nebo je bilo tamno-plavo, bez ijednog oblačka, okićeno sa mnogobrojnim zvijezdama, a more pod njim tamno i stihijski natmureno. Mjesec je izišao oko pola noći približavao se svojoj drugoj četvrti.

Džida

Čim smo izišli u grad, počeli smo da ga razgledamo i da neke potrepštine nabavljamo. Mi, koji smo ranije bili u Džidi, prosto je sada nijesmo mogli prepoznati. Džida se iz temelja izmijenila. U njoj je napravljeno mnogo modernih višespratnih kuća, kako na dosadašnjim praznim gradilištima, tako i na mjestima gdje su nekada bile stare kuće. U Džidi, danas, ima mnogo modernih trgovačkih radnja, koje potiskuju staromodne dućane. U Džidi se, danas, vidi velikih svjetskih firma i zastupstava. Džida ima nekoliko modernih kafana, kojih ranije nije imala. Ima i nekoliko hotela sa luksuznim komforom. U Džidi ima još i starinskih kuća i starih dućana kao i onaj stari džidanski suk (natkrivena čaršija), ali se ipak može reći da se Džida naglo razvija u moderan primorski velegrad. U Džidi i na njenoj periferiji, izgrađeno je i mnogo lijepih vila sa baščama i bujnim zelenilom. Na nekim starim kućama, može i danas da se vidi na balkonima, vratima i prozorima rezbarija, koje podsjećaju na maurski stil iz najsajnijeg arapskog doba u Španiji. Mjesto karavana i deva sa šurdufima, s kojima su se hadžije iz Džide prebacivale u Meku i Medinu, danas je Džida prosto zatrpana autobusima, kamionima i automobilima s kojima se hadžije prebacuju.

Kada smo se našli sa našim delilom Sejd Mensurom Alevijom, koji nam je poslao i garantno pismo u Sarajevo, on nas je sviju odveo u svoju kancelariju, koju je imao u Džidi. Tu nas je počastio dosta bogatim ručkom, a onda smo s njime zajedno napravili plan odlaska u Medinu, jer smo zato imali dovoljno vremena. Tada smo uplatili po 175 rijala za prevozna sredstva do Medine i natrag, te do Meke kao i neke takse

što ih hadžije u Džidi plaćaju. Dogovorili smo se, da krenemo za Medinu, isti dan, kada smo došli u Džidu i to odmah iza ikindije. Vrijeme do ikindije iskoristili smo tako, da smo ponovno otišli u grad, da ga još bolje razgledamo i da se spremimo za put u Medinu sa stvarima, koje još nismo bili nabavili.

U Džidi je bilo mnogo hadžija iz raznih prekomorskih zemalja. Bilo ih je iz Egipta, Sudana, Libije, Tripolisa, Tunisa, Fesa, Turske, Perzije, Sirije, Libana, Jordana, Jave, Pakistana, Indije, Južne Afrike i drugih zemalja.

Od Džide za Medinu

U ikindiju, svi smo se povratili iz grada i okupili se oko svojih stvari da odaberemo šta ćemo ponijeti s sobom u Medinu. Veći dio stvari ostavili smo delilu da nam ih prebaci u Meku, da ih tamo nađemo kada se povratimo iz Medine. U jednoj ulici pretrpanoj autobusima u koje su se smještale hadžije, jedva smo pronašli naš autobus. Naše stvari smještene su na krov autobusa, a mi smo posjedali na prednja sjedala. Dugo smo čekali, ali autobus nije polazio. Kada smo pitali zašto ne idemo, šofer nam reče da čekamo druge putnike da dođu. Bio je već akšam i počelo se i smrkavati, kada su došli drugi putnici. To su bili Sudanci. Auto se brzo napunio. Svako je mjesto bilo zauzeto. U autobusu je bila tjeskoba, jer su Sudanci sve svoje stvari unijeli u autobus, pa su neke pometali između sjedala, neke na sjedala pokraj sebe, a neke i na pod, pa se nije moglo prolaziti kroz kola.

Po prozorima autobusa, izvana, objesili su mjehove s vodom da im se u putu, kada autobus bude jurio, voda rashlađuje. Svi stariji Sudanci nosili su s sobom po nekoliko keva (štapova sa zavnutim glavama) i nikako nijesam mogao da saznam zašto ih nose. Žene su nosile zavežljaje a muškarci zembilje, kante i neke plehnate posude. Pa kada su i Sudanci došli, smjestili se i posjedali, mi opet nijesmo odmah krenuli, nego smo čekali dugo, dok je došao red na naša kola da krenu. Pa i kad smo pošli, prolazeći kroz grad, mnogo puta smo se

zaustavljali, jer se red kola pred nama stalno zaustavljao. Bila su sigurno jacijska doba, kada smo napustili grad. Osjetili smo neko olakšanje kada smo napustili grad i pošli bržim tempom. Na jednoj stanici, možda oko 20 kilometara daleko, zaustavljen je autobus radi pregleda pasoša. Šofer je pokupio sve pasoše i odnio ih u staničnu kancelariju. Kad se vratio s njime je došao i jedan činovnik, sjeo u auto, auto se okrenuo i opet natrag pošao prema Džidi. Kada smo došli u Džidu, šofer je unišao sa onim činovnikom u jednu zgradu. Za kratko vrijeme vratiše se i pozvaše jednog od nas, da ide s njima. Stvar je bila u tome, da su im bili pokazani samo oni naši pasoši koje smo

dobili u Sudanu, a oni su tražili i naše jugoslovenske pasoše. Dok smo pokazali te naše pasoše, oni su nas pustili i mi smo konačno napustili Džidu i pojurili asfaltom kroz noć. Prošli smo na putu tri stanice: Dahbar, Kadimu i Džehfe i ni na jednoj se nijesmo zaustavljali iako su bile primamljivo osvijetljene i pune hadžija. Tek na četvrtoj stanici Rabigu zaustavili smo se. Oko 100 km ima do Rabiga i put je bio asfaltiran do pred sam Rabig. I to je jedna novina, da se je počeo asfaltirati ovaj put iz Džide do Medine. Ta novina, prijatno iznenađuje hadžije, koje su i ranije prolazili ovim putem, dok se nije bio počeo asfaltirati, jer je ovaj put predstavljao najveći dio poteškoća jednom hadžiji, kada je

obavljao hadž. Ovaj put je bio dug oko 500 km. Bio je posve rđav. Na njemu nije nikada napravljena ona tvrda podloga koja se na putevima pravi. Ovo je put, koga su hiljadama godina karavane deva utirale, a tek na nekim mjestima zavojima i serpentinama ljudska je ruka neke podzide postavila. Na nekim mjestima valjalo je ići kroz guste debele slojeve sitnog pustinjskog pijeska, gdje su automobili zapirali kao u dubokom snijegu. Na putu je bilo mnogo rupčaga i kamenja, tako, da su se automobili stalno drмали i treskali. Sada smo mi došli do Rabiga, a da se nijedanput nismo zatresli.

U Rabigu smo se zaustavili. Nijesmo tu noć dalje išli. U njemu smo i noćili. Smjestili smo se pred jednom kafanom, koja je imala jedan ograđen prostor natkriven sa granama i lišćem hurminim. Pod tim krovom bilo je mnogo "dikka" (klupa sličnih krevetima, koje su bile opletene hurmovim likom). Na tim klupama, mi smo vrlo ugodno prespavali noć. Ujutro smo obišli Rabig, vidjeli njegovu malu čaršiju i druge kafane, gdje su se hadžije u njima zadržavale i krenuli dalje prema Medini. Oko Rabiga ima zelenila.

Put od Rabiga bio je slab, onaj stari put, što su ga deve utrle. Nastalo je ono stalno treskanje. Kako se je sunce više približavalo zenitu, sve je bivala nesnosnija vrućina. Kroz otvorene prozore zapahnjivala nas je vrućina kao iz peći. Kad smo se dobro odmakli od Rabiga, nastala je prava pustinja. Samo kamen i pijesak sa blagim uzvisinama. Nikakvog zelenila osim osamljenih "homogilana" (vrsta dračavog trna, koji raste na ovom putu za Medinu). Prolazili smo stanice Gahvaavi, Mastura, Bostan, Givedelijan, Biri Šejh, Hafa, Batia, Nufreg, Biri Abas i druge. Na nekima smo zaustavljali se kraće vrijeme, a neke smo prolazili. Ove su stanice ostale, još od starih vremena, kada još nije ni bilo automobila i kada se išlo, u šurdufima na devama, po 12 i više dana od Medine do Meke. Ove stanice su tada bile menzili (konac) hadžijski. Skoro uz svaku stanicu ima i bunara u kojima je voda vrlo slaba, ali

na onoj vrućini i umoru, neka je voda, pa kakva bila. Arapi, koji oskudijevaju vodom znadu i naročito da je cijene. U njih ima poslovice, koja u našem prevodu glasi: "Voda je nešto najskuplje, gdje je nema, a najjeftinije gdje je ima".

Svaki hadžija, na ovome putu, tek osjeti pravu vrijednost vode i nikada ne zaboravlja, šta mu je značila voda, kada je kroz ove krajeve prolazio. Ima još jedna nevolja od koje su trpile ranije hadžije, kada su ovuda prolazile, a mi je danas i ne poznamo. To su haramije, kopneni gusari, koji su na ovim putevima, u ovim pustinjama dočekivali hadžije, pljačkali ih i često puta i ubijali. Kako je Ibni Saud zavladao ovim krajevima, istrijebljene su te haramije i danas im uopšte nema traga, pa hadžije slobodno, bez ikakova straha, ovuda prolaze.

Kada bi se negdje na putu auto zastavio brzo bi, štono se rekne "ko iz kuma" Arapčad opkolila auto i počela vikati: "Ebuj hat bakšiš" (Oče daj bakšiš) "Ebuj jirmi!" (Oče baci). Često puta i kada ne bi zastali, vidjeli bi Arapčad kako trče u susret autobusu i traže bakšiš. Na nekim stanicama, pjevala su nam Arapčad i to vrlo skladno u dva glasa ovakove pjesmice:

Min Meka lil Medina
Min Medina li biladek
Min biladek li evladek
Sejd el hadž ja ukka

Pri pjevanju Arapčad bi veselo i po taktu pljeskala rukama.

Ta njihova pjesma u slobodnom prevodu bi značila: O hadžija, zdravo i sretno putovao od Meke do Medine, od Medine do svoje kuće i do svojih milih i dragih.

Od Biri Abasa išli smo dolinama između surih i krševitih planina, koje su imale oštre, okrugle vrhove i druge raznovrsne oblike. Te planine su bile gole i bez zelenila. Po dolinama smo viđali stada koza, koje su imale sjajnu crnu dlaku i duge klempave uši. Sve su iz reda bile debele iako je izgledalo da im je slaba paša. Isto tako smo u tim krajevima vidjeli i poneku devu na paši, a dva tri puta smo primijetili u blizini puta i manje karavane.

Noć nas je uhvatila kod Musidžida. To je jedna veća stanica na ovome putu, koja ima i neko naselje, viši broj kafana i nekolike aščinice. Na toj stanici zadržali smo se puna 2 sata i krenuli smo dalje prema Medini. Podalje smo se vozili kroz noć i pjeskovit kraj i negdje oko El Kuvejša zapao je naš automobil. Nije mogao dalje, bila mu je pukla osovina. Na ovom teškom putu, mnogo se kvare automobili i onesposobljavaju za daljnju vožnju. Mi smo mislili, da ćemo tu noć doći u Medinu, ali sve je bilo uzalud, nijesmo mogli dalje, a kola se nijesu mogla popraviti do sutra. Mnoga su kola sa velikim svjetlom prolazila pokraj nas. Neka su se i zaustavljala, pa nas je šofer pitao šta se pokvarilo, ali nam nije mogao pomoći. Mi smo izišli napolje i nakon izvjesnog vremena polijegali u pijesak i tako u kumu prospavali ovu noć. Ujutro smo dugo čekali na pomoć iz Medine i kada je ta pomoć stigla, trebalo je vremena, da se kola poprave i osposobe za daljnju vožnju. Nastavili smo vožnju i pred podne stigli smo do stanice Biri Ali, odatle nam straža nije dala dalje, sve do iza ikindije. Biri Ali ima dobru vodu, koja ima normalan ukus a dosta je i hladna i slična našim vodama. Jedan bunar je dosta dubok, pa se motorom iz njega izbacuje voda i razlijeva po okolici, koja je zelena i obrasla hurmama i drugim nekim drvećem i žbunovima. U početku ta voda iz bunara teče kao potok i negdje pravi mala jezercica, koja su obrasla gustim žbunovima. Mi smo nekoliko sati sjedili pokraj takvog jednog jezera i u njemu smo se kvasili i rashlađivali. Oko te vode bilo je i drugih hadžija, koje je straža zaustavila. Tu smo se upoznali sa kadijom iz Kuvejsa, koji je sa svojom porodicom i još nekom rodbinom došao radi obavljanja hadža svojim autobusom direktno iz Kuvejsa. On nas je počastio sa čajem i hurmama, a kada smo mu ponudili da se zajedno uslikamo, odbio je.

Kada smo iza ikindije krenuli i približavali se Zulhulejfi, vidjeli smo, da se i ovdje od Medine priprema put za asfaltiranje. Od Zulhulejfe smo išli

dosta velikom uzbrdicom i kada smo se uspeli do najvišeg prevoja ugledali smo Medinu i visoko zeleno Kube, pod kojim se nalazi "Merkadi šerif" sa posmrtnim ostacima Muhamed a. s. i njegove dvojice velikih drugova hazreti Ebu Bekirovim i hazreti Omerovim. Kada hadžije ugledaju Kubei-Seade, obuzima ih prijatna uznemirenost i veliko uzbuđenje kao i želja, da što prije dođu do Merkadi šerifa (Časne grobnice). Ranije, dok su hadžije išle na devama, oni bi ovdje, silazili s deva i iz poštovanja brzim tempom produljili pješice, nekoliko kilometara do Medine. I danas ima dosta hadžija, koje izlaze iz automobila i iz poštovanja prevlažu ovaj dio puta do Medine pješice. Sa ovoga mjesta vide se i utvrđenja na brdima oko Medine, koja su nekad branila Medinu. Put je, dalje, vodio nizastranu prema Medini. Na samom ulazu u Medinu, na kapiji medinenskoj, zaustavljaju se hadžije radi pregleda pasoša. Odmah do te kapije za jednim visokim zidom nalazi se medinenska željeznička stanica sa nekoliko vagona, nekadašnje Hidžaske željeznice, koja je bila napravljena 1906., a za vrijeme Prvog svjetskog rata je već bila porušena. Tu uz željezničku stanicu ima i lijepa džamija sultan Hamidova, koja je sva od kamena izgrađena. I samo kube na ovoj sultan Hamidovoj džamiji sastavljeno je od četvrtastih komada klesanog kamena, koji su na sastavima maltom oblijepljeni.

Mi smo se malo dulje zadržali na ovoj kapiji, dok su nam bili pregledani pasoši i dok su nas pustili da možemo ići u Medinu.

Mekka (Mekkei Mukerrema)

U Meku vode tri prirodna ulaza: Mualla sa juga, Berekt el Medžin sa jugozapada i Šah Mahmut sa sjeverozapada. Meka se smjestila u dolini, koju nazivaju Vadi Ibrahim ili Bekka i na obroncima brda Džebeli Kubejs i Džebeli Hindi, koja se spuštaju u tu dolinu i zatvaraju je sa istočne i zapadne strane.

Postanak Meke vezan je za ime na h. Ibrahim pejgamera i njegovog

sina h. Ismaila. Legenda priča da se u mekanskoj dolini najprije nastanila h. Hadžera i tu rodila sina h. Ismaila. Kad je h. Ismail odrastao, onda je ocu h. Ibrahimu pomogao da u ovoj dolini sagradi Kabu. Oko Kabe počelo se stvarati naselje i tako je nastala Meka.

Računa se da je Ibrahim pejgamber sagradio Kabu 2000 godina prije rođenja Isa pejgamberova i nešto prije izgradnje ogromnog Salamonovog hrama u Jerusalemu. Arapski ljetopisci tvrde, da je na ovome mjestu, gdje je Ibrahim pejgamber sazidao Kabu i ranije postojao izvjestan hram, koji je još h. Adem sagradio i Bogu posvetio. Zato, ti ljetopisci smatraju h. Ibrahimovo građenje Kabe drugim po redu.

Znade se i to da je h. Ibrahim u Kabu uzidao kamen Hadžerul Esved.

Istorija nam kaže, da je jedan jemenski vladar prežidivao Kabu prije Muhamed a. s. Mekelije su također prežidivale Kabu za života Muhamed a. s. Priča se da su se tada 4 arapska plemena posvadila oko toga, ko će postaviti Hadžerul Esved na njegovo mjesto. Pošto se nikako nijesu mogli nagoditi, sporazumiše se, da im presudu donese onaj, koji prvi dođe u Kabino dvorište. Nisu mnogo čekali, prvi se pojavio u dvorištu Muhamed a. s. koji još nije bio dobio poslanstvo. Kada su ga ugledali, svi su se obradovali njegovoj pojavi, jer je njegov ugled svima jamčio, da će on najpravedniju presudu donijeti. Rekli su mu o čemu se radi. On je zatražio, da se Hadžerul Esved postavi na jedan čaršaf i da onda predstavnici četiriju plemena uzmu po jedan kraj čaršafa i tako zajednički prenesu Hadžerul Esved do njegovog mjesta. Kada su tako učinili i donijeli sveti kamen do njegova mjesta, Muhamed a. s. je uzeo sa čaršafa Hadžerul Esved i postavio ga svojim rukama na njegovo mjesto.

Kabu je Ibrahim pejgamber posvetio Bogu i vjeri. Zato je Kaba nazvana Bejtullah (Božija kuća). Kada je Ibrahim pejgamber dogradio Kabu onda je izvršio prvi tavaf i pozvao ljude da je posjećuju i tavaf čine.

Tako je nastalo hodočašćenje, posjećivanje i obilaženje Kabe.

Vremena su prolazila, ljudi su izopćili staru Ibrahim pejgamberovu vjeru, pa je i Kaba izgubila svoje prvobitno značenje i postala je idolopokloničko svetište. U njenom ogromnom dvorištu bilo je smješteno oko 360 različitih kipova, koji su predstavljali božanstva pojedinih arapskih plemena. Pojedina plemena posjećivala su svoje kipove, da im se mole, a Meka je od toga imala koristi, jer se na taj način održavala kao trgovački centar.

Tada su u dvorištu Kabe bili najznačajniji kipovi: Hubel, Lat i Uzzâ.

Pred tim kipovima su se uglavnom zaklinjali, da će nešto izvršiti. Kip Hubelov bio je ogroman i strašan. On je bio postavljen na krovu Kabe više samih vrata. Noge su mu visjele niz zidove Kabe i bile su poduprte kamenjem.

Jedan pjesnik iz toga doba pjeva o tom kipu: da su mu noge bile od olova, oči od smaragda, kosa od pletenih zmijskih koža, prsti od otrovnih strijela, zubi od slonove kosti itd. Pred tim kipom su polagane najteže zakletve.

U mekanskoj dolini vlada velika vrućina, koja se u ljetnim danima znade popeti i do 69° C. Mekelije su navikle na ovako veliku vrućinu i obično kažu da im je hladno i da su nastale zemherije, kada se zimus spusti temperatura na 35° C. Može se reći da Meka ima samo dva godišnja doba i to: prevruće ljeto i blagu zimu, koja se prema našim pojmovima ne bi ni mogla zvati zimom.

U Meki su vrlo male razlike u duljini ljetnih i zimskih dana. Ovdje su skoro uvijek jednako dugi dani i noći.

Uz ovu veliku vrućinu u mekanskoj dolini vlada bezvodica i velika pustoš. Kiša vrlo rijetko padne, u nekoliko godina po jedanput. Zato je ova dolina neplodna. U njoj nema vrela ni tekućih voda, nema zelenila ni raslina.

U njoj ne može uspijevati ni žito ni povrće. U zadnje vrijeme uz gradske ulice zasađuju se bagremovi radi hlada i ukrasa. Oni se svakodnevno zalijevaju, da bi se održali. Na periferiji Meke vidio sam i jednu umjetnu bašču sa južnim voćem, povrćem i zelenom tratinom. Ova se umjetna bašča održava stalnim zalijevanjem. Do svake vočke

vode oluci od pečene gline, kroz koje se biljke često zalijevaju. Ako se oluci pokvare i prestane zalijevati biljka samo jedan dan, ona odmah počne venuti i za dva tri dana se osuši.

Ranije prije pojave Islama, a i u početku islamskog doba najteži problem u Meki bila je bezvodica. Trošila se i pila vrlo loša bunarska voda.

Zemzem je bio zatrpan, pa ga je tek kasnije otvorio Abdul Mutalib, ali je i to vrlo malo ublažilo problem bezvodice. To je ponukalo ženu Harun Al Rešadovu Zubejdu, pa je 194 hidžretske godine (ili 811) napravila vodovod do Meke. Tim vodovodom voda je dovedena iz Vadi Numana, koji je 40 km udaljen od Meke i na taj način je riješen ovaj najteži problem bezvodice.

Za ovaj vodovod Zubejda je potrošila 1 milion zlatnih dinara (u to doba je bila u Arapa osnovna jedinica za novac dinar).

I danas poslije 1144. godine ova se voda naziva "Ajni Zubejda" po imenu velike dobrotvorke, koja je ovaj vodovod napravila. Poslije velike dobrotvorke Zubejde na 720 godina, ovaj vodovod proširuje, popravlja i povećava opet jedna žena Mihrimah kćer sultan Sulejmana Veličanstvenog, koja je bila udata za našim zemljakom Sarajlijom Rustem pašom. Kasnije jedan bogati Hindus napravio je u Meki rezervoare za ovu vodu razmjestivši ih po pojedinim kvartovima. Voda nije razvedena po kućama i ulicama, nego je vodari (sake) crpe gumenim kofama na čekrke iz ovih rezervoara i raznose je po kućama i prodaju 2 kante (oko 40 litara) po pola rijala. Voda se u kućama drži u zemljanim ćupovima, koji su na dnu zašiljeni i stoje u ćoškovima predsoblja. Kada u tim ćupovima stoji voda, ona se nešto i rashladi, ali ako se ćup ubaci jedan komad leda, kojega u Meki ima dovoljno, onda se voda dobro rashladi i postaje prava blagodat u onoj velikoj vrućini. Ledaru u Meki osnovao je Aziz Ibni Saud. On je izveo izvjesne popravke na vodovodu Ajni Zubejde i povisio joj tlak. I sada se može reći, da Meka ima dovoljno vode. Aziz Ibni Saud je forsirao kopanje arteških bunareva u

Hidžazu i danas se ti bunarevi mogu da vide: na Arefatu, u Mini, na Muzdelifi, na putu između Džide i Meke i na drugim nekim mjestima. Ako se nastavi sa kopanjem ovih arteških bunara, to će mnogo utjecati na ublaživanje problema bezvodice u ovim krajevima.

U Meki su se dogodili mnogi značajni događaji iz muslimanske prošlosti. U njoj je rođen Muhamed a. s. On je u njoj živio do svoje 40 godine. U Meki je počeo primati i prve objave Islama. U Meki su rođene i prve 4 halife: Ebu Bekir, Omer, Osman i Alija, kao i mnoge druge znamenite ličnosti iz najranije prošlosti Islama. Ali ipak treba napomenuti, da se Islam u prvo vrijeme nije mogao omasoviti u Meki, radi toga, što su Mekelije pokazivale veliki otpor prema muslimanima i njihovoj vjeri. Kada je broj muslimana u Meki dostigao 40, morali su napustiti Meku, zbog velikog pritiska koji su na njih vršile Mekelije. Ta seoba (hidžret) muslimana iz Meke u Medinu dogodila se 622. godine. Osam godina kasnije, 630. godine, muslimani su osvojili Meku i unišili u nju, tako, da je više nikada ne napuste. Tako je Meka postala sjedište muslimansko.

Meka je postala i najveće svetište muslimansko, radi toga, što se u njoj nalazi mnogo odabranih mjesta, kao i najveće i najodabranije mjesto Kaba, koja služi kao Kibla cijeloga Islama, prema kojoj se svojim licem okreću svi muslimani na svijetu, kada klanjaju.

U Kuranu u suru Ali Imran u ajetu 96 za Kabu se kaže:

(Prva kuća (džamija) što je radi ljudi podignuta, to je odabrana kuća u Bekki i ona je izvor upućivanja za čitavo ljudstvo).

Nadalje u suri Ali Imran u trećoj rečenici 97 ajeta Kuran izričito zapovijeda, da se Kaba zijareti (posjećuje):

(I radi Boga dužni su ljudi, koji mogu put da savladaju, da posjećuju ovu kuću).

Kuran izričito zapovijeda i obavljanje hadža u suri Bekare u trećoj rečenici 196 ajeta:

Obavljanje hadža jeste izvršavanje jednog od 6 osnovnih obaveznih

islamskih dužnosti (šartova), koji je dužan da izvrši svaki musliman i muslimanka, ako su tjelesno i duševno zdravi, punoljetni i materijalno osigurani.

Glavni i bitni dijelovi hadža jesu:

- Ihram obući na mikatu (određenom mjestu) i nositi ga određeno vrijeme.

- Na Arafat izići i određeno vrijeme na njemu ostati (vakuf).

- Kabu (Bejtullah) tavaf učini (7 puta obići) u određeno vrijeme i saj izvršiti.

Osim ovih glavnih dijelova hadža ima još dužnosti i zijareta, koji spadaju u vadžibe i sunete, koji za hadžije nijesu ovako obavezni, kao što su one tri glavne dužnosti, što smo ih naprijed spomenuli.

Da bi izvršili ovu obaveznu vjersku dužnost i ove lijepe obrede hadža, pobožni muslimani iz svih krajeva svijeta, svake godine u određeno vrijeme, hrle u grupama prema Meki. Ranije su hadžije išle u Meku, da izvrše hadž, uz hiljade životnih opasnosti, koje ih nikako nijesu mogle odvratiti od te uzvišene dužnosti. Danas tih mnogih opasnosti nema, a neke su svedene na najmanju mjeru, ali nesnošljiva vrućina i velike putne tegobe i danas postoje, pa ipak one ne mogu da ometu hadžiju, da on ne ode na hadž, jer on tamo ide, da čuje veliku riječ svoje vjere, da tamo svoju vjeru još više učvrsti i da tamo osjeti veliko vjersko bratstvo muslimana.

Tako je Meka postala stjecište i sastajalište hadžija sa cijelog svijeta, a hadž stvara vezu među svima muslimanima.

Svaki musliman, cijeloga svoga života nosi u sebi intimnu želju, da posjeti svetu Meku i da izvrši hadž. Ako to ne uspije za života izvršiti, a ima materijalnih sredstava, on obično ostavi izvjesnu svotu s oporukom, da se za njega, poslije njegove smrti, pošalje bedel, koji će izvršiti za njega hadž.

U Meku hadžije idu sa iskrenim vjerskim osjećajima, koje tamo još i pojačavaju i oplemene. U Meku hadžije dolaze radi ibadeta, kojem se tamo posvete i predaju. Ovdje se u Meki na sve zaboravi, sve se svoje brige napuste i ni na što se drugo ne misli, nego na ibadet i

dobra djela. U Meki je duhovni vjerski život vrlo intenzivan. Tamo vladaju vjerski zakoni, kojima se svak dobrovoljno pokorava. Tamo hadžije obuzima vjerski zanos, kakvog on nigdje na drugom mjestu ne može da doživi. Tamo u Meki hadžije utonu u veliku muslimansku religioznu masu, koja ih nosi kroz velike vjerske doživljaje. U Meki se u čovjeku toliko razbuke vjerski osjećaji, da mu izgleda izmiješan ovaj i onaj svijet. Nigdje se kod ljudi ne može vidjeti toliko sabura u trpljenju, nigdje toliko obazrivosti prema drugome, nigdje toliko islamske uglađenosti i plemenitosti, kao u Meki kod hadžija. Ovdje u Meki dolazi do izražaja izvjesno takmičenje: ko će više dobrih dijela učiniti, ko će više plemenitosti pokazati, ko će više ljudskog dostojanstva imati. Ti veliki i plemeniti osjećaji svakako ostavljaju traga u dušama hadžija i oni pokreću hadžije na dobra djela i kasnije kad napuste Meku.

Eto zato je Meka postala sveti grad za muslimane i glavni duhovni centar velike muslimanske familije, jer se samo u njoj može obaviti farzi-hadž i doživjeti oni veliki islamski osjećaji. Meka je mnogo proslavljena u prošlosti. Velika je njena islamska prošlost. Njen ugled u prošlosti i sadašnjosti, njen veliki upliv na muslimane, koji ona vrši punih 13 vjekova, podiže Meku u očima muslimana na najviše mjesto, tako da se njome ne može uporediti nijedan drugi grad na svijetu. Meka je postala vidljiv i nerazrušiv spomenik Islama. Vrijeme, koje sve mijenja, razgrađuje i ruši, nije ništa izmijenilo na svetosti ovoga grada. Isti obredi: džemati, tavafi, saje, vakufi itd. kako su se vršili prije 13 vjekova i kako ih je vršio sam Muhamed a. s. u svom Oprosnom hadžu, vrše se i danas bez promjena.

Ako neko u Meku zaluta bez osnovnih i iskrenih vjerskih osjećaja, taj se u njoj ne može nikako da snađe, on ne može da shvati veliku religioznu snagu, koja tamo pokreće hadžije, njega obuzima izvjestan neopravdan strah i on u mnogim djelima i stvarima, koje su za jednog hadžiju prirodne i normalne, vidi čudesa i senzacije.

Eto takova je Meka u svom vjerskom pogledu i tako se u njoj izživljava u hadžije.

Međutim, Meka ima i svoj redoviti zemaljski život, o kojem se ukratko može reći ovo:

Meka je grad, koji ima oko 130.000 stanovnika. Njeno je stanovništvo miješano. Ima starosjedioca, ali i veliki broj doseljenika: Arapa i muslimana sa cijeloga svijeta, jer je Meka vazda bila privlačiva za pobožne muslimane sa cijelog svijeta i danas im je krajnji cilj. U Meki ima doseljenika i iz naših krajeva, samo su se mnogi asimilirali, pa se lako ne otkriva njihovo porijeklo. Ugledni građanin Meke i mutavif šeh Ahmed Bošnjak reče nam, da su njegovi preci prije 300 godina doselili iz Bijeljine i da je on zato i dobio prezime Bošnjak. U Meki smo našli i jednoga fotografa, čiji je otac doselio u Meku iz Visokog. On ima jednog brata trgovca u Meki. Kada bi se posvetilo ispitivanju porijekla građana Meke, sigurno bi se našlo mnogo doseljenika iz naših krajeva, jer ih je dosta iselilo u Meku za vrijeme turske i austrijske uprave. Treba napomenuti naročito, da je iz naših krajeva mnogo svijeta iselilo u muslimanske zemlje, pa i u Meku i Medinu, kada je Austrougarska okupirala Bosnu i kada je počela kupiti mladež u vojsku.

Nema o tome zboru, da su i naše hadžije, koje punih pet vjekova odlaze neprekidno na hadž, ostavljale iza sebe izvjesne tragove u Meki i Medini. Neke su hadžije ostajale stalno, neke su ostajale po godinu dvije i više, pa se onda vraćali natrag, neke su pomrle i ukopane tamo. Neke su hadžije i zadužbine pravili i tamo ih ostavljali. Neke bogate naše hadžije znale su bogato darivati sirotinju, delile i sve one koji su im neku uslugu učinili pa se i danas o njima priča. O njima i uopšte o našim hadžijama znadu mnogo pričati bosanski delili, kod kojih su ranije dolazili i odsjedali hadžije iz Bosne. Bosanskih delila u Meki ima više. Meni su poznati Bošnjaci, Alevije, Mešati i Mursije. U Mursije je bio jedan saka (vodar) koji je dugo godina vodio spisak

bosanskih hadžija i sakupljao njihova imena. Taj spisak i danas postoji i čuva se.¹ Skoro svaki bosanski delil govori našim jezikom, pa je to velika olakšica našem hadžiji, koji ne zna govoriti arapski. Delili su naučili naš jezik obično na taj način, što su ranije dolazili u naše krajeve, uzimali bedeluke i u grupama naše hadžije vodili na hadž. Delili su vrlo potrebni. Bez njih bi hadžije teško mogle hadž izvršiti. Oni žive od prihoda od hadžija, ali oni to i zarade. Oni su sposobni i spremni ljudi. Ima delila, koji znadu kineski jezik, filipinski, evropske jezike i druge. Oni su od velike pomoći hadžijama, jer za njih preuzimaju sve brige. Često puta dolaze na hadž i siromašniji ljudi, pa su delili prisiljeni, da ih besplatno pridrže i da im plate karte za povratak. Njihova je briga da hadžije smjeste za vrijeme boravka u Meki, da ih vode na tavaf, da ih izvedu na Arefat i smjeste pod šatore, da se brinu za njih na Mini, da se brinu za prevozna sredstva kuda god hadžije idu, da ih upućuju na obrede, da im nađu liječnike kad se koji razboli i da im se nađu u svakoj prilici u pomoći, kad im ona zatreba.

Kuće su u Meki tvrdo građene, od kamena, na dva i više spratova. Krovovi (suthe) su im ravni i ograđeni 1 m i više zidanom ogradom. Na tim ogradama ima ukrasnih slijepih prozora zazidanih sa razmaknutim ciglama, koje su obojene plavom, bijelom i crvenom bojom. Osim na nekoliko modernih zgrada, u kojima su smještene službene ustanove, na drugim kućama nema staklenih prozora. Skoro sve Mekelije izdaju kuće za smještaj hadžija. U tim prilikama su kirije vrlo skupe. Mekelije, bez sumnje, imaju dosta koristi od hadžija. Oni su prema hadžijama vrlo obzirivi i uslužni. U Meki imaju samo dva moderna hotela i nekoliko banja.

Ulice su u Meki dosta tijesne, osim glavne koja rastavlja Meku na dvije

polovice. Čaršija je u Meki, šarena, bogata i uglavnom koncentrisana na prilaznim ulicama u Haremi Šeif. Tekstil i industrijski proizvodi su u Meki dosta jeftini, dok su hrana i prehrambeni artikli dosta skupi. Hadžije u Meki najviše kupuju: jagove, udagač, maveriju, surmu, knu, misvake, srebrene burme, tespihe, plehane gule sa zemzemom, levhe, musafe, itabe, lepe, zembilje i još neke druge stvari, koje kao omiljene hadžijske darove dijele kod svojih kuća rodbini i znancima.

Iako u Meki ne rodi ništa, ipak se u njoj može dobiti svega, jer je vrlo jak uvoz u Meku.

Meka ima i manju električnu centralu, pomoću koje se osvjetljava Haremi Šerif, mekenske ulice, službene i neke privatne zgrade, dok veći dio privatnih zgrada upotrebljava za svoje osvjetljenje petro-max lampe.

Higijenska služba u Meki je dosta dobro organizovana. Postoji velika bolnica i nekoliko ambulante. U njoj imaju i nekoliko apoteke. Razumije se, da ta i tolika higijenska služba nije dovoljna za vrijeme hadža, kada se u Meku slegne po pola miliona i više hadžija. Zato se ona pojača sa otvaranjem novih bolnica i koncentracijom medicinskih kadrova iz ostalih dijelova Saudijske Arabije. Higijensku službu u Meki za vrijeme hadža mnogo pomaže i to, što iz mnogih muslimanskih zemalja zajedno sa hadžijama dođu njihovi ljekari, bolničari i sanitetska kola. Nema više onih velikih pošasti, koje su znale ranije harati, dok je bila slabo organizovana higijenska služba, ne samo u Haidžazu, nego i u onim zemljama odakle su hadžije dolazile. Mortalitet je za vrijeme hadža, može se reći, normalan. Smrtni slučajevi najviše nastupaju od starosti i iznemoglosti, jer najveći broj hadžija je star. Ima smrtnih slučajeva od sunčanice i velike vrućine.

U Hidžazu znade puhnuti opasni vrući vjetar Sammum od kojega su nekada mnogo stradavale hadžije, dok su današnji uslovi tu opasnost mnogo smanjili.

¹ Jedanput sam čuo kad Mursija kaže hadžijama iz Egipta da voli jednog hadžiju iz Bosne nego 10 iz Egipta.

U Meki izlazi i jedan nedjeljni list Umul-kurra; u njoj se štampaju i mnoge vjerske knjige.

U Meki ima i lokalna radio stanica, nekoliko medresa i vjerskih škola. Vidio sam i jedan dječiji dom u kojem se djeca odgajaju u vojničkom duhu.

Međutim, sve te savremene ustanove gube se pred snažnim djelovanjem Kabe i drugih velikih islamskih spomenika u Meki.

Kaba (Bejtullah, Bejtulmukaddis)

Meka je radi svojih mnogih i velikih islamskih znamenitosti postala nerazrušivi spomenik Islama, a najveća i najsvetija islamska znamenitost u Meki je Kaba (Bejtullah ili kako ga neki nazivaju Bejtulmukaddis). Kaba je prvo i najveće svetište muslimansko. Kako smo ranije rekli, Kaba je kibla čitavog Islama, prema njoj se okreću svi muslimani na svijetu, kada klanjaju.

Kaba je sagrađena u obliku kocke čije su stranice duge po 15 metara. Tvrdi se, da je Hadži Hasan Buzadžija sagradio svoju džamiju u Sarajevu tačno po kabinim dimenzijama. Kaba je sažidana od crnog kamena granita. Nije omalterisana ni izvana ni iznutra, pa se lijepo vidi to crno kamenje od kojih je Kaba sažidana, kada se Kaba otkrije. Na Kabi je krov ravan.

Kaba je izvana zastrta bogatim čohananim crnim zastiračem koji se svake godine obnavlja i mijenja. Taj zastirač je posebno izatkan za Kabu. Po njemu su po cijeloj površini utkane riječi: Allah i Muhamed. Pri vrhu na ovom zastiraču, na desetom metru, otprilike, prošivena je bijela široka vrpca na kojoj su zlatom izvezeni ajeti.

Ova vrpca je prošivena okolo cijele Kabe i na njoj ima još više ajeta nego je gore navedeno. Na nekoliko mjesta su obješeni na ovu vrpcu okrugli privjesci sa izvezenim Božijim imenima: Ja Hannanu, Ja Mennanu itd.

Na istočnoj strani Kabe nalaze se njena vrata, koja su 2 metra odignuta od zemlje. Ona su sva pokovana zlatnim ploham. Na vratima Kabe ima divno izrađen i zlatom izvezen poseban

zastirač, koji se podiže kada se Kaba otvara.

Nasiri Kosran putopisac u svom putopisu: "Po Palestini i Arabiji" piše 1035. godine, da je tada u Kabi bila mramorna sala, koju su bogato rasvjetljavale zlatne lampe. Zidovi su bili popločani mramorom razne boje. Nekoliko stopa od zemlje zidovi su ostali, kako su bili od davnine. Po pločama mramornim bile su zlatom izvezene mnoge arapske izreke i uresi. Na istočnoj strani u Kabi bilo je 6 mihraba od suhoga zlata, u visini čovječijeg boja, prikovani jedan do drugoga uza zid.

Međutim, danas svega toga u Kabi nema. U njoj je jedna prostorija, koja je obložena kamenom od kojeg je i sažidana. U njoj nema nijednog prozora, jedini su otvori vrata i kuda se izlazi na krov. Iznutra je ona sva unaokolo zastrta crvenim zastorom. Na onoj strani gdje se nalaze vrata ima na zidu označen mihrab, koji nije ukopan u zid. U njoj postoje i stepenice, koje vode na krov. Kada se na prvi dan Bajrama mijenja na Kabi njezin vanjski zastirač, onda oni, koji mijenjaju zastirač, penju se preko ovih stepenica u Kabi na njen krov i sa krova odapinju stari i među novi zastirač.

Hadžerul Esved. – Spolja, u čoši, do kabinih vrata, nalazi se uzidan kamen Hadžerul Esved. Za njega se vjeruje, da je pao s neba i da ga je Ibrahim pejgamber uzidao u Kabu. Poznato je i to, da ga je i Muhamed pejgamber svojim rukama postavio na njegovo mjesto, kada su jedanput Mekelije prezidavale Kabu. Kada su muslimani 630 osvojili Meku i kada je Muhamed a. s. unišao u nju, odmah se uputio prema Kabi, došao pred Hadžerul Esved, pomilovao ga i tri puta izgovorio: Bismillahi Allahu ekber, a svi prisutni, u horu, za njim, ponavljali su te riječi. Da bi Hadžerul Esved zaštitio od trošenja usljed stalnog i velikog dodirivanja, on je okovan debelom srebrenom pločom. S vremenom se taj srebreni okov istanji i na najizloženijim mjestima prošuplji od tog velikog dodirivanja, pa je potrebno, da se srebreni okov stalno mijenja. Kada

su Turci vladali ovim krajevima, oni su mijenjali ove srebrene okove na Hadžerul Esvedu i stare nosili u Carigrad pa ih čuvali kao svete predmete. I danas se nekoliko tih starih srebrenih okova sa Hadžerul Esveda može vidjeti u carigradskom muzeju "Topkapi sarayı".

Oko Hadžerul Esveda vazda je, vrijeme hadža, velika stiska. Svaki hadžija hoće, da ga se dotakne, a neki ga i ljube. I mi smo ga sa velikim naporima uspjeli dotaći se. Nekim hadžijama desi se, kada hoće da se primaknu Hadžerul Esvedu i da ga se dotaknu, da budu po nekoliko puta od njega odbačeni i da ne uspiju da ga se dotaknu. Hadžije, koje ljube Hadžerul Esved, moraju uvući cijelu glavu u srebreni okov i izložiti se opasnosti da budu po glavi povrijeđeni.

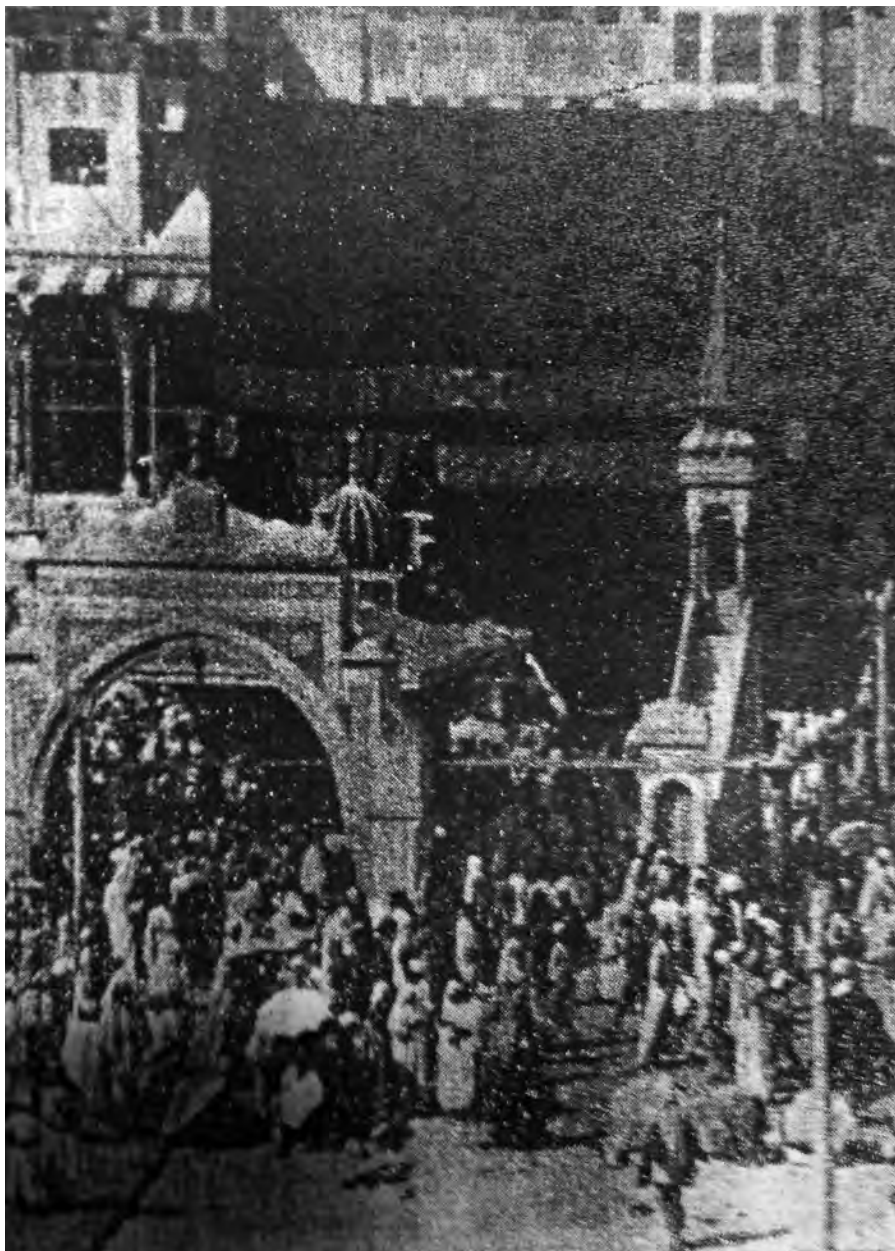
Na obje strane Hadžerul Esveda, na podzidu Kabe, stoje dva policajca, koji sa velikim naporima, požrtvovnošću i strpljivošću nastoje da regulišu saobraćaj kod Hadžerul Esveda.

U bližoj okolici Kabe, uz sam metaf (prostor oko Kabe po kojem se vrši tavaf) nalaze se: Mekami Ibrahim, Vrata spasa, Minbera, tri musale i Zemzem.

Mekami Ibrahim. – Pred vratima Kabe, malo udesno, nalazi se manji ograđen i natkriven prostor oko ovećeg kamena, koji je Ibrahim pejgamberu služio kao skela, kada je gradio Kabu. Taj se kamen naziva Mekami Ibrahim. Na tom kamenu su uklesane neke riječi i izreke, ali ih je vrlo teško pročitati kroz guste rešetke na prozorima. Hadži Muhamed ef. Mujagić mi je rekao da je on uspio samo da pročita sa tog kamena: velenbluvennekum velejemessennekum.

Mekami Ibrahimu se odaje poštovanje, pa se kod njega zastaje i dova uči, poslije tavafa. Ova je građevina vrlo lijepo izgrađena. Rešetke na prozorima, velike strehe na krovu i malo zeleno kube sve je umjetnički izrađeno i u vrlo lijepom stilu.

Minbera u Haremi Šerifu. – Na desnoj strani, nekoliko metara udaljena od Mekami Ibrahima, nalazi se divna

Bejtullah sa minberom i Mekami Ibrahimom

minbera od bijelog mramora izrađena, neobično lijepih i vitkih linija, skladnih ornamenata i polujastih lukova. Ova je minbera remek djelo arapske umjetnosti. Sa ove minbere imam svakog petka uči hudbu u Haremi Šerifu.

3 mussale pojedinih mesheba. –

Na desnu stranu od minbere, nekoliko metara daleko nalazi se musalla Hanefijska i to prema samom Mizabu, a musalla Malikijaska prema zapadnom zidu Kabe i Hambelijaska prema južnom zidu Kabe. Ove su musalle natkrivene, krov im je na stupovima. Ograđene su

niskim ogradama. One su nekada imale više značenje za pojedine meshabe nego što ga danas imaju, kada su svi meshebi izmiješani u Haremi Šerifu, u namazu i tavafu.

Zemzem. – Prema samom Hadžeru Esvedu nalazi se zgrada, u kojoj je vrelo Zemzem. Zgrada je na jedan boj, ali ne dostiže visinu Kabe. U prizemlju se nalazi vrelo, ograđeno okruglom betonskom ogradom, koja dostiže visinu od 2 metra. I promjer te okrugle ograde je također oko 2 metra. U tu ogradu su pričvršćene nekolike gvozdene štange

koje su pri vrhu sastavljene i savijene u jedno šiljato kube. Na tim štangama su pričvršćena 3 koluta, preko kojih se na konopima izvlače gumene kofe i u njima voda iz vrela. Površina vode nalazi se otprilike u dubini od 10 metara. I vrelo i voda iz njega imaju isto ime "Zemzem". Trojica ljudi stalno izvlače vodu, salijevaju je u betonirana korita, odakle se kanalima razlijeva i teče na jedno 20 česama, iz kojih hadžije sebi toče Zemzem. I kod Zemzema je stalno velika stiska za vrijeme hadža, jer se svaki dan svaki hadžija vraća po nekoliko puta, da se napije Zemzema, ili da ga natoči u kakav sud.

Zemzem voda je mnogo cijenjena, zato je hadžije mnogo upotrebljavaju, kada su u Meki, a nose je i kućama, kada se vraćaju sa hadža, neki u manjim, a neki i u većim količinama. Izrađuju se u Meki i posebne gule od pleha u kojima se raznosi Zemzem po čitavom svijetu. Tih gula ima manjih i većih. Nekada su se te gule mogle vidjeti i u mnogim našim kućama.

Kod nas se smatralo, da onaj, koji se napije Zemzema, ne smije više piti alkohola, ne smije psovati, lagati ni ružne riječi upotrebljavati. Zato svak nije smio ni piti Zemzem, pili su ga samo oni koji su bili sigurni da neće griješiti.

Posebne sake u Meki raznose Zemzem u zemljanim, na dnu zašiljenim testijama i snabdijevaju hadžije s njime.

Samo ime Zemzem, doslovno prevedeno na naš jezik znači: stoj, stoj! To ime je nastalo na taj način, što je h. Hadžera zavikala Zem, zem! (stoj, stoj!) kada je ugledala vodu kako u velikim šklobucima izvire pod nogama njenog djeteta h. Ismaila, pa se bila prepala, da joj se dijete ne utopi. Naime tradicija priča, kako h. Hadžera nije imala ni kapi vode, da dadne djetetu, pa ga je bila ostavila na tom mjestu gdje je Zemzem provrio, a ona je otišla do Safe da potraži vode. Ona je potrčala sa Safe na Mervu i natrag 7 puta moleći Boga, da joj dadne vode i da joj dijete ne umre od žeđi. (Radi uspomena na to h. Hadžerino trčanje, danas hadžije vrše saj). Kada se h. Hadžera

natrag povratila djetetu, ugledala je vrelo pod njegovim nogama i zavikala Zem zem! I tako je ovo ime nastalo.

Na Arefatu

Sedmi dan našega boravka u Meki počeli smo spremati se za odlazak na Arefat. Dan Arefata pada na 9 zilhizeta, koji se ove godine poklapao sa 8. augustom. Ujutru 7. VIII. mi smo se počeli pripremati za odlazak. Dan ranije otišli su na Arefat delilovi ljudi da tamo razapnu šatore i sve pripreme za dolazak hadžija. Oko ikindije krenuli smo iz Meke. Bila je, ko i obično velika vrućina, ali i zamorna sparina. Naš automobil je zastao nekoliko puta radi kvarova.

Na putu za Arefat iznenada je počela da pada kiša, koja se pretvorila u pljusak. Kiša nas je mnogo obradovala, jer je vrućina odmah popustila. Kroz prozore automobila promaljali smo glave i gole ruke, da nas kiša poškropi i rashladi. Velik je doživljaj za hadžiju, koji u ovim krajevima kišu upamti.

Od Meke do Arefata ima nešto preko 20 kilometara. Put je dobar i asfaltiran. Išli smo dosta brzo, jer nam nije bilo nikakvih smetnji i zastoja.

Kada smo prispjeli na Arefat i našli svoje šatore, puhao je tako jak vjetar, da smo mislili, da će nam sve šatore razvaliti. Na Arefatu je bilo nepregledno more šatora. Bilo ih je većih i manjih. Bilo ih je raznih oblika. Navečer je bila divna slika od nepreglednog mora svjetla. Arefat je izgledao kao kakav velegrad u noći. Naročito je bila lijepo osvijetljena i iluminisana džamija na Arefatu i Džebeli Rahmet brdo.

Ujutro je svanuo lijep i vedar dan. Poslije sabahskog namaza skupili smo se pod bajrak i krenuli na zijaret Džebeli Rahmetu. To je kamenito brdašce visoko jedno 40 metara. Na njegovom vrhu vidi se jedan bijeli stup, za koji kažu, da je zaostatak od Ibrahim pejgamberove džamije, koja je nekada postojala na ovome brdu. Na putu smo stalno sretali grupe pod bajracima, koje su sa ilahijama išle prema Džebeli Rahmetu ili su se vraćale od njega. Mi smo se

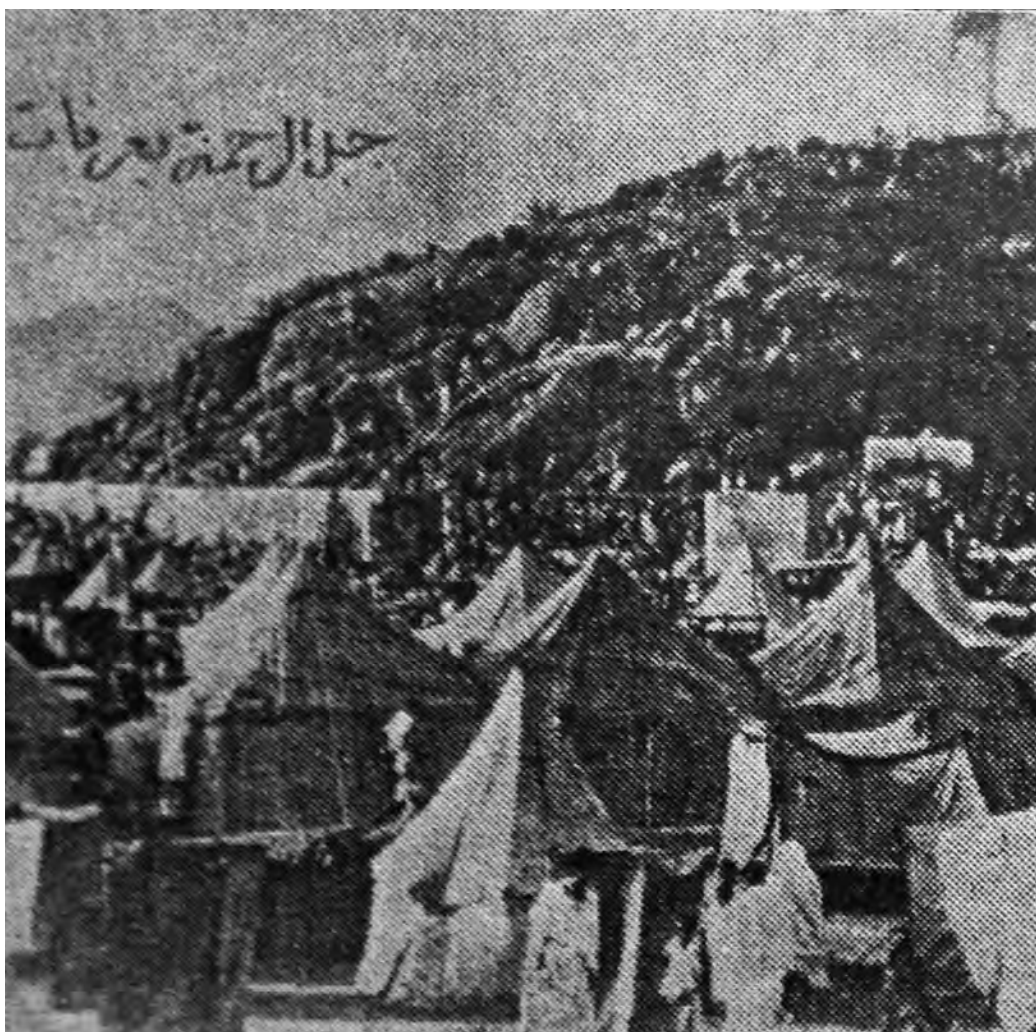
zaustavili pod samim brdom, proučili izvjesne dove i povratili se natrag. Neke se hadžije penju na ovo brdo, pa je obično Džebeli Rahmet prosto natičkan hadžijama. Na Arefatu nema nikakvih naročitih i posebnih obreda i vjerskih dužnosti. Hadžija je samo dužan taj dan izići na Arefat i baviti se na njemu. To stajanje ili bavljenje na Arefatu, u taj određeni dan, naziva se "vukuf", koji je drugi farz u hadžu. Ali se ipak na Arefatu čitav dan čuju: ezani, tekberi, mevludi, ilahije i lijepe glasovi hafiza koji uče odlomke iz Kurana a. š. Mnoge hadžije provode i na Arefatu vrijeme u ibadetu i pobožnosti. Skoro svaki hadžija na Arefatu uči dove i upućuje svoje molbe Allahu dž.š., jer je ovo odabrano mjesto, gdje se molbe najprije uslišaju. Arefat sa velikom masom hadžija u bijelim ihramima najviše liči na mahšer, zato neki i objašnjavaju da je svrha Arefata da ljude podsjeća na rozimahšer.

Neki putopisci pišu da je za vrijeme Turske uprave na Arefat izlazila vojna muzika. Danas se na Arefatu mogu čuti preko radija učenje Kurana, lokalne

vijesti i slično, jer neki pojedinci iznesu svoje radio aparate na Arefat.

Arefat je velika poljana među brdima, koja sva zajedno nazivaju Džebeli Arefat. Tlo je na Arefatu pjeskovito i neplodno. Vidio sam samo dvije vrste biljaka, koje samo pogdjegdje, urijetko rastu na Arefatu. Ovo Arefatsko polje moglo bi se arteškim bunarevima pretvoriti u zeleno i plodno polje, kao što je nekada davno i bilo, kako stručnjaci tvrde.

Preko Arefata, po sredini, vodi asfaltiran put, koji dijeli Arefat na dva dijela. Arefat je za vrijeme hadža podijeljen na kvartove, a između šatora su naznačene ulice radi lakšeg snalaženja i orijentacije. Na Arefatu ima i nekoliko manjih uzvisina, koje također dobro pomažu lakše orijentisanje. Nigdje se ne može lakše izgubiti i zalutati, kao ovdje na Arefatu, među hiljadama jednakih i sličnih šatora i u nebrojnoj množini jednako odjevenih hadžija. I nama se desilo, da su nam dvojica hadžija bili zalutali i nakon nekoliko sati lutanja tek su pronađeni. U istoriji je zabilježeno, da su i naše neke hadžije

izgible se na Arefatu i više se nikada nijesu pronašle.

Na Arefatu ima dovoljno vode za piće i ostalo, jer je preko njega sprovedena Ajni Zubejda betoniranim kanalima. Za vrijeme hadža na Arefatu bude čitava mala čaršija pod šatorima, a osim toga pojedinci nose izdvojenosti najpotrebnije stvari i prodaju ih po šatorima. Najviše bude kafana, aščinica i dućana sa voćem. Mnogi iznesu i prodaju limunatu, demirhindiju, koka-kolu i druge slične napitke. Neki prodaju levhe, slike, hamajlije, Musafe i razne druge kitabe.

Svaki delil ima svoju kuhinju za svoje hadžije. Na sve strane se kolju ovce, koze pa i deve. Vriju kazani priprema se hrana za ovaj ogromni broj hadžija. Na Arefatu vlada živost i vreva, kao na kakovom velikom masovnom izletu.

Mi smo išli u posjetu kod komšija pod njihove šatore, a i nama su dolazili u posjetu. Desi se i to, da na Arefatu neke hadžije prikupljaju dobrovoljne priloge, bilo za neke ugrožene muslimane, bilo za neke dobrotvorne svrhe. Kod nas su tražili za palestinske izbjeglice i za crveni polumjesec.

Kada smo čuli ezan ikindijski, mi smo klanjali podne i ikindiju zajedno i odmah se počeli spremati za povratak sa Arefata. Šatori su se razvaljivali i smotavali, kuhinje su prestajale da rade, stvari su se tovarile na automobile i sve je bilo, pred akšam, spremno za pokret. Pred sam polazak, okupio nas je delil na poznatu i lijepu arefatsku dovu. Sunce je bilo na zalasku. Sve su hadžije bile na nogama, okupljene oko delila, koji je trnutim glasom sav uzbuđen učio jednu od najljepših dova što se uopšte mogu čuti, a mi smo iza svake izgovorene rečenice u horu izgovarali "amin". Dova arefatska čula se na sve strane i pobožno hadžijsko "amin". Bio je to divan i veličanstven prizor. Sve su hadžije bile prožete istom vjerom, a mnoge su bile ganute do suza. Kada se dova završila mi smo se svi redom najtoplije zahvalili delilu, s njime se izljubili i odmah posjedali u autobus i polako krenuli prema glavnom putu arefatskom.

Noć na Muzdelifi

Nije bilo lahko doći ni do glavnog puta na Arefatu, jer su sa sviju strana pristizali automobili i svrstavali se u kolone u koje se nije bilo lahko uklopiti. Kada smo ipak stigli do glavnog puta i uklopili se u jednu od triju kolona, počeli smo polahko, po nekoliko metara pomicati se. Pomicali smo se vrlo sporo, nekoliko puta smo mijenjali kolone, nadajući se da ćemo u drugoj koloni ići brže, ali sve to nije nam pomoglo, valjalo je ustrpljivo čekati, da se ovaj put savlada ovim sporim pomicanjem. Nekad su se kolone automobila tako zbijale, da su se automobili morali očešati jedan od drugi. Jedanput se od naš automobila očešao drugi, tako su prsle mješine sa vodom, koje su visile svane na prozorima automobila i nas je poprskala voda iz njih. Mi smo bili iznenađeni i uplašeni, ali kada smo vidjeli šta se desilo, svi smo se slatko nasmijali. Ta je vožnja trajala dugo u noć, ali smo, ipak, na koncu, došli na Muzdelifu. Dugo smo tražili, dok smo našli malo prazna mjesta i smjestili se na zemlji. Na sve strane bile su smještene grupe

hadžija, negdje su klanjali, negdje jeli, negdje pili čaj i razgovarali, a mnogi su već spavali. I mi smo klanjali akšam i jaciju, zajedno, kako je to propisano ovdje, na ovaj dan, pa smo nešto pojeli i odmah polijegali, da se odmorimo od teškog puta. Cijelu noć su gudili automobili i dizali veliku prašinu.

Čitava Muzdelifa je izgledala kao jedan veliki zbjeg. Bila je to noć uoči Bajrama, pa je svaki hadžija mislio na svoju kuću, na svečane pripreme za Bajram kod kuće i zato mu je na Muzdelifi izgledalo još teže, nego što je u stvari i bilo.

Bili smo umorni, pa smo ipak zasпали. Ujutru, kada smo se probudili, ugledali smo ogromnu masu svijeta koja je već bila u pokretu. Mnogi su žurili prema džamiji da klanjaju Bajram. Osim džamije na Muzdelifi ima i manji dvor vladarev, zatim veliki betonirani rezervoar za vodu i nekolike velike barake sa potrebnim uređajima za hadžije. Neke su hadžije već odlazile prema Mini. Kada su hadžije na Muzdelifi, onda se na njoj otvori i jedan broj kafana i dućana pod šatorima.

Mi smo tu nakupili po 59 kamenčića za tašlajisanje šejtana na Mini. To radi svaki hadžija, jer je propisano da se kamenčići uzimaju sa Muzdelife. Ti se kamenčići nazivaju "džemreta". Oni se obično vežu u jedan rogalj od ihrama i nose na Minu.

Dugo smo čekali auto, da i mi krenemo na Minu. Idući na Minu prošli smo kroz onu dolinu u kojoj se odigralo ono, što se spominje u suri Elemeterekejfe. Kada smo došli blizu Mine, opet smo zapali u stisku automobilsku, u kakovoj smo bili, kada smo išli sa Arefata na Muzdelifu.

Tri dana boravka na Mini

Tek oko 2 sata poslije podne, stigli smo na Minu. Vrućina je bila velika. Dok smo došli na Minu, nešto založili i klanjali podne, krenuli smo na prvo tašlajisanje, koje je trebalo izvršiti još jutros u sabah. U Mini imaju 3 mjesta gdje se vrši tašlajisanje. To su ozidani stupovi, ograđeni sa okruglom ozidanom ogradom, na koje se baca po

7 kamenčića. Taj prvi put mi smo išli samo do jednog stupa i bacili po 7 kamenčića na njega, učeći pri tome izvjesnu kraću dovu. Drugi i treći dan Bajrama vrši se bacanje kamenica na sva tri mjesta i to u ikindiju. To bacanje džemreta vezano je za Ibrahim pejgamb-ra, koji je na ovim mjestima gađao šejtana, kada je ovaj pokušavao, da ga odvрати od izvršenja Božije zapovjedi. To isto rade hadžije preko 13 vjekova za uspomenu na h. Ibrahim pejgamb-bera. To bacanje džemreta ne vrši se mehanički i još kako, mnoge hadžije budu uzbuđene kada to vrše.

Ovdje na Mini je Ibrahim pejgamb-ber zaklao kurbana, pa u spomen toga i hadžije na Mini kolju kurbane za vrijeme svoga boravka na njoj.

Na Mini ima džamija Mesdžidi Hajfa. Kod ove džamije je Muhamed a. s. razapinjao svoj šator, kada je za vrijeme hadža boravio na Mini. U blizini te džamije ima i jedna sofa, koja je u udubini jedne stijene kao soba uklesana. I u ovoj sofi je sjedio i zadržavao se Muhamed a. s. kada je boravio na Mini.

Mina ima svoju čaršiju sa nekoliko lijepih trgovina i jednim novim hotelom. Kada su hadžije na Mini, onda se otvori mnogo dućana i kafana pod šatorima. Na svakom koraku se prodaje limunata, demirhindija, koka kola, pepsi kola i druga hladna bezalkoholna pića. Isto tako se prodaje i hladna voda i led.

Mina se nalazi među brdima, koja se mogu nazvati kamenjarima. Za vrijeme hadža Mina je vrlo pretrpana, pa i brda oko nje. Svaki veći kamen, svaka pećina i udubina u okolici Mine zauzeti su hadžijama i njihovim šatorima. U to doba i sve kuće u Mini pretvorene su u vekale, u koje su smještene hadžije.

Tavafi Zijaret. – Ovaj tavaf se naziva glavnim tavaфом, jer je propisan kao farz. Tavafi zijaret je vezan rokom. On se mora izvršiti od prvog dana Bajrama do trećeg, do ikindije namaza. Ko propusti da u tom vremenu izvrši ovaj tavaf, tome je pokvaren hadž.

Mi smo išli odmah prvi dan Bajrama s Mine u Meku, da izvršimo Tavafi

zijaret, kako ne bi došli u situaciju da kasnije ne mogemo otići na ovaj tavaf.

Kada smo sašli u Meku, zatekli smo je u svečanom prazničkom raspoloženju. Bila je pretrpana hadžijama. Mnoge hadžije bile su već skinule ihrame i obukle svoja praznička odijela. Mi smo uzeli abdest i odmah se uputili u Haremi Šerif prema Bejtullahu. Kod Bejtullaha zatekli smo ogromnu masu hadžija, koje su tiho pobožno i skrušeno obilazili Svetu kuću i obavljali jedan od glavnih farzova, svoga hadža. I mi smo se priključili toj masi, obišli Kabu 7 puta, klanjali dva rekata kabul tavafa, zastali kod Mekami Ibrahimima i proučili dovu, otišli u hatim i tamo klanjali 2 rekata i proučili dovu, otišli do Safe izvršili saj i time izvršili hadž. Tada nam je delil čestitao hadž, mi smo se međusobno izgrlili i čestitali jedan drugom hadž i onda otišli kod brice radi brijanja i šišanja, jer se sve dotada nijesmo brijali i šišali, od kako smo u Medini obukli ihrame. Iza toga smo otišli u vekalu, skinuli ihrame i obukli svoja odijela.

Navečer taj dan, vratili smo se na Minu, jer je obavezno za hadžiju, da tu noć kao i drugi dan Bajrama navečer prenoći na Mini. Vraćajući se iz Meke na Minu, primijetili smo, da ne idemo istim putem, kuda smo išli s Mine u Meku, jer smo se vozili mnogo dulje i došli smo na put, koji ide sa Muzdelife na Minu. Rekoše nam, da se za vrijeme hadža radi boljeg saobraćaja ide jednim putem, samo u jednom pravcu i da nije dozvoljeno istim putem vraćati se u drugom pravcu.

Na Mini smo se zadržali još dva dana Bajrama, pa smo, treći dan, poslije zadnjeg tašlajisavanja u ikindiju napustili Minu i uputili se u Meku.

Povratak s Mine. – Na putu za Meku vidjeli smo na desnoj strani jedno vrlo karakteristično brdo, čije su okrugle linije ličile jajetu ili plastu sijena bez vrha. To se brdo zove "Džebeli Nur". Na njemu ima pećina koja se naziva "Hira" i u kojoj je Muhamed a. s. dobio prvi put vahj i sure Ikre. Tada smo našli i pokraj mekanskog groblja Dženeti

Muale u kojem je ukopana h. Hatidža, prva žena Alejhisselamova, kao i prva žena koja je primila Islam, zatim mnogi ashabi i znamenite ličnosti iz istorije islamske, kao i mnoge naše hadžije koje su u prošlosti umirale u Meki.

Na sjeveroistočnoj strani, 3 sata udaljeno od Meke, ima brdo Džebeli Sever, na kojem ima jedna mala pećina slična jajetu, u koju se sakrio Muhamed a. s sa Ebu Bekirom pred svojim progoniteljima, kada su hidžretili u Medinu. Neke hadžije idu i na to brdo i zijarete tu pećinu.

Od Meke na jugoistoku, 120 km udaljeno, nalazi se mjesto Taif na nadmorskoj visini od 1600 m. Tu Mekelije idu na ljetni odmor, jer je tu temperatura umjerena. Tamo ima mnogo zelenila i kroz grad protiču 2 potoka. U Taifu ima mnogo vila i ljetnikovaca. Tamo rađa svakovrsno voće i povrće. Iz Taifa Meka se snabdijeva sa groždem i raznim drugim voćem. Od našeg delila sam čuo ovu priču: Jedan bogat čovjek u Taifu imao je svoje velike vinograde i on je svoje grožđe godinama slao na mekansku pijacu. Jedanput mu se učinilo, da bi mogao bolje proći ako bi svoje grožđe poslao a drugu stranu, a ne u Meku, pa te godine nije poslao svoje grožđe u Meku nego da drugu stranu. Te mu je godine grožđe na putu propalo, a pala je teška krupa, pa mu je obila vinograde, koji su radi toga posušili se. Taj čovjek je podigao nanovo druge vinograde i više nije pomišljao, da ikada na drugu stranu šalje svoje grožđe nego u Meku.

U okolici se Meke vide mnogi vulkanski znakovi. Stručnjaci tvrde, da je okolica Meke i cijeli Hidžas bogat s rudama. Poznato je, da su se neke rude ranije kopale u Hidžasu. Ebu Bekir je imao svoj rudnik zlata. Isto tako se tvrdi, da je Hidžas nekada imao svoju poljoprivredu i da bi je i sada mogao imati sa kopanjem arteških bunareva. Treba napomenuti, da u Hidžasu ima i sada bogatih dolina iako su rijetke. Na putu iz Meke za Rabig imaju takve dvije bogate doline Vadi Fatima i Vadi Limun, za koje izvjesni putopisci kažu da su kao Džennet.

Poslije povratka s Mine mi smo još 6 dana ostali u Meki. Nijesmo mogli odmah napustiti Meku, jer je valjalo čekati na red, pošto sve hadžije nijesu mogle odjedanput krenuti. Kroz to vrijeme boravka u Meki, mi smo redovito posjećivali Haremi Šerif, klanjali u njemu namaze i vršili tavafe. Posjećivali smo i druga odabrana mjesta u Meki.

Išli smo i u čaršiju i kupovali razne stvari, koje nam treba ponijeti kao hadžijske darove. Dok smo bili u ihramima, nijesmo smjeli ni mirisati jagove, niti se s njima mazati, pa smo ih sada po čaršiji probali i kupovali.

Kako se vrši Umra. – Četvrti dan Bajrama iza ikindije, obukli smo ponovno ihrame i otišli na Umru. Ona je nekoliko kilometara udaljena od Meke. Na Umri ima džamija čija je munara daleko odmaknuta od nje. U toj džamiji smo klanjali akšam džematile, zatim smo klanjali po 2 rekata Umre a onda nam je tamošnji imam proučio umransku dov. Kada smo se vratili u Meku, mi smo izvršili tavaf i saj i tako smo mi izvršili Umru. Poslije toga smo skinuli ihrame i više ih nijesmo oblačili.

Troškovi jednog hadžije u Meki i Medini

Svaki hadžija dok prisprije u Džidu, plaća 74 rijala za neke propisane takse i troškove. Prevoz iz Džide u Meku računa se 11 rijala. Delilu za smještaj i brigu u Meki (tu ne ulazi hrana) plaća se 100 rijala. Delilu za izvođenje na Arefat i hrana i smještaj pod šator na Arefatu 35 rijala. Delilu za smještaj na Mini i hranu za tri dana 35 rijala. Delil ne daje hranu hadžiji u Meki, pa treba računati dnevno hranu u Meki od 5 do 10 rijala. Povratak iz Meke u Džidu autobusom plaća se 11 rijala. Iz Džide u Medinu autobus stoji 90 rijala, u tome je uračunat i povratak. Iz Džide u Medinu može se ići i avionom, u kom slučaju treba platiti 180 rijala za odlazak i povratak. Stan i hrana kod delila u Medini košta od 8 do 12 rijala, za jedan dan. Za jedan dolar može se dobiti 3-5 do 3.75 rijala.

Tavafi veda. – 16. VIII. na dan polaska iz Meke, mi smo izvršili Tavafi veda (oprosni tavaf) ili zadnji tavaf, koji se vrši na polasku iz Meke. Taj oprosni tavaf izvršili smo isto onako, kako smo vršili prvi tavaf i tavafi zijaret, samo je razlika u dovi koja se uči poslije izvršenog tavafa. Ovaj je tavaf vrlo dirljiv, jer se tada hadžija oprašta od Kabe i s njome se rastaje. Malo koji hadžija može suzdržati se, da suzu ne pusti, kada se sa Kabom rastaje. Tada se obično izlazi na Babu Džijad i više se ne navraća u Haremi Šerif niti se okreće na Kabu.

Osim ova tri tavafa, Tavafi kudum, Tavafi zijaret i Tavafi veda, svi ostali tavafi nazivaju se Tavafi ifada. Tavafi su po svome sadržaju svi jednaki i obično se vrše uz pomoć delila, ili njegovog pomoćnika. Međutim, ima hadžija, koji vrše samo tavafe i pomažu se sa menasima ili iz njih nauče napamet dove. Ima hadžija, koji vrše tavafe, naročito Tavafi ifade, a da i ne uče dove namijenjene tavafima, nego uče bilo šta, što znaju, ili neku suru iz Kurana, ili neke druge dove, koje on zna učiti.

Polazak iz Meke. – Mi smo 16. VIII. u ikindiju posjedali u auto, jer smo tada trebali da krenemo, ali nijesmo krenuli ni u akšam, jer nam je bio bolestan šofer. I kada smo iza akšama krenuli sa bolesnim šoferom, odmah smo primijetili, da on ne može voziti, pa je jedan od putnika preuzeo volan i vozio do prve stanice na izlasku iz Meke. Sa te stanice nijesu nam dali dalje ići, dok ne dođe drugi šofer za kojeg su telefonirali u Meku. Tu smo ostali nekoliko sati, dok se naš šofer oporavio i on nas je, onda, povezao dalje. Ta vožnja po noći prema Džidi, bila je vrlo ugodna, jer je vjetar lahorio i rashlađivao nas. U Bahri smo zastali i tu smo prenoćili. Tek ujutro, poslije sabaha, krenuli smo dalje. U Džidu smo stigli oko 8 sati.

U Džidi smo se mnogo namučili, dok smo uredili pitanje naših pasoša i priprema za polazak. Tek treći dan smo krenuli iz Džide. Istom lađom "El Nabel" s kojom smo došli iz Sevakina

u Džidu vratili smo se natrag iz Džide u Sevakin. Osoblje na lađi odmah nas je prepoznalo i dočekalo sa dobrodošlicom i čestitanjima. Brodski ljekar interesovao se za naše zdravlje i odmah nam ponudio svoje usluge, ako je koji bolestan. I u Sevakinu su nas vrlo lijepo primili naši raniji poznanici i pomogli nam, da isti dan predemo u Port-Sudan. U Port-Sudanu smo ostali 4 dana, dok je naša lađa "Dinara" stigla sa dalekog istoka i ukrcala nas. Ukrcavanje na "Dinaru" prekinulo je lanac naših tegoba, što smo ih imali na ovome putu. Kad smo došli na "Dinaru", bilo nam je, kao da smo došli svojoj kući. Tu smo se odmah počeli liječiti i oporavljati. Tu nam se brzo povratio normalan život, raspoloženje i veselje. Bolesni su brzo ozdravili. Nikada nećemo zaboraviti onu bratsku susretljivost, koju smo osjetili od posade Dinarine. Oni su se prosto natjecali ko će nam više usluga i pomoći učiniti. Dok smo se ukrcali na Dinaru, odmah smo poslali svojim kućama brzopjave, da dolazimo.

Išli smo kroz Crveno More, zatim kroz Sueski Kanal. U Port-Sajdu smo se zadržali nekoliko sati. Navratili smo u Bejrut i to smo se zadržali skoro čitav dan. Taj dan je bila nedjelja, pa je Bejrut bio prazan, jer je čaršija bila zatvorena. Bejrut nam nije bio nalik na se. U Bejrutu se na našu lađu ukrcalo 22 sirijska športaša, koji su išli u našu zemlju na utakmice i da vrate posjetu našim športašima.

Pred Otranskim vratima saopštio nam je kapetan "Dinare", da će nas iskrcati u Dubrovniku, jer je tako naređenje dobio iz Rijeke. Mi smo odmah poslali brzopjave, u kojima smo javili da ćemo doći na Dubrovnik, da nam ne bi ko otišao na doček u Rijeku.

Deveti dan poslije ukrcavanja u Port-Sudan mi smo prispjeli u Dubrovnik 1. septembra ujutru. Prema tome ostali smo na putu tačno 2 mjeseca ili 62 dana. ■

GLASNIK VIS-a, VI (XVIII) 1955, br. 1-2; br. 3-4; br. 5-7; br. 8-10; VII (XIX) 1956; br. 1-3

Fejzulah Hadžibajrić

Sjećanje sa putovanja na hadž 1969. godine

Kada sam čitao prospekt Vrhovnog Islamskog Starješinstva SFRJ o planu putovanja na Hadž za 1969. godinu, i vidio kuda se sve prolazi i šta se posjećuje, duboko sam zaželio da i ja doživim takav put na Hadž. Međutim, iznenada, ukazala mi se mogućnost da i pođem. Počeo se odmotavati točak uzroka i razloga (sebeba), u skladu sa principom “Kada Allah nešto odredi pripremi njegove uslove – Iza eradellahu šej-en hejje-e esbabeħu“. Zahvalnost za ovo pripada u prvom redu Stvoritelju Allahu dž.š., a zatim, i ljudima preko kojih se izvode i ostvaruju tokovi ovozemaljskog života.

U životu gotovo svakog čovjeka ima momenata, koje nikada ne može zaboraviti niti želi da ih zaboravi. To su obično sjećanja na preživjele događaje i doživljaje. Ova sjećanja mogu biti i vrlo gorka, i o njima se nerado govori i piše, a mogu biti i vrlo slatka, tako i toliko, da ih ne možemo ni iskazati. Vrijeme od 4. februara, kada sam krenuo na Hadž, do 29. marta 1969., kada sam se vratio kući, za mene su zlatni dani života. Susreti sa Kabom u Meki i Revsom u Medini utisnuli su u moje srce i mozak svoje svjetlo i toplinu, i molim Stvoritelja, da me to svjetlo obasjava u kaburu i grije na Sudnjem danu. Amin!

U odlasku, putovanje se odvijalo ovim smjerom: Sarajevo, Beograd, Niš, Plovdiv, Edrene, Istanbul, Izmir, Brusa, Eski Šehir, Konja, Tarsus, Adana, zatim Bagdad, Basra, Kuvejt, Rijad, Tajif, Meka i Medina. U povratku,

kretali smo se ovako: Medina, Kasmija, Rijad, Kuvejt, Basra, Bagdad, Kerbela, Nedžef, Kjofo, zatim preko Babila opet Bagdad, Rutba, te Damask, Homs, Heleb, Adana, Ankara, Adapazar, Istanbul, Edrene, Plovdiv, Sofija, Niš, Beograd i Sarajevo. U odlasku na Hadž, 19-ti dan smo stigli u Meku, a u povratku kući, 21 dan smo proveli na putu od Medine do Sarajeva.

Program putovanja je bio brižno pripremljen i u glavnom sve se po njemu odvijalo. Karakteristika vremena u kome živimo je planiranje raznih ljudskih aktivnosti, užih i širih zahvata. Neki planovi i programi predviđaju i regulišu stvari koje se imaju dogoditi poslije sto godina, i niko ne negira mogućnost njihova ostvarenja. Ovo ukazuje na istinitost vjerovanja u šest Istina islamske vjere, konkretno, da sve što se događa biva sa Božjim određenjem.

U Glasniku Vrhovnog Islamskog starješinstva SFR Jugoslavije godište XXIX/1966: 5-6, Kolegijum autora napisao je prikaze putovanja na Hadž 1966. god. Informacije i utisci tog Kolegijuma lijepo nam osvjetljavaju Harem-Šerife u Meki, Medini i Kudus, Arefat i druge usputne zijarete, te znamenitije islamske spomenike koje su na tome putovanju vidjeli. Osim Kudus, koji je za kaznu muslimanima sada u sužanjstvu židovskom, i Ammana, prijestolnice Jordana, i ovogodišnje hadžije su bile u mjestima koji su opisani u člancima Kolegijuma, pa se na njima nećemo zadržavati, osim usputno. Izuzetak su Meka i Medina, dva Bogom odabrana muslimanska svetišta,

gdje se doživljuju utisci prema pulsu krvotoka vjere. Ove utiske nije suviše nikada obnavljati, makar to bilo i ponavljanje.

Ovogodišnja putanja hodočašća za obrazovanijeg muslimana bila je kao divan san. Istanbul, Brusa, Konja, Basra, Bagdad, Kerbela, Nedžef, Damask, Halep, Ankara, te Kuvejt, Rijad i Taif, u odlasku u Meku i Medinu i povratku, predstavlja za muslimana izuzetno dragocjen put i duhovno obogaćenje. U svim gore spomenutim gradovima susreti sa ljudima i različitih narodnosti, ali srodnih misli i običaja, izazvali su prijatno čuvstvo i zadovoljstvo.

Basra i Kufa su poznati muslimanski privredni i kulturni centri iz doba vladavine Hulefai Rašidana, Bagdad je slavna prestonica Abasovičkih halifa, koji kao bajka i danas živi u Hiljadu i jednoj noći, a Kerbela i Nedžef su dva druga svetišta muslimana šiitskog pravca, pa o njima treba dati bar informativna obavještenja istorijsko-kulturnog karaktera. Da bismo uočili razlike između sunnija i šiija mora se nešto reći o razlikama, a da bismo ukazali na najkraći most između sunnija i šiija, treba kazati riječ-dvije i o tarikatu.

Od Sarajeva do Bagdada

Osvanuo je 4. februar, utorak, dan polaska. Sabah sam klanjao u Begovoj džamiji, otišao kući da se oprostim sa porodicom, i praćen Tekbirima došao do Careve džamije. Bila je velika gužva i jedva sam se probio do mjesta u autobusu. Vodič autobusa broj 1, Hadži Hafiz Mustafa ef. Sahačić, daje znak za

polazak i autobus se je počeo probijati kroz narod. U vožnji do Koševa pratio ci hadžija formirali su kolonu automobila što je uljepšavalo izgled i povećavalo raspoloženje. Mi smo u autobusu učili tekbire.

Na izlazu iz grada kolonu su čekali Reis-ul-ulema Hadži Sulejman ef. Kemura sa Hadži Naim ef. Hadžiabdićem, Husejin ef. Đozom i drugim funkcionerima IVZ. Od Vogošće do Orašja na Savi, u gradovima i selima koji su ležali na putu, narod je ispraćao hadžije, uz pozdravne manifestacije koloni sa hadžijama. U Orašju se je od hadžija oprostio reis-ul-ulema zaželimši sretan put i povratak, dok su Đozo i Hadžiabdić produžili put na čelu kolone, od 10 autobusa. U Beogradu nam se priključio Hamdi ef. Jusufspahić, glavni beogradski imam, kao glavni vođa hodočasnika.

U Nišu nam je bio prvi konak. Na našoj granici je bilo neprijatnosti zbog nepoznavanja carinskih propisa sa naše strane i nepoznavanja daljine puta i karaktera Hadža sa strane carinskih organa.

Prešli smo jugoslavensku granicu i stupili na tlo susjedne Bugarske. Prošli smo kroz Sofiju i stigli na konak u Plovdiv. Prošetao sam do plovdivske džamije i turske čitaonice, i uz obalu Marice vratio se u hotel. Podranili smo i nastavili put. Ostavili smo Bugarsku prešli u Tursku i stigli u Edrenu. Razgledali smo Selimiju džamiju sa njene četiri munare, klanjali, penjali se neki na munaru koja ima troje basamake i razgledali čaršiju. Ipak, u odnosu na istorijski značaj Edrene u rano i kasno doba Turske Carevine, gradu se ne poklanja pažnja koju zaslužuje. Sa akšamom smo stigli u Istanbul – drevni Carigrad. Vožnja uz morsku obalu i kroz naselja sve do Aksaraja bila je ugodna. U Istanbulu smo ostali tri noći i dva dana, petak i subotu. Između ostalog, posjetio sam i Omer Nesuhi ef. Bilmena, čuvenog turskog alima (učenjaka). Istanbul u zimsko vrijeme nije onako lijep kao ljeti. Ulični travnjaci i cvijetnjaci pod snijegom postanu pješački prolazi sa kojih se raznosi blato.

U nedjelju ujutro 9. februara prevezli smo se zajedno sa autobusima na brodu na azijsku stranu Istanbula – Hajdar pašu i nastavili put. U Brusi smo se zadržali samo tri sata, što je vrlo malo, i stigli na konak i Eski Šehher. U ponedjeljak, 10. 2. rano krenuli smo dalje i pred večer stigli u Konju. Koristio sam svaki čas u želji da doznam izvjesne stvari u vezi Mesneviye. Na žalost, predavanja Mesneviye se ne održavaju blizu 40 godina, i osim mufetije, tek po neko da poznaje perzijski jezik. Čudom se čude da se u Sarajevu predaje Mesnevija. Uvaženi Abdul Baki ef. Golpinarli živi u Istanbulu, ali sam se okoristio i od drugih. Rekli su mi da u Konji ima dosta Bošnjaka, a rođeni Sarajlija prof. Tajib ef. Okić dolazi iz Ankare i predaje hadis na Visokom islamskom institutu (Akademiji) u Konji. Radi jugoslavenskih hadžija Mevlanino turbe – muzej otvoreno je ranije. Bilo mi je žao što se nije čuo glas naja, jer je aparat bio u kvaru. Utorak 11. 2. smo proveli na putu prema Adani. U prolazu kroz Tarsus posjetili smo pećinu "Ashabi Kehf".

O AHSABI KEHFU

Desetak kilometara istočno od Tarsusa leži osrednje brdo u kome je pećina Ashabi Kehfa. Na padinama brda je istoimena džamija sa kubetom i kamenom munarom. Blizu džamije ima starinska kućica, a kojih stotinjak metara ispod nje je solidna zgrada na sprat, vakuf Fatima hanume Yenice vezan za džamiju i pećinu. Zamišljao sam da je ulaz u pećinu kroz stijene, međutim, to je spuštanje u zemlju niz basamake za dva tri metra. Prostor pećine je dosta velik i izgleda kao golemi šator na kube, nešto visočije od čovječijeg rasta. U jednoj grupi stalo nas je više od stotine. Na desnoj strani ima duboka pukotina u utrobi brda, a iznad ulaza se vidi nebo kao kroz poveliki prozor. Objasnio sam prisutnim slučaj Ashabi Kehfa i proučili smo dovu.

Kur'ani Azimuššan je najpouzdaniji izvor o Ashabi Kehfu. U novije vrijeme o tome se u Turskoj mnogo piše, ali pak nekritički. Četvorica kairskih

učenjaka izdali su posebnu knjigu pod naslovom Kasasul-Kur'an (kur'anska pričanja) gdje se govori o Ashabi Kehfu.

Inicijativni odbor za podizanje zgrade Visokog islamskog instituta u Tarsusu izdao je 1967. godine posebnu brošuru u Ashabi Kehfu. U ovoj brošuri su citirani pojedini mufessiri, šta su rekli o Ashabi Kehfu, kao i druga literatura, pa i evropska. Donesen je i natpis (tarih) sa ploče iznad pećine, Tugra (žig) sa imenima Ashabi Kehfa i dvije fotografije brda i džamije. Pošto i u našem narodu ima bilježnica (medžumua) sa imenima Ashabi Kehfa, to ćemo njihova imena i ovdje donijeti: Jemliha, Mislina, Makselina, Mernuš, Debernuš, Sazonuš, Kefeltatjuš i Kitmir (pas).

I najnoviji egipatski komentar Kur'ana Merhum Sejjid Kutb daje vrlo lijep osvrt na Ashabi Kehf, i kaže, da se iz teksta Kur'ana ne može zsigurno zaključiti da ih je bilo sedam.

Čuo sam da je ovih dana u nekom arapskom časopisu osporeno da je pećina kod Tarsusa zaista ona ista pećina u koju se sklonio Ashabi Kehf.

Ne treba prešutiti da posjeta pećini djeluje na čovjeka. Akšam smo klanjali u dotičnoj džamiji i vratili se u Adanu na konak.

U srijedu 14. februara napustili smo Adanu i nastavili put preko Anadolije do sirijske granice. Putovali smo cijeli dan. Put je odličan sa brojnim oznakama. Noć nas je zatekla blizu sirijske granice, i Turska pogranična straža nam je dala pratnju da ne zalutamo. Džip je išao pred nama, dok su dva vojnika pratioca unišla u naš autobus. Obadvojica su bili hafizi, i zamolili, da u njihovo ime izrekemo Salatu-Selam (pozdrav) Hazreti Muhamedu s. a. v. s.

Prešli smo sirijsku granicu i prenoćili u autobusu i pred autobusom (na poljskim dušecima). Bilo je i zabavno i bez teškoća. Ovo je bila sporedna pogranična stanica, pa smo se dosađivali, čekajući 9 sati, evropski početak radnog vremena. Po evropskom radnom vremenu posluje se u Turskoj i arapskim zemljama, osim Saudijske Arabije. Naše časovnike smo pomakli još za jedan sat naprijed. Na granici je bilo

mного autobusa sa turskim hadžijama. Koristio sam priliku i stupio u razgovore. Organizacija putovanja na Hadž je u Turaka raznovrsnija, jednostavnija i primitivnija. Građani većinom koriste avione a seljački svijet autobuse. Nailazio sam na vrlo pobožne i učene ljude. To me je čudilo jer su medrese bile zatvorene. Na moje pitanje gdje ste učili, odgovarali su: Tahtel-erd, ili, Jer altinde – pod zemljom. Tako sam saznao, da su širom Anadolije vrijedni i pobožni alimi u svojim kućama imali zemunice i u tim zemunicama držali predavanja i svoja zaduženja i emanete prenosili na mlađe. Ne znam kome bih se više divio, učiteljima ili učenicima. Umrlim ustazima sam učio Fatihe, a živim preko njihovih bivših učenika slao selame. O svojevremenom postojanju ovih podzemnih učilišta spomenuo je Savjetnik Vrhovnog islamskog starješinstva iz Ankare Jašar efendija na predavanju u Kuvejtu. I on je bio učenik tih učilišta. Ovakovi su kasnije polagali ispite ili se doškolovali u arapskim zemljama. Turske hadžije su se mnogo interesovali o nama, i bili iznenađeni brojem naših hadžija. Vidio sam i dosta Kurda.

Sirijsku teritoriju na ovoj relaciji brzo smo prešli i došli na granicu Iraka. Ovdje je procedura ulaska bila brža. Preko Mosula išli smo put Bagdada. Put je i u Iraku vrlo dobar ali su oznake vrlo rijetke i nedovoljne. Bili smo i zašli sa glavne ceste, tako smo tu noć nepredviđeno prenoćili vani. U Bagdad smo došli u petak, 14. februara, kad se je odjutrilo. Naši studenti u Bagdadu bili su pripremili doček kod Azamija džamije, i čekali nas do kasno na večer. Rekli su nam, da je bilo dosta svijeta koji je čekao jugoslavenske hadžije.

O BAGDADU

Prvi put sam čuo za Bagdad u IV. razredu medrese na času istorije islama iz usta rahmetli direktora Muhammed ef. Dizdara. Bio je vrlo strog i znali smo, da jednim pogledom i u razredu i izvan razreda, sve ocjenjuje. Kako sjediš ili stojiš, kako si odjeven i koliko čist, kako odgovaraš i kada znaš i

ne znaš itd. Ali ponekad, i pored svega toga, žalili smo da prekine predavanje iz pojedinih jedinki istorije islama, kada zvonu oglasi prestanak časa. Jedno takvo nezaboravno predavanje bio je i Bagdad. Kasnije, kroz čitanje, znanje o Bagdadu je raslo, i napokon, putujući na Hadž došlo se i u Bagdad.

Zbog zakašnjenja, koje sam spomenuo, grupni program je odgođen sa petka na subotu, i u petak smo mogli ići kud ko želi. Dobro su nam došli naši studenti, muškarci i ženske, brzo se kolona hadžija razišla po divnom Bagdadu. Sa trojicom drugova odmah sam posjetio turbe Abdul-Kadira Gejlani, u istoimenoj džamiji klanjao Džumu i prisustvovao Zikru. U međuvremenu predstavio sam se Sejjid Jusufu Gejlani, glavnom šejhu Kaderijskog tarikata (reda) za sve zemlje gdje ima Kaderija (Hadimu Sedžadzetil-Kadirije). Od ičindije do kasno poslije jacieje vodio je po Bagdadu mene i Mujagu Baščauševića mlađi šejh Sejjid Burhanuddin Gejlani. Ne mogu ni da se prisjetim koja smo sve mjesta posjetili, posebno mezarluke (grobove) bagdadskih učenjaka i pobožnjaka.

U subotu, 15. februara bio je grupni obilazak. Posjetili smo tri centra: Kjazimiju, Azamiju, Šejh Abdul-Kadira, Šehiska džamija, Luk neznalog junaka, Trg žrtava slobode, i vozili se kroz Bagdad i uz obalu Tigrisa. To je sve bilo kao kratak san. Proslavljeni Bagdad iz Hiljadu i jedne noći nije se mogao nagledati za tako kratko vrijeme. Nisam udovoljio želji Sejjid Burhanudina da i u subotu sa njime nastavim razgledanje Bagdada, Smatrajući se moralno obaveznim da bude na usluzi našim hadžijama, gdje se bude čuo perzijski govor, ili vodičima, ako im zatreba usluga istorijsko-šerijatskog karaktera. Toga dana naše rukovodstvo: Hadžiabdić, Đozo, Sahačić i Jusufspahić, u pratnji Nijaza Šukrića, predstavnika naših studenata, primljeno je kod Predsjednika Iračke Republike. Od predviđenog programa nije ostvarena posjeta čuvenom gradu Samerri (Serre men rea – Razveseli se ko ga vidi), nadajući se da ćemo tamo otići

u povratku s Hadža. Međutim, Hadži hafiz Fuad ef. Subašić, sa grupicom Zeničana, nisu današnji posao ostavili za sutra, i posjetili su Samerru u večernjim časovima.

KJAZIMIJA, Halifa Ebu Džafer el-Mensur otkupio je od nekih šezdesetak vlasnika zemlju u naselju Bagdad na desnoj obali Tigrisa, u želji da na tim površinama podigne novu prijestonicu i udalji se od Kjofe, tvrđave Alevija. (Alevija su direktni potomci Muhammeda a. s. od kćeri Fatime). Mensur je konzultovao hiljadu raznih stručnjaka, od krupnih graditelja do najsitnijih zanatlija, i pristupio gradnji dvorca Kasruzzehab sa zelenim kubetom. Kamen temeljac položio je lično Mensur 145 hidžretske tj. 767 kalendarske godine. Odmah uz dvorac počela je i gradnja ostalih dvorskih i državnih zgrada. Ovaj tzv. okrugli grad opasan je visokim zidom sa nizom osmatračnica i četvera velika vrata po imenima: Šam, Basra, Kofa i Horasan. Oko zida je iskopan dubok kanal sa vodom. Ispred četiri kapije počela je izgradnja novih poslovnih i stambenih zgrada, iz čega je kasnije izrastao slavni Bagdad. Službeni naziv ovog grada bio je Darus-selam (Grad spasa i mira). Domalo pošto je

završen Zlatni dvorac sagrađen je i drugi, Kasrul-Huld.

Prva žrtva neminovne smrti u novoj prijestonici bio je Halifin najstariji sin Džafer. Ukopan je na posebnoj parceli prozvanoj Kurejševičko groblje. U ovo groblje ukupan je 183/799 Imam Musa Kjazim sin Džaferi Sadika i mjesto prozvano Kjazimija, kao što se i danas zove. Uz Musa Kjazima ukupan je 220/835 njegov unuk Imam Muhamed-Dževad-Tekij. Nad Kjazimovim i Dževadovim rakama danas stoje dva zlatna kubeta i uz njih velebna džamija sa četiri pozlaćene munare – čuvena Kjazimija o kojoj je ovdje govor. Ja sam nemoćan da opišem vanjsku i unutarnju ljepotu Kjazimije. Posebnu radnju o Bagdadu napisaće Nijaz ef. Šukrić sa fotografijama. Ne mogu prešutjeti da sjaj, dragulji i zlato na grobovima ove dvojice imama odudaraju od smjernica života koje su oni preporučivali i odvodi srce od skrušenosti. U Kjazimiji je ukopano niz drugih znamenitih muslimanskih ličnosti, između ostalih i Imam Jusuf prvi bagdaderski nadkadija (kadil-kudat), i prvi učenik Imama Ebu Hanife.

Predio Kjazimija je zapadni dio Bagdada, za razliku od Azamije istočnog dijela.

Mensurova džamija je nekoliko puta proširivana i petsto godina je slovila kao prva. U njoj je uvedena služba mubelliga – prenošenje tekbara i selama u namazu i nošnja crnih džubeta. Govorilo se da su tri posebne ljepote i manifestacije: Teravih namaz u Meki, Džuma u Bagdadu (Mensurovoj džamiji) i Ramazanski Bajram namaz u Tarsusu.

Kasnije halife, emiri i sultani sagradili su niz objekata, ali ih je većina stradala od ratova i poplava. Turbeta su nadživjela dvorce. Turbeta su kasnije podignuta i na njih se i danas troši iz Petine koju daju Šiije.

AZAMIJJA. Na istočnoj strani u predjelu Horasanske kapije Halifa Mensur je sagradio dvorac svome sinu prestolonasljedniku Mehdiji i vojne kasarne, iz predostrožnosti i opreznosti. U ovome predjelu je ukupan Imam Ebu Hanife, i kasnije po njegovom turbetu i džamiji cijela ova strana je nazvana Azamija. Dvorci čuvenih velikana Bermekija su nicali u ovome kraju. Kjazimija, kao da je bila arapska, a Azamija perzijska tvorevina. U istočnom dijelu su palate: Kasrut-Tadž i Kasrul-Firdevs, zoološki vrtovi, tri čaršije, Darus-Šedžere (Cvjetni park), Medrese Nizamija, Mustansirija i Ismetija te brojne druge znamenite naučne i kulturne ustanove.

Obadva dijela Bagdada imala su svoje čuvene bolnice. Imami Azamova Džamija i turbe su danas centar Azamije.

Kršćani i Židovi već u prvim godinama podizanja Bagdada sagradili su svoje crkve, manastire i bogomolje i uživali punu vjersku autonomiju.

Ako uporedimo postanak i sadašnji značaj Kjazimije i Azamije, vidjet ćemo da su im izmijenjene uloge. Kjazimija je šiitski a Azamija sunnitski centar. U sjaju i raskoši Azamija danas zaostaje za Kjazimijom, ali sam se u njoj osjećao blažen. Skrušeno sam sjedio pokraj Imam Ebu Hanifina kabura, i prisjećao se riječi svoga nezaboravnog profesora Ahmed efendije Bureka, da je budućnost hanefijskog mezheba.

Neuporedivo su manje razlike između islamskih sunnija i šiija nego između kršćanskih crkava; katoličke, pravoslavne i protestantske. Ključno pitanje je Imamet – Vrhovno vjersko starješinstvo. Po šiitskom učenju legitimne vjerske starješine su poslije Hazreti Alije bili njegovi potomci po imenu: Hasan, Husejn Zejnul-Abidin, Muhamed Bakir, Džafer Sadik, Musa Kjazim, Ali Rida, Muhamed Dževad Tekij, Ali Nekij, Hasan Askeri i Muhamed el-Mehdi. Muavija je iznevjerio obećanje dato Hazreti Hasanu i posve suprotno tradiciji po kojoj je izvršen izbor prve četvorice halifa uzurpirao zvanje halife i svog zločestog sina Jezida proglasio za budućeg halifu to jest zaveo monarhiju. Sunnije pak smatraju da je ipak valjan hilafet i nedostojne osobe ako to izravno ne šteti vjeri. (Mutekelliminsko učenje). Sunnije-Mutesavvifini smatraju, da se je Hazreti Hasan odrekao vlasti u korist Muavije u namjeri da spriječi bratoubilački rat među muslimanima i da je za nagradu od Boga dobio Kutbijet (Stvarno prvenstvo u vjeri) koje je prošlo na njegove potomke do Muhameda Mehdije. Od nestanka Mehdije kutbijet je bio sakriven do Abdul-Kadira Gejlani, prvog osnivača Tarikata. On je srednji kutb. Posljednji kutb će biti Imam Muhamed el-Mehdi. Mutekelliminu su mišljenja da očekivani Mehdija – obnovitelj islama koji će zavesti pravcu – ne mora biti ličnost Imama

Muhamed el-mehdije kojeg je nestalo. Kroz stoljeća u ovo pitanje se uvukla politika i zasjenila ga.

ŠEJH-ABDUL-KADIR GEJLANI. Babaš-Šejh je dio grada gdje se nalazi turbe, džamija, tekija, medresa i biblioteka Šejh Abdul-Kadira Gejlani. Položaj i raspored ovih zgrada sličan je rasporedu i položaju Gazi Husrevbegovih objekata: turbeta, džamije, Hanikaha i Kuršumlije, s tim što su Abdul-Kadirovi u jednoj avliji, dok ih kod Gazi Husrev-bega dijeli ulica. Turbe je veće od Gazijina i unutrašnjost mu je od kristala, a oko kubure je srebrna ograda. Po sredini ograde su stihovi posvećeni Abdul-Kadiru. Po prostoru džamija je možda veća od Begove, ali nema tetimmi. Prostor ispred turbeta i džamije je kasnije adaptiran i pokriven, ali umanjuje ljepotu izgleda građevina. Između turbeta i džamije s jedne strane i tekije, biblioteke i medrese s druge strane je povelika avlija. Ove tri zgrade su vrlo slične našem Đulaginom dvoru. U odajama prizemlja su kaburi porodice Gejlani, a iznad njih na spratu su spomenute ustanove. To je za naše pojmove neobično. Ovakova primjena je i u dvorišnim zgradama Kjazimije i Azamije, te u Kerbelatu i Nedjefu, a donekle i oko Emevijske džamije u Damasku. Biblioteka je moderno uređena i spada među najbolje uređene biblioteke Bagdada. Ima vrlo vrijednih rukopisa, ali su dvije bilješke naročito privukle moju pažnju. Jedna knjiga je pisana 444 hidžretske godine, a na drugoj je zapisano, da je izvađena iz Tigrisa, to jest da je pripadala biblioteci čije su knjige Mongoli bacili u Tigris. Knjiga je oštećena i na njoj se jasno vidi da je bila u vodi.

Medresa ima 50 učenika i tri muderisa. Muderisi su ujedno i imami u dotičnoj džamiji, i to: jedan za sabah namaz, drugi za podne i ikindiju a treći za akšam i jaciju. Četvrti imam je Šahijskog mezheba i klanja rani sabah. Zikir se obavlja u džamiji, svakim danom poslije jacije namaza i petkom poslije Džume. Imaju dva šejha zadužena zikrom. Sejjid Jusuf Gejlani je starješina svega. Duhovno, on je predstavnik

cjelokupnog kaderijskog tarikata, a pravno, on je i mutevelija ogromnih kaderijskih vakufa. Na povratku sa Hadža jedan dan smo ostali u Bagdadu. Na širem prijemu posjetitelja iz raznih zemalja Sejjid Jusuf je istakao da cijeni posjetu koju su mu učinili predstavnici jugoslavenskih muslimana Hadži Husejn ef. Đozo i Hadži Naim ef. Hadžiabdić, i izjavio, da se Hadži Sinanova tekija u Sarajevu može ubrojiti u listu najstarijih žarišta. Saglasan je da se zgrada tekije koristi još i za druge srodne službe u svrhe koje su korisne Islamskoj vjerskoj zajednici u Jugoslaviji. Prisutni su bili prijatno iznenađeni kad sam im pružio izvjesna obavještenja o životu muslimana u Sarajevu. Sejjid Jusuf ukazuje i izvjesnu pažnju našim studentima koji se koriste bibliotekom. U knjizi Vodič kroz Bagdad u prošlosti i danas, iz 1958. godine, spominje se 48 medresa, 65 musafirhana i tekija, 19 biblioteka, te niz velikih i povećih džamija, zatim turbeta, banja i slično, razasutih u 48 gradskih centara. Mi pak, imali smo vremena vidjeti samo tri centra.

U Medini

Put od Meke do Medine dugačak je 455 km i vodi preko moderno lučkog grada Džide. Cijeli dan smo proveli u vožnji sa odmorima za podne-namaz i ićindiju. Kratko smo se zadržali u maloj oazi Bedr, gdje pored zelenila ima i potočić. Nismo išli na bojište Bedr. I akšam smo klanjali u putu uz kraći predah.

Slušao sam da se prvo ugledaju munare medinenskog Haremi Šerifa bilo da se dolazi autom ili avionom, i tu sliku smo očekivali, sa posebnim uzbuđenjem. I ugledali smo ih pa ustali na noge. Kroz autobus je zabrujalo učenje salavata i osjetili smo se kao elektrizovani. Primjećivalo se da ulazimo u grad, ali smo ipak skrenuli sa glavne ceste i izgubili munare. Sahačić se obratio jednom taksi šoferu i on nas je ubrzo uveo u grad i doveo do traženog skvera gdje nas je čekao Delilov sin, kojeg smo vidjeli u Meki, kad se interesovao o našem dolasku u Medinu. Deset naših

autobusa sa blizu 400 hadžija razmješteno je u nekoliko zgrada. Zgrada gdje je naš autobus raspoređen bila je velika i komfortna. Nas pet-šest uz Sahačića smjestili smo se u potkrovlju sa dvije terase i hladnim holom. Sa terase sam posmatrao haremske kandilje. Klanjali smo jaciju, pripremili poljske duške i spremali se na počinak. Naš šofer Mehmed me je pitao zašto drugačije ne okrenem svoj ležaj i ne napušem dušek. Indiskretno sam dao odgovor, da ne želim u Pejgamberovom gradu spavati na dušku i nogama biti okrenut Revzai-Mutahheri. Iako nisam želio da brzo zaspim, umor me je svladavao. Budnost je zamijenio san.

Dobro smo podranili, ali jedva unišli u harem od svjetine. Tada sam utočio u pravi san. Želja da se nađem u Pejgamberovom haremu postala je stvarnost. Kao u groznici klanjao sam sabah. Medinenski harem je nekoliko puta manji od mekanskog, pa glasovi i imama i mujezina kao da su kraj tebe (prenosi preko zvučnika). Kao automat sam koraćao prema časnom mjestu, gdje je ukopano ovozemaljsko tijelo ponosa svjetova, posljednjeg Božjeg vjerovjesnika Muhameda, Sallallahu teala alejhi ve sellem, i njegovih drugova Hazreti Ebu Bekira i Hazreti Omera, radijallahu teala anhumama. Znao sam da me od toga mjesta dijeli nekoliko pregrada. Gušio sam se od ljubavi, uzbuđenja i stida. Isprekidano, slog po slog, kao dijete koje tek progovara, izgovarao sam riječi: ESELAMU ALEJKE JA RESULALLAH... Vjerovao sam i znao da me On, Božji poslanik, vidi, čuje i odvraća selam. Pa zar ima većeg zadovoljstva i sreće od takvog doživljaja?

Upute koje sam dobio u Konji od Hadži Husejn ef. Holata, kako se treba ponašati pred Rivzai Mutahherom nisam mogao izvršiti, jer se nisam mogao savladavati. Suze same teku, a srce drugačije kuca. Kroz ograde sam gledao a srcem ljubio zemlju oko Mubarek Revze i jezikom micao: Šefa-at Ja-Resulallah, Šefa-at, Šefa-at...

Medinenski harem je opasan sa četiri strane visokim zidovima, pred njim od strane juga prema Kibli, desnim od

strane zapada, lijevim od strane istoka i zadnjim od strane sjevera, kroz koji se obično ulazi u naše džamije to jest prema Mihrabu. Prednji zid je dug 86 metara, desni i lijevi po 116, a zadnji 66 metara. Razlika u dužini između prednjeg i zadnjeg zida je 20 metara. Ima pet znamenitih vrata (kapija). Na desnoj strani su Vrata Milosti (Baburrahmeti), na lijevoj Babu Džibrile (Đebrailova vrata) i Vrata za žene (Babunnisai) i na sjevernoj strani Babul-Medžidi (Medždova vrata). Osim ovih kapija ima još vrata Ebu Bekrova, Omerova, Osmanova, Sultan Abdul-Aziza (Turskog) i Kralja Abdul-Aziza Saudi Arapskog. U prošlosti, Pejgamberova džamija je nekoliko puta proširivana i dograđivana, te adaptirana. Te radove izvodili su: Halife Omer i Osman, Velid iz dinastije Omejevića, Mehdiya iz dinastije Abasovića, Zahir Barbaros, Ešref Berispaj, Zahir Berkuk, Kajitbah, te turski sultani, Selim H. Sulejman, Abdul-Aziz, Abdul-Medžid, Abdul-Hamid II (uveo električno svjetlo) i Kralj Abdul Aziz i sin mu Saud.

Prema slovu vjere površinu Medinskog harema dijelimo ovako: prostor džamije iz vremena Muhameda a. s. (Mesdžidi Nebeviji), prostor gdje su ukopani Božji poslanik i prva dvojica halifa Ebu Bekr i Omer, i prostor dobiven kasnijim proširivanjima harema.

U prednjem dijelu od Minbera pa lijevo do Turbeta je prvobitna džamija, ona je 22 metra duga i 15 široka. Zgrada turbeta je 16 metara duga a 15 široka. Oni su kako se vidi u istim ravnim linijama. Preostalih 48 metara prednje dužine je prošireni prostor.

Desna strana Muhamed Pejgamberovog a. s. tijela okrenuta je liniji Kible. Iz počasti Božjem poslaniku, Ebu Bekrova glava je pored nogu Muhamedovih a. s., a Omerova glava je iz počasti prema Ebu Bekru prema njegovom ramenu, sa lijeve strane Pejgamberovog tijela. Njegujući ovakav princip muslimanski kaburi (grobnice) nisu u ravnim linijama (po koncu).

Njihova tri kabura opasana su zidom visokim pet metara od bijelog i crnog kamena sa kubetom, u obliku

peterokuta, za razliku od Kabe. Iza ovog prvog zida je drugi zid izliven od olova jajolikog oblika do duboko ispod tla zemlje. Ovaj olovni zid zastire nekoliko skupocjenih prekrivača, koji također služe kao zidovi. Posljednji je rešetkasti zid od bakra (kao mušebak) iznad koga je zeleno kube "El-Kubbetul-Hadrau". U međuprostoru između mušebak-zida i posljednjeg zelenog zastirača su smješteni skupocjeni predmeti.

Na dvije strane (prednjoj i lijevoj) ovog rešetkastog zida imaju prozori, prema kojima se stane kada se iskazuje poštivanje Božjem poslaniku, pa Ebu Bekru i onda Omeru. Za te pozdrave i dove sastavljeni su naročiti tekstovi na arapskom jeziku, ali se hadžije mogu služiti i izrekama na našem jeziku. Sa sve četiri strane imaju po jedna vrata. Svaki prozor i vrata imaju svoje ime.

Imao sam sreću uhvatiti mjesto za podne namaz pred Tehedždžud vratima Hadžrei Seade. Sa toga mjesta nisam se micao sve do završetka ikindije namaza. Te časove nikada neću zaboraviti i za njih je vrijedno živjeti. Stvarnost da si pred Pejgamberom prožima te i budi čuvstvo miline i to nije moguće ni kazati. Nije moguće da čovjek, koji makar i površno spozna sebe, ne vjeruje Boga. Svijest da si biće obdareno savršenstvima, dovodi do pijedestala najveće časti da si rob, ali Božji, a ne čovjekov. Stoga je najveće zadovoljstvo služenja Tvorcu Bogu za dobro čovjeku.

Poslije završene ikindije ovog prvog dana boravka u Medini utopio sam se u čaršiju – more ljudi raznih jezika i boja kože – zadovoljan i ponosan što sam obavio hadž i kao ovozemaljsku nagradu za to koračam po Medinei Munevveri. Sa sve četiri strane harema je veliki trg na koji se nadovezuju čaršije sa širokim ulicama i uskim sokacima. Sve dućan do dućana. Svega u izobilju i šta ti duša zaželi. U svakom kutku možeš naći po kojeg našeg hadžiju kako nešto traži i kupuje. Niti traže prevodioce niti se boje da će se zagubiti. Poneka žena u tome čak i prednjači. Haremi šerif i haremske kapije su kao orijentacija u kretanjima.

Na čaršiji od mihrabske strane je nova biblioteka u zgradi pod kubetom sa tri sprata i galerijama kao što su lože i balkoni u našim kinima i pozorištima. Organizacija u radu biblioteke je na evropskom nivou. Kad su saznali da sam i ja bibliotekar; bili su još srdacniji i željeli da mi pokažu sve svoje raritete. Pričao sam im o našoj Gazi Husrevbegovoj biblioteci.

Od Babul-Džibril vrata vodi put prema Dženneti Beki'i (Bekiji) medinenskom groblju još iz doba Božjeg poslanika. Skrene se na desno i dođe ravno pred zidine groblja. Imaju dvije velike kapije do kojih vodi po nekoliko basamaka. Unutra je kao u košnici, jedni dolaze a drugi odlaze. Prvi zijaret su Hazreti Fatima, hazreti Hasan i još dva njihova potomka – imama. U vrhu groblja u lijevom ćošku je Hazreti Osman, treći halifa. Ovdje je ukopano puno ashaba i drugih znamenitih islamskih velikana. Između ostalih i Imam Malik. Pri ulazu, prepoznao me je muderis iz Nedžefa, s kojim sam razgovarao na saudijskoj granici, i on mi je bio vodič (delil). Kaburi su obilježeni običnim kamenim nišanom, a predjel označen sa malim zidom od sitnijeg kamenja.

Poduže sam se zadržao u posmatranju Hazreti Fatima kabura, prisjećajući se velike ljubavi koju prema njoj gaje naše muslimanke. Ljubav muslimana prema Ehli Bejtu to jest najbližoj Muhamedovoj a. s. rodbini je vrlo velika. To su ovih petero: Muhamed, Fatima, Alija, Hasan i Husejn. No, ponegdje ta ljubav se i profaniše, najčešće zbog teškog neznanja.

Posebno me interesovalo to, kako se i danas u to isto groblje kopaju medinelijske. U Medini, a i Meki, drugačije su geografske prilike, i kosti se skupljaju u jedan kraj, a u istu raku nakon određenog vremena polaže se drugo umrlo lice. Tako se radi kroz stoljeća sve do danas.

Prisjećao sam se jednog hadisa kad je Muhamed a. s. obnoć otišao u Dženneti Bekiju, pa sam jednom poslije jacijske otišao da vidim kako je sada tamo. Vrata su obnoć zaključana, ali je pred njima kao vašar sve do kasno u noć.

Jednog prijepodneva smo obišli zajednički Uhud i Hendek, dva poznata historijska mjesta, i klanjali u Mesdžidi Kuba i Mesdžidi Kibletejnu. Nismo išli baš na bojište Buhuda. I na ovim mjestima je glavni vodič Jusufspahić bio na korist hadžijama iznoseći im ukratko značaj dotičnih mjesta. Jednog prijepodneva sa našim rukovodstvom bio sam u studentskoj četvrti na periferiji Medine. Prodekan mladog teološkog fakulteta je vitalan mlađi čovjek i kao da sumnja u vjerske slobode kod nas. Nije ga zadovoljilo to što je slobodan dolazak na hadž i znatiželjno je pitao Dozu da li nam je odobrena količina novca zaista dovoljna. Njihov fakultet još nije dao svoje prve apsolvante. Najteži im je problem kuhinje u studentskim domovima. Studenti su iz 69 različitih zemalja, raznih klimatskih područja i raznih nacionalnih kuhinja. Fakultet je prisiljen da im obezbjeđuje hranu kod privatnika i u gradskim ašćinicama. Ovdje kod prodekana došao sam u vezu i razgovor sa jednom delegacijom iz Mauritanije, i u šali im prigovorio, zašto se ne ujedine sa Marokom. Objasnili su mi da oni ne bježe od ujedinjenja, ali neće prostog prisajedinjenja. Oni imaju svoju tradiciju, a kultura im je starija nego u Maroka. Nisu mi zamjerali na prigovoru. Zajedno smo obišli i fakultetsku biblioteku koja je vrlo moderno uređena. Tamo su nam nudili na poklon knjiga kakvih smo htjeli.

Po preporuci iz Konje, u Medini sam se sastao sa Hadži Fehmi efendijom Konjalijom, koji je zbog negodovanja na neke antimuslimanske poteze Kemala Ataturka odselio u Medinu.

Iako je zagazio u deveti decenij života ipak je svjež i živahan. Uoči petka sam bio kod njega na Medžlisi Zikru. Posebno su mi godile arapske melodije. Najčešći refren je ovaj sastav.

Lailahe illallah! Lailahe illallah!

Muhamed Resulullah Alejhi Salatullah.

Bilo nas je iz raznih zemalja, od Indije do Maroka. Zgrada u kojoj stanuje vlasništvo je kaderijskog vakufa iz Sudana, klasični medinenski tip kuće sa

vrlo prostranim prizemljem ispod cijele zgrade, zbog bolje hladovine.

U ranije vrijeme oko Harema je bilo nekoliko medresa u kojima su stanovali učenici i studenti iz raznih krajeva muslimanskog svijeta. U nekoliko mahova bilo je tamo i studenata iz naših krajeva. Posljednji naš živi čovjek koji je učio u Medini bio je Hadži hafiz Fehim ef. Gušić, poznati sejjar vaiz iz Banja Luke (umro 1968. god.). U Medini su učili u doba Austrougarske okupacije ovih naši alimi: Hadži Husni ef. Numanagić, fojnički pa visočki muderis, kasniji travnički muftija, Hadži Abdulah ef. Sofić, posljednji cazinski muderis, Hadži Hafiz Junus ef. Sokolović, otac Hadži Hafiz Sinan ef. Sokolovića te Hadži Ibrahim ef. Bukvić, imam i mualim iz Sarajeva. Hadži hafiz Husni ef. Numanagić i Hadži Hasanaga Nezirhodžić (trgovac iz Sarajeva) imali su svoj vakuf u Medini.

Bilo se uvelo u praksu da se unaprijed zakupi po jedan sat rada za službu čistača u Haremu i na to se dobivao poseban dokument. Jedan takav čas kupio je za sebe i Tajib ef. Saračević, muderis iz Sarajeva, ali mu nije došla reda (turnus) te službe. Dokument za ovo otkupio je Arhiv grada Sarajeva. I naše hadžije iz 1954. godine iz počasti Haremu miješali su malter prilikom radova na proširivanju Harema.

Čuvari Hudžrei Seade zovu se age. Uvjet je da su sterilni i da su hafizi. Raspoznaju se po odjeći i imaju posebni mahfil (mahsuru) gdje se mogu naći. U znak pažnje hadžije im donese darove.

Od Sultan Medžidovih vrata do mahsure aga je odjeljenje za žene u Haremu. Ovaj ženski predjel je vrlo koristan i praktičan za žene i osigurava im širi prostor za namaz.

Svaka pokrajina na svijetu, gdje stalno žive muslimani, ima svoje delile, to jest lica, koja se brinu za smještaj hadžija iz dotičnog kraja. To vrijedi i za Meku i Medinu. Koliko se sjećam, Bosna i Hercegovina ima 4-5 delila. Sandžak, Kosovo i Makedonija imaju svoje delile. Delili imaju svoje poma-gače (čirake). Smatram da tradiciju treba čuvati i hadžije upućivati svima

delilima gdje pripadaju. Delil u Medini, Abas Zahid je prerastao u mjenjača stranog novca (sarraf) i ne pokazuje dovoljno interesovanje. Međutim, Hafiz Džafer Fakih (nije delil) koji je manje boravio u Sarajevu od Abas Zahida, impresionira svojim prisjećanjima iz Bosne. Sahačić je opravdano reagirao na Zahidovu aljkavost.

U Medini smo ostali šest dana i tako nismo imali priliku klanjati 40 namaza kako to preporučuje Hadis. Turske hadžije redovno ostaju osam dana. Osim redovnih pet namaza, nema drugih obaveznih ibadeta. Nekoliko puta je čuveni kairski hafiz Abdul-Basid učio Kur'an. Za požaliti je što i primas carigradskih hafiza Hendeklija nije učio. Na desetina mjesta se kazuju vazovi. U Sudanu postoji poseban vakuf za vaize u dva harema. Ove godine prvi put kroz harem je zabrujao i srpskohrvatski jezik u vazuu. Taj naš prvi vaiz bio je beogradski glavni imam Jusufspahić. Neka je sretno. U buduću ovo treba da bude zadatak.

Muslimani širom svijeta gajili su ljubavi prema stanovnicima dvaju Harema, Meki i Medini. Oni su u neku ruku bili veza unutrašnjosti sa ta dva duhovna centra. Delili, Arapi koji su išli po muslimanskim zemljama i obavljali bedeli hadž usputno su vršili i jednu kulturnu misiju. Preko njih se je širio govorni arapski jezik. Đaci medresa su preko njih naučili razgovarati arapski, makar i oskudno. Takav je bio slučaj i sa nama u Sarajevu. I drugi građani, koji su se družili sa delilima, ponešto su naučili arapski. Radi uspomene i rahmeta, spomenut ću ove delile, čiji će se imena sjetiti starije Sarajlije, Mostarci, Banjalučani i Tuzlaci: Sejid Emin Akkad, Šejh Abas i Muhamed Mursi, Šejh Hasan Adžeb, Šejh Muhamed Bošnjak, Sejid Husejn Budejri, Šejh Hafiz Ibrahim Fakih i njegov sin Hafiz Džafer Fakih i drugi. Poznati muslimani natječu se ko će se sprijateljititi sa Mekelijom ili Medinlijom, koji radi bedeli hadža dođe u Kinu, a oni ga ožene i prime kao zeta. Naime, to su vrlo udaljene pokrajine, i putovanja i zadržavanja su trajala i po nekolike

godine. Medineli je su više voljeni od Mekelija i smatrani su bližim nama Bošnjacima, jer Hazreti Pejgambera više volimo od Kjabe. Čak i Turska vlast je više simpatisala Medinu, što je Medina kasnije i opravdala. Medina se je žilavo branila i opirala blizu 15 mjeseci Saudijskom napadanju i predala se tek pošto je sklopljeno primirje, pa mir. U to vrijeme (1924./25.) zadesio se u Carigradu Hafiz Ebrahim Fakih sa svojim sinom Hafiz Džaferom. Kako je Kemalistička vlast bila kivna na Arape, Fakihu su prijatelji predložili da se privremeno skloni u Bosnu i Sarajevo i dali mu preporuku na Reisul-ulemu Čauševića i Šejh Behaiddin ef. Sikića. Otac i sin došli su u Sarajevo i konačili u Nakšibendijskoj tekiji Nadmlinima. Behaiddin ef. im je ukazao svu moguću pažnju kao starješina tekije, a također i Čaušević. U kratkom vremenu pristiglo je još Arapa koji se nisu mogli vratiti kući, pa su Hadži Hasanaga Nezirhodžić i braća Hadžišabanovići smjestili Fakihe u Morića han. Građanstvo Sarajeva im je ukazalo punu pažnju. Zadesio ih je i Ramazan pa su učili Mukabelu u Begovoj džamiji. I ja ih se sjećam iz tih dana. Stari Fakih je išao kao bedeli hadž za reisul-ulemu Šarca. Jednom drugom prilikom je dobio bedel iz Bijeljine, i u fijakeru od Tuzle do Bijeljine, proučio cijeli Kur'an napamet i u Bijeljini učinio hatmu. Hafiz Džafer je dolazio još nekoliko Ramazana. Klanjao je Teravij namaz jednu sedmicu kod dr. Mehmeda Spahe a drugu sedmicu kod braće Hadžišabanovića u Morića hanu. Ikindijsku mukabelu je učio u stanu dr. Vejsila Bičakčića. U znak pažnje prema Sarajevu Hafiz Džafer svake godine poziva na ručak sarajevske hadžije kad dođu u Medinu.

Došao je i dan rastanka sa Medinom i Revzai Mutahherom. Većini nas to je padalo teško. Zaklonio sam se za jednu čursiju (stup) da posmatram kako se pojedinci odvajaju od Revze. Tik do mene došla je jedna crnkinja, stala i gledala u Revzu. Iskosa sam je posmatrao. Zasjale su joj suze u očima, zatim se oči napunile suzama i

kao kiša počele kapati niz lice. To me je duboko ganulo. Ljubav prema Muhamedu a. s. je Bogom dani dar koji se teško može objasniti. Prisjetio sam se Hadži Mehmed ef. Handžića, koji se jednom prilikom skrio za prozor da sluša ženski tevid u kući gdje je stanovao. To je bilo 1942. ili 1943. godine u Bistriku. U mislima je povezao Bistrik u Sarajevu i Revzai Mutahheru u Medini, ratno pustošenje i skup muslimanki koje su sa puno pobožnosti i skrušenosti činile zikir, veličali Božje Uzvišeno Ime i učili razne salavate. Tom prilikom Hadži efendija je došao do uvjerenja i zaključaka da je naša stara ulema bila u pravu što je vjerske pobude pri radosti i žalosti koristila i davala im oblik ibadeta. Rekao nam je tada, da više neće tevide po smrti smatrati nekorisnim vjerskim novotarijama (bid'atima). Naš veliki ustaz Ahmed ef. Burek bio je uvijek na strani ovih skupova. Za momenat slika Hadži efendije i Bureka odvojila me je od gledanja u Revzai Mutahheru. Posljednji časovi su mi bili najteži. I Sahačić je jecao. Čini mi se da bi i smrt postala slatki napitak uz Revzu. Čuvstva blaženosti i vjerskog zanosa uz Revzu toliko uzdižu i zanose, da se ljepše može zamisliti samo Huzūr pred Stvoriteljem u Džennetu.

U vrijeme Muhameda a. s. površina Medinenskog hatema zapremala je 2.475 m². Kasnija proširenja su tekla ovako: Hazreti Omer – 1.100 m², Hazreti Osman – 496, Halifa Velid – 2.396, Halifa Mehdiya – 2.450, Melik Ešref Kajtbaj – 120, Sultan Abdul-Medžid – 1.293 i Kralj Abdul-Aziz Ibn Saud – 6.024 m². Kako vidimo površina je gotovo sedam puta povećana.

Priliv hadžija iz godine u godinu raste, što se vidi iz statistike hadžija koji prelaze Saudijsku granicu. U proteklih pet godina povećanja hadžija iz inostranstva teklo je ovako: 1965. – 283.319, 1966. – 294.118, 1967. – 31.226, 1968. 318.507 i 1969. – 373.373. Ako se ovom broju dodaju i hadžije iz Saudijske Arabije sa cjelokupnim stanovništvom Meke milionski broj hadžija je ipak u pitanju.

Odmah poslije Dana Arefata, to jest za vrijeme Kurban Bajrama, specijalna statistička služba objavi podatke o broju prispijelih hadžija iz raznih zemalja: arapskih, azijskih, afričkih i evropskih sa Amerikom. Za 1969. godinu ta službena statistika glasi ovako:

Arapske zemlje; ukupan broj: 187.900, kako slijedi:

Sirija – 12.814	Dabi – 93,
Libija – 16.560	Irak – 24.858
J. Arabija – 7.865	Jordan – 5.179
Palestina – 536	Ebu Zabj – 441
Tunis – 1.349	Libanon – 3.901
Udžman – 24	Bahrejn – 1.967
Egipat – 12.413	Sudan – 21.645
Alžir – 7.053	Umman – 1.617
Šarika – 32	Maroko – 9.445
Kuvejt – 6.684	Jemen – 51.577
Katar – 1.690	Resul-Hajme – 24

Azijske zemlje, ukupan broj: 147.356, kako slijedi:

Turska – 51.055	Indija – 16.154
Indonezija – 17.072	Malezija – 6.591
Cejlon – 450	Kambodža – 80
N. Kina – 8	Filipini – 2.823
Iran – 13.642	Pakistan – 27.402
Afganistan – 8.744	Tajland – 2.399
Nepal – 79	Južni Vijetnam – 194
Singapur – 255	Ostali – 418

Afričke zemlje, ukupan broj 366.695, kako slijedi:

Nigerija – 16.177	Senegal – 2.076
Mali – 1.010	Gornja Volta – 1.184
Uganda – 400	Tanganika – 392
Liberija – 48	Zambija – 258
Somalija – 1.517	J. Afrička Repub. – 1.333
Togo – 50	Srednja Afrika – 129
Sjera Leone – 188	Džeziretu Muris – 45
Niger – 2.058	Kenija – 1.616
Mauritanija – 448	Gana – 295
Kenija – 326	Obala slonovače – 597
Čad – 3.065	Malakasi – 32
Abesinija – 1.840	Kongo Kinšasa – 33
Kamerun – 1.263	Ostali – 74
Dahomej – 214	

Evropske zemlje i Amerika, ukupni broj 2.831, kako slijedi:

Britanija – 573	Grčka – 183
-----------------	-------------

Portugal – 41 Francuska – 346
Jugoslavija – 1.554
SAD – 92 Ostali – 44.

Najbrojnije su hadžije iz Jemena i Turske. Jemenske hadžije su dosta neobazrivi a najbolje paze na svoje žene. Crnci, osobito iz Konga i Senegala, vrlo su pažljivi i uljudni. Kad čovjek ne bi bio okupljen ibadetom, pružila bi mu se izvanredna prilika da na jednom mjestu posmatra ljude svih boja i svih mogućih rasa i jezika. Snaga vjere, koja ih sjedinjuje pri obredima hadža, je dominirajuća. U namaskim radnjama svaki pojedinac je dovoljno uvježban, svaki pojedinac skrušeno sluša učenje Kur'ana i svako na svoj način osjeća određeni užitak.

Imami Gazalija, govoreći o hadžu, iznosi ovu crticu:

Jedan učenjak poslije povratka kući sa hadža usnije san da je samo kod šest hadžija primljen hadž, a da ih je na Arefatu bilo šesto hiljada. Zabrinut za svoj hadž upitao je, šta je sa ostalih, pa mu je odgovoreno, da je Allah dž.š. iz svoje dobrote i milosti zbog one šestorice primio kao valjan (kabul učinio) i sve ostale hadžove, a da je on jedan od šestorice odabranih iz te godine. Ova crtica daje nam pouku da pravimo razliku između zaslužnog i poklonjenog radi drugog. Obadvoje je kabul (primljeno) ali postoji velika razlika u njihovu kvalitetu.

Od Medine do Sarajeva

Rano u nedjelju 9. marta 1969. ostavili smo Medinu i krenuli kući. Prvi konak je bio u pustinji, drugi u Rijadu, treći opet u pustinji, a četvrti i peti u Kuvejtu. U Kuvejtu se proćulo za naš dolazak, pa su nas odmah potražila dva mlađa brata porijeklom Mostarca. Njihov djed je u doba Austro-Ugarske okupacije ostavio Mostar i hidžret učinio (iselio se) u Tursku, i nastanio se u Palestini. Njegovi unuci su pred izraelskom okupacijom našli sklonište u Kuvejtu. Drago im da vide svoje zemljake i da razgovaraju "bosanski". Vruća im je želja da se ožene iz stare domovine, te je u toj namjeri stariji bio nekoliko

sati u Mostaru. Žali što nije uspio naći svoje rođake. Od njih sam saznao da su palestinske izbjeglice čvrsto organizovani u Oslobođilački front i da svagdje ulazu određeni postotak od svojih zarada za oslobođenje domovine. Puni su optimizma i vjeruju u uspjeh preko svojih vlastitih snaga. Za požaliti je što i mi muslimani sa jugoslavenskog područja ne osnujemo društvo za vezu sa našim iseljenicima kao što imaju Hrvati, a vjerovatno i Srbi. Svugdje ima naših iseljenika koji se interesuju o svojoj staroj domovini i vole je.

Mene lično nije zanimalo Kuvejt, kao što me ne bi zanimalo dnevni život kakvog bogatog princa ako živi sam za sebe. Ni posjeta vjerskom udruženju koje je priredilo prijateljsko veče našim i turskim hadžijama nije mi mnogo prijala. Naime, prvo su dali riječ našem predstavniku Jusufspahiću pa onda turskom predstavniku Jašar ef. Makoliko da je IVZ u Jugoslaviji sanirala svoj rad i život, ipak smo mala vjerska zajednica u odnosu na Turke, i prvu riječ trebalo je dati Turcima. Ali, netrpeljivost iz prošlosti između Arapa i Turaka i ovdje je pokazala svoju prisutnost. Najnovija historijska dokumentacija govori, da je turski sultan Abdul-Hamid II, volio Palestinu i Kudusi Šerif ništa manje nego ih danas vole arapski kraljevi i predsjednici republika. On nije prihvatio nijedan prijedlog cionista, prema kome bi treći muslimanski Harem i Mesdžid Aksa, pripao židovskoj administraciji. Za osvetu, onaj isti turski državljani Jevrej kojeg je Abdul-Hamid odbio i nije htio prodati Jerusaleim, bio je u Mladoturskoj delegaciji od tri člana koja je imala zadatak da na svoje ruke primi Abdul-Hamidovu abdikaciju. Čudan je ovozemljaski život, ali, ništa ne treba shvatiti posve katastrofalno. Prema Imami Gazaliji pod zlom koje se već zbililo leži skriveno buduće dobro. Okupacija Jerusaleima po Izraelu teža je za kršćanstvo jer tamo se rodio i živio Isus (Isa peygamber). U blizini Jerusaleima je Betlehem – kršćanska Ćaba, i teško pada, da tom Ćabom upravlja ko ne vjeruje Isa Alejhisselama.

Ipak se čovjek mora diviti upornosti Židova da osnuju svoju državu u Palestini. Sa njihovog vjerskog stanovišta teško im je vratiti Jerusaleim. Za vrijeme drugog svjetskog rata imao sam priliku kao bolnički imam doći u dodir sa dr. Kaunicom, poznatim ljekarom Židovom. Od njega sam čuo da Židovi u svojim dnevnim molitvama mole da umru u Palestini.

13. marta krenuli smo prema Basri, gdje smo stigli predveče. Želio sam da posjetim kabur Hasani Basrije. To je u mjestu zvanom Zubejr, 20 km daleko od Basre. Sa Huremovićem i Solakom uzeli smo taksi i vodiča, pa odmah poslije akšama krenu za Zubejr. Na ovoj dionici puta posjetili smo još dvije džamije koje nose ime znamenitih ashaba, Hazreti Alije, četvrtog halife i Hazreti Talhe koji se ubrajaju u desetoricu koji će zasigurno ući u Džennet (Ašerei-mubeššera). Kod ulaza u Zubejr zadesila nas je pješčana bura. Vjetar je bio toliko jak da je obarao i veliko drveće i nosio ljude. Auto se je sklonio u jedan kut uz Zubejrovu džamiju dok je bura prestala. Ovamo je prije nas stigao Subašić sa svojim Zeničanima. Zbog jake bure svjetla su bila ugašena i teškom mukom nas je šofer doveo do Hasani Basrinog turbeta. Ovdje je i turbe Ibn Sirina, osnivača nauke o tumačenju sna (Tabiru Ruja). Iskazali smo im dužno poštovanje i proučili Fatihe. Šofer nas je u znak pažnje provozao kroz cijelu Basru, uzduž i poprijeko. Iako je hotelijer bio vrlo pažljiv i uslužan, neke hadžije je nerviralo noćno kucanje novopripjelih gosta i žestok lavež pasa.

Sutradan preko Ammare nastavili smo put prema Bagdadu. Bio je mrak kad smo stigli. Put je vodio kroz oficirsko naselje i vidjeli smo da je vojna pripravnost. Naime, u to vrijeme je u Siriji održavano zasjedanje Bas partije. Na zamolbu Sahačića vojnici motoristi nas je proveo kroz Bagdad na drum za Kerbela. Bagdad je u noći čarobni grad. Naš autobus je morao usporavati vožnju jer je išao prvi, da se ostali autobusi ne zagube, pa je to dobro došlo da gledamo iluminacije na Eufratu i

Tigrisu, i brojnim mostovima. Kad smo ostavili grad i stupili na magistralu, šoferi su požurili i brzo prevalili 105 kilometara. Oko pola noći stigli smo u Kerbela. Iz daleka smo ugledali zlatne munare i dva velika turbeta i džamije. Brzo smo našli udoban konak, a većina je prenoćila u autobusima. Ja sam odmah otišao do Hazreti Husejna. Moglo se je ući u veliku avliju, dok su džamije i turbe bili zaključani. Jedva sam poslije uspio naći naše konačište i svoje društvo. Vodič i šofer imali su krevete a nas trojica smo koristili svoje poljske dušeke.

Kerbela je ime grada, a i pokrajine sa još dva velika grada Nedžef i Kofa i četiri manja: Ajnuttemre, Abbasija, Husejnija i Han-Hammad. Pokrajina broj 340.000 stanovnika, a Kerbela 84.000. Kroz grad protječe rijeka Husejnija koja se ulijeva u Eufrat. Na ovom mjestu se odigrala kobna bitka i pao kao šehid sa 72 rane Hazreti Husejn, 10. Muharrema 61. (680) godine. Jezidova vojska mučila ga je prije toga sa žedom jer su im zabranjivali prilaz vodi. To je dan žalosti kod šiija, a i znatnog dijela sunnija, simpatizera i pristaša tarikata.

U doba vladavine Omejevića Hazreti Husejnovu turbe je bilo posve primitivno. Abasovički halifa Memun, drugi sin Haruni Rešida prvi je podigao pristojno turbe. Kasnije su ga dograđivali i proširivali: halifa Muntahir, Emir Muhamed Ebu Zejd i Emir Urman Ibn Šahin, Sultan Adudud-Devle Bujević i turski Sultan Murat IV. Turbe danas ima osam prostorija i služi ujedno i kao džamija, sa dimenzijama 95 x 75, 27 metara visine i 10 vrata. Kabur je ograđen sa 12 mušebaka. Sve blista u zlatu, draguljima i raznom kristalu, da pamet staje. Desno i lijevo od glavne kapije sagrađena je po jedna munara obložena suhim zlatom. I kube je obloženo zlatom a na vrhu je stalak sa velikim draguljima. U jednom odjeljenju je bogata riznica – muzej.

Kojih 400 metara južno od Hazreti Husejnova turbeta je turbe Abbasa, Hazreti Alijinog sina iz drugog braka koji je poginuo na Kerbeli uz Husejna.

I ono je vrlo bogato, ali munare nisu od zlata. U prvi mah mislio sam da je ovo turbe Hazreti Husejnovu. Bio sam i u jednoj nereformisanoj medresi u sklopu čaršije na dersu fikha. Čaršija je vrlo bogata. Ovdje smo jeli najljepše hurme. Kuriozitet je, da vodaju po gradu krave i na licu mjesta ih mužu koliko zaželiš mlijeka. Uz jednu kravu bilo je i vrlo mlado tele. Zaželio sam da kupim knjigu o Kerbelatu i obratio se jednom prolazniku u hodžinskoj nošnji. Nije me odveo u knjižaru nego u jednu kuću. Domaćin nas je primio vrlo lijepo i kazao mi se da je on muršid (vaiz) u Hazreti Husejnovoj džamiji a njegov stariji brat da je imam. Moj vodič je mislio da sam šiija i možda me zato i doveo njima. Kazao sam da smo mi jugoslovenski muslimani sunije-hanefije, što je domaćin i predosjećao. Zaustavljao me je na konaku ili bar na ručku. Međutim, mi smo po programu još za koju minutu trebali krenuti. Za uspomenu mi je poklonio knjigu koju je napisao pod naslovom: Kelimatu Resulil-Azam (riječima najvećeg poslanika), štampanu u Bejrutu 1967. i drugu knjigu koju je napisao njegov stariji brat Sejjid Muhamed Širazi pod naslovom "Šerhus-sahifetis-sedžžadije" (Komentar Strane padanja na sedžžu od Džaferi Sadika), koja je štampana u Nedžefu 1967. Domaćinova je adresa Sejjid Hasan Širazi. Još mi je iz svoje biblioteke poklonio "Vodič kroz Kerbela". Srdačno smo se rastali uz obostranu želju da se opet vidimo.

Na putu prema Bagdadu iz drugog pravca 80 km daleko od Kerbele je drugi znameniti grad Nedžef, a na putu za Nedžef je Kofa, pa smo i njih posjetili.

U Nedžefu smo se zadržali tek toliko da klanjamo podne u Hazreti Alinom turbetu koje je ujedno i džamija. To je vebna zgrada sa zlatnim kubetom i dvije zlatne munare, sahat-kulom i vrlo prostranim haremom koji je okružen nizom drugih turbeta slivenih kao zid. Ovo se smatra zvaničnim Hazreti Alinim turbetom, iako je njegovo mubarek tijelo bilo preneseno na drugo mjesto iz opreznosti i sigurnosti. O tome postoji ogromna literatura. Mit je opleo lovorov

vijenac oko Istine i na ovom pitanju se može vrlo lako posrnuti.

1966. godine Nedžef je slavio hiljadugodišnjicu svoga Univerziteta. Tim povodom izdata je Spomenica pod naslovom Delilun-Nedžefil-Ešref. Prema toj knjizi Nedžef ima 20 velikih džamija, mnogo mahalskih mesdžida, 80 škola, 12 biblioteka, 16 provjetno-kulturnih društava, 6 štamparija, 3 izdavačke kuće, 29 novina i časopisa, 2 velika trga, 2 velike gasulhane, 4 velike banje, 4 velika groblja, 12 velikih ulica i čaršija i nizom drugih znamenitosti i spomenika kulture. U Nedžefu je sjedište Mudžtehida, vrhovnog vjerskog starješine svih šiija na svijetu. Oni se zvanično nazivaju "Džaferi" i tretiraju se kao peti mezheb, za razliku od Gulati Šie – pretjeranih šiija koji su zalutali. U krugovima Mudžtehidove kancelarije vrlo je cijenjen Hadži Husejn ef. Đozo i IVZ u Jugoslaviji.

Prošli smo samo kroz periferiju Kofe jer magistrala zaobilazi centar a hadžije se već i zasitile turizma. Najvažnije građevine u Kofi su džamija u kojoj je izvršen atentat na Hazreti Aliju i Emirov dvorac (Kasrul-Emare) kojeg je podigao Hazreti Omerov namjesnik Sad Ibn Vekkas, ahsab iz grupe Ašerei-Mubeššera, 17. godine po hidžri. Kofa i Basra su prvi organizovani centri islamske nauke i dva njihova metoda u izučavanju arapskog jezika i danas žive na katedrama arapskog jezika i kiraetima učenja Kur'ana. Inače, Kofa je bila prijestonica Hazreti Alije.

Nije mi pošlo za rukom nagovoriti Sahaćića da svratimo u Samerru, a Jusufspahić nije htio mimo njega, dok su Hadžiabdić i Đozo ostali u Kuvejtu, pa smo se oko ikindije vratili u Bagdad. Odmah sam otišao na Babu-Šejhi-Gejlani. U Hazreti Abdul-Kadirovu turbetu su postavljali skelu ali se moglo unići. Uspio sam prepisati tekstove sa ograde oko kubure. Sada je ovo lijepo turbe u odnosu na Kerbela i Nedžef izgledalo kao kapija u dvorcu. Od akšama do jaccije bio sam kod Sejjid Jusufa Gejlani, a poslije jaccije sudjelovao u Medžlisi Zikru u džamiji. Odlazak mi je teško pado. Zahvalio sam se Sejjid Jusufu

na izdatom mi dokumentu iz Kaderijske centrale u Bagdadu.

U hotelu društvo je bilo na okupu i pripremalo se za odlazak u Siriju. Rano u ponedjeljak 17. marta ostavili smo Bagdad. Prošli smo pokraj Kazimije i izašli na autostradu Bagdad – Damask, dugu 1.050 km.

Damask, Haleb, Adana, Ankara i Istanbul gdje smo se zadržavali i noćivali u povratku opisani su u putovanju na hadž 1966., stoga bi pisanje o njima bilo suvišno ponavljanje. Usputno ću spomenuti samo neke crtice.

Žudio sam da posjetim turbe Šejhi Ekbera Muhjiddin Arebije i znamenitog muslimanskog vladara Salahuddin Ejubij. U Šejh Ekberovoj džamiji smo se upoznali sa trojicom: profesorom, učiteljem i studentom, koji su nas bratski prihvatili. Odmah su nas odveli sebi na sijelo i večeru, i dva dana pozivali, prizivali i gostili. U dva maha sam bio kod Sejjid Nasiruddina Elbani a profesor i književnik, kandidat za Nobelovu nagradu, Mahmud Mehdi Istanbuli nam je priredio posebni ručak. Nasiruddin slovi kao najbolji poznavalac hadiske nauke u Damasku i kao takav tri godine je predavao Hadis na novom teološkom fakultetu u Medini. Napisao je niz dijela iz oblasti hadisa. Njegov otac je 1925. iselio iz Skadra gdje je bio imam i muderis i nastanio se u Damasku. U Damasku ima vrlo jaka kolonija Albanaca sa nekoliko briljantnih učenjaka. Svojom rukom mi je Nasiruddin nacrtao tlocrt Revzai Mutahhere sa nekoliko dragocenih bilježaka. Na nesreću taj papir sam nosio u novčaniku i ukraden mi je 29. avgusta u autobusu na dženzah rahmetli Derviš ef. Korkuta. To mi je bila dragocjena uspomena od Elbanije. Damask me je frapirao ljepotom i ljudima. Posljednju večer ostao sam do kasno kod jednog prijatelja i doživio iznenađenje. Padala je kiša i voda toliko nadošla da se nije moglo prići hotelu. Morali smo se prevesti autom na drugu stranu ulice gdje je bio hotel. Voda je bila još viša sutra kad smo morali putovati. Šofer je autom otišao do autobusa. Sreća što su autobusi visoki pa se pri ulazu nismo skvasili.

U Halebu nas je nekoliko bilo pozvano na kućno veselje kod jednog njihovog hadžije koji se vratio kući. Priređen je Mevlud. Interesovali su se o životu muslimana u Jugoslaviji a posebno u Sarajevu.

U Adani, raspitujući se o jednom Kemal ef. s kojim sam se upoznao 1965. u Carigradu, a čijeg prezimena nisam zapamtio, dospio sam u društvo pristaša Bediuz-zemana Seida Nursije, vrlo interesantnog i popularnog turskog učenjaka porijeklom Kurda. On je svojevrremeno pomagao Kemala Atatürka, a kasnije se od njega odvojio, sa izjavom da ne želi sarađivati sa muslimanima koji ne obavljaju redovno namaz. On je još u doba Turske carevine kao mlad fenomen učenjak došao na glas. Lično su ga poznavali naši uvaženi učenjaci Hafiz Hasan ef. Mavrić, muftija iz Ulcinja i Hamid ef. Hadžiabdić, profesor iz Sarajeva. Za vrijeme Kemala a kasnije Ismeta Inenija oko tridesetak godina je proveo u zatvoru ili zatočeništvu, gdje je pisao svoje Risale – Poslanice. Umro je 1956. u Sparti.

Jednu noć smo ostali u Ankari i tri u Carigradu. U Carigradu smo se osjećali kao da smo stigli kući. Japanska papuča mi je nažuljala petu i hramajući sam obišao nekoliko najdražih mjesta. Carigrad je za mene ipak najbliži, ali možda i stoga što sam ga makar i vrlo površno ipak upoznao. Ovo je bila treća godina mojih boravaka u njemu. Moja dva sa sofre hadžijska druga Hadži Mujaga Baščaušević i Hadži Sejdaga Kalajdzisalihović pihitali su za Sarajevo sa svojom rodbinom ne dospjevši mi reći ni Allahemanet. Dunjaluk je odmah stupio na životnu scenu. U nekoliko postao sam slobodniji u svojim posjetama.

U Sofiji smo poduže čekali na smještaj u hotel jer smo stigli sahat ranije nego je bilo ugovoreno. Bilo mi je žao što u Sofiji nismo klanjali džumu, nego smo krenuli oko 10 sati.

Na našoj granici zbog carine bilo je izvjesnih poteškoća, opravdanih i neopravdanih. Nije pravo od hadžije nakit, svilu i razne tkanine prikazivati za hadžske darove kao što su tespihi,

serdžade, jagovi i slični suveniri, a nije pravilno ni od carinskih vlasti da ove tradicionalne hadžske darove carine kao uvoznu robu. Još je čudnije što carinski organi traže od nekih hadžija da na licu mjesta plate carinu u našim dinarima, kad su pri izlazu oduzimali višak iznad 5.000 starih dinara. To su očite suprotnosti. Mislim da u buduću Vrhovno islamsko starješinstvo posreduje kod carinskih vlasti da odlazak na hadž nije isto što i uobičajeni turizam, ali i da hadžski vodiči ne dozvole hadžijama kupovine koje dobivaju boju obične trgovine.

Posljednji konak, 28. marta, bio je u Nišu. Dočekala su me dva osobna auta sa rodbinom. Bio sam duboko ganut i osjetio da zaista krv nije voda. Sreća te nisu došli u Stambol, jer bih možda i ja ostavio društvo i bez pozdrava. U subotu 29. marta u ranu zoru oprostio sam se od preostalih saputnika iz autobusa suznim očima jer smo 54 dana proveli zajedno i to ugodno i zadovoljno. Gotovo da nismo imali šta jedno drugom halaliti. Od Orašja do Sarajeva muslimanski narod je uzbuđeno i sa veseljem čekao i dočekivao hadžije. U ikindijskom vaktu stigao sam kući. Sve mi se činilo i ljepšim i dražim nego što sam ostavio.

Kao rezime mogu reći ovo:

posjeta Mekij i Medini ne može se ni sa čim mjeriti i porediti,
posjeta i ostalim znamenitim mjestima iako vrlo kratka ipak je dragocjena, susreti sa ljudima i duhovno bogaćenje je neprocjenjivo.

Završit ću sa ovim arapskim dvostihom:

To u prijevodu znači:

In nilte jā rihās-sabā- U Njoj je Nebijj-Muhterem!

- Jevmen ilā Erdil-Harēm Istočni vjete kad stigneš

Bellig selāmi Revdaten- jednoga dana u Harem

- fihen-Nebijjūl-Muhterem! Revzi od mene selam ćeš ■

GLASNIK VIS-a, XXXII/1969, br. 5-6; br. 9-10; br. 11-12

H. hfz. Sinanuiddin Sokolović

HADŽ 1971. GODINE

(2.211 hadžija iz SFRJ)

Hadž spada u jednu od pet temeljnih vjerskih obaveza svakog muslimana i muslimanke, koji za to imaju predviđene uslove.

Iako se iz godine u godinu broj hodočasnika iz naše domovine povećava, ipak moramo napomenuti da se još uvijek vrlo mali broj muslimana odaziva ovom vjerskom imperativu – s obzirom na materijalna dobra kojim raspolažu. Nije nikakva tajna da je danas relativno malen broj onih koji ne bi mogli odvojiti od svojih životnih potreba 8.000 dinara za izvršenje ove vjerske dužnosti, jer troškovi hadža nikada nisu bili jeftiniji, a putovanje udobnije.

Što se ovako mali broj muslimana i muslimanski odaziva ovom vjerskom imperativu – mislim – da dobrim djelom moralnu odgovornost snose i oni koji su pozvani objašnjavati vjerske istine muslimanima i podučavati ih vjerskim obavezama.

Dobro mi je poznato iz prakse, da se prilikom prigodnih vazova i predavanja o svemu više govori, nego o hadžu i njegovim propisima. O tome se skoro nikada ništa i ne govori. Zato bih preporučio imamima i hatibima, da još prije nastupa svakog Ramazana, kao i u toku samog Ramazana, održe po nekoliko iscrpnih predavanja o hadžu i da na taj način detaljno upoznaju svoje džematlije o ovoj temeljnoj islamskoj dužnosti. Imami i hatibi, koji ne raspolažu literaturom koja obrađuje propise hadža – morali bi se povezati s ljudima – ulemom – koji posjeduju

ovu literaturu i od istih prikupiti potreban materijal s kojim bi izašli pred džematlije.

PRIPREME ZA HADŽ

Od 431.270 hodočasnika – koliko ih je došlo s pasošima u Saudijsku Arabiju na hadž iz svih islamskih zemalja i zemalja u kojima muslimani žive u manjini – iz naše domovine ukupan broj hodočasnika iznosio je 2.211.

Od gornjeg broja hodočasnika u organizaciji Starješinstva Islamske zajednice u Sarajevu išlo je 695 hodočasnika, od čega 636 muškaraca i 59 žena.

Organizacijom hadža na putu brinulo se posebno rukovodstvo koje je naimenovano od strane spomenutog Starješinstva.

Kao i ranijih, tako i ove godine, Starješinstvo IZ u Sarajevu pravovremeno je pristupilo poslovima oko organizovanja hadža u 1971. Iako je to ogroman posao – zahvaljujući isključivo predsjedniku Starješinstva Hadžiabdiću H. Naim ef., koji je svim poslovima lično rukovodio, pa i lično ih svršavao – ipak su sve pripreme bile završene na vrijeme, kako bi se u određeno vrijeme moglo krenuti na put bez ikakvih smetnji.

Dok je Starješinstvo vršilo posljednje pripreme oko odlaska na hadž, dotle su širom ubave Bosne (i u nekim mjestima) Hercegovine činjene uobičajene "IKRAR DOVE" po džamijama, koje su bile kreto pune vjernika oba pola, jer je svako želio da prisustvuje dovi i da svome prijatelju, komšiji ili bilo kome drugome, zaželi od Svevišnjeg

Allaha sretan odlazak u sveta mjesta: Mekku i Medinu, na putu zdravlje i konačno veseo povratak svojoj kući u svoju sredinu.

Mislim, da je u toku godine mali broj tako velikih i masovnih manifestacija kao što su "IKRAR DOVE", ali mi se čini, da ove manifestacije – koje imaju isključivo vjerski karakter i vjersko obilježje nisu dovoljno iskorištene u opće svrhe i u svrhe velikih potreba naše ISLAMSKJE ZAJEDNICE, pa ću biti slobodan, da na ovom mjestu sugerišem nadležnim organima Islamske zajednice da ove "IKRAR DOVE" – na jedan zgodan način – uzme pod svoj nadzor te da se ubuduće ne čine pojedinačne dove u jednom selu ili mjestu, ili na više mjesta u isti dan, nego da se "IKRAR DOVE" po mogućnosti organizuju grupno, gdje bi trebalo slati iskusne vaize, koji bi održali prigodna predavanja i ujedno – pored ostalog – prisutnim ukazali na probleme i potrebe pred kojima stoji naša Islamska zajednica. Prije svega, za ovako grupne dove ukazuje se potreba što na istima prisustvuje velik broj naše omladine oba pola, koja je vrlo malo obavještena o problemima naše vjerske zajednice. U ovom bi smislu – bar po mome mišljenju – trebalo izraditi i neku vrstu UPUTSTVA i dostaviti ga područnim odborima IZ, koji bi na temelju toga vršili organizaciju "IKRAR DOVA", koje bi u tom slučaju postigle mnogo veći i širi efekt od jedne obične dove, na kojoj se često ne čuje ni jedna jedina riječ o značaju hadža ili nečega drugoga.

Prilikom vazova o hadžu – trebalo bi pored ostalog savjetovati i sljedeće:

- da se hadžije ne izlažu velikim troškovima oko davanja jemeka, koji katkada u pojedinim krajevima traju i po mjesec dana prije i poslije hadža i to iz dana u dan. Prije svega treba znati, da to nije vezano za obred hadža, nego za običaj, koji mnoge košta ništa manje, nego koliko i hadž. Baš zbog toga mnogi izbjegavaju i sam hadž;

- treba savjetovati svijetu da što manje nose “darove” (jolluke) hadžijama, jer je to za hadžije veliko opterećenje, pošto na svaki dar treba odgovoriti darom, a to nije lahka stvar i to iz više razloga. Treba naše hadžije toga rasteretiti.

Putovanje na hadž bilo je predviđeno autobusima i to preko Bugarske, Turske, Sirije,

Jordana i Saudijske Arabije. Takav je aranžman Starješinstvo IZ u Sarajevu bilo zaključilo s “PUTNIKOM” iz Prištine. Prema utanašenom programu, na put je trebalo krenuti 14. januara 1971. godine. Povratak je bio predviđen za 26. februar 1971. godine. Međutim u zadnji čas – i to zbog stava Turske prema svojim hadžijama – došlo je do izmjene načina putovanja i to na taj način, što se moralo putovati avionima od Beograda do Džidde i nazad.

Nova situacija je zahtijevala hitne nove napore, da bi se posao pravoremenno priveo kraju, kako bi naši hodočasnici na vrijeme krenuli na hadž. I ovaj je posao Starješinstvo IZ u Sarajevu u rekordnom vremenu završilo tako, da su svi hodočasnici iz Bosne i Hercegovine, koji su putovali u organizaciji našeg Starješinstva krenuli 24. i 25. januara vozovima za Beograd, odakle se u etapama prebacivani avionima u DŽIDDU.

Ako se ima u vidu da se baš tih dana iz časa u čas spuštalo u Džiddu ništa manje nego 208.663 hodočasnika iz svih krajeva svijeta, onda se mora priznati, da su poslovi oko evidentiranja pasoša naših hadžija u rekordnom vremenu završeni, koje smo (hadžije) odmah u etapama optremali autobusima u Mekku.

Posljednja grupa naših hadžija krenula je iz Džidde u Mekku 28. februara i to pred sami akšam, među kojima smo bili ja i Sahačić h. Hfz. Mustafa ef.

Pošto je za hodočasnike, koji dolaze na hadž brodovima ili avionima preko Džidde ista određena kao “mikat”, gdje treba skinuti svoje odijelo, a obući “ihrame”, to je Sahačić po nalogu Starješinstva IZ u Sarajevu otišao u Džiddu na par dana ranije i nabavio ihrame za sve naše hadžije, koji su po dolasku u Džiddu konačno učinili nijjet za hadž i obukli “ihrame”.

Vrijedno je istaknuti, da nigdje na svijetu nema povoljnije prilike za krađu kao u Džiddi na carini, gdje se svake minute ubacuje u jednu salu na stotine kofera, tašni i drugoga prtljaga iz aviona, ali svak svoje pronađe. Niti sam čuo, ni vidio, da se neko našao da uzme tuđu stvar. Dakle, među ljudima, koji u svojim srcima istinski nose uvjerenje o egzistenciji Allaha – nema krađe, makar i ne bila prisutna policija. Istina, za ovo se mora odati priznanje i samim vlastima u Saudijskoj Arabiji, koje su zavele rigorozne zakone za krađu, kao što sada zavodi Kanada i još neke zemlje. Da nije ovakvih propisa i ovdje bi sigurno mnogi ostao “bosonog”. Važno je da vlada sigurnost, pa ko se ne boji Božijih propisa, neka se boji bar ljudskih zakona, jer gdje se ljudi ne boje ni jednih ni drugih propisa, tu nema sigurnosti ni bezbjednosti.

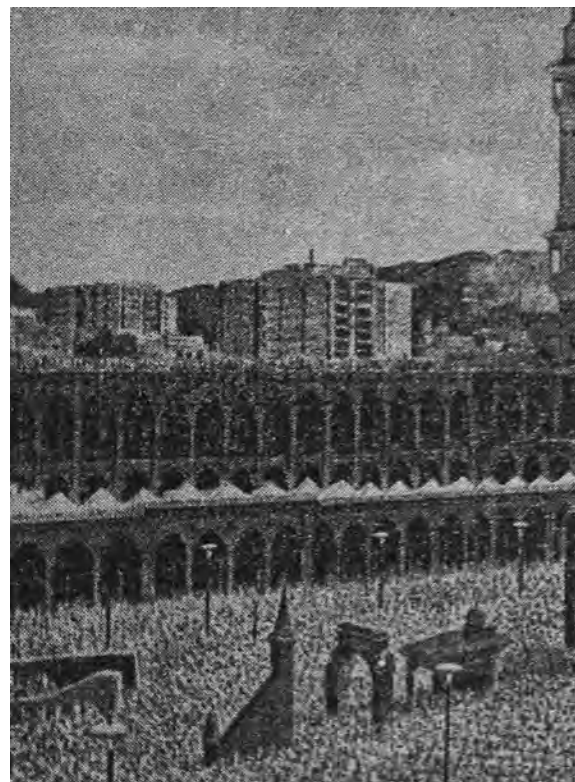
BORAVAK U MEKKI

Kao što smo već napomenuli, posljednja grupa naših hadžija stigla je u Mekku 28. januara i to kasno poslije jacie namaza.

Kao i grupe hadžija koje su ranije stigle u Mekku i ova je grupa, čim se razmjestila po kućama, koje je već ranije naš matavvif delil ALI MUHAMMED MURSI sa svojom braćom zauzeo za naše hadžije – otišla kod Bejtullaha i obavila nastupni Tavaf zvani “TAVAFUL-KUDUM” i klanjala po dva rekata poslije tavafa, a zatim se vratila na spavanje. Bilo ih je koji su se i zagubili, pa se nisu znali odmah vratiti u svoj stan. Ali, to je normalna pojava u

Mekki, kao što bi se i svako drugi zagubio, kada bi prvi put došao u jedan veći grad, kao što je Mekka, koja danas broji oko pola miliona stanovnika, a prije svega u doba hadža, kada se u Mekku slegne i još više od jednog miliona ljudi sa svih strana svijeta.

Od dolaska u Mekku pa sve do 4. februara hadžije su bile slobodne. Pored odlaska u čaršiju u prebogate bezistane sa raznovrsnom robom iz cijeloga svijeta, radi podmirivanja ličnih potreba i kupovine hedija za svoje najbliže, ahabe i za poznanike – velik broj hadžija koristio je priliku da sve namaske vaktove obavlja kod Bejtullaha u džema’atu, koji katkada broj po 300 – 400 hiljada vjernika, koji u isto vrijeme za jednim imam klanjaju jedan te isti namaz. Petkom u džumi bude i preko pola miliona ljudi. Ne znam, da li na svijetu ima ljepšeg prizora, nego što je ovaj, kada se oko Bejtullaha svrsta u safove toliki broj ljudi bez obzira na narodnost, bogatstvo, plemstvo, društveni položaj, učenost, boju kože, ljepotu lica i svega drugog? Ko ovaj prizor umije gledati srčanim očima (“besiretom”) taj će na ovome mjestu mnogo štošta zapaziti i osjetiti – mnogo više nego onaj koji gleda samo očima običnog smrtnika. Na žalost, malo ih je koji gledaju “besiretom”, za to mnogi i ne vide skoro ništa više, nego samo gomilu svijeta kao na običnom vašaru.

Vrijedno je napomeniti da je bio velik broj naših hadžija, koji nisu žalili ni truda ni novaca, da pored Bejdullaha vide još i izvjesne istorijske znamenitosti. Tako su mnogi uzimali autotaksi i grupno odlazili u pećinu HIRA da vide gdje je Muhamed a. s. naimenovan posljednjim Božijim poslanikom i gdje je primio prve kur'anske riječi: "IKRE": uči, čitaj, studiraj..." Neki su išli i do pećine Gari Sevr da vide gdje se Muhamed a. s. sklonio od potjernice mušrika sa svojim vjernim drugom hazreti Ebu Bekrom r. a. prilikom hidžreta. Neki su čak išli na Arefa i na Minu da bi i jedno i drugo što bolje razgledali dok još nema svijeta, jer kasnije, kada se tu okupi oko 1.500.000 ljudi, teško je sve razgledati kako bi čovjek želio. Neke su naše hadžije našle i mjesto gdje je bila kuća Muhameda a. s. u kojoj je rođen, na mjestu gdje danas stoji omanja zgrada u kojoj je smještena biblioteka. Pored ovih istorijskih znamenitosti ima još mnogo i drugih, pa bih preporučio našim budućim hadžijama, kada dođu u Mekku, da ih sve odreda obidu i to uz dobrog vodiča, koji će im moći i umjeti objasniti događaje koji su vezani za pojedine istorijske znamenitosti. To je mnogo vrijednije i skupocjenije vidjeti i ponijeti u svojoj glavi, nego sve ono što tamo kupimo, jer su ovo uspomene koje možemo prenositi s koljena na koljeno. To su darovi za duhovno osvježanje

naših muslimana, jer je ponovno rađanje ISLAMA i njegov razvoj vezan za ove i slične istorijske znamenitosti. Ko se bez ovih "darova" vrati svojoj kući, za njega bismo mogli reći da je za njega ovaj cijeli put – izuzimajući obred hadža – bio kao što naš narod kaže: "Otišao kao Sajt u Kladanj".

Pred zgradom do koje je bilo smješteno glavno rukovodstvo naših hadžija iskupljale bi se naše hadžije preko cijelog dana, a posebno iza ikindije, gdje bi ostajali dugo do iza jacije pijući čajeve, koje je naš mutavvif besplatno dijelio. Čak šta više, angažovao je dvojicu Arapa (Saliha i Hidra), koji od zore pa do kasno u noć nisu ništa drugo ni radili nego pekli čajeve našim hadžijama. Tu smo ujedno svaku noć pored ostalog programa gledali i slušali preko televizije razna predavanja. Uglavnom predavanja su bila o obredima hadža, koje je redovno držao poznati âlim i pisac mnogih djela Mustafa Ali kadija iz Sirije, koji je prebjegao u Saudijsku Arabiju.

Nas, koji smo mogli razumjeti šta govori – zanimalo je njegovo izlaganje o obredima hadža. Prije svega, željeli smo čuti njegovo mišljenje o "mikatu" za hadžije koji dolaze morem ili avionima preko Džidde.

Naime, dok još nismo ni pošli iz Sarajeva, već su neki za naše hadžije bili jako "zabrinuti" govoreći, da bi morali još u avionu obući "ihrame", jer u protivnom, ako ih obučemo u Džiddi, da će zbog toga morati klati kurbane, jer su prešli "mikatu" u svojim haljinama. Međutim, pomenuti âlim, koji u Mekki slovi kao veliki autoritet, u svom predavanju, jednu večer istaknu, da je Džidda "mikatu" za one koji dolaze morem ili avionom na hadž preko Džidde. Iako smo znali da je za nas Džidda "mikatu" pa smo u tom smislu i našim hadžijama to prenijeli, ipak, kada smo ovo čuli, bar zbog onih, koji se za nas "brinu" uzvignuli smo: "Haza minfadli Rabbi".

U RABITI I NA MUHADARI

Drugi dan poslije našeg dolaska u Mekku, obavijestio nas je naš mutavvif, da je neko dolazio iz RABITE

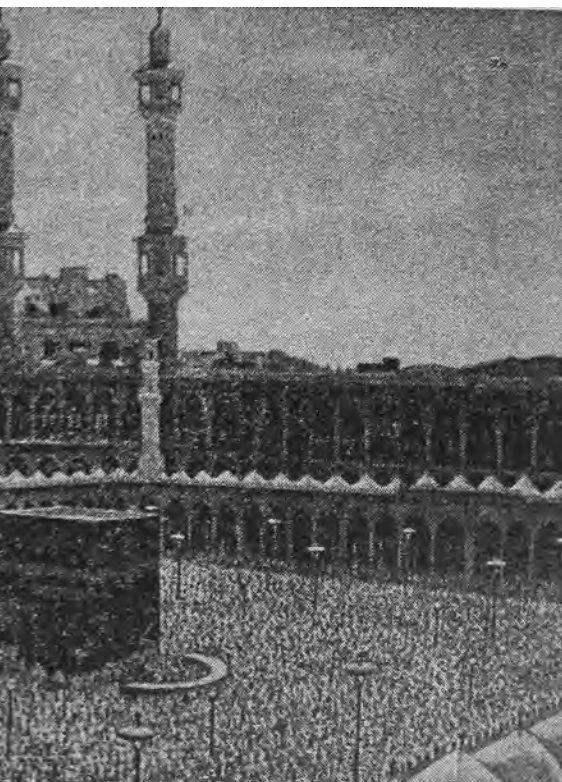
– islamskog centra za cio svijet – i da je prenio želju Rabite da glavno rukovodstvo naših hadžija – ja i Sahačić, posjetimo Rabitu.

U ponedjeljak, 1. februara nas dvojica sa h. Hamdi ef. Jusufspahićem, glavnim imamom iz Beograda, posjetili smo Šejh Saliha Kazzaza, glavnog nadzornika izgradnje HAREMI ŠERIFA u Mekki, koji nas je neobično lijepo i ljubazno primio, kako to znaju samo veliki ljudi učiniti. U razgovoru o izgradnji Haremi šerifa rekao nam je, da je dosada utrošeno cca 2.200 milijardi naših starih dinara i da će izgradnja otprilike biti završena kroz jedno dvije godine. Tom nam je prilikom rekao, da će u krugu Haremi šerifa biti porušene još mnoge građevine, koje su novijeg datuma moderno građene, ali se – veli – želi proširiti prostor oko Haremi šerifa, jer je svake godine sve veći broj hodočasnika. Rekao nam je i to, da će se graditi uspinjača do brda Hira, kako bi hodočasnici bez poteškoća mogli tamo odlaziti na zijaret.

Poslije srdačnog razgovora i popijenih čajeva, odveo nas je kolima u Rabitu i lično nas predveo kod Generalnog sekretara Muhammed Sururus-Sabbana, koji nas je svesrdno primio i to u rang delegata naše Islamske zajednice. Uz uobičajeno čašćenje Generalni sekretar se interesovao za naš vjerski život kojem smo otvoreno rekli da mi uživamo sve vjerske slobode. Ujedno smo im istakli i sve naše poteškoće, prije svega one materijalne prirode, koje uslovljavaju naš bolji prosperitet.

Bili smo ovlašteni od strane Reis-ul-uleme H. Sulejman ef. Kemure da pozovemo u goste ne samo Generalnog sekretara nego i njegove najbliže saradnike – što smo i učinili, da bi se i sami uvjerali, da je sve ono što smo im rekli istina. Obećali su da će posjetiti našu Islamsku zajednicu i naše Udruženje, čim im poslovi budu dozvoljavali.

Po izlasku od Generalnog sekretara pozvani smo u odjeljenje za štampu, gdje smo za njihove novine i časopise dali tražene izjave o našem vjerskom životu i radu. Prilikom napuštanja Rabite – pored ostalih knjiga – dali su nam

po jedan KUR'ANI KERIM na hediju i ujedno nas pozvali da tu večer prisustvujemo Muhadari.

Odmah poslije akšam namaza našli smo se ponovo kod poštovanog starine Šejh Saliha Kazzaza s kojim smo se zajedno zaputili u Rabitu na MUHADARU, koja je držana uz prisustvo velikog broja posjetilaca iz svih krajeva svijeta. Predavanje je držao jedan član Rabite, inače Marokanac i to u razvoju šerijatskog prava i o potrebama njegove revizije i saglašavanja prilikom vremena.

NA HAFLI I VEČERI KOD KRALJA FEJSALA

Dok smo bili još u Rabiti, obavijestili su nas, da kralj Fejsal priređuje hafli i večeru u čast delegata pojedinih islamskih zemalja i naroda. Imali smo čast da i nas trojica: ja, Sahačić i Jusufspahić budemo pozvani u ime Islamske zajednice u SFRJ na hafli i večeru. Odmah su nam uručeni i pozivi od kralja. Hafli i večera je priređena u kraljevoj rezidenciji to 2. februara poslije akšam namaza.

Na hafli i večeri bilo je oko 500 delegata iz cijelog islamskog svijeta.

Poslije otvaranja "hafle" jedan slijepi hafiz proučio je ašere. Iza toga dvojica pjesnika izrecitovali su svoje vlastite pjesme ispjevane u čast hadža i Bejtullaha. Zatim je kralj uzeo riječ i održao predavanje u smislu kur'anskih ajeta: Inneddine 'indellahil Islam; - Innemel mu'minune ihvetun...; Ve lillahil 'izzetu ve liresulihi ve lil mu'minine...; - In tansurullahe jansurkum...

Nakon završene "hafle" delegati su prešli u drugu salu, gdje je bila servirana večera po "ala turka", ali na arapski način. Iza završene večere delegati su se pojedinačno oprostili s kraljem i napustili njegovu rezidenciju, koja se nalazi na kraju Mekke idući prema Mini.

ODLAZAK NA AREFAT

Odmah poslije podne namaza – 4. februara – došli su autobusi u koje su posjedale naše hadžije i krenuli na Arefat, koji je udaljen od Mekke cca 22 km.

Bez ikakvih poteškoća sve su naše hadžije prebačene na Arefat, gdje su

već ranije šatori bili razapeti. Čini mi se, da je naš mutavvif izabrao jedno od najboljih mjesta, koje je bilo u neposrednoj blizini brda Džebeli Rahmeta u koje smo gledali kao iz avlije, jer su šatori bili tako raspoređeni da smo imali veliki prostor unutar šatora.

Kada je zaučio akšamski ezan u jednome času iskupilo se više od 700 ljudi i žena da zajednički klanjaju akšam namaz. Istodobno, dok je naš muezzin učio ezan moglo se čuti još na stotine ezana između 1,500.000 hadžija, koji svi jednako obučeni – u bijele ihrame – stoje jedan kraj drugoga bez obzira ko je bogat ili siromah, ugledan ili običan smrtnik, bijelac ili crnac. Svi su u tom času okrenuti ne samo svojim licem nego i svojim mislima prema Bejtullahu i Uzvišenom Tvorcu-Allahu. Ima li išta veličanstvenije na ovome svijetu nego pogledati ovu masu ljudi kako istinski zbratimljeni i do krajnje mjere skrušeni svi zajedno mole Uzvišenog Allaha za svoje dobro i za dobro muslimana cijeloga svijeta. Opet napominjem, da onaj, koji umije gledati srčanim očima – "besiretom" taj može – bar u minijaturi – sebi dočarati "ROZI MAHŠER".

Poslije klanjanja akšam namaza najavili smo učenje Mevluda poslije jacie namaza.

MEVLUDI ŠERIF

Odmah poslije zajedničkog klanjanja jacie namaza okupilo se na jednom otvorenom mjestu među šatorima preko 700 hodočasnika, ne samo iz naše grupe, nego i iz drugih zemalja, gdje smo prema ranije utvrđenom programu počeli izvoditi Mevludi šerif.

Ne znam gdje bi čovjek mogao biti više skrušen nego na ovome mjestu – gledajući DEŽEBELI RAHMET = Brdo Božije milosti, gdje su se – prema legendi – poslije dugoga lutanja slučajno našli: Adem a. s. i hazreti Havva. Zar su mogli u tom času doživjeti veću radost, nego li nenadani susret?

I mi smo svi skupa – kada se iz stotina grla zaorio tekbir u slavu Uzvišenog Allaha – osjećali se presretnim, što nam je Milostivi Stvoritelj omogućio, da dođemo i obidemo ona mjesta gdje

su dolazili i prolazili nebrojeni Božiji poslanici sa svojim vjernim pristalicama. I sama pomisao da sjedimo i učimo Kur'an i Mevlud i to možda baš na onome mjestu gdje je Muhamed a. s. obavio svoj OPROSNI HADŽ sa oko 120.000 ashaba – osvježila je naše duše i davala žar našoj ljubavi prema Allahu dž.š. i Njegovom plemenitom poslaniku Muhamedu a. s.

Zar se igdje mogu bolje osjetiti i dublje doživjeti misli iz Mevluda Rešada Kadića, koji veli:

"Svi jednaki, isti, u bijelu ihramu bez razlike ko su – ko na Sudnjem danu, očišćeni, krotki, Svevišnjega mole, sunce pozlačeno, brda nijemo stoje"

Kada se završio program učenja Mevluda uz nekoliko ašereta, tada su: Sahačić, Sokolović i Jusufspahić održali prigodna predavanja, koja su ostavila dubok utisak na sve prisutne.

Mevludi šerif je krunisan završetkom hatme od sureta: Elfil, koja su učili naši vodiči, pa na diku svih nas i naši su doktori: Dr Dževad Čurčić i Dr Nezir Fazlić proučili po jedno sure. Ova lijeпа i nezapamćena svečanost, koja nosi pečat ljubavi bosansko-hercegovačkih muslimana prema svome PEJGAMBERU završena je sadržajnom dovom koju je proučio Sahačić.

Još u toku učenja Mevluda i vazova, a naročito za vrijeme dove mnoge su oči orosile, moleći Uzvišenog Allaha, da nam primi ovaj naš skromni ibadet i da nam omogući da se još koji put nađemo na ovome mjestu u znaku Njegove neizmjerne milosti.

Po završetku Mevluda hadžije su se tiho povukle u svoje šatore na daljnji individualni ibadet i trenutno spavanje i to u smislu stihova:

"Molitva se svrši, ni glas se ne čuje, Bezbroj bratski srca – samo jedno bije,

Bezbroj vjernih duša – samo jedna duša,"

Preko cijele noći čitav je Arefat bio u znaku duboke i iskrene molitve. Svak se na svoj način obraćao Uzvišenom Allahu

za spas svoje duše i svih svojih najmilijih, kao i za svoje ahbabe i prijatelje.

Kada se pojavila rana zora, zaorilo se na hiljade ezana iz raznih grla, koji su pozivali vjernike na jutarnju molitvu – “sabah namaz”. Svak je hrlao da što prije uzme abdest i da nađe mjesta za zajedničko klanjanje.

Poslije sabaha namaza i doručka naše su hadžije – kao i druge – u grupama a i pojedinačno izlazili na brdo Džebeli Rahmet, da bi i sami stali na mjesto, gdje je stao prvi čovjek i prvi Božiji poslanik Adem a. s. sa svojom družicom hazreti Havvom.

Ostatak dana – uoči Bajrama – proveden je u ibadetu, već prema ustaljenoj praksi i šeriatskim propisima.

Poslije zalaska sunca naše su hadžije, kao i ostale – polako kretale prema Muzdelifi, gdje su u grupama i to po autobusima – kako je ko stizao, pred pola noći sa jednim ezanom i dva ikameta zajednički klanjali akšam i jaciju, te poslije izvjesnoga zikira svaki za sebe nabrao po 49 kamenčića i stavio ih u svoje torbice. Vrijedno je istaknuti, da su naši doktori hadžijama i hadži hanumama sa kojima su došli s Arefata na Muzdelifu bili jedan imam, a drugi muezzin. Blago li se majkama koje su rodile dobre muslimane i odgojile vrijedne intelektualce koji se ne stide ne samo svoga imena nego ni svoje uzvišene vjere Dini Islama. Takvi nam intelektualci i trebaju. S njima se svi ponosimo.

Poslije pola noći naši su autobusi jedan za drugim počeli stizati na Minu.

BORAVAK NA MINI

Prvi dan Kurban-bajrama – subotu 6. februara – svi smo osvanuli na Mini udaljenoj od Mekke nekih 7-8 km. Mina je jedan manji gradić, ali vrlo lijepo izgrađen među visokim brdima. Za vrijeme boravka hadžija na Mini, tu vlada velika gužva, jer gradić nije u stanju da primi blizu 1,500.000 ljudi i da im pruži posve udoban boravak. Ali, uz dosta sabura nije nikome ništa teško.

Cijela grupa naših hadžija bila je smještena u jednom velikom dvorištu pod šatore i u nekoliko sobica.

Prvi dan Bajrama, poslije obavljenog bacanja kamenčića na određeno mjesto zvano “AKABA” neke su naše hadžije otišle u Mekku i obavile posljednji farz hadža: “TAVAFUZ-ZIJAREH” i opet se povratile na Minu.

Uoči nedjelje – poslije zajedničkog klanjanja jacije namaza – Sahačić je održao prigodno predavanje našim hadžijama, gdje im je skrenuo pažnju na veliku obavezu svakog pojedinca u pogledu čuvanja Uzvišene vjere dini Islama, a prije svega skrenuo im je pažnju na potrebu valjanot islamskog odgoja naše djece i omladine.

Dok smo još bili na Arefatu, već je nekoliko naših hadžija izrazilo želju da “zaokruže bradu” u koje su ime molili da im se učini i zajednička dova. I njihovoj želji je udovoljeno. Naime, ja sam drugi dan Bajrama iza jacije namaza održao jedno predavanje iza kojeg su naši vodiči svakome hadžiji – koji je odlučio da zaokruži bradu – pojedinačno proučili ašere, a ja sam im svima skupa učinio dovu.

Ukupan broj hadžija koji su zaokružili brade na Mini bilo je 27. Neka su im sretne i beriketne! Neka budu ogledalo poštenja i čestitosti.

Divno li je bilo pogledati kako blizu 700 naših hadžija i hadži hanuma iz dna srca pa do najvećeg ganuća viče “AMIN” u želji da svi skupa budemo dobri muslimani i nosioci islamske misli i ideologije u našoj lijepoj domovini u kojoj imamo sve uslove za očuvanje svoje vjere, samo nam je potrebna dobra islamska svijest i samoprijegor.

Bilo je još nekoliko hadžija koji su željeli zaokružiti bradu, ali ne dobiše izuna od svojih hadžihanuma, koje su tu bile, pa se tako oni – i pored najbolje želje – vratiše golobradi svojim kućama.

Treći dan Bajrama, poslije bacanja kamenčića na određena mjesta, a u određeno vrijeme, svi smo se povratili u Mekku autobusima. Ko ranije nije bio izvršio “TAVAFUZ-ZIJARETA” sada ga je izvršio.

Nastupom petoga dana Bajrama – poslije akšam namaza izvršili smo i “UMRU” – mali hadž, i time su bili izvršeni svi obredi hadža i Umre u Mekki.

Peti dan od Bajrama, hadžije su se odmarale vršeći posljednje pripreme za odlazak u Medinu. Mnogi se jagmio da još koji put izvrši dobrovoljni tavaf i da klanja još koji namaz kod Bejtullaha.

Šestog dana od Bajrama – 11. februara – u četvrtak poslije unaprijed dobro izvršenih priprema krenuli smo oko podne u Medinu.

BORAVAK U MEDINEI MUNEVVERI

Isti dan, poslije jacije namaza, svi su autobusi stigli u Medinei Munevveru osim jednoga, koji je usljed izvjesnoga kvara stigao u petak izjutra.

Autobus u kojem smo bili: ja i Sahačić stigao je iz Mekke u mjesto zvano BEDR prije mraka, gdje smo skupa otišli pod istoimeno brdo, gdje se – u istoriji Islama – odigrala prva – neplanirana – bitka između 313 ashaba na čelu s Muhamedom a. s. i do zuba naružane mušričke vojske, koja je brojila oko 1.000 ratnika. Bitka je završena u korist muslimana, koja je trasirala puteve daljnjim pobjedama nad mušricima Arabije.

Poslije klanjanja akšam namaza i to u džamiji koja je blizu brda Bedr, povratili smo se u istoimenu čaršiju, popili čaj i nastavili put do Medine od nekih 145 km.

Iako smo kasno u noć stigli u Medinu, ipak je bio velik broj naših hadžija i hadžihanuma, koji je od radosti što se nalaze u blizini REVDAI MUTAHERE – groba i džamije u kojem leži posljednji Božiji poslanik – nisu ni legli da spavaju, nego su nestrpljivo čekali, kada će opučiti zora, da krenu u džamiju i kod groba Bogu najugodnijega roba Resuli ekrema ve nebiji muhterema Muhameda a. s. i da u neposrednoj blizini utaže svoju davnashnju žeđ ljubavi prema onome koji je rekao:

“Men zare kabri vedžeber lehu šefa’ati = Ko posjeti moj grob zadužio me je da mu budem zagovornik (na Sudnjem danu)”.

Tog dana klanjali smo i džum’u namaz u Pejgamberovoj džamiji, ali onaj, ko je žalio vremena, taj nije uspio da bude u džamiji, nego na ulici, gdje je klanjalo više od 200.000 ljudi. Istina,

preko zvučnika se sve čuje kad imam uči i drži va'z.

U ponedjeljak – 15. februara – naše su hadžije grupno išle i to autobusi- ma na UHUD, HENDEK i MESIDŽI- DI KUBA, gdje im je hadži Hamdi ef. Jusufspahić objašnjavao značaj biti na Uhudu, Hendeku i značaj izgrad- nje prve džamije u Islamu na mjestu Kuba, koja je danas vezana uza samu Medinu, jer se grad proširio do neka- dašnjeg sela Kuba.

Pod vodstvom muzevira, naše su hadžije zijaretile pored Revdai Mutah- here poznato groblje zvano "DŽENNETI KEKPU" u kojem je pored trećeg halife hazreti Osmana; Muhameda a. s. kćer- ke hazreti Fatime i drugih poznatih lič- nosti pokopano još oko 12.000 ashaba.

Svakako i bogatu čaršiju smo "zija- retili" i tu ponešto uzeli za uspomenu ili za hedije svojim najbližim.

U srijedu – 17. februara – rano izjutra smjestili smo stvari i posjeda- li u 17 autobusa, te krenuli za Džiddu u koju smo uglavnom stigli prije mra- ka odmarajući se na putu 3-4 mjesta, gdje smo ručali, klanjali, pili čajeve, jeli karpuze i drugo.

Odmah poslije pola noći, u četvr- tak, prva grupa naših hadžija krenula je avionom iz Džidde, dok je posljednja grupa krenula sedmim avionom u su- botu u 1 sat poslije pola noć po našem vremenu, a u Beograd je stigla tačno u 7 sati izjutra.

Iz Beograda su naše hadžije otpre- mane svojim kućama autobusima, a neki i vozom.

Ovim je sretno završeno naše pu- tovanje na hadž. Iako je put – bar za starije – bio prilično naporan, ipak su se sve hadžije i hadži hanume vratili živi i uglavnom svi zdravi svojim ku- ćama, čime su pored hedija unijeli u svoju kuću radost i veselje među svoje najbliže i najdraže.

Mnoge naše hadžije – koji se do ovoga puta nisu vozili avionom – nisu vjerovali da je avionom najugodnija vo- žnja i to bez ikakva straha. Za starije i iznemogle vožnja avionom bila je pravi spas, jer bi se dugom vožnjom u auto- busima mnogo više napatili i izmučili.

BOŽE! Skrušeno Te molimo: "Primi ovaj naš trud na putu i oko izvršavanja hadža i uvrsti ga u naša dobra djela, koja Ti isključivo primaš i nagrađuješ".

Uzvišeni Allahu! Najiskrenije Te molimo: "Dozvoli da Tvoj miljenik Mu- hamed a. s. bude naš zagovornik na Sudnjem danu" AMIN!

Pri koncu ovog kratkog izlaganja mojih utisaka o hadžu, želi bih da izne- sem i slijedeće:

PRVO: Pitanje davanje "malih" bedelluka.

Ranije sam slušao, a 1966. kao i ove – 1971. godine vidio sam da naše hadžije – kao i hadžije iz nekih drugih zemalja – nose i daju veliki broj "ma- lih" bedelluka ne samo za umrle ili po- sve iznemogle, nego i za zdrave osobe, a naročito za svoje žene u želji da mu i žena postane "hadži hanuma". Jedni nose u "upravu" neke medrese, gdje sjede 2-3 Arapa, koji primaju na ime bedelluka koliko im ko dadne: 15,20 ili malo više dolara. Može i u markama. Nema pogodbe. Nema govora, ažurni su, jer odmah dadu strancu i "potvr- du" da je već hadž obavljen za dotičnu osobu za koju je bedelluk namijenjen.

Kada sam čuo šta naše hadžije rade naročito sam otišao u "Upravu" medrese i razgovarao s onim koji pri- maju bedelluke. Pitao sam ih, gdje su im toliki ljudi-bedeli, koji će obavljati hadžove za primljene bedelluke. Šapa- tom su mi rekli:

"Tačno je, da mi ovaj novac neće- mo nikome davati da za njega obavlja hadž, pa ni našim učenicima. Ovo služi za potrebe naše medrese".

Dakle, niko ne obavlja hadža za položeni novac. Da li to hoće da znaju naši ljudi koji nose bedelluke?!

Drugi opet daju bedelluke mutavvi- fu, koji formalno piše za koga je sve primio bedelluk, ali niko od naših had- žija ne upita:

"Gdje će mutavfiv naći 300–400 lju- di kojima će predati novac, da bi oni za dotične osobe kao bedeli izvršili hadž?!

Niko ne upita ni poslije hadža:

"Daj da vidim toga bedela, koji je izvršio hadž za moga oca, brata, dje- da, ženu ili koga drugoga!"

Ko iole zna misliti, taj će se i sam uvjeriti, da ni za jedan dati bedelluk na ovaj način hadž neće biti izvršen.

Sasvim je drugo pitanje valjanosti hadža na ovaj način, pa kada bi ga neko i obavio za 15,20 ili 30 dolara. Već je nekoliko puta bilo riječi u "GLASNI- KU" da se bedeli hadž ne može vršiti na ovaj način, jer ko je dužan hadžu, ako je umro, ili ako iz zdravstvenih razloga ne može putovati na hadž, za njega – prema šerijatskim propisima – bedeli hadž mora poći od kuće odakle bi i dotični hadžija pošao, ali uz uslov da bedel primi onoliko iznos novca koliko bi i dotičnom hadžiji trebalo da putu od kuće do Mekke i nazad.

Bila bi dužnost naših imama i ha- tiba, da objasne svojim džematlijama, da ovo nije ništa drugo nego najobičnija igra sa šerijatskim propisima i da se hadž ne kupuje. Ako već neko želi da svojim prilogom pomogne medresu u Mekki, onda mu je mnogo preče da taj iznos dadne kao prilog za našu – Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu, bez koje nema ni budućnosti Islamu u našim krajevima, a medresu u Mekki ima ko pomagati i osim nas. Konačno, tamo država vodi brigu o vjeri i potre- bama vjerskog kadra, a kod nas – ta je briga pala na nas muslimane.

Braćo! Promislimo šta radimo! Ne- mojte da nam se smiju i oni kojima svojim rukama dajemo zdravu valutu.

Drugo: Pitanje organizovanja pu- tovanja na hadž.

Kao što smo već gore istaknuli hadž je čisto vjerska obaveza za čiju je valja- nost potrebno poznavanje šerijatskih propisa, koji su vezani za obred hadža. Inače, hadž je bezvrijedan ako se oba- vi bez valjanog izvršavanja hadžskih propisa.

Prema izloženom, potpuno je pri- rodno, da brigu oko organizovanja vode naše vjerske ustanove – konkretno star- ješinstvo Islamske zajednice u Saraje- vu, koje će se pobrinuti da se putem vjerskih službenika – imama – koji putuju s hadžijama omogućiti da naše

hadžije bar u putu i na licu mjesta nauče ono što je najosnovnije za valjano obavljanje hadža.

Otkako su – poslije drugoga svjetskog rata – naši ljudi pošli ići na hadž brigu oko toga putovanja vodilo je Vrhovno islamsko starješinstvo u Sarajevu, a u posljednje vrijeme tu brigu vodi Starješinstvo IZ u Sarajevu za područje BiH i Hrvatske, koje nastoji da pored ostalog putovanja bude što udobnije, što se iz godine u godinu sve bolje i uspijeva. Ove godine, pored glavnog vodstva hadža bilo je u organizaciji još 19 aktivnih imama – vodiča, koji su u svakom pogledu trebali biti pri ruci našim hadžijama, a prije svega da u manjim grupama mogu biti tumači šerijatskih propisa koji su vezani za valjano izvršenje hadža. Sa ovakvom praksom potrebno je i dalje nastaviti – možda samo uz izvjesne modifikacije – koje su se u praksi pokazale kao neophodne.

Međutim, iz ličnih pobuda, našlo su i ove godine ljudi koji su željeli da ometu organizaciju hadža putem Islamske zajednice, pa su agitovali za put naših hadžija preko "Centrotransa". Zahvaljujući zdravom rasuđivanju naši se ljudi nisu dali zavesti. Svega oko 30 naših ljudi iz BiH krenulo je u organizaciji "Centrotransa" i to skupa sa hadžijama s Kosova.

Koliko se vodstvo "Centrotransa" brine o valjanom smještaju svojih hadžija najbolje znaju hadžije, koje su išle u toj organizaciji, jer je i policija imala posla oko samog smještaja. Dolazilo je i do oštih svađa usljed smještaja u zgrade koje su bile potpuno nepodesne za stanovanje.

Kada smo bili u Mekki došao nam je (meni i Sahačiću) Mujezinović Mehmed ef. iz Sarajeva, koji je bio u organizaciji "Centrotransa" i rekao nam:

"Uvjerio sam se da se grupno putovanje na hadž ne može valjano izvesti bez organizacije naše Islamske zajednice".

Da bi ilustrovali "pravu brigu" "Centrotransa" oko hadžija, koje je bio preuzeo u svoju organizaciju, iznosimo sljedeći slučaj. Naime pretposljednji avionom iz Beograda stigao je u Džiddu

vodič jedne grupe naših hadžija – Nuri-kić Mustafa ef. i to kasno iza jacie. Tek sutradan došao je kod mene i Sahačića i rekao nam: "U grupi mojih hadžija, koji su došli sinoć avionom, ima i šest hadžija koji nisu u našoj organizaciji. Rekli su mi – veli – da oni idu u organizaciji "Centrotransa", ali da ih je "Centrotrans" jednostavno ostavio. Oni su se – veli – još u Beogradu umiješali u naše hadžije i tako unišili u avion".

Odmah smo pozvali ove hadžije i rekli im da oni ne spadaju našoj organizaciji.

Pošto su njihovi pasoši ušli u spisak pasoša naših hadžija kojima je boravište u Mekki određeno kod mutavvifa Ali Muhamed Mursije, mi smo se konačno – više iz islamske humanosti – složili da ih primimo s našim hadžijama do u Mekku, a zatim da se priključe svome "jatu", koje je stiglo u Mekku prije nas. Međutim, kada smo došli u Mekku oni su nam preko predstavnika našeg prevoznika Đakaja Nuhe dali izjavu moleći nas da ih ne odvajamo od naših hadžija. Njihovu izjavu, datu u Mekki i potpisanu od petorice hadžija, u kojoj se žale na nedoličan postupak "Centrotransa" prema ovim ljudima, dostavili smo na uvid našim višim organima.

Što se tiče predstavnika našeg prevoznika Đakaja Nuhe, koji je išao uz naše hadžije – Glavno vodstvo hadža je potpuno zadovoljno, jer se isti do maksimuma brinuo da povjereni mu posao obavi na opće zadovoljstvo na povjerenom mu putu u Saudi Arabiji.

Vodstvo ovogodišnjeg hadža za SR Bosnu i Hercegovinu sačinjavali su: Glavni vođa hadži hafiz Sinanuddin ef. Sokolović, imam i hatib Gazi Husrev-begove džamije i hadži Hamdi ef. Jusuf-spahić, glavni imam u Beogradu.

Grupni vodiči bili su:

Džaka hadži Rifat ef. službenik Starješinstva IS SR BiH, Kadrić hadži Hamid ef. imam iz Vogošće – Sarajevo, Nurkić hadži Mustafa ef. imam iz Bugojna, Klisura hadži Uzeir ef. imam iz Busovače, Hadžić hadži Ibrahim ef. imam iz Visokog, Džin hadži hafiz Omer ef. imam iz Banja Luke, Duhandžić hadži Nuri ef. imam iz Prozora, Mahalbašić

hadži Ibrahim ef. imam iz Tešnja, Čeman hadži Mehmed ef. imam iz Tešnja, Imamović hadži Omer ef. imam iz Puračića, Hasić hadži Ibrahim ef. imam iz Gračanice, Čivić hadži Nedžib ef. penzioner iz Tuzle, Mašanović hadži Husein ef. imam iz Gradačca, Subašić hadži Muharem ef. imam iz Gradačca, Saračević hadži Hasan ef. imam iz Srebrenika, Abdurahmanović hadži Ahmed ef. imam iz Čelića i Ibrišimović hadži Muhamed ef. imam iz Čelića.

O zdravlju hodočasnika brinuli su se sarajevski ljekari: dr hadži Dževad Čurčić i dr hadži Nezir Fazlić.

Evo i imena naših hadžija koji su obavili hadž u organizaciji Starješinstva Islamske zajednice SR Bosne i Hercegovine.

Bosanski Brod: Budžaković Emina i Nurić Mustafa.

Busovača: Klisura Uzeir, Mustajbegović Ragib, Alispahić Hamid.

Bugojno: Pandžo Mujo, Pandžo Salih, Memić Hašim, Gazić Adem, Bevrnja Zahid, Herić Edhem, Jusufspahić Osman i Nurikić Mustafa.

Beograd: Mujčinović Adem, Babić Muhamed, Jusufspahić Hamdija, Muhamed Selim Senija.

Banja Luka: Kantardžić Šaban, Džonlić Muharem, Džonlić Halida, Ramić Muharem, Midžić Arif, Prlja Junuz Džaferović Hasnija, Džin Omer, Ramljak Salko, Vajrača Mujesira, Smajlović Naim, Spahić Bajro, Hadžić Nedžib, Sikirić Salih.

Bosanski Novi: Hrnčić Kasim, Rankanović Ahmed, Mustić Husein, Karabegović Mustafa, Imširović Naziv, Šehović Fehim.

Bosanska Kostajnica – Bužim: Tihić Alija, Kovačević Husein, Abazović Ibrahim.

Bosanska Gradiška – Bihać: Bačić Meho, Alibegović Šerif, Alibegović Hasan, Hodžić Nurija, Čavkić Rasim, Sabljaković Huso, Mujčinović Đulaga.

Bosanska Krupa: Kanurić Osman, Crnkić Rahman, Jusić Redžo, Ičanović Hasan, Crnkić Enver.

Bijeljina: Hasanović Alija, Hajdarević Suljo, Hajdarbegović Avdo, Bubuć Tifa, Jakupović Nesib, Pilaković

Muharem, Hajdarbegović Lutvo, Bukvić Idriz, Pašalić Ibrahim, Salihbegović Ibrahim, Džogo Bajro.

Brčko: Demirović Naziv, Demirović Sala, Musić Mehmed, Zlatić Emin, Lišić Uzeir, Pekić Omer, Zahirović Numan, Zahirović Nako, Zohorović Ibrahim, Zohorović Salih, Hercegovac Muhidin, Omerović Ramadan, Abidović Ibrahim, Klebić Emira, Omerašević Redžo, Hadžić Aliosman, Karalić Ahmo, Pekić Alija, Djedović Abdulah, Ilijazović Salih, Belegić Himzo, Lević Mehmed.

Cazin: Topčagić Suljo, Topčagić Mehmed, Kličić Šerif, Džehverović Meho, Handanagić Abdurahman, Mahmutagić Mehmed.

Čapljina: Fazlagić Muhamed, Fazlagić Fatima.

Čelić: Ibrišimović Mustafa, Abdurahmanović Ismeta, Abdurahmanović Ahmed, Mešić Husein, Ibrišimović Muhamed, Cifrić Ibrahim, Smajlović Hasan, Mešić Mustafa, Kadrić Redžep, Fejzić Safer, Čosić Omer, Suljević Bajram, Mujčinović Meho, Arnautović Mehmed, Sadić Salko, Slomić Zaim.

Donji Vakuf: Šutković Safet, Šutković Mina, Hore Šaćir.

Doboj: Mujkić Hanča, Ahmetović Omer, Hozić Ibrahim, Mehinović Čamil, Alić Bajro, Hadžić Meho, Sinanović Redžo, Avdić Mustafa, Husaković Rašida, Husaković Ibrahim, Hirtić Ibrahim, Durmić Alaga, Šakić Omer, Ahmetović Ramo, Đulbić Hamida, Hidić Hasan, Bešić Šerif, Dizdarević Mustafa, Muratović Ramo, Suljkanović Galib, Zahirović Osman, Hadžić Hasib, Konjić Ahmed, Hadžić Ferhat, Hidić Ibrahim, Avdić Husein, Imamović Mehmed, Tukić Mustafa.

Fojnica: Kurt Hamid, Bureković Mumin, Mujin Ibrahim.

Foča: Pašalić Juso.

Gornja Tuzla: Nukić Mehmed, Topić Husein, Mandžukić Aljo.

Glamoč: Slipac Ruško.

Goražde: Bešlija Zijo, Polutak Šerif, Bogdanić Latif, Zorlak Alija, Pršeš Halil, Ušanović Hamid.

Gradačac: Bistrić Ismet, Osmanović Džemalija, Omerović Šahman, Subašić Jusuf, Subašić Muharem, Halilović

Latif, Huseljić Smajo, Mešanović Mehmed, Ibrahimović Hasan, Durmišević Kasim, Halilović Omer, Ahmetagić Mehmed, Ramić Hadžib, Isić Hasib, Mujanović Ramo, Mujčinović Mujo, Zukić Avdo, Mulaomerović Rahman, Mulaomerović Nazifa, Sahačić Ajša, Šaldić Ahmed, Bilajac Nurija, Bilajac Mustafa, Bajramović Fehim, Bilajac Ahmed, Bilajac Fehim, Kavazović Salih, Subašić Osman, Huseinbašić Omer, Kunić Fehim, Delić Ibrahim, Kukuruzović Safer, Kukuruz Mehmed, Mešanović Emin, Mujčinović Osman, Muminović Osman, Halilkanović Ibrahim, Lojić Hadžib, Lojić Hajrija, Smajlović Mustafa, Osmanović Agan, Džidić Emin, Huseinbašić Hasan, Beširović Mustafa, Pešalić Ibro, Bistrić Bego, Kukuruzović Hasan, Čosić Mustafa, Džonlić Himzo, Aščić Osman, Omeragić Mahmut, Hećimović Čamil, Taletović Hasib, Duraković Fehim, Mešanović Husein.

Gornji Vakuf: Zahirović Mujo, Zukić Mumin, Čajdin Ramo, Gafić Meho.

Gračanica/Visoko: Kaljun Ibro, Spahić Salih, Velagić Rasim.

Gračanica/Doboj: Dautović Suljo, Duraković Ramo, Brkić Smajl, Avdić Hašim, Avdić Ajka, Musić Muharem, Musić Ramo, Ahmetašević Hazim, Spahić Omer, Suljić Alija, Husić Arif, Spahić Jusuf, Huskić Mehmed, Marmarac Redžo, Hrvic Mesud, Hankušić Meho, Hadžić Halil, Umić Bego, Huremović Halil, Umić Meho, Spahić Mustafa, Buljubašić Hasan, Gorać Hasan, Mahmutović Mehmed, Mahmutović Mahmut, Mahmutović Alema, Smajlović Zlatija, Džebo Suljo, Duraković Omer, Deluć Mehmed, Duraković Osman, Duraković Mujo, Jahić Idriz, Nurić Mustafa, Dizdarević Mehmed, Sejdinović Hasan, Halilović Meša, Halilović Hasan, Buljubašić Hasan, Ahmetašević Adem, Hodžić Ibrahim, Kovačević Ramo, Hadžikadunić Muhamed, Kahvedžić Mina, Salihbašić Rabija, Salihbašić Adem, Bećirević Muharem, Mahmutović Ajša, Ahmetbegović Hasan, Hasić Ibrahim, Helić Izet, Hasić Ibrahim, Spahić Avdo, Šabić Galib.

Hadžići: Smajlović Bajro, Karavdić Meho.

Janja: Bilajac Jusuf, Sejranović Mustafa, Zakomac Šerif, Valjevac Ferida, Velagić Mehmedalija, Bačevac Alija, Bačevac Bego, Sofić Bećir, Hadžiosmanović Mustafa, Keljalić Smajo, Spahić Mehmed, Bašić Nezir, Ganibegović Ahmo, Imamović Feriz, Vuković Kadrija, Šljivo Mustafa, Hadžić Atif, Hadžić Ahmed, Hajder Zejnil, Poturović Avdo, Begić Džemal, Hadžić Redžo, Makić Avdo, Omerović Mujo, Kanlić Fehim.

Jelač: Tuzlak Mahmut.

Kiseljak: Emšo Mehmed, Mujić Latif, Mujić Mustafa, Mujić Atif, Mušanović Avdo, Ganija Adem, Ganija Hamdo, Beganović Ibro, Beganović Hatidža, Zečević Salih, Kadri Iso, Huseljić Rasim.

Kotor Varoš: Zulfić Naziv, Bajrić Mustafa, Ramić Ramadan, Duganjić Derviš, Mušanović Halid.

Kozarac: Alić Redžep, Forić Muharem, Džonlagić Hatemina.

Kotorsko: Bečić Omer, Kotorić Džafer, Zečević Osman, Hasičić Hasib.

Kladanj: Kavazović Halid, Čamdžić Hanka, Herić Alija.

Konjic: Mušanović Alija, Džino Ibrahim, Habibija Hamed, Alibašić Ibrahim.

Kreševo: Jahić Mehmed, Agić Ahmed.

Kaljina: Selimović Đulaga.

Kakanj/Doboj: Hodžić Mehmedalija, Imamović Rušid, Neimarlija Nezir, Marušić Jusuf, Jašarspahić Agan, Vehab Hasan, Heganović Vejsil, Heganović Hasan.

Mostar: Čustović Fatima.

Maglaj: Jusufbašić Mustafa, Memišević Smajl, Husić Ragib, Šahman Bego, Brkić Ahmed, Brkić Hanka, Gračić Mehmed, Rahmanović Salih, Husić Hasan, Memišević Mahmut.

Mrkonjić Grad: Dedić Mustafa, Krivdić Mustafa.

Međeđa: Kadrić Čamil.

Novi Šeher: Mulasmajić Sulejman.

Srebrenica: Bećirović Bego, Selimović Mehmed.

Odžak: Jahić Hanifa, Jahić Nezir, Salkanović Mehmed, Kumbarić Ahmed, Šehić Salih.

Puračić: Imamović Omer, Imamović Himzo, Imamović Siba, Jusufagić Nesiba, Maljanović Mustafa, Omić Sejfo,

Kasumović Ibrahim, Zenunović Osman, Aličić Salih, Alić Omer, Jusufović Alija, Kovačević Avdo, Čamrković Alija, Gegić Salko, Mušić Mehmed, Imamović Čazim, Ejubović Husein, Kovačević Ibrahim, Čosić Omer, Čosićkić Mahmut, Fajić Osman.

Pećigrad: Kajtezović Sulejman, Šarić Selim.

Prijedor: Kljajić Derviš.

Prozor: Čolak Vejsil, Čorbadžić Hadžo, Kulagić Hilmo, Kulagić Numo, Bećirović Muharem, Imamović Hamed, Kulagić Hašim, Duhandžić Nuriya.

Pazarić: Mujan Muhamed.

Pljevlja: Pijalović Arif.

Rogatica: Pašić Dervo, Bukva Mujčin, Pašić Hamdija, Omerbegović Osman, Kukavica Hasib.

Rudo: Nuhanović Hajro, Nuhanović Hasan.

Gornja Sanica: Džaferagić Lutvija.

Sanski Most: Čatić Hasib, Talić Muharem, Talić Alija, Tražić Idriz, Bahtić Mustafa, Serhatlić Redžo, Cerić Muhamed, Čatić Mehmed, Velić Aziz, Talić Mehmed, Jakupović Arif, Bišćević Hasan.

Srebrenik: Šiljić Bećir, Isić Hasan, Joldić Nail, Saračević Hasan, Zlatić Nezir, Mujkić Mustafa, Kešetović Hasan. Jašarević Hasan, Čosić Ibrahim, Bešić Bajro, Jašarević Mujo, Mahmutović Rešo, Zukić Jusuf, Ibrić Mehmed, Joldić Mustafa, Ibrić Umihana, Tufekčić Šaćir, Čosić Džafer, Ibrić Salkan, Šabić Pašan, Muratović Mehmed, Šabić Husein, Jahić Mustafa, Ibrišimović Safer.

Stolac: Hamzić Alija.

Sarajevo: Mahmutović Ahmed, Čano Kasim, Čano Šefika, Metiljević Hasan, Lokvančić Bajro, Fazlibašić Ahmedan, Tupo Ešref, Turkić Ahmed, Turkić Derviša, Hadžić Ismet, Hadžić Fahira, Čehajić Zahid, Džubur Sabit, Maličbegović Rasema, Kunić Sveda, Zorlak Hakija, Švraka Abas, Kadrić Dika, Krečo Nezir, Delalić Alija, Dedić Adem, Lipovac Refik, Kološ Ahmed, Begović Hajrija, Mujanović Halil, Žero Zejnil, Lokvančić Sadik, Mašić Mustafa, Kdri Hamid, Džino Paša, Klepo Džano, Jamakosmanović Ahmed, Hrenovica Hakija, Pintol Mujo, Halić Hasan, Hadžiahmetović

Habiba, Žoljić Safet, Kablar Melča, Elkaz Sadik, Kahriman Hašim, Kožljak Alija, Voloder Sevda, Lazović Habiba, Čurić dr Dževad, Džaka Rifat, Fazlić dr Nezir, Sokolović Memnuna, Sokolović Sinanudin, Numanović Rabija, Sahačić Mustafa, Dobojač Zijo, Hadžimurati Hava, Kadić Mehmed, Bardak Ibro.

Tešanj: Ramić Smajo, Mervanović Husein, Garić Mujo, Raša Hasan, Hasanbašić Muharem, Bašić Husein, Kotorić Meho, Šaćirović Mehmed, Bekrić Hamza, Orlović Mujo, Hadžimehić Mujo, Čeman Mehmed, Omahić Muharem, Muminović Muharem, Mehmedović Huso, Balić Smajl, Hafizović Alija, Mahalbašić Suljo, Balić Muhamed, Muminović Husein, Hafizović Osman, Halilović Suljo, Čamdžić Mehmed, Muhalbašić Ibrahim, Čorić Salko, Čamdžić Ibrahim, Hotić Muharem, Nakić Husein, Nakić Zlata, Bedak Ramo, Sinanović Atif.

Tuzla: Arnautović Zejneba, Mulić Rašida, Dželimbašić Salko, Muratović Redžo, Dupoljev Delva, Palić Avdo, Grabus Avdo, Husić Husein, Sofić Hasan, Grabus Hajdar, Bektaš Hasan, Jusić Jahja, Malanović Tahir, Mujezinović Edhem, Mekić Meho.

Teslić: Karabegović Niza, Iriškić Osman, Steneklić Salih, Vitlić Asim, Iriškić Rašid, Havušić Zulfo, Karabegović Halil.

Tojšići: Bećirović Hanifa, Kuralić Huso, Hodžić Avdo, Sinanović Salko, Beširović Hasan, Poljaković Ibro, Smajlović Halil, Hamzić Salkan, Hamzić Huso, Aljukić Fatima.

Ulog: Filipović Salko.

Ustikolina: Omerbašić Šefika, Karahodža Ejub.

Visoko: Dlakić Jusuf, Konjo Omer, Konjo Šeća, Nevaljalović Hasan, Čatić Ismet, Džabija Mustafa, Kegan Hasan, Avdagić Osman, Ihtijarević Atifa, Masnopita Ibrahim, Smajlbegović Ibrahim, Silajdzija Rašid, Mimić Taiba, Hadžić Ibrahim, Abdukić Kasim, Zaimović Đulaga, Aščalić Rasim, Kamenarević Hamdija, Čehić Meho, Kovačević Jusuf, Begić Arif, Brkić Bećir, Kadrić Salko, Šečerbajtarević Mehmed, Karavdić Zehra, Vranić Himzo.

Velika Kladuša: Ahmetašević Hasan, Kudić Ibrahim, Mujakić Hasib, Šabić Derviš, Bašić Derviš, Mujakić Hase, Husejnović Rašid.

Vareš: Ahmedović Ahmed, Begić Jusuf, Rizvanović Osman, Zubača Mujo.

Višegrad: Bosno Fasil, Korač Smajl, Hota Šećo, Hota Alija, Habibović Smajo.

Vlasenica: Bebić Mujo.

Zvornik: Korkut Emina, Mujkić Aljo, Kavazbašić Salih, Čirak Hasan, Bećirević Hrusto, Salihović Mešan, Salihović Hašim, Husić Began, Smajlović Bahrija, Numanović Hakija.

Zagreb: Ibrahimpašić Alija, Čosačić Mehmed.

Zavidovići: Hodžić Mustafa, Kadić Abdulkadir, Starčević Hasan, Starčević Ibrahim, Karajbić Arif, Krajinić Omer, Polić Sinan, Buljubašić Bećir, Šehić Mustafa, Čamdžić Ibrahim, Sušanj Muharem, Mehić Mašo.

Zenica: Bašić Derviš, Bošnjak Meho, Redžić Jahja, Garanović Ramo, Šarić Mehmed, Beganović Halim, Dizdarević Salih, Tutmić Mustafa, Karamujić Imer, Karić Ibrahim, Pašalić Mustafa, Pašambegović Rasim, Spahić Salih, Šarić Nazif, Husaković Salih, Šabić Began, Spahić Salih, Šaranović Šuhreta, Smajlović Alaga, Smajlović Đulaga, Piljug Avdo, Smriko Salih, Durmo Edhem, Šarić Eniz, Selimović Avdija, Alihodžić Husein, Tuka Munib, Bašić Atif, Dedić Uzeir, Babić Bećir.

Živinice: Gutić Ibro, Terzić Ibrahim, Džerzić Šaban, Alić Ibro, Tupkušić Hasan, Podgorčić Mujo, Muratović Salih, Čaušević Salkan, Mujić Ibrahim, Zehić Šerifa, Butković Tosun, Jakubović Ibrahim, Mujić Bego, Ferizović Adem, Butković Sejfo, Kadrić Kadro, Salkanović Šaćir, Ferizović Meho, Selimović Hasiba, Jahić Mehmed, Durić Ibrahim, Mujčinović Mustafa, Obralić Ibrahim.

Žepče: Grabus Hurmo, Hadžić Halil, Mujetić Husein, Mujetić Hata, Efendić Hanefija, Nadžak Avdo.

Žepa: Kačević Hasan, Čavčić Abdulah. ■

Zejnir Fajić

PUTOVANJE NA HADŽ u 1398./1978. godini

“U ime Allaha, oni koji mogu, dužni su da posjete K’abu“. Prema ovim kur’anskim riječima, svaki vjernik nastoji da u toku svoga života izvrši ovu svetu dužnost – peti islamski šart. Vjernicima kojima se pruži mogućnost i u materijalnom i u zdravstvenom pogledu hadž je poseban duhovni doživljaj, jer počevši od nijeta (odluke), ikrar dove, pa do samog polaska, svaki hadžija doživljava nešto veliko, radost i žalost i kod mnogih poteknu suze radosnice, a i one druge, pa kako i ne bi kada se rastaju privremeno, a možda i za navijek, sa svojim najbližim, prijateljima i poznanicima i svi im upućuju hajir dove, zaželjele sretan put i povratak. Dakle, sve ovo djeluje na čovjeka, pa se mnoge hadžije osjećaju kao u nekom drugom posebnom svijetu i neka ne bude nikome čudo, ako neko primijeti da su neke hadžije, prilikom polaska, vrlo nervozni i uzbuđeni.

Ove godine naše hadžije iz Bosne i Hercegovine krenule su na put 25., 26. i 27. oktobra 1978. godine. Prva dva dana hadžije su doputovale iz svojih mjesta autobusima u Dubrovnik, a odatle avionom za Džiddu i Medinu, dok je treći avion poletio iz Beograda.

Odmah treba da napomenemo da se nećemo zadržavati na opisu hadžijskih obreda, njihovu značaju i duševnom zadovoljstvu svakog hadžije prilikom klanjanja u Alejhisselamovoj

džamiji u Medini, boravka na Arefaatu, Mini, Haremi-šerifu i drugim mjestima, jer je o tome u ovom časopisu opširno pisano u ranijim godištim, nego ćemo iznijeti samo neka zapažanja i utiske, o organizaciji hadža, te spisak ovogodišnjih hadžija iz naše Republike, kako bi ostao bar neki trag o ovim hadžijama, jer kako kaže naš hroničar Mula Mustafa Bašeskija: “Sve što se pamti, zaboravi se, a što se napiše, ostaje“.

Boravak u Medini, koji je trajao sedam-osam dana, bio je prilično prijatan, a i smještaj hadžija bio je udoban. Tu smo se, nakon toliko pređenih kilometara, dobro odmorili, jer nam je klima Medine prijala, iako se temperatura danju kretala oko 30 stepeni. Obzirom da se u ovom gradu ne vrše nikakvi hadžijski obredi, imali smo dosta slobodnog vremena na raspolaganju i svaki hadžija imao je priliku da što više klanja namaza u Alejhisselamovoj džamiji, da obiđe i upozna grad i da vidi islamske spomenike, koji datiraju još iz Alejhisselamova vremena. Također je svaki hadžija mogao vidjeti i starih i novih građevina i upada u oči da se ovaj grad, u posljednje vrijeme, razvija i modernizuje. Isto tako naše hadžije su posjetile istorijska mjesta u okolini Medine kao: Kubā – Uhud, Hendek i druga, a koja su neka bila presudna za dalje širenje islama, kako u Arabiji tako i u čitavom svijetu. Svakom

hadžiji ostat će urezano u pamćenju veličanstven prizor u Alejhisselamovoj džamiji i njenoj okolini, gdje za vrijeme obavljanja jednog namaza klanja 200.000 do 300.000 ljudi i žena. To je zaista veličanstven prizor koji se može samo ovdje vidjeti i tu klanjaju ljudi raznih narodnosti i rasa, pa u tom trenutku svi jednako misle, svi jednako izgovaraju riječi i svi su jedni drugima bliski.

U Medini ima jedan manji broj naših studenata i učenika, koji studiraju na Islamskom univerzitetu u ovom gradu i koji se školuju u islamskim školama. Neki od njih su nam se odmah pridružili, a preko njih naše vodstvo puta zamolilo je da i ostali dođu i da nas posjete, tako da je održan sa njima jedan sastanak, na kojem im je između ostalog ukazano na njihovu dužnost i obavezu prema domovini i islamskoj zajednici. Svakom od njih naše rukovodstvo puta iz svojih skromnih sredstava dalo je malu novčanu pomoć, a oni su na prvom mjestu bili zadovoljni što im se ukazala prilika da se svi na jednom mjestu okupe, što nisu zaboravljeni i što ima neko da misli na njih. Na kraju smo se od većine rastali i primijetili smo da je zadovoljstvo bilo na obadvije strane.

Rukovodstvo puta, pored uobičajene posjete našem mutavifu, posjetilo je i hafiza Džafera, velikog prijatelja Jugoslavije, a naročito Sarajeva, koji je za Gazi Husrevbegovu biblioteku

poklonio važno djelo u sedam svezaka "Enciklopedija hadisa", kao i novčanu pomoć za Žensku medresu u Sarajevu.

Treba naglasiti da hadž pored hadžiskih obreda u neku ruku postaje i privremena islamska škola, jer kako u Medini tako i na Arefaatu i Mini, hadžijama su držana predavanja o propisima hadža i drugim islamskim propisima, a predavači su bili: Abdurahman Hukić, Jusufspahić Hamdija i naši studenti u Medini, koji su sa nama bili za čitavo vrijeme našeg boravka u Saudijskoj Arabiji.

Kada smo 4. novembra krenuli iz Medine za Meku, u prvi mrak stigli smo na Bedr, mjesto gdje se odigrala prva bitka između muslimana i idolopoklonika iz Meke. Tu smo posjetili grobove šehita iz te bitke, po običaju proučili im fatihu, a zatim klanjali akšam-namaz, malo se odmorili i osvježili i dalje nastavili put prema Meki. Čim smo stigli u Meku, neke naše hadžije su odmah otišle da posjete K'abu i Haremi-šerif da izvrše propisane obrede i klanjaju namaz, a većina je to učinila tek sutri dan. Poslije toga, sve do polaska na Arefaat, išlo se pojedinačno ili u manjim grupama da se tamo obave i klanjaju pojedini vaktovi namaza.

Na Arefaat smo izašli 8. zilhidžeta, odnosno 8. novembra. Arefaat je teško opisati. Tu se čovjek osjeća kao na drugom svijetu, jer su sve hadžije jednako obučene, žive pod istim uslovima, iste su im želje – mole Allaha dž.š. da im oprostí grijehe itd. Dakle, Arefaat treba doživjeti, Arefaat treba vidjeti i na Arefaatu treba boraviti, jer nije mala stvar na jednom mjestu vidjeti oko dva miliona ljudi, a to ni u današnje vrijeme nikakva ljudska organizacija ne bi mogla okupiti toliki broj ljudi na jednom mjestu. Da nije ništa drugo, nego samo ovaj detalj, ako uzmemo za primjer, ko onda ima pravo da kaže da muslimani nisu jedinstveni i da islamska misao nije jaka.

Krećući sa Arefaata uoči Bajrama prema Muzdelifi i Mini, novi su korak u izvršenju hadžskih obreda.

Na Muzdelifi se hadžije zadržavaju, klanjaju zajedno akšam i jaciju, tu nakupe određen broj kamenčića i nastavljaju put prema Mini, gdje ostaju tri noći. Mina je za današnje prilike pretijesna da primi toliki broj hadžija, ali i pored toga, svi se nekako snađu, svi obave propisane hadžske obrede i treći dan Bajrama svi se vraćaju u Meku, sretni i zadovoljni što su i te dužnosti obavili.

Dolaskom u Meku slijedili su novi obredi hadža: tavaf, s'aj i umra. I ove obrede naše hadžije su sa uspjehom obavile, iako je u Meki bilo mnogo više hadžija, nego prethodnih godina, što je otežavalo ne samo nama nego i ostalim hadžijama iz drugih država, da obave propisane obrede, pa nas donekle čudi kako vlasti Saudijske Arabije ništa ne preduzmu oko bolje organizacije hadža, jer se hadž ponavlja iz godine u godinu. Prema tome, nadležni iz Saudijske Arabije, na osnovu četrnaest vjekovnog iskustva, morali bi nešto učiniti na boljoj organizaciji hadža, kako bi se izbjegla nepotrebna gužva. Nažalost, naše rukovodstvo više puta bilo je nemoćno da bilo šta učini u ovom pogledu, ali, obzirom na naše iskustvo i snalažljivost, naše hadžije su bez većih poteškoća obavile sve propisane obrede hadža i svi su bili zadovoljni.

ORGANIZACIJA HADŽA

Iako je Starješinstvo islamske zajednice u SR Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji uložilo velike napore oko što bolje organizacije hadža, ipak smatramo da bi ona mogla biti još bolja. Na osnovu stečenog iskustva, a u svrhu lakše i bolje organizacije, predlažemo Starješinstvu slijedeće: da za vrijeme Ramazani-šerifa oglasi prijavljivanje kandidata na hadž, da se odmah poslije Bajrama zaključi sa prijavama, da se ograniči starost kandidata, da za prijavljene kandidate dade mišljenje ljekarska komisija, da se sa kandidatima prije polaska održe najmanje dva sastanka na kojima bi bili upoznati o svemu onome što treba da znaju za ovaj put, da na

tim sastancima budu prisutni i vodiči, kako bi tu bar donekle upoznali svoje ljude koje će voditi, da se jednom vodiču odredi 40 hadžija, što zavisi od broja sjedišta u autobusima, da se svakom hadžiji odredi mjesto u autobusu i to prema rednom broju prijave samog kandidata, da hadžije jednog vodiča budu smještene u Meki i Medini zajedno, a ne u raznim zgradama, na raznim spratovima i sobama, što otežava vodiču kontrolisanje da li mu neko fali i teško saopštava pojedina obavještenja koja su veoma neophodna i važna. Ako bi Starješinstvo postupilo prema ovim prijedlozima, bilo bi mnogo lakše, kako hadžijama tako i vodičima. Izbjegla bi se neopisiva gužva na samom polasku i prilikom putovanja iz Medine u Meku, iz Meke na Arefat i Minu, te iz Meke u Džidu, jer se hadžije najviše gura ju da dobiju što bolje mjesto u autobusu i avionu.

Treba naglasiti da je ove godine bio pokušaj davanja hadžijama jednog toplog obroka i to samo u Meki, jer u Medini za to nije bilo uslova. Ovo je dobro i to treba nastaviti i nastojati da se osiguraju što bolji uslovi za pripremanje jednog ili dva topla obroka i da oni budu kvalitetni. U tu svrhu predlažemo da se ubuduće angažuje jedna ili dvije kuharice iz Medrese i da troškove toplog obroka snose hadžije. Kada bi se hadžije organizovano hranile, smatramo, bilo bi manje straha da li će se neko od hadžija razboljeti.

Na kraju zahvaljujemo se našim ljekarima koji su nas pratili i koji su svakom, kad god je to trebalo, u svako doba dana i noći, pritekli u pomoć. Isto tako zahvaljujemo se i našoj Zdravstvenoj službi širom naše zemlje, koja je uložila dosta truda i napora, da osigura naše hadžije od eventualnih zaraznih bolesti, kako prije odlaska tako i nakon povratka. Zahvalnost zaslužuju i naši regionalni supovi, koji su imali dosta posla oko izdavanja pasoša i odobrenja ulaznih viza. ■

GLASNIK VIS-a,
XLI/1978, br. 6

Hasan-Kafi ef. Prušćak

Čast obavljanja hodočašća

Držeći predavanja i obavljajući kadijsku službu, bavio sam se i pisanjem nekih djela te sam započeo pisati djelo "Pravac kojim se stiže do nauke o dugmatici (Samt al-wusul ila 'ilm al-usul). Tada me je Bog počastio čašću obavljanja hodočašća u godini kojom se navršavala hiljadita godina po hidžri. S Božjom pomoću sam dovršio to spomenuto djelo na tome sretnom putu. Djelo sam dao na recenziju učenjacima Jerusalima i Damaska, potom

odličnim šejhovima Meke i Medine, a naročito svome učitelju Mir Gadanferu, Bog mu čast podigao! – pa pošto su djelo pozitivno ocijenili, počastili su me velikim svojim dobroćinstvom – neka Allah počasti i njih na sudnjem danu!

Hasan-kafi ef. Prušćak: Nizamul ulema
ila Hatemilenbija, Sarajevo, 1935. –
preveo Mehmed Handžić

Fevzi Mostarac

Kandilj u srcu

Šta može da nađe bijedni čovjek u obilasku Kabe,
Ako u Kabi njegova srca ne gori kandilj
vječnog sunca (Božije svjetlo).

Fevzi Mostarac: Bulbulistan, Sarajevo,
1973., preveo sa perzijskog jezika, uvod sa
napomenama i komentarima napisao Džemal Čehajić

Priča o mravu

Priča se kako je nekad mrav pošao na put. Pitali ga: "Kuda ideš?" Odgovori: "Idem na Meku da posjetim svetu Čabu". Reknu mu: "Odaklen ti toliki malehan i neznatan, pa da ti dođeš na Čabu!" Na to mrav odgovori: "Ja lijepo i dobro znamem da tamo doći i doprijeti ne mogu, ali je moja želja, da se samo na tome svetome putu nađem – pa zato idem!"

Narodna priča

Narodna priča

Dženetska bašča

Elem, otišle hadžije u Mekku. I jedan se Bosanac razboli. Počasnog gosta su liječili svi *hećimi* iz Mekke, nije bilo pomoći, pa i *hećimi* buduće hadžije ali ništa. Bolesnik nika-ko da prizdravi. Priđe mu jedno jutro domaćin Arap i kaže:

"Sve smo na tebi isprobali osim *dženetske voćke*. Ona je *bir-iladž*. Danas ću ti donijeti dvije koje imam, *halal* ti, neće li ti biti bolje."

"Dobro", odgovori hadžija.

Ide Arap i nosi dvije suhe šljive:

"Eno ti *dženetsko voće*, ono raste u *dženetskoj* bašči."

"Ma kak'oj *dženetskoj* bašči, to je *hošaf*, to raste u mojoj bašči, veli Bosanac."

"Kako bolan u tvojoj", čudi se Arap.

"Fino u mojoj", njemu će Bosanac.

"A kakva je ta tvoja bašča?"

"Ona je tamo u Bosni, pored Drine, tu su šljive posebno lijepe. Ispod stabala šljiva je trava, a nasred bašče izvor... Ja dođem tu iza *ikindije* a prije *akšama*, zahvatim vode sa izvora, naložim suhijeh grana sa šljiva, naložim vatru

i pristavim kahvu. Pojedem nekoliko šljive i sjednem na *pustećiju* u šljiviku...

"Tako, baš tako i jeste opisana *dženetska* bašča. Ja ti ne vjerujem da je to tvoja bašča."

"Jest, Allaha mi, moja u Bosni."

Nakon nekoliko dana bolesnik pođe da prizdravljuje. Arap je pričao da Bosanac tvrdi da je *dženetska* bašča na ovom *dunjaluku*. Dođoše najmudriji Bosanca da pitaju za bašču.

"Tvrdiš da imaš bašču gdje rastu *dženetske voćke*."

"Tvrdim."

"Možemo li mi doći kod tebe da nam pokažeš kako raste *dženetska voćka*?"

"Možete, krajem septembra zrije pa dođite tada."

I dođoše. Iz Arabije, pustinje, u zemlju Bosnu. Bosanac ih izvede u šljivik kraj izvora, ponudi ih šljivama, nalomi suhe grane, pristavi kahvu, po starom bosanskom običaju...

Arap se diviše, a najmudriji među njima reče:

"Ovo je zaista *dženetska* bašča, a zašto vi Bosanci dolazite na Hadž? Šta vi još išćete od dragoga Allaha!? Sve vam je dao."

Zabilježila Aida Dreca

Narodna predaja

Merdžan-kaduna

Pošle hadžije na Ćabu i bili na Ćabi i obavili to svoje i vratili se, a jedan osto: "Neću vala, ja ću ostati da umrem ovdi, da se ukopam u ovom svetom mjestu". Hajde tako, neise, bio bogme godinu-dvije, koliko li je prošlo, ne ide. Bogme, para već prikrajčilo, a vidi njega oni, što Ćabi hizmet čini, da je on Bosanac, da nije biva njihan i upita ga neđe, kaže:

- E, što si ti osto ovdi, ja tebe sve viđam.

Kaže:

- Ja sam osto da umrem u ovom svetom mjestu, da se ukopam.

Kaže:

- Jah, dobro, kaže, neka si. Dođi ti meni, kaže, večeras, malo na musafirluk da malo posjedimo da muhabetimo. Kaže mu, neise, đe te, kako će, i on ode i tako dočeko ga, nešto bezbeli ga je počastio i sidjeli i rekne mu:

- Vidiš li ti šta?

Kaže:

- Vidim.

- Šta vidiš?

- Vidim, kaže, jednu veliku zelenu bašču. Sve, kaže, puna meiti. Jene, kaže, donose, a jedne, kaže, uzimaju pa nose.

- E, kaže, drago moje, nemoj se ti patiti ovdi, haj ti u svoje mjesto. Ako ti bineš ovo mjesto zaradio, ti ćeš ovdi doći, vidio si kako donose. A ti ovdi umri, ako nisi zaradio, otićeš nuj đe si zaradio. Kaže:

- Nejmam ja sad su čim se vratiti, nejmam para. Ono je bilo, išlo se s devama, s brodovima i s vozovima, prije, nije ko sad.

- Dobro, kaže, ima jena Bosanka, ona je, kaže, na sva-ki vakat na sabahu u džamiji i ona, kaže, najprva dođe, nađemo je mi kad dođemo ovdi, a najpotljena izlazi. Kad mi svi izađemo, onda ona ustane i ide. I ti, kaže, ostani i kad ona ustane, ti, kaže, nju zamoli i ona je Bosanka, ona će, kaže, tebe prebaciti u tvoje mjesto. I on tako šutredan, kad pogledaj kad ima žena pod šamijom, viđo je on nju, al on ne zna otkle je ni šta je. Pod šamijom bijelom, sve sjedi na koljenima, čeka da klanja, i kad dođu ljudi klanja, i ope sjedi i kad svi iziđu, onda i ona ustane da ide. Eh, on sidio, ona sidjela, oni Bosanac, kad ona krenula, vidi da on neće, onda je i on usto i stao, ona mu rekla:

- Šta je, šta hoćeš?

On njoj kaže:

- Sestro, da si mi sestra, molim te ako kako moreš, daj me prebaci. Ja sam Bosanac, iz Sarajeva, pa osto, kaže,

ovdi, pa nejmam više para, nejmam su čim da idem, a ne mogu življjeti.

- E, dobro, kaže, spremi se šutra izutra, pa ću te prebaciti. On se spremi šutra izutra, sačeka, sve tako, kad ona došla, sačeka, ljudi izađu, ona ostani i on ostani.

- E, stani mi, kaže, na desnu nogu, a sebi ruke, nemoj se držat za me, a zažmiri. Nemoj da si progledao dok ti ja ne rekнем. Kad ja stanem i rekнем ti, onda progedaj.

Progleda, kad pogleda, kad na Trebeviću.

- Eno ti Sarajva, ta hajde, a ja idem svojoj kući.

- E, bogati, kaže, sestro, kaži ti meni đe ti stanuješ da ja tebi dođem.

A, eto da joj neku hediju donese, valjala mu. Kako mu kazala, neđe u Buća Potoku. Nejse, prošlo malo vremena, spremi se on, nešto joj uzme poklona i ode. Rekne hoće da ide, valjala mu je. Dođe, kućica mala, malo sobice vako i malo kućice pod tahtom. Opazi ona njega, na vrata, ispred mraka bilo.

- E, bogami, kaže, sjedi tuj dok mi čojek dođe da upitam pa da te upuštim. On sidio, kad, kaže, pomoli se pjanu, vuče šćapinu, blatav, jadan, čemeran. Ona, na vrata ga, kaže, dočeka, on sve, kaže, suje, udara je onim šćapinom. Ona ga, kaže, uvede tamo, presvuče ga, uljudila ga fino, kaže, sjede, onda mu reče:

- Čovo, kaže, nekakav čojek pita, kaže, more li noćiti.

- A, more, kaže, zovi ga. Onda ona izađe:

- Hajd, kaže. Onda on unišo, i tako tu bezbeli nešto sidjeli, klanjali, večero i sidjeli. E, sedam je puta spremu, a on uočio da je jena lubenica. Ona donesi, janica, kaže:

- Nije ta, daj drugu. Ona otidi pa malo stani i donesi.

- Nije ta.

E sedmi put:

- E, to je, kaže.

A on uočio, a ona neće reći: nejma, nego ova. On vidi da je jena. I šutradan, kaže, lijepo mu ono sve očistila i uredila, i obuko se i ošo, pošo, šćap u birtiju. A vido, šćap umotan peškirom.

- Bogati, kaže, šta je oni šćap umotan?

- Zamotam, kaže, kad me tuče da ne užulja ruku.

- A, bogati, veli, sestro, s čim ti postiže da si svaki dan na Ćabi?

- Eh, eno, kaže, s kim sam, s onijem pjanom, s njim sam to postigla, pa evlija.

Esma Smailbegović,

Narodna predaja o Sarajevu, Sarajevo, 1986.

CIJENA: 40 KN / 10 KM / 5 EUR

